

THE SECURITY OF THE BLACK SEA: THE STRUGGLE IN THE BLACK SEA AND TURKEY'S POLICY IN THE POST-COLD WAR ERA

Ferhan ORAL*
Şafak OĞUZ**

ABSTRACT

During the Cold War, the Black Sea was not considered as the first priority for NATO states because of the supremacy of the Soviet Union in the region. The joining of Romania and Bulgaria to NATO in 2004, however, changed the balance of power in the region completely and the U.S. and NATO accelerated their efforts to contain Russia in the Black Sea. NATO's policies which aimed at including Georgia and Ukraine to the pact, however, encountered harsh reaction by Russia, which felt encircled by the West in 2008 and 2014 respectively, and provided Russia opportunities to annex Crimea and to access the coasts in the breakaway region Abkhazia. The new chess game in the Black Sea enabled Russia to strengthen its Black Sea Fleet (BSF) and 'Anti-Access Area Denial' (A2/AD) capabilities, while the U.S. increased its presence substantially in the region with new NATO bases in Bulgaria and Romania in addition to maritime exercises and freedom of navigation operations in the Black Sea. Turkey, on the other hand, as a NATO member closely cooperating with Russia in recent times, has been struggling to preserve peace in the Black Sea, focusing especially on preservation of the status established by the Montreux Convention.

Keywords: Black Sea, NATO, A2/AD, Montreux Convention, Maritime Security.

KARADENİZ'İN GÜVENLİĞİ: KARADENİZ'DEKİ MÜCADELE VE SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'NİN POLİTİKASI

ÖZ

Soğuk savaş döneminde Karadeniz, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki üstünlüğü nedeniyle NATO ülkeleri tarafından birincil öncelikli olarak görülmemiştir. Bununla birlikte, Romanya ve Bulgaristan'ın 2004 yılındaki NATO üyeliği bölgedeki güç dengesini tamamiyle değiştirmiş ve ABD ile NATO, Karadeniz'de Rusya Federasyonu'nu sınırlama çabalarına hız vermiştir. Ancak NATO'nun Gürcistan ve Ukrayna'yı da pakta dahil etme politikası, Batılı ülkelere çevrelendiğini düşünen Rusya tarafından sırasıyla 2008 ve 2014 yıllarında sert karşılık bulmuş ve Rusya Federasyonu'na, Kırım'ı ilhak ve Abhazya özerk bölgesi sahillerine erişim fırsatını yaratmıştır. Karadeniz'deki yeni satranç oyunu, Rusya Federasyonu'na Karadeniz Filosunu ve 'Erişimi Engelleme-Bölgeden Men Etme (A2/AD)' yeteneklerini güçlendirme imkânı sağlarken, ABD de, Karadeniz'deki deniz tatbikatları ve denizde seyir serbestisi hareketlerinin yanı sıra Bulgaristan ve Romanya'daki yeni NATO deniz üsleri ile bölgedeki varlığını önemli ölçüde artırmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye ise son dönemde Rusya ile yakın iş birliği içinde olan bir NATO üyesi olarak, özellikle Montrö Sözleşmesinin kurallarının korunması prensibini esas alacak şekilde Karadeniz'deki bölgesel barışı korumaya çabalamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, NATO, A2/AD, Montrö Sözleşmesi, Deniz Güvenliği.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 07.12.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.01.2021

* PhD Student, Dokuz Eylül University Maritime Faculty, Department of Marine Transportation Engineering, Maritime Security, Safety and Environmental Management, İZMİR; ORCID: 0000-0003-3249-5266, E-mail: ferhan.oral@ogr.deu.edu.tr

** Assoc. Prof., Political Science and International Relations, ANKASAM | Ankara Center for Crisis and Policy Research, ANKARA; ORCID: 0000-0001-6758-175X, E-posta: safakoguz76@yahoo.com.tr

Introduction

The early Post-Cold War era provided a crucial opportunity for the West and especially for NATO to access the former members of the Warsaw Pact that encircle Russia. In 1999 and 2004 the Alliance underwent two important enlargement processes, in which ten former Warsaw Pact states became members -something undreamed of during the Cold War-. The Alliance has also increased its cooperation with other states such as Georgia, Azerbaijan and Ukraine through various programs such as the Partnership for Peace (PFP) and bilateral military activities.

The change in geopolitics also changed the strategic importance of the Black Sea, in which the Soviet Union had enjoyed relative supremacy during the Cold War. NATO membership for Bulgaria and Romania altered the security paradigm in the region and Russia lost crucial naval bases in the Black Sea, her most important access point to warm-port seas. Russia, however, continued to maintain its presence in the Black Sea with naval bases leased from Ukraine, thanks to pro-Russian governments in that country. NATO's further enlargements to include Georgia and Ukraine, and the overthrow of pro-Russian governments through Color Revolutions supported by Western states encountered harsh reaction from Russia in 2008 and in late 2013, as part of Russia's efforts to augment her relative hegemony in the region since Vladimir Putin consolidated his authority. Russia did not allow membership of Georgia and Ukraine in NATO, and did not hesitate to resort to military power in both states, highlighting these as a red line for her national and regional security.

The struggle between the West and Russia focused mainly on superiority in the Black Sea, one of the main routes for transit of the natural resources of Central Asia and the Caucasus to the West. The West aims to stabilize maritime security in the Black Sea by containing Russia through the Alliance's military power, while Russia struggles to reduce Western influence in the region by continuing the Western maritime presence and retaining naval bases in Georgia and Ukraine. The struggle is of especial importance for Turkey, which has been working to keep the security and peace in the Black Sea since the end of the Cold War through regional initiatives such as the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC). Turkey, as a NATO ally, figures as part of NATO policies while cooperating with Russia and other regional states to keep the security of the Black Sea without outside intervention. The fate of the Montreux Convention, which stabilizes the balance in the Black Sea and regulates the Turkish Straits, has also become a crucial factor in the struggle, whereas Turkey would prefer it not be part of this competition between Russia and NATO.

The aim of the study is to examine the struggle between Russia and the U.S./NATO in the Black Sea which increased in the post-cold war era and Turkey's policy in the competition. With this purpose, after analysing the strategic importance of the Black Sea, historical perspective was presented. RF's increased military capabilities and NATO's increased naval/air activities were also discussed with data analysis method. Findings obtained are shown in the conclusion section. It was concluded that; the Black Sea will remain the sea of peace, stability, and security as long as its control rests within the littoral states and the Montreux Convention is the most important tool to provide this.

Strategic Importance of the Black Sea

The Black Sea is a semi-closed region with an area of 432,000 square kilometers and coastline of 4,340 km. It clearly covers a smaller area than other security zones and in terms of security is considerably easier to monitor (Karadeniz, 2007, p. 107). Its geographic location, economic potential and role as an energy and transit corridor provides the Black Sea its geopolitical importance (Polat, 2017, p. 56).

One important platform for the Black Sea lies in the transport of Caucasian and Asian natural resources to the West. The "Blue Stream" has been providing natural gas to Turkey since 2003, while the "Turk Stream" started to operate in 2019—two important projects— for meeting the needs of both Turkey and Europe. Moreover, Turkey announced on August 21, 2020 that the drilling ship Fatih explored 320 bm^3 natural gas reserves in the Tuna-1 well (TRT World, 2020); the amount of the reserve was increased to 405 bm^3 subsequently (Presidency of the Republic of Turkey Investment Office, 2020). There are other ongoing projects such as the Neptune Deep gas project (Yapıcı, 2015, p. 89) in Romania's Exclusive Economic Zone (EEZ).

The Black Sea also plays an important role in the maritime transportation of oil in the region. The Turkish Straits are a strategic waterway of importance in the world energy trade; 84 million barrels of oil are consumed daily worldwide, half of it transported interregionally, with 3 million barrels of crude oil transported annually by tankers through the Turkish Straits (Koday et al., 2017, p. 888). As the second-highest exporter of oil exporting in the world (OPEC, 2020), Russia sends crude oil through the Turkish Straits, primarily to European destinations.

Russia's economy is heavily reliant on exports of its resources as the world's largest natural gas exporter and second-highest exporter of crude oil. These resources comprised 60 percent of Russia's GDP in 2017 (The Moscow Times, 2019). Russia aims to be an effective power in the global energy market and to increase its her influence in geopolitically important regions such as the Black Sea, the Caucasus region and the Caspian Sea. These regions hold strategic importance for security and energy policies through pipeline projects and as a transportation route for Russia. In addition to the Turkish Straits, the Danube River, the longest river in the European Union region, also provides an important route for maritime transportation through the Black Sea and provides opportunity for the Black Sea states, including Turkey, to reach Germany, Austria, Slovakia, Hungary, Croatia, Serbia, Romania, Bulgaria, Moldova and Ukraine (Çiçek et al., 2014, p. 2) with mid-sized cargo ships. The strategic importance of the Black Sea increased substantially since it was connected to the North Sea by the Rhine-Danube Canal and to the Caspian Sea by the Volga-Don Canal (Erol et al., 2012, p. 19). The Volga-Don Canal crowned the joining of the five seas: the Baltic Sea, the Black Sea, the White Sea, the Sea of Azov and the Caspian Sea, by connecting riverways and crossing arid steppes. This generally overlooked transportation corridor offers important opportunities as a new route for heavy equipment being shipped to the Caspian Sea, for investment in transportation infrastructure, and in sales of cargo-handling equipment and technology (Global Security, 2011). It also allows Russia to connect her naval assets between the BSF and the Caspian Sea Flotilla (Kucera, 2018).

The security of the Black Sea also plays a crucial role for Bulgaria, while Romania's port of Constanta is the largest port in the Black Sea, including, as it does, maritime traffic on the Danube River and the canals and waterways of Europe. The ongoing Anaklia Black Sea Deep Water Port Project on Georgia's Black Sea coast will likely make that country a logistic hub when finished, as the new mixed-cargo port will enable loading of container ships bound for Europe as well as unloading of vessels coming from the West. It could well make Georgia a faster maritime corridor between China and Europe within the scope of the project "One Belt, One Road" (Larsen, 2017). As for the littoral states, the security of the Black Sea also plays a crucial role for other states, especially for European countries dependent on Russian natural gas in addition to oil and other resources transported through the Black Sea. Therefore, insatabilities in the Black Sea has an interlinked characteristic in terms of politics and energy security. In fact energy security is one of the biggest challenges in the region.

The strategical importance of the Black Sea, however, stems mainly from its geopolitical location, as scholars of history have pointed out. Alfred Thayer Mahan, for example, stressed the importance of the Black Sea: *'At present, indeed, it seems that the center of sea power, resting mainly with England and France, is overwhelmingly in the West; but should any chance add to the control of the Black Sea basin, which Russia now has, the existing strategic conditions affecting sea power would all be modified'* (Mahan, 1890, p. 13). The Black Sea also played a crucial role in the Heartland Theory developed by British geo-strategist Sir Halford J. Mackinder in which he claimed *"the whole basin of the Black Sea must be regarded as of the Heartland and that who rules the Heartland, commands the World through the World-Island"* (Mackinder, 1942, p. 106).

The Black Sea is a bridge between the Mediterranean, Europe and the Middle East, (Al, 2017, p. 153) connecting the Mediterranean and the oceans to the Black Sea coastal countries. This is especially true for Russia, through the Turkish Straits, which is why Russia has pursued the policy of accession to warm-water ports for centuries (Keleş, 2009, p. 89) Russia's warm-water ports on the Black Sea enable Russia to control the sea, project power, maintain good order, and observe a maritime consensus (Chauhan, 2020, p. 57). This has rendered the Black Sea a crucial sector in the West's containment policy of Russia, resulting in a Black Sea chess game since the end of the Cold War.

The Power Struggle for the Black Sea at the Post-Cold War

One of the maritime security threats described by Bueger as the 'threat of maritime inter-state disputes' and "the Arctic, the South China Sea and the East China Sea" are defined in his 2014 article, 'What is Maritime Security?' as regions having inter-state tensions. Due to recent crises, the Black Sea has been added to that list, for example by Sanders (2017, p. 9) and Coyer (2016) who regard the Black Sea as a commensurate security situation with the South China Sea. Sanders also regards the Black Sea as having both traditional (conventional military threats) as well as new security challenges such as pollution and nuclear trafficking.

The Soviet Union enjoyed massive maritime superiority during the Cold War thanks to the membership of all Black Sea states in the Warsaw Pact except Turkey. During the Cold War, the Warsaw Pact had 10 naval bases in the Black Sea (*Novorossiysk, Sevastopol, Odessa, Lake Donuzlav, Balaklava, Poti, Constanta, Mangalia, Varna, Atia (Sozopol)*). Therefore, until the end of the Cold War NATO regarded the Black Sea as a secondary area of struggle.

The early post-Cold War era witnessed close cooperation between Russia and the U.S., including the 'Threat Cooperation Reduction Program' to contain proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) from former Soviet states. The U.S. increased its activities in East Asia, Central Asia and Caucasia during the Color Revolutions, as in Kyrgyzstan or Georgia, or through bilateral agreements such as the agreement for lease of the Manas airbase in Kyrgyzstan.

After the first decade of the post-Cold War era, though, America's low profile regarding Black Sea issues gradually changed as Caspian energy issues drew American attention to the region. The U.S. reassessed its geostrategic interest in the area by adding a military dimension to its strategy and enhancing the role of NATO (Çelikpala, 2010, p. 10) by adding regional countries to the Euro-Atlantic system. The NATO membership of Bulgaria and Romania in 2004 resulted in the loss of strategical superiority for Russia by losing the naval bases in those two countries. Both countries gradually modernized their fleet and bases after their membership based on NATO standards.

Freedom of Navigation (FoN), a principle of customary international law, has been the main argument for the involvement of the U.S. in the competition in the Black Sea. Article 87 of the UN Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) states that “*The high seas are open to all States, whether coastal or land-locked*” and lists “*freedom of navigation*” as the first of several rights for all states on the high seas. Based on this, since 1983 the U.S. has been conducting FoN operations (Rolph, 1992, p. 135) throughout the world as per the U.S. Oceans Policy, (United States Oceans Policy, 1983) which from time to time increased tensions in the Black Sea during the Cold War era¹.

Countering NATO's efforts, Russia accelerated cooperation in the Black Sea with Ukraine. In 1997 Russia leased the naval base in Sevastopol, on the Crimean Peninsula, for 20 years as the main base for its BSF, with the option of extension for 20 more years (Dolya, 2016, p. 2). Russia signed a deal in 2010, the “Kharkiv Pact”, with Ukraine’s pro-Russian leader Yanukovych, extending the lease that was due to expire in 2017 on Russia's BSF for 25 years, until 2042; in return Ukraine received a discount on its gas bills owed Russia (Hearding, 2020). The deal cost Russia’s budget around \$4 billion a year, or around \$40 billion over the period covered by the gas contract expiring in 2019 (Bush, 2014). Thus, Russia bolstered its presence in the Black Sea through modernization of the base as well as of the BSF located in Crimea. NATO's attempt to include Georgia became an important step in the struggle between the U.S. and Russia in the Black Sea. The invitation for NATO membership to Georgia and Ukraine at the 2008 Bucharest Summit became a cornerstone for the Black Sea chess board and the breaking point for NATO-Russia relations. For both Georgia and Ukraine, the principal reason for their NATO membership aspirations was to secure their independence from Russia (Rumer et al., 2006, p. 14). However, matters turned out differently as Georgia's military operation in breakaway South Ossetia encountered a harsh Russian military operation in which Russian tanks were stopped only 40 km from Tbilisi. The ‘Six Days War’ resulted in the loss of South Ossetia and Abkhazia for Georgia, as Russia planned to establish a temporary naval base in Ochamchira near Sukhumi (Radio Free Europe Radio Liberty, 2010).

Russia clearly indicated that it would make any move, including war, or take any risk to prevent being encircled in the Caucasus or Black Sea regions. Thus, Russia not only restrained NATO on Georgia’s coast but also increased her military presence in Abkhazia, whose autonomy Russia supports (Ünalmiş et al., 2019, p. 4). After the crisis, Russia showed clearly to the world that she has a voice in the region, a move that increased Russia’s superiority in the Black Sea region as well as the Caucasus, and negated NATO’s strategy on expanding its influence in the Black Sea through Georgia. After the 2008 War, the RF Ministry of Defense initiated an ambitious armaments program and overall budget of 20.7 trillion rubles (approximately US\$700 billion at the average 2011 exchange rate) as a continental power (the navy portion was roughly 25% of the budget—with a planned procurement of 5 trillion rubles (or US\$165 billion). Within its navy portion, 2.3 trillion (US\$78 billion) was budgeted for shipbuilding alone (Delanoe, 2019, p. 4).

NATO and Russia overcame the negative effect of the Georgian crisis in a very short time and increased cooperation in the region. However, NATO's efforts to expand to the East, and the crisis in Ukraine in 2014 in which the pro-Russian government was overthrown through street protests backed by the West, again resulted in a harsh reaction by Russia, including invading and annexing Crimea, in which it had leased a military base until 2017. NATO’s mistakes in Georgia sparked the Ukrainian crisis.

¹ One of the notable operations conducted as part of FoN program was performed by two Navy warships (USS Yorktown and USS Caron), when tasked by Pentagon officials to enter Soviet waters in the Black Sea, off the southwestern tip of the Crimean peninsula on February 12, 1988. They first shadowed then bumped by the Soviet ships in an attempt to divert them out of Soviet territorial waters.

Thus, the Western move to contain Russia in the region by leaving it without access to the Black Sea turned out differently than foreseen; Russia gained full sovereignty over the Sevastopol Naval Base, which was believed to be the leading factor in Moscow's annexation of the peninsula. During the 2000s, Russia had been seriously concerned over the possibility of disrupted access to the Sevastopol Naval Base after the end of the lease in 2017. Therefore, as early as 2004, it undertook construction of a new naval base in Novorossiysk, on Russia's Black Sea shores. Neither the signing of the Kharkiv Agreement in April 2010 nor the annexation of Crimea in 2014 jeopardized this program.

The Ukrainian crisis and Russia's annexation of Crimea started a series of counterattacks by the Alliance and especially the U.S. NATO adopted 'Assurance and Adaptation Measures' called the 'Readiness Action Plan' (RAP), in order to reassure its members in the region. Maritime measures in the Black Sea included deployment of multinational maritime forces and an enlargement of the 'Standing NATO Maritime Groups' (NATO, 2020) with longer duration of NATO's presence in the Black Sea. Standing Naval Forces (SNF)² comprised the nucleus of the Very High Readiness Joint Task Force (VJTF), which is part of the NATO Response Force (NRF) with the additional forces, as the spearhead or the first echelon to react to a crisis with very short notice. The Alliance, on the other hand, focused on maritime security issues in the Black Sea, a now crucial stance for the Alliance, described at the 2014 Wales Summit as "*the need to adapt to a complex, more crowded, rapidly evolving, and increasingly unpredictable maritime security environment*" (NATO, 2014). At the 2016 Warsaw Summit (NATO, 2016), "*the deterioration in the Black Sea security situation*" was noted and "*provocative military activities near NATO borders in the Black Sea and Russia's use of its military presence to project power into the Eastern Mediterranean*" were criticized.

NATO has been increasing its military presence in Eastern Europe and the Black Sea since the outbreak of the conflict in southeastern Ukraine in April 2014, in response to what it considers to be Russia's aggressive foreign policy (Sputnik, 2017). SNF groups are being deployed in the Black Sea as per their schedule of operation, and both SNMG-2 and SNMCMG-2 conduct exercises with the littoral countries' naval assets whenever deployed. NATO nations deploy their naval assets to these groups as conditions dictate, but problems in force generation still determine the composition of the groups. Between 2016 and 2018 NATO conducted exercises in the Black Sea with participation by regional states, including Spring Storm in 2017 or Platinum Lion in 2018, a counter insurgency peacekeeping exercise involving 700 personnel from NATO members (Albania, Bulgaria, Montenegro, Romania and the U.S.) as well as members of the PfP programme (Georgia, Moldova and Serbia). The alliance also conducted 'real' bilateral and multilateral maritime exercises in the Black Sea such as 'Breeze' and 'Sea Breeze.' These aimed to enhance interoperability among participating units and strengthen NATO's readiness in the Black Sea region with participation of the SNF, three riparian NATO members, and Ukrainian and Georgian naval forces. The 2018 Brussels summit (NATO, 2018) highlighted the "*substantial increase in NATO's presence and maritime activity in the Black Sea*". Russia considers the Black Sea an 'area of vital concern' and is uncomfortable with Euro-Atlantic dominance in her 'near abroad' (the independent republics that emerged after the dissolution of the Soviet Union). Moscow's strategy for the Black Sea is to retain control over it and limit Western influence, while NATO's strategy is to integrate regional countries within the Western political and economic system by making some Black Sea littoral nations a member and by keeping the door open for the others (Canar, 2013, p. 115).

² Standing Naval Forces comprised of the Standing NATO Maritime Groups (SNMG) 1 and 2, and Standing NATO Mine Countermeasures Groups (SNMCMG) 1 and 2.

The annexation of Crimea in 2014 and its consequences (sanctions, lasting tensions with the Euro-Atlantic community, new shores to protect) led Russia's Ministry of Defense to recalibrate its priorities regarding modernization of the BSF. Countering the increased Western activities, Russia enhanced her BSF with modern frigates (3 Admiral Grigorovich class), submarines (6 improved Kilo class) and small missile ships (3 Project 21631) all equipped with Kalibr cruise missile systems as of early 2019 (Delanoë, 2019, p. 23). RF's 4 Mistral class Landing Platform Dock's (LPD) procurement project to be constructed by France, with one to be deployed in the BSF, was cancelled after the annexation of Crimea, but a remarkable maritime force was established in the Black Sea (*Ibid.*). Currently, Russia's BSF is comprised of some 50 units including service, support, surface combatant, and submarine units and some 25,000 personnel operating from bases in Crimea and Novorossiysk (Haines, 2016). Today, the BSF appears to be a more flexible and multipurpose naval formation and its area of responsibility has evolved, focusing more on the greater Mediterranean region. Russia's annexation of Crimea opened the path to the renewal of Russian maritime power and presence not only in the Black Sea but in the Mediterranean as well. Russia deployed 28,000 troops in Crimea and embarked on a major program to build housing, restore airfields, and install new radar there. Deployment of the Monolit-B radar system, for instance, which has a passive range of 450 km, "provides the Russian military with an excellent real-time picture of the positions of foreign surface vessels operating in the Black Sea." In addition, "Russian equipment in Crimea includes 40 main battle tanks, 680 armored personnel carriers, and 174 artillery systems of various kinds," along with 113 combat aircraft. In March 2019, Russia announced the deployment of nuclear-capable Tupolev Tu-22M3 strategic bombers to Gvardeyskoye air base in occupied Crimea in response to the U.S. missile defense deployment in Romania (PressTv, 2019). With the modernization of the Naval Base in Crimea, Russia has increased its Anti-Access/Area Denial (A2/AD), which describes the situation when a state deploys weapons systems, often with long-range capabilities, to deny foreign forces' freedom of movement in the theatre (Francis et al., 2018, p. 498), which would allow Russia to target any moving ship in the Black Sea (Sanders, 2017, p. 9).

Russia's occupation and militarization of Crimea, modernization of the BSF and expanded forces in the Southern Military District have strengthened its ability to secure its vital southwestern flank from attack, dissuade and intimidate neighbors, and project power into the Eastern Mediterranean and the Levant (Flanagan et al., 2019). The balance has changed in favor of Russia. After observing a series of naval exercises conducted by Russia's BSF in September 2016, Gen. Valery Gerasimov, chief of the Russian General Staff, announced that "Several years ago the Russian [Black Sea] fleet's combat capabilities were in stark contrast with that of the Turkish Navy. Some even said that Turkey was in full command of the Black Sea. Now it's different." The Black Sea has become a theater of intense competition between the US/NATO and Russia, to the extent that the military activities between the Western states and Russia in the Black Sea sometimes become so dangerous that they might ignite a military confrontation. On January 29, 2018, for example, Russian Su-27 bombers maneuvered around the U.S. EP-3 Aries signals reconnaissance plane in international airspace in the Black Sea to force it to give up its mission. The Russian Defense Ministry confirmed the episode, saying that it was necessary to prevent the aircraft from violating Russian airspace (Sputnik, 2018). On May 4, 2018, British Typhoon jets scrambled in response to Russian aircraft over the Black Sea (Allison, 2018). During Exercise Sea Breeze 2019, the Russian BSF missile destroyer Smetlivy entered a Black Sea area closed to navigation, despite a warning regarding closure of the area for conducting the international exercise, as per the Ukrainian Navy's claim (Sputnik, 2019a).

On June 17, 2019, U.S. B-52H bombers were intercepted by Russian Su-27 Flanker jets over the Black Sea (Sputnik, 2019b). Two U.S. B-1B Lancer strategic bombers conducted a long-range strategic Bomber Task Force mission to the Black Sea region on May 29, 2020 (Fratini, 2020) and practiced procedures for employing the AGM-158C Long-Range Anti-Ship Missile (LRASM), while Russian Su-27 and Su-30 fighter jets were scrambled to intercept the U.S. Air Force B-1Bs (Sputnik, 2020). All three incidents have shown that both sides regard the competition in the Black Sea as important, and might ignite a hot fire exchange. Potential territorial disputes between Romania and Russia—as their EEZs are now adjacent to each other (Sanders, 2017, p. 15)—and already existing disputes between the RF and Ukraine as in the Kerch Strait incident³ indicate that territorial disputes also will escalate tension in the region in the future, hampering the maritime security environment in the Black Sea.

Turkey's Position and Maritime Security Initiatives in the Black Sea

During the Cold War, Turkey was the only NATO member in the Black Sea. The end of the Cold War opened a new era, with the emergence of new littoral states after the dissolution of the Soviet Union. Turkey embarked on new projects such as the Black Sea Economic Corporation (BSEC) of 1992, which aimed to bring together all Black Sea riparian states for economic cooperation and development by establishing a regional organization for cooperation in the areas of environment, energy, tourism, education, and taxation (Oktay, 2006, p. 150). This was followed with establishment of the 'Black Sea Littoral States Border/Coast Guard Agencies Cooperation Forum (BSCF)' whose meetings were inaugurated in 2000 under Turkish leadership, with the participation of Bulgaria, Georgia, Romania, the RF, and Ukraine (Turkish Coast Guard Command). Turkey also supported the establishment in 2001 of Naval Co-Operation Task Group BLACKSEAFOR, which aimed to enhance peace and stability in the Black Sea area by increasing regional co-operation and improving good relationships or 'Confidence and Security Building Measures (CSBM) in the Naval Field' as put forward in 1993 by Ukraine, within the context of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Despite pressure by the U.S. and the Alliance, Turkey always preferred to keep the balance of power in the region, pursuing a policy based on ensuring stability in the Black Sea while supporting actively NATO's assurance measures by taking into account the Montreux Convention. Abstaining from provoking the RF pointlessly is part of this policy (Çomak et al., 2018, p. 413).

Operation Black Sea Harmony (OBSH), which commenced in 2004, is an important example of Turkey's balance policy. In 2006, Russia and Turkey jointly vetoed a U.S. proposal to expand NATO's Operation Active Endeavor (OAE) into the Black Sea (Ariel et al., 2006). The reason for Turkey's refusal was that allowing permanent deployment of non-regional ships in the Black Sea would violate the Montreux Convention (Özdamar, 2015, p. 184). After the decision taken to transform the OAE into a regional multinational operation, and with bilateral agreements, the RF, Ukraine and Romania joined in the operation in 2006, 2007 and 2010 respectively, and Bulgaria and Georgia announced their desire to join it. The aim of the operation is "to assist establishment of a recognized maritime picture in the Black Sea along the sea lines of communication as well as to shadow-trail suspect ships" (Gürdeniz, 2005). This aim is also in line with UN Security Council resolutions 1373, 1540, 1566. The Turkish Navy shared Automatic Identification

³ The incident took place on November 2018 by Russia's seizing three Ukrainian military vessels by her Coast Guard after attempting to pass through the Kerch Strait off the coast of Crimea without getting proper clearance according to RF officials. <https://www.rt.com/news/446910-freedom-navigation-resolution-provocation/>, (Accessed on: 23.05.2020).

System (AIS)⁴ information with NATO, gathered through the task group, while complementing the efforts of the OAE⁵ until the operation transformed into 'Operation Sea Guardian'.

In November 2015, relations between Russia and Turkey deteriorated rapidly, essentially destroying their "strategic partnership," after the Turkish air force shot down a Russian fighter jet that had entered Turkish airspace, the third violation since Russia began hitting ground targets in Syria (Has, 2015). The RF suspended the information exchange within the scope of OBSH while liaison officers were withdrawn reciprocally. But after the two countries' board discussions, it was agreed to deploy liaison officers and restart information exchange (Çomak et al., 2018, p. 404). Currently the operation Black Sea Harmony still goes on with Romania and Ukraine (Karakas, 2016). On July 20, 2020 a Turkish Maritime Patrol Aircraft (MPA) conducting a reconnaissance flight within the scope of that operation received a 'request for help' signal for a man overboard from a Bulgarian merchant ship in their search and rescue area. Coordinated search activities were conducted with the Bulgarian authorities (Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2020).

Security and stability in the Black Sea are important not only for the littoral states, but also for the Euro-Atlantic community. Black Sea maritime security must rely on three principles: the contribution and will of the coastal states, effective sharing of intelligence and information between the regional mechanisms and Euro-Atlantic security mechanisms, and finally respect for the Montreux Convention (Karadeniz, 2007, p. 95).

The U.S. intention to expand the OAE's area of operation to the Black Sea—which was launched in the Mediterranean—involved questioning the Montreux Convention, which is the cornerstone of its ally Turkey's security. The Montreux Convention has been seen as the only obstacle to the U.S. strategy to deploy her navy in the Black Sea for controlling Russia and Iran, while controlling energy resources (Derman, 2018, p. 159). One of the indications is the analysis emphasizing the need to revisit the decision to block the OAE from being extended to the Black Sea, and overturn the "archaic" Montreux Convention (Jackson, 2005, p. 39).

The Montreux Convention regarding the regime of the straits, signed in 1936, gave Turkey control over the Turkish Straits and regulates the transit of naval warships. It dominates Turkey's Black Sea policy substantially (Canar, 2013, p. 190). The Convention guarantees the free passage of civilian vessels in peacetime while restricting the passage of non-riparian Black Sea states' naval ships according to their type, tonnage, duration and number, while requiring notification in advance from riparian or non-riparian states for the passage. With this convention, not only was the sovereignty of the Turkish Straits achieved but at the same time a 'security regime' was established in the Black Sea. Thanks to Turkey's decisive diplomacy within the Montreux Convention's regulations, for more than eight decades crisis periods have been evaded successfully in the Black Sea, including WWII, the Cold War, and the 2008 RF-Georgia and 2014 RF-Ukraine crises (Gürdeniz, 2015). No Turkish government approved a NATO exercise in the Black Sea during the Cold War era, as Turkey played the role of 'honest broker' between NATO and the Soviet Union while abstaining from actions that could upset the balance in the Black Sea or provoke her neighbor (Gürdeniz, 2016). Since the beginning of the post-Cold War era, the Convention

⁴ AIS forms part of the Global Maritime Distress and Safety System (GMDSS) and is a requirement for all vessels over 300 tons on international voyages, 500 tons non international and all passenger ships to transmit, on VHF, information in digital form which says who they are, where they are, what sort of vessel they are and useful information like course, speed and heading. *International Maritime Organisation*. <http://www.imo.org/en/OurWork/Safety/Navigation/Pages/AIS.aspx>, (Accessed on: 25.05.2020).

⁵ OAE was succeeded by Operation Sea Guardian in November 2016 and currently non-Article V Maritime Security Operation.

has constituted a significant problem between the US/NATO and Turkey. Although U.S. officials declared that the U.S. government fully respects the convention (Wilson, 2007), there were instances in which Turkey had to reject proposals that acted against the regulations of the Montreux Convention, even if they were 'informal' such as the proposal during the RF-Georgia crisis in 2008. During this crisis, the U.S. planned to deploy two hospital ships (USNS Comfort and USNS Mercy) both over 60,000 tons—which was over the tonnage limit of the convention (Gürcanlı, 2008)—in the Black Sea for transportation of assistance by sea to Georgia (Hürriyet, 2008) but after Turkish authorities' decisive action, other ships within the proper size were deployed for the same purpose (Ergan, 2008).

Another case was the USS *Taylor's* exceeding the time limit for foreign warships' presence in the Black Sea, per the Montreux Convention, during the Sochi Winter Olympics. Russia reacted by publishing a declaration on her Ministry of Foreign Affairs' official website on April 10, 2014, claiming that: "USS Taylor entered the Black Sea on February 5, 2014, extended her stay until March 9, and stayed 11 days longer than what the convention dictates, while Russian Authorities were not informed about this delay". In the Turkish Ministry of Foreign Affairs' answer published on April 12, the Russian authorities and other parties were informed of the frigate's delay and that the convention was not violated (Sandıklı et al., 2014, p. 14), and that the delay arose from the ship's having struck her propellor aground during fuel transfer at Samsun, Turkey. The episode pointed out the delicate role of the Convention in the security of the Black Sea.

In its White Paper 2000, (Turkish Ministry of National Defence, 2000) the Turkish Ministry of Defense stressed 'economic cooperation, confidence, and security-building measures and naval cooperation' as the way to make the Black Sea 'a sea of peace, stability and prosperity' (Wezeman et al., 2018, p. 3), which points out that peace remains the main incentive for Turkey. The Black Sea has been the only region in which Turkey declared an EEZ with all her riparian neighbors there without any problem. The Black Sea region can be considered as 'stable' in terms of delimitation of maritime jurisdiction areas from Turkey's point of view. Turkey considers preservation of the Montreux Convention to be the "red line" for regional security. Taking into account these developments, pipeline projects such as the Turkish Stream, and the escalation between the RF and Ukraine over territorial waters in the Sea of Azov, as well as considering logistic capabilities in the region, the Turkish Naval Forces reached a decision on establishing their ninth naval base, in Sürmene in the Eastern Black Sea. With this geostrategic move Turkey aims to increase her naval forces' operational capability, believing that its base at Karadeniz Ereğli alone will not be enough to protect her 'blue homeland' in such a vast jurisdiction area. Moreover, establishing such a base will also contribute to the region's industrial and social development (Karakaş, 2018).

Conclusion

Since the end of the Cold War, the West has increased its actions to encircle Russia in the Black Sea region through several initiatives. Membership of Bulgaria and Romania in NATO and the European Union played an important role in the modern containment policy. Western plans to grant membership to Georgia and Ukraine changed the security paradigm for Russia, although it would be too optimistic to expect their membership in the short term without solving problems such as the sovereignty and independence of South Ossetia and Abkhazia for Georgia, and the status quo of Donbass for Ukraine. But this change did not prevent Russia from hesitating to respond militarily to the Western-backed activities in Georgia and Ukraine. Thus, the Black Sea region became "a new chess game board" between the U.S. and Russia in the post-Cold War era. Western containment policies, however, turned out differently than anticipated.

Russia's actions delayed the plans for Georgian membership in NATO. By annexing Crimea—not recognized by the international community—where Russia has been maintaining a large and crucial naval base leased by Russia before the crisis, Russia increased its military presence and activities in the Black Sea, rather than being contained as planned by the Western states. Especially since the beginning of the Ukrainian crisis, the U.S./NATO have embarked on assurance and adaptation measures to reassure its members in the region, while Russia has expanded military activities in the Black Sea. This may lead to dangerous confrontations that might ignite a serious crisis between the armed forces of both sides on the ground. As the only NATO member on the Black Sea littoral during the Cold War, Turkey has been pursuing a consistent strategy based on a balance between the West as their long term ally and Russia, with whom Turkey has been cooperating on several issues. Turkey's first priority is to keep the Black Sea as a region without competition and confrontation, by preserving the Montreux Convention and the security of energy transportation, either via pipeline or by tankers. An expanded American and NATO role in the Black Sea has a potential risk of complicating Turkey's pivotal role in the region. The Black Sea will remain the sea of peace, stability, and security as long as its control rests within the littoral states. NATO bilateral relations with Black Sea littoral countries, instead of comprehensive strategies covering the whole region, would complicate the continuation of her existence as an effective actor because the countries that perceive Russia as a threat, and that are getting closer to the West, expect more precise and holistic policies from NATO. But as time progresses, by not giving persuading answers to these expectations NATO could cause these countries to question its power and effectiveness. Security of maritime transportation is of great importance for Black Sea littoral states, and thus running military exercises near international shipping routes, or closure of the Kerch Strait, puts pressure on shippers and threatens the entire transportation corridor. Although UNCLOS recognized 'freedom of navigation' for passage through international straits, no state has the right to endanger national security or maritime security of a coastal state. Therefore, all parties should abstain from activities that may hamper maritime trade. There are instruments to overcome maritime security problems in the Black Sea regionally, but the question is how to make them work effectively with participation of all riparians. For Russia and Ukraine to cooperate within the frame of those initiatives in the short or middle term—maybe even in the long term—does not seem very possible. Also, Romania's ambition to host projects initiated by the U.S. seems likely to continue in the future, but different initiatives such as the 'International Black Sea Maritime Security Symposium' and 'Confidence and Security Building Measures (CSBM) in the Naval Field' should continue periodically. Turkey should go on leading these initiatives in its 'honest broker' role, to share ideas and to gather all littoral countries' representatives at the same table even if they have conflicts and divergences in their policies.

REFERENCES

- AL, A. (2017). "Karadeniz'in Uluslararası Politik Ekonomisi: Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Yeniden Analizi". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. V/2: 151-167.
- CANAR, B. (2013). *Soğuk Savaş Sorasında Karadeniz*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- CHAUHAN, T. (2020). "Why Are Warm-Water Ports Important to Russian Security?". *European, Middle Eastern & African Affairs*. II/1: 57-77.
- ÇİÇEK, G. - G. CEYHUN (2014). "A New Paradigm for Shipping on the Danube River in Terms of Turkey". *Business Management Dynamics*. III/11: 01-08.

- ÇOMAK, H. - B. Ş. ŞEKER (2018). "Karadeniz Deniz Güvenliği: Bölgesel İşbirliği Girişimleri, Çerçevesinde NATO-Rusya Federasyonu Rekabeti". *Karadeniz Jeopolitiği*. (ed. Hasret Çomak - Caner Sancaktar - Volkan Tatar - Burak Şakir Şeker). İstanbul Beta Yayınları: 403-415.
- DERMAN, G. S. (2018). "Rusya Federasyonunun Karadeniz Bölge Politikası ve Yeni Güç Dengeleri". *Karadeniz Jeopolitiği*. (ed. Hasret Çomak - Caner Sancaktar - Volkan Tatar - Burak Şakir Şeker). İstanbul Beta Yayınları: 147-163.
- DOLYA, A. (2016). "The Annexation of Crimea: Lessons for European Security". *Foundation Robert Schuman European Issues*. 382: 02-07.
- EROL, M. S. – S. DEMİR (2012). "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek". *Akademik Bakış*. VI/11: 17-33.
- ERGAN, U. (2008.08.21). "ABD Montrö'ye Uygun Olarak Boğaz'ı Geçecek". *Hürriyet*.
- FRANCIS, T. - O. MANEA (2018). "The Black Sea and NATO in the Age of Access-Denial". *Romanian Political Science Review*. XVIII/3: 477-505.
- GÜRCANLI, Z. (2008.09.15). "Gürcistan Krizinin Bilinmeyenleri". *Hürriyet*.
- GÜRDENİZ, C. (2015.11.15). "Montrö Sözleşmesi 80 Yaşına Girerken". *Aydınlık*.
- GÜRDENİZ, C. (2016.02.28). "Karadeniz'deki NATO Deniz Varlığı ve Karadeniz İstikrarı". *Aydınlık*.
- HEARDING, L. (2020.04.21) "Ukraine Extends Lease for Russia's Black Sea Fleet". *The Guardian*.
- KARADENİZ, B. (2007). "Security and Stability Architecture in the Black Sea". *Perceptions: Journal of International Affairs*. XII/2: 95-117.
- KARAKAŞ, G. (2018.12.11). "Deniz Kuvvetlerinden Yeni Hamle!". *Milliyet*.
- KARAKAŞ, G. (2016.04.18). "Karadeniz Uyum Harekatı Sürüyor". *Milliyet*.
- KELEŞ, E. (2009). "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXVIII/46: 89-142.
- KODAY, Z. vd. (2017). "Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XXI/3: 879-909.
- MACKINDER, H. J. (1942). *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: National Defense University Press.
- MAHAN, A. T. (1890). *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783*. Boston: Little, Brown and Company.
- ÖZDAMAR, Ö. (2015). "What Should Turkey do to Stabilize the Black Sea Region, Unrewarding Crossroads?". *The Black Sea Region amidst the European Union and Russia*. (ed. Anahit Shirinyan – Louisa Slavkova). *Sofia Platform*: 175-189.
- POLAT, D. Ş. (2017). "NATO ve Rusya Federasyonunun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. V/Özel Sayı: 51-66.
- OKTAY, E. G. (2006). "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü". *Uluslararası İlişkiler*. III/10: 149-179.
- RUMER E. B. - J. SIMON (2006). "Toward a Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region". *Institute for National Strategic Studies National Defense University*.

- ROLPH, J. W. (1992). "Freedom of Navigation and The Black Sea Bumping Incident: How "Innocent" Must Innocent Passage Be?". *Military War Review*. 135: 137-165.
- SANDERS, D. (2017). "Maritime Security in the Black Sea: Out with the New, In with the Old". *Mediterranean Quarterly*. XXVIII/2: 4-29.
- SANDIKLI, A. vd. (2014). *Karadeniz'deki Gelişmeler ve Türkiye. Bilge Adamlar Kurulu Raporu*. Rapor No: 62. BİLGESAM.
- ÜNALMIŞ, A. N. - Ş. OĞUZ (2019). "Karadeniz'de Rusya ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. V/7: 1-10.
- YAPICI, M. İ. (2015). "An Emerging Contributor to the European Security of Energy Supply: Romania". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. XIV/2: 85-107.

Internet References

- BUSH, J. (2014.04.08). "Factbox - Costs and Benefits from Russia's Annexation of Crimea". Accessed on 09.07.2020.
<https://uk.reuters.com/article/uk-ukraine-crisis-crimea-costs-factbox/factbox-costs-and-benefits-from-russias-annexation-of-crimea-idUKBREA370NY20140408>
- COHEN, A. - I. CONWAY (2006.12.13). "U.S. Strategy in the Black Sea Region". Accessed on 17.11.2020.
<https://www.heritage.org/europe/report/us-strategy-the-black-sea-region>
- COYER, P. (2016.07.23). "The Flashpoint No One Is Talking About: The Black". Accessed on 27.05.2020.
<https://www.forbes.com/sites/paulcoyer/2016/07/23/the-flashpoint-no-one-is-talking-about-the-black-sea/#3e59de7469c5>
- ÇELIKPALA, M. (2010). "Security in the Black Sea Region Policy Report II". *Commission on the Black Sea*. Accessed on 09.07.2020.
https://www.files.ethz.ch/isn/115942/2010_PolicyReport-2.pdf
- DELANOE, I. (June 2019). "Russia's Black Sea Fleet: Toward a Multiregional Force". *CNA Analysis and Solutions*. Accessed on 01.12.2020.
https://www.cna.org/CNA_files/PDF/IOP-2019-U-020190-Final.pdf
- FLANAGAN, S. J.-CHINDEA, I. A. (2019.09.24). "Russia's Strategy in the Black Sea: How NATO Can Up Its Game". Accessed on 23.05.2020.
<https://www.rand.org/blog/2019/09/russias-strategy-in-the-black-sea-how-nato-can-up-its.html>
- Global Security.org, Volga-Don Shipping Canal. Accessed on 08.07.2020.
<https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/volga-don-canal.htm>
- GÜRDENİZ, C. (2005). "Threat and Risk Perceptions over the Black Sea-A Turkish Perspective". Accessed on 30.05.2020.
http://www.harvard-bssp.org/files/news-20050705/threat_and_risk.pdf
- HAINES, J. R. (2016.07.05). "If the Atlantic Ocean is the New Black Sea, What is the Black Sea? Aegis Ashore and the Black Sea Region's Changing Security Dynamic". Accessed on 28.05.2020.

<https://www.fpri.org/article/2016/07/atlantic-ocean-new-black-sea-whats-black-sea-aegis-ashore-black-sea-regions-changing-security-dynamic/>

HAS, K. (2015.11.30). "Post Mortem by the Turkish Side: Relations between Moscow and Ankara Worsen". Accessed on 30.05.2020.

<https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/razbor-poletov-po-turetski-obostrenie-otnosheniy-moskvy-i-an/>

Hürriyet (2008.08.17). "United States Yet to Ask Turkey to Let Hospital Ships through: US Embassy". Accessed on 01.12.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/united-states-yet-to-ask-turkey-to-let-hospital-ships-through-us-embassy-9678961>

International Maritime Organisation, AIS transponders. Accessed on 25.05.2020.

<http://www.imo.org/en/OurWork/Safety/Navigation/Pages/AIS.aspx>

JACKSON, B. P. (2015.03.08). "The Future of Democracy in the Black Sea Region". Accessed on 17.11.2020.

<http://turkishpolicy.com/dosyalar/files/TPQ2005-2-jackson.pdf>

KUCERA, J. (2018.06.25). "Russia Transfers five Warships out of Caspian Sea". Accessed on 09.07.2020.

<https://eurasianet.org/russia-transfers-five-warships-out-of-caspian-sea>

LARSEN, J. (2017.05.03). "Georgia: The Black Sea Hub for China's 'Belt and Road'". Accessed on 10.07.2020.

<https://thediplomat.com/2017/05/georgia-the-black-sea-hub-for-chinas-belt-and-road/>

NATO (2014.09.05). *Wales Summit Declaration*. Accessed on 01.12.2020.

https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm

NATO (2016.07.09). *Warsaw Summit Declaration*. Accessed on 01.12.2020.

https://www.nato.int/cps/en/natohq/events_132023.htm

NATO (2020.03.23). "Readiness Action Plan". Accessed on 20.05.2020.

<https://www.nato.int/cps/en/natohq/119353.htm>

Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) (2019). "OPEC Annual Statistical Bulletin". Accessed on 20.04.2019.

https://wognews.net/images/site/06-19/ASB_2019.pdf

Presidency of the Republic of Turkey Investment Office (2020.10.19). "Turkey Increases Natural Gas Reserves Explored in Black Sea". Accessed on 02.11.2020.

<https://www.invest.gov.tr/en/news/news-from-turkey/pages/turkey-increases-natural-gas-reserves-explored-in-black-sea.aspx>

Press TV (2019.03.18). "Russia to Deploy Nuclear-Capable Bombers in Crimea". Accessed on 09.07.2020.

<https://www.presstv.com/Detail/2019/03/18/591394/Russia-strategic-bombers-Crimea>

Radio Free Europe Radio Liberty (2010.02.17). "Russia Gains Military Base In Abkhazia". Accessed on 09.07.2020.

https://www.rferl.org/a/Russia_Gains_Military_Base_In_Abkhazia/1960545.html

Republic of Turkey Ministry of Interior, Turkish Coast Guard Command. "Black Sea Littoral States Border/Coast Guard Agencies Cooperation Forum (BSCF)". Accessed on 20.05.2020.

<https://en.sg.gov.tr/bscf>

Sputnik (2017.02.16). "Stoltenberg Says NATO's Increased Black Sea Presence Not 'Provoking Conflict'". Accessed on 09.07.2020.

<https://sputniknews.com/politics/201702161050742548-stoltenberg-nato-black-sea/>

Sputnik (2018.02.01). "WATCH Russian Fighters' Maneuvers During Intercept of US Spy Plane". Accessed on 09.07.2020.

<https://sputniknews.com/military/201802011061251490-russia-bombers-intercept-us-black-sea/>

Sputnik (2019a.10.07). "Russia's Black Sea Fleet Refutes Claim That Russian Ship Entered Area of Sea Breeze Drills". Accessed on 09.07.2020.

<https://sputniknews.com/military/201907101076205684-black-sea-fleet-refutes-claims/>

Sputnik (2019b.06.17). "Su-27 Jets Intercept US B-52 Bombers Approaching Russian Borders from Black and Baltic Seas – MoD". Accessed on 09.07.2020.

<https://sputniknews.com/russia/201906171075919611-russia-us-jets-border/>

Sputnik (2020.05.29). "Russia Scrambles Su-27, Su-30 Fighters to Intercept US Strategic Bombers Over Black, Baltic Seas". Accessed on 09.07.2020.

<https://sputniknews.com/military/202005291079455521-russia-scrambles-su-27-su-30-fighters-to-intercept-us-strategic-bombers-over-black-baltic-seas/>

The Moscow Times (2019.03.14). "Russia's Natural Resources Valued at 60% of GDP". Accessed on 07.07.2020.

<https://www.themoscowtimes.com/2019/03/14/russias-natural-resources-valued-at-60-of-gdp-a64800>

The White House Office of the Press Secretary Fact Sheet (1983.03.10). "United States Oceans Policy". Accessed on 09.07.2020.

https://www.gc.noaa.gov/documents/031083-white_house_fs_oceans%20Policy.pdf

TRT World (2020.08.21). "Turkey Finds Natural Gas Reserve of 320 Billion Cubic Metres off Black Sea". Accessed on 09.07.2020.

<https://www.trtworld.com/turkey/turkey-finds-natural-gas-reserve-of-320-billion-cubic-metres-off-black-sea-39078>

Turkish Ministry of National Defence White Paper (2000). Accessed on 09.07.2020.

https://www.files.ethz.ch/isn/154907/Turkey_2000eng.pdf

Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (2020). "Bilgi Notu No: BN-2105/2020". Accessed on 09.07.2020.

<https://www.dzkk.tsk.tr/guncelduyuru.php?id=2105&dil=1>

U.S. Air Forces in Europe & Air Forces Africa (2020.07.01). "B-1s train to LRASM capabilities in Europe during Bomber Task Force mission". Accessed on 09.07.2020.

<https://www.usafe.af.mil/News/Article-Display/Article/2203068/b-1s-train-to-lrasm-capabilities-in-europe-during-bomber-task-force-mission/>

UK Defence Journal (2018.05.04). "British Typhoon Jets Scramble in Response to Russian Aircraft over the Black Sea". Accessed on 09.07.2020.

<https://ukdefencejournal.org.uk/british-typhoon-jets-scramble-in-response-to-russian-aircraft-over-the-black-sea/>

WEZEMAN, S. T. - A. KUIMOVA (December 2018). "Turkey and Black Sea Security". *SIPRI Background Paper*. Accessed on 09.07.2020.

<https://www.sipri.org/publications/2018/sipri-background-papers/turkey-and-black-sea-security>

WILSON, R. (2007.07.29). "U.S. Policy in the Black Sea Region". Accessed on 09.07.2020.

<https://docplayer.net/4884870-U-s-policy-in-the-black-sea-region.html>

ВОЗМОЖНЫЕ СОЮЗЫ В МНОГОПОЛЯРНОМ МИРЕ И ГЛУБИНА ЭТИХ СОЮЗОВ

Elchin SHAKIROV *

РЕЗЮМЕ

С целью дальнейшего ускорения глобализации западные государства и международные компании, регулирующие финансовые, инвестиционные и торговые потоки, систему экономических отношений в мире, который они поддерживают, неожиданно привели к увеличению числа центров силы и возникновению многополярной системы. В XXI веке, помимо США, РФ и КНР, еще несколько центров силы вместе с ЕС сыграли важную роль в построении глобальной системы. Из-за жесткой конкуренции между ними, эти государства, являющиеся глобальными и ядерными державами, могут одновременно вступить в военный конфликт, но это очень маловероятно, так как это вызовет большую катастрофу в мире. В международной системе, в связи с важностью международного стратегического баланса и безопасности, в ближайшем будущем, в точке принятия мер из-за страха потерять свои позиции, для защиты себя или определенного запроса, между координатами США-РФ-КНР-ЕС и других центров силы, в двусторонней или трёхсторонней формах, могут формироваться стратегические союзы. Эти союзы с высокой вероятностью состоят в том, что, согласно данному исследованию, они станут поверхностными и импровизированными. Цель этого исследования - пролить свет на глубину возможных союзов в ближайшем будущем, рассматривая прошлое и настоящее сотрудничества между США-РФ-КНР-ЕС и другими глобальными центрами силы с разных точек зрения. В этом исследовании будет обсуждаться поведение глобальных центров силы, которым необходимо узнать свои старые или новые роли на международной арене. Таким образом, мы попытаемся выявить вклад РФ в создание многополярной международной системы.

Ключевые Слова: Глобальная держава, США, РФ, КНР, ЕС, Союз.

ÇOK KUTUPLU DÜNYADA OLASI İTTİFAKLAR VE BU İTTİFAKLARIN GÜÇLERİ

ÖZ

Küreselleşmenin daha da hızlanması amacıyla Batılı devletler ve destekledikleri dünyada finans, yatırım ve ticaret akımını ve ekonomik ilişkiler sistemini düzenleyen uluslararası şirketler, umulmadık bir şekilde, güç merkezlerinin artmasına ve çok kutuplu bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. XXI. yy'da ABD, RF ve ÇHC'nin yanı sıra AB ile birlikte birkaç güç merkezi daha küresel sistemin inşasında önemli roller üstlenmişlerdir. Aralarındaki şiddetli rekabet sebebiyle, küresel ve nükleer güçler olan bu devletlerin aynı anda askeri çatışmaya girmesi mümkündür fakat dünyada büyük felaketle yol açacağından, olasılığı çok düşüktür. Uluslararası sistemde, uluslararası stratejik denge ve güvenliğin önemi sebebiyle yakın gelecekte, pozisyonlarını kaybetmek korkusuyla bir önlem noktasında, kendilerini savunmak için veya belli bir istek çevresinde, ABD-RF-ÇHC-AB ve diğer güç merkezlerinin koordinatları arasında, ikili ya da üçlü şekillerde, stratejik ittifaklar kurulabilir. Olasılığı yüksek olan bu ittifaklar, bu çalışmaya göre sathi ve eğreti ittifaklar olacaktır. Bu çalışmanın amacı, ABD-RF-ÇHC-AB ve diğer küresel güç merkezlerinin aralarındaki işbirliğinin dününü ve bu gününü farklı açılardan ele alarak, yakın gelecekteki olası ittifaklarının derinliğine ışık tutmaktır. Bu çalışmada, eski veya yeni rollerini yeniden öğrenmek zorunda kalan küresel güç odaklarının, uluslararası arenadaki davranışları tartışılacaktır. Böylece uluslararası sistemin çok kutuplu hâle gelmesinde RF'nin katkısı da ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Küresel Güç, ABD, RF, ÇHC, AB, İttifak.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 17.01.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2021

* Doktora Öğrencisi, RF Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politikalar Tarihi, Kazan-TATARİSTAN/RF.; ORCID: 0000-0003-4340-3566, E-posta: elikiyar84@hotmail.com

POSSIBLE ALLIANCES IN THE MULTIPOLAR WORLD AND THEIR STRENGTH

ABSTRACT

To further accelerate globalization, Western states and companies that regulate financial, investment and trade flows and the system of economic relations in the world that they support, unexpectedly led to the increase of power centers and appearance of multipolar system. In the XXI century apart from the USA, Russia and China some more power centers together with EU played an important role in the building of the global system. Due to fierce competition between them, these states being global and nuclear empires can take part in war conflicts simultaneously, but this is unlikely as it can cause a great catastrophe in the world. In the international system, due to the importance of international strategic balance and security, in the nearest future, at the point of measurement, because of fear of losing their positions, to protect themselves or around a certain request, between the coordinates of the United States-Russia-China-EU and other power centers, in bilateral or triple forms, strategic alliances can be formed. According to this study, these alliances are highly likely to become superficial and improvised. This study aims at shedding light on the strength of possible alliances in the nearest future, studying the past and present of the collaboration between the USA-Russia-China-EU with other global power centers from different perspectives. This paper will discuss the behavior of global power centers which need to learn their old or new roles on the international stage. Thus, we will try to reveal Russia's contribution in the building of multipolar international system.

Keywords: Global Power, USA, Russia, China, EU, Alliance.

Введение

После распада Советского Союза дискурс «Нового мирового порядка» в Соединенных Штатах Америки (США) стал названием геополитического плана, который игнорирует человеческую жизнь, чтобы создать однополярный мир, вращающийся вокруг своей оси. «Новый мировой порядок» - это название декларации, которая сформирована с учетом философии «неолиберального глобального порядка» США, включая международную безопасность (фактически безопасность США), и основной целью которой является стратегия осады и господства. Особенно в течение последних 30 лет США боролись за реализацию этого плана и удержание его под гегемонией мира. Возрастающее влияние геополитических подходов региональных держав, таких как Китайская Народная Республика (КНР), Европейский Союз (ЕС) и Российская Федерация (РФ) (которые сегодня являются глобальными державами), инициировали изменение глобального баланса. Благодаря своему быстрорастущему и развивающемуся экономическому и военному потенциалу, КНР сопротивляется менталитету глобального доминирования США с ее уникальными геополитическими подходами в непосредственной близости от нее и внешней политикой, достигая конкурирующего статуса России и объединяющих тенденций этих двух игроков против США и в Азии, гегемония США пошатнулась (Balci, 2016, с. 124-125). Тот факт, что Европа не восприняла США, как раньше, заставил их чувствовать себя отчужденно.

В отчете Национального разведывательного совета США «Глобальные тенденции 2025 года: изменяющийся мир», заявление о том, что глобальный порядок станет многополярным с течением XXI столетия, было выражением результата исследования. Согласно этому исследованию, до 2025 года, мировой порядок станет плюралистическим, негосударственные субъекты будут иметь глобальное влияние, хотя в то время как некоторые государства получают статус глобальной силы, ось силы сместится с Запада на Восток. В этот период РФ, КНР, Индия и новые развивающиеся государства будут играть более активную роль в международной системе (Kantarci, 2012, с. 77).

С крахом СБ геостратегические и геополитические движения США в различных частях мира привели к мысли, что это «единственная ось силы» в глобальной системе. Однако этот период, которым, как считается, правят США, а именно 1990-е годы, был переходным или промежуточным периодом. Период после инцидента 11 сентября 2001 года доказал, что 1990-е годы были «переходным периодом». После террористической атаки на американские торговые башни 11 сентября 2001 года военные операции США в Афганистане, в частности, в Южной Азии и Ираке, на Юго-Востоке, выявили слабость их геостратегического и геополитического видения. Однако такие страны, как страны ЕС, КНР, Япония, РФ и Индия, стали соперниками США в международной системе. Эти государства активизировали свою стратегическую политику на региональной и глобальной арене. Эта ситуация показывает нам, что международная система стала многополярной и центр силы в мире смещается с Запада на Восток, то есть с Атлантики на Тихий океан. В то время как в этой многополярной структуре есть негосударственные субъекты, отражающие силу, продолжающиеся войны за международную геополитическую мощь переместились в Афро-евразийский регион, а важность энергетических и транспортных маршрутов возросла вдвое (Kantarci, 2012, с. 70-71). На фоне экспансионистской политики США и ЕС в евразийской географии КНР, РФ и некоторые страны Азии переименовали «Шанхайскую пятерку», созданную ими в 1996 г., в 2001 г. в «Шанхайскую организацию сотрудничества». До 2001 года эта структура не представляла собой блокаду или какое-либо военное единство, но действия Запада, беспокоившие страны Азиатско-Тихоокеанского региона, вызвали необходимость солидарности в этом регионе, и эта опасность была устранена созданной восточной международной организацией (Kayador, 2004, с. 34). Вместе с ШОС, являющейся коалицией, страны региона, закрывая двери с Азии на Запад, заложили важную основу на пути к военному, экономическому, политическому и культурному единству в Азиатско-Тихоокеанском регионе (Çeçen, 2004, с. 19).

Когда мы смотрим на историю, название «Большой треугольник» только выражает и указывает на сбалансированную и интерактивную структуру, их отношения, соперничество, противоречия и конфликты, особенно во внешней политике СССР-США-КНР в 1970-х годах (Вексан, 2020, с. 234-236). Основные характеристики этой троицы заключаются в том, что их конфликты и действия имеют разные стили, а их теоретическая основа - геополитическое соперничество. Глобальная система, организованная в соответствии с интересами этих трёх великих держав, состоит из конфликтов, сотрудничества и трёхсторонних соглашений. Хотя СССР, США и КНР являются тремя основными игроками «Большой тройки», структура этой системы основана на двух столпах, а не на трёх. Хотя соперничество между этими троицами длилось не очень долго, 10 лет (1970-1980) (Boyun Eǵme, 2019), следы, которые оно оставило, всё ещё существуют. В течение этого десятилетия зона стратегического маневрирования была шире только между СССР и США, а не в параллельном масштабе. Другими словами, поскольку Китай не является третьей великой державой в «большой игре», тройка была асимметричной. Тот факт, что США и СССР находятся в двух разных политико-идеологических системах и представляют собой два разных военных блока, их продвижение по двум разным экономическим и политическим каналам и, следовательно, их разногласия составляли главную характеристику «холодной войны» и полярных оппозиций в ее основных структурах (Вексан, 2020, с. 237).

В XXI веке, помимо США, РФ и КНР, еще несколько центров силы вместе с ЕС сыграли важную роль в построении глобальной системы. Сегодня это снова вопрос

«кто кого победит», и на этот раз эти силы сотрудничают и конкурируют одновременно. Главный вопрос в международной системе - это вопрос построения международного стратегического баланса и безопасности (Ок, 2011). Поэтому в ближайшем будущем РФ может заключить стратегические союзы с США, Китаем и ЕС между координатами нескольких центров силы в двусторонней или трёхсторонней формах. Эти союзы с высокой вероятностью состоят в том, что, согласно данному исследованию, они станут поверхностными и импровизированными. В этой статье мы в основном стремимся показать глубину возможного будущего сотрудничества, описывая прошлое и настоящее отношений между тремя мировыми державами (РФ, США, КНР) и другими центрами силы, включая ЕС.

США с Привлекательным и Отталкивающим, Как Магнит, Лицом

Сегодня и РФ, и КНР, и ЕС как союз, надеются на сотрудничество с США, а также хотят обойтись без него (Korkmaz, 2019). Каждая из этих сил постоянно сотрудничает с Соединенными Штатами, но в целом они выступают за антиамериканизм. Потому что США приложили руку ко всем глобальным катастрофам в нашей новейшей истории. В этом контексте международная среда содержит большую неопределенность. Наиболее важной особенностью этой среды является внезапное появление множества изменений и крупных событий, которые трудно предсказать (Yağlı, 2020, с. 28). Например; было трудно предсказать такие события, как распад СССР, событие 11 сентября 2001 года и исход войны в Ираке, украинский кризис, БРЕКСИТ и появление Дональда Трампа. Тот факт, что эти события могут изменить международный курс, не позволяет предсказывать будущее, и на этом этапе некоторые оценки могут быть сделаны, только с оглядкой на прошлое. Учитывая эти опасения, вполне естественно, что другие центры силы с осторожностью относятся к сотрудничеству с США.

Отношения РФ-США

Президенты, пришедшие к власти в РФ и США с 1991 года, начинали с доброй воли и надежды с точки зрения хороших отношений между двумя странами. Усилиями Бориса Ельцина и Билла Клинтона были возобновлены прекращённые ранее отношения между РФ и США, и начался период, названный «периодом медового месяца» (Başaran, 2019, с. 38). В 1993 году две страны объявили себя «стратегическими партнерами» (Embel, 2008, с. 487), и отношения между РФ и США достигли своего расцвета.

Впоследствии расширение НАТО на Восток, войны в Восточной Европе, вопросы Ирана и Ирака, проблема контроля над вооружениями и другие события вернули процесс к «холодному миру» (Özdal, 2016, с. 64-74). В начале 2000-х Владимир Путин и Джордж Буш взяли на себя ответственность за свои страны, отношения между РФ и США были возрождены, а инцидент 11 сентября 2001 г. направил отношения РФ и США к лучшему (Soşkun, 2002, с. 295). Буш посетил РФ в мае 2002 года, и было подписано «Новое заявление о стратегических отношениях» (TGRT Haber, 2002), которое фактически имело отношение к «Стратегическому партнерству», объявленному в 1993 году. Вступление США в Ирак в 2003 году снова привело к охлаждению отношений между двумя странами (Özdal, 2016, с. 148). Затем период Дмитрия Медведева и Барака Обамы (2008-2009) начался с оптимистических ожиданий относительно выживания двух стран (Erdurmaz, 2009). В этот период снова расцвело западничество в РФ. Администрация Обамы в 2009 г. предложила РФ стратегию «перезагрузки» (Erdurmaz, 2009).

В этот период отношения между РФ и США развивались безупречно из-за отсутствия признания и проблемы доверия. По окончании срока полномочий президента Медведева, то есть в 2012 году, Путин вернулся в Кремль, и этот процесс «возобновления» был прекращён.

Политический конфликт и санкции из-за украинского кризиса изменили хорошие отношения, которые только что сложились между РФ и США (BBC News Türkçe, 2014). В 2016 году Трамп стал президентом США, пообещав дружить с РФ, и считалось, что в отношениях РФ и США появится новый виток. Трамп и Путин провели неофициальные встречи на нескольких саммитах и свои первые официальные встречи в Хельсинки в июле 2018 года (Zurcher, 2018). Вопреки прогнозам, отношения между РФ и США скорее ухудшились, чем улучшились. Чем больше Трамп сделал для отношений РФ и США, тем с большим сопротивлением и парадоксальностью эти усилия встретили в Америке.

Несмотря на огромные усилия с середины 1990-х годов, если мы посмотрим на отношения между РФ и США, можно увидеть, ухудшение. Причина тому - различия в системах и напряжённость состояний, а также взаимное плохое признание и недоверие. Другой причиной является то, что интересы не разделены поровну.

Отношения РФ и КНР

Некоторые научные круги заявляют, что нестабильное экономическое развитие Китая отрицательно скажется на отношениях РФ и КНР (Oğan, 2005). Даже если эта идея верна, этот фактор не прекращает отношений. В 1990-е годы две страны внесли значительные позитивные изменения в свою политику по отношению друг к другу и построили свои отношения на новой основе (Yuldasheva, 2016, с. 24). Сегодня КНР имеет широкую экономическую базу, и она шире, чем экономическая база РФ (Korkmaz, 2019). Разница между общим экономическим объемом РФ и КНР в будущем значительно увеличится в пользу КНР. Этот «неравный» рост сторон может вызвать помехи в отношениях РФ-КНР. Подобная траектория может спровоцировать новый кризис и столкновение между сторонами. Такое неравенство может нанести ущерб самоощущению русского народа (Başaran, 2019, с. 92). Этот подъем КНР в отношениях с РФ может усилить чувство собственного достоинства в РФ, и россияне могут быть более чувствительны к равенству. Словом, отношения РФ и КНР могут оказаться в серьёзной скрытой опасности и РФ продолжит защищать многополярный мир.

КНР также быстро растёт как военная держава (BBC News Türkçe, 2019). РФ и КНР являются крупнейшими соседями друг друга, и между ними проходит граница протяженностью более 4300 километров (Başaran, 2019, с. 80). Сохранение взаимного доверия – один из основных вопросов между этими странами. Если доверие, лежащее в основе отношений между двумя странами, пошатнётся, в отношениях РФ и КНР может начаться длительный период «холодного» конфликта. В настоящее время военные расходы КНР намного превышают военные расходы РФ (Gözellik, 2020), и в ближайшем будущем КНР догонит РФ. КНР усилила модернизацию своего традиционного оружия. С другой стороны, РФ сохранит своё преимущество в области стратегического ядерного оружия и в будущем (Çiğirci, 2019).

Долгосрочная и устойчивая военная модернизация этих двух сил может означать, а может и не означать, что они будут угрожать друг другу в будущем, но это только заставит стороны проявлять осторожность, а взаимопонимание и компромисс между ними останутся более вероятным выбором.

Насколько Сильно Могут Сойтись США и Китай или Капитализм и Коммунизм?

Государство, энергетическим партнёром США или возможным союзником, когда это понадобится в будущем, будет не восточным, а, скорее, это будет РФ. Собственно, это предположение о вероятности создания этого союз, будет зависеть от развития отношений РФ и КНР. Перспектива союза США и КНР очень мала. Сегодня США занимают первое место среди великих держав, а быстрый подъем КНР является препятствием для гегемонистского поведения США. Вице-президент США Майк Пенс в своем заявлении от 4 октября 2018 г. заявил, что КНР стала полноправным конкурентом. Пенс обратил внимание на изменение отношения КНР к своей внешней политике и выступил с множеством обвинений, подчеркнув, что она вмешивается во внутренние дела США. Пенс, упомянув об утрате доверия США к КНР, объявил миру, что необходимо решительно бороться с КНР (Oğuz, 2018). Из этого следует, что ожидания международной общественности относительно отношений США и КНР не оптимистичны. Произошли значительные изменения в характере отношений двух стран, которые разрушили как оптимизм, так и доверие друг к другу, и кажется, трудно вернуть всё в прежнее русло. Если ранее разница между отношениями КНР и США заключалась в различии между бедными и богатыми и относительно хорошими, то сейчас различие между богатыми и богатыми, а также «плохими».

Отражение Конфликта Между США и ЕС в Отношениях Между ЕС и РФ

Между США и ЕС существует множество проблем, которые заключаются в конфликте, и эти проблемы не решаются годами. Торговля и переговоры по этому вопросу между США и ЕС зашли в тупик. Региональная безопасность, ядерный спор Ирана, проблема Сирии, проблемы с НАТО и Восточной Европой – самые большие проблемы, которые ждут решения между этими двумя структурами. Ближневосточная позиция США и их противодействие проекту «Северный поток-2» вызвали недовольство ЕС. «Северный поток-2» – газопровод, реализация которого означает, что ЕС снизит экономическую зависимость от США. Этот проект на самом деле не просто проект, который планируется реализовать между ЕС и РФ. Он запланирован между соответствующими странами ЕС и РФ. США вводят экономические санкции в отношении стран-участниц проекта ЕС, чтобы помешать реализации этого проекта. США также вводят санкции против РФ, но причиной санкций является не только данный проект, но и другие факторы на Украине, Ближнем Востоке и другие вопросы (Demirci, 2019). Несмотря на это, европейские страны, а затем и РФ настаивают на реализации этого проекта. Сотрудничество между ЕС и РФ в области энергетики постоянно укрепляется. Другими словами, острый конфликт между ЕС и США заставляет ЕС и Россию сближаться.

Теперь экономический вес в мире разделен и продолжает делиться между возникающими новыми центрами. Власть во многих областях организована между странами и различными международными организациями. Теперь даже ЕС, который вначале был экономической и политической державой, подвергает сомнению мощь США на Западе (Kantarci, 2012, с. 75). По мере того, как будут появляться новые центры силы, и тем больше ЕС будет обращаться к РФ, появятся новые перспективы отношений в треугольнике США-ЕС-РФ. ЕС ищет баланс в своей политике в отношении США и РФ. Но ЕС также хочет сохранить свои союзнические отношения с США. Однако ЕС также предпримет некоторые решительные меры в отношении своей дружбы с США.

Подход Четырёх Глобальных Факторов Мощности (РФ США КНР ЕС) Друг к Другу

Сотрудничество тройки РФ, США и КНР логично, но маловероятно. В этом контексте позиция ЕС иная. ЕС не как «союз», но страны внутри него могут сотрудничать с другими индивидуально. Сотрудничество с США всегда сомнительно. В подсознании менталитета РФ и КНР США равносильны сопернику и угрозе. То, что это действительно так и есть, было отражено в отчёте 2017 г. «О стратегии национальной безопасности США» (CHINA RADIO International Türkçe, 2020), в новостях 'News National Defense Security 2018' (BBC News Türkçe, 2018), а также было достаточно заметно в соответствующих выступлениях Трампа (DEUTSCHE WELLE Turkish, 2020). До сегодняшнего дня у РФ, США и КНР не было возможности наладить трёхстороннее сотрудничество, и теперь РФ и США снова вступают в «холодную войну», а США и КНР приближаются к новой «холодной войне».

Хотя РФ, США, КНР и ЕС имеют одинаковое мнение о борьбе с терроризмом, то есть они нашли платформу, на которой они могут объединиться, их работа провалилась. Борьба с международным терроризмом сложна и имеет геополитические проблемы. Войны в Ираке и Сирии – типичные примеры этой неразберихи. Из-за различных геополитических интересов глобальных держав «страны третьего мира» теперь являются ареной геополитических игр. Иными словами, сотрудничество между мировыми державами носит более тактический и технический характер или носит частичный характер. Фактически, сотрудничество между этими силами продолжается на идеальной основе. Было бы слабым аргументом сказать, что они вместе движутся к одной политической цели.

Сегодня США не в ладах со всеми великими державами и не могут поддерживать хорошие отношения, хотя они так много желают. Напряжённость между США и РФ поддерживает преемственность отношений РФ и КНР. Конфликт США с ЕС также мотивирует сотрудничество ЕС и РФ. Киссинджер, эксперт по американской геополитической дипломатии, также заявляет, что разозлить РФ и КНР является самой серьёзной дипломатической ошибкой США. Киссинджер указывает на то, что сотрудничество между РФ и КНР или ЕС будет «кошмаром» для США, и развитие отношений с РФ имеет жизненно важное значение (Nazar, 2019).

В последнее время, несмотря на то, что США проходят безуспешную проверку здоровья против пандемии COVID-19, им не удаётся бороться с нескончаемым расизмом в стране. На последних выборах потеря четырёх протестующих, вошедших в Белый дом после того, как проигравший Трамп пригласил своих сторонников на улицы, раскрывает ситуацию в США, демонстрирующую демократию в отношении к Ближнему Востоку и Азии. США также борются с разногласиями во внутренней политике из-за вышеупомянутых и других национальных и международных дел.

Сегодня США рассматривают КНР как самую большую угрозу для защиты своей мощи и суверенитета в мире и международной политике, а второй по величине угрозой для США после КНР является РФ (SPUTNİK Türkiye, 2018). КНР также рассматривает РФ как угрозу в том смысле, что США могут установить стратегическое партнерство с РФ для подавления КНР (Askeroglu, 2018). Однако создание лагеря против США и КНР не входит в интересы РФ. В любом случае РФ это не нужно, и это объединение несовместимо с философией дипломатии РФ. Философия русской дипломатии выступает за независимость. Независимо от эволюции мира, РФ не примет роль, отведенную США, и предпочтет продолжать

свободное передвижение. Однако следует добавить, что когда РФ увидит в КНР серьёзную угрозу, чтобы уравновесить ее, она может на короткое время заключить союз с США.

США и КНР – соответственно по величине экономики мира, первая и вторая страны (Ünaу vd., 2014, с. 8). Это также две самые большие страны мира с огромной финансовой и военной мощью. Поскольку отношения США и КНР имеют большое влияние на международную политику, есть заявления, что теперь эти отношения достигли биполярной структуры, а некоторые учёные в США предлагают идею концепции G2 между США и КНР (Ekşi Şeyler, 2018). Эта модель вызвала отклик в академических кругах КНР, но вероятность появления концепции G2 крайне мала. Потому в США капитализм. Другими словами США не делится, не делит, хочет всё себе. По этой причине коммунистическая КНР не согласится, а США также неохотно относятся к этому вопросу.

КНР выступает за саму поляризацию мировой политики (Kurtbağ, 2010, с. 267). Принятие идеи G2 означает отказ от полной поляризации. Хотя первые ученые США предлагали концепцию G2, правительства США настояло на том, чтобы не принимать её (Ekşi Şeyler, 2018). Поскольку концепция G2 требует объединения этих стран на равной платформе. Главный источник напряжённости в том, что США не может мириться с подъемом КНР. Сегодня в мире много центров силы. Они не примут совместного управления США и КНР, не признают его лидерство и не будут соблюдать правила, принятые для них этими двумя странами.

РФ вступила в Совет Европы в 1996 году (Kağaca, 2019). ПаСЕ лишила делегацию РФ права голоса и ввела экономические санкции в отношении РФ в апреле 2014 года из-за проблемы Крыма и некоторого давления со стороны США (Şamilkızı, 2014). С другой стороны, РФ приостановила свои отношения с Советом Европы с конца 2017 года и перестала платить ежегодные членские взносы в размере 46 миллионов евро. РФ должен был выплатить ПаСЕ долг в 75 млн евро (Alan, 2019). РФ, которая не платила членские взносы с 2017 года, по правилам должна была быть исключена из членства (Özcan, 2019), но этого не произошло.

Хотя Совет Европы часто подавал позитивные сигналы для восстановления отношений между ЕС и РФ, отношения между ЕС и РФ не могли нормализоваться в течение как минимум шести лет, и санкции против РФ постоянно продлевались (Sputnik, 2019). С 2019 года лидеры Франции, Германии и ряда стран в ПаСЕ несколько раз голосовали за восстановление авторитета российской делегации. В апреле 2019 года ПаСЕ впервые приняла решение, призвав РФ присоединиться к встрече и сформировать делегацию для оплаты членского взноса (Himshiashvili vd., 2019). РФ поначалу отреагировала на это приглашение не очень положительно. Потому что, если РФ вернется в Еврокомиссию и столкнется с репрессивным обращением, то отношение, которое она сохраняла в течение шести лет, будет бесполезным и бессмысленным. С другой стороны, хотя украинский кризис еще не разрешен, ЕС постепенно осознал, что решение крымской проблемы не может использоваться в качестве предварительного условия для смягчения отношений между ЕС и РФ.

Сергей Лавров перед встречей министров иностранных дел Совета Европы, состоявшейся 17 мая 2019 года в Хельсинки, сказал: «Россия хочет защитить и укрепить Совет Европы, который является одним из самых престижных международных организаций на европейском континенте. Он заявил, что Россия намерена вернуться в Совет Европы. Министры иностранных дел 47 стран-членов Европейской комиссии также проголосовали за принятие декларации,

позволяющей РФ сохранить своё право голоса в Европейской комиссии (Karaca, 2019). Для Европы это был важный шаг к постепенной отмене ограничений и санкций, введенных в отношении РФ. Это стало признаком признания ЕС того, что кризис на Украине и другие проблемы теперь должны быть решены тем или иным способом для более тесных отношений с РФ, особенно с Францией и Германией.

25 июня 2019 года ПаСЕ приняла решение о полном восстановлении прав российской делегации. Затем РФ подала заявку на участие в Генеральной Ассамблее (Özcan, 2019) и ближе к концу 2019 года РФ выплатила все свои взносы (Sputnik Türkiye, 2019). Председатель комитета Госдумы России по международным отношениям Слуцкий заявил, что «Россия обратилась к ПаСЕ, потому что невозможно начать диалог в Европе без России» (Zubkov, 2019).

Следует подчеркнуть, что Совет Европы пережил самый большой кризис после окончания холодной войны. Учитывая свои размеры и мощь, РФ входит в пятерку ключевых игроков в организации (Россия, Англия, Франция, Германия, Италия). РФ не является членом ЕС, но ее роль в Совете Европы состоит в том, чтобы помочь сбалансировать отношения между Страсбургом (штаб-управления Совета Европы) и Брюсселем (штаб-управления ЕС). Таким образом, санкции ПаСЕ против РФ были официально отменены на несколько лет, и напряжённость между ЕС и РФ стала постепенно уменьшаться.

Возврат к нормальным отношениям между Советом Европы и РФ является лишь первым этапом восстановления нормальных отношений между ЕС и РФ. Возвращение России в Совет Европы представляет собой лишь общий аспект развития отношений между ЕС и РФ.

Международная Система Стала Многополярной

Западные теоретики международной политики, являющиеся сторонниками однополярной мировой системы, утверждают, что единая гегемонистская держава является важным благом, поскольку она обеспечивает баланс международной системы. Несмотря на мнение теоретиков, настаивающих на том, что мир в настоящее время является однополярным, так будет продолжаться еще долгое время и что это принесет пользу народам мира, Россия, ряд стран членов ЕС и все страны БРИКС защищают многополярный мир (Degterov, 2020). По словам Примакова, многополярный мир не допускает конфликтов, особенно военных, но урегулировать эту систему может быть проблематично, и следует добавить, что многополярная теория утверждает, что возможна конкуренция интересов, а в худшем случае - ценности будут конкурировать (Primakov, 2011, с. 159-160). Многополярность была в центре внимания внешней политики КНР после гибели китайского летчика в результате столкновения с американским летчиком во время войны в Югославии в 1992 году. Некоторые источники даже утверждают, что подход РФ к многополярности во многом сформировался под влиянием совместной российско-китайской декларации 1997 г., написанной в духе китайской традиции (Bogaturov, 2003, с. 6-23). В российских академических кругах принято говорить, что «добрые силы» возникнут в точке баланса сил и накажут гегемона. С этой точки зрения в Национальной военной стратегии США от 2015 года Россия, Китай, Иран и Северная Корея были названы ревизионистскими странами, а в 2017 году Иран и Северная Корея были обвинены в том, что они являются странами-изгоями. Удовлетворённый нынешним курсом международного экономического управления, Китай постепенно отошел от своей ревизионистской позиции и достиг могущества и влияния альтернативы гегемонистской роли США. Наиболее очевидным признаком этого выступает то, что он является главным поборником и лидером

«открытой мировой экономики» (Degterov, 2020). Пекин выступил с инициативой «Один пояс, один путь» в 2013 году, в результате чего большинство стран Айсы и 17 из 29 стран НАТО стали членами Азиатского банка инфраструктурных инвестиций, и этим шагом КНР подорвала традиционный гегемонизм США (Semenov vd., 2019, с. 72-81). Однако, суммы денег, которые США тратят на оборону, является стратегией защиты своего статуса-кво в мире, хотя она и не отражает достоверной правды. Если эти военные расходы США верны, то как тогда Россия и Китай, бросают вызов США с военным бюджетом в несколько раз меньше этой цифры (Degterov, 2020)

Сегодня у РФ есть мощное ядерное оружие, и поэтому никакая мировая держава не может бросить ей вызов. Вместо того, чтобы полностью распасться, как Запад ожидал этого в течение 30 лет, РФ со своим современным и ядерным оружием, останется великой державой, становясь сильнее, и продолжит быть великим защитником бывших советских республик, как это было на протяжении всей истории (Waltz, 2008, с. 10-12).

В период после окончания холодной войны США, РФ и КНР приняли разные представления о построении международного порядка. В то время как США защищают однополярный мир под руководством своей собственной гегемонии, то, что отделяет РФ и КНР от США, – это принятие идеи многополярности в обеих странах (Korkmaz, 2019). Ориентация на перспективу развивающихся экономик легла в основу международного сотрудничества между РФ и КНР (Kurtbağ, 2010, с. 267).

Международные компании, которые регулируют финансовые, инвестиционные и торговые потоки и систему экономических отношений в мире, способствовали увеличению центров силы и появлению многополярной системы при поддержке государств (Kantarci, 2012, с. 76). Здесь следует подчеркнуть, что западные государства поддерживали международные компании в целях глобализации, но международная система превратилась в многоцентровую и многополярную. Однако между этими развивающимися полюсами и центрами силы развивается разумное сотрудничество (Primakov, 2010, с. 24-25).

С одной стороны глобализация неожиданно привела к возникновению многополярной системы. В то же время мировые сообщества продолжали влиять друг на друга. Это взаимодействие продолжает служить интересам развитых стран. Поэтому они по-прежнему используют свои экономические, политические и культурные преимущества и продолжают руководить миром. Соответственно, ведущими странами, определяющими структуру системы, являются КНР, США, РФ, ЕС, Индия и Япония (Kürkçüoğlu, 1998, с. 69).

В биполярном мире полюс должен рассчитывать свою мощь только по отношению к другому полюсу, а в многополярном мире – по многим полюсам. Проблемы множатся, так как необходимо также учитывать силу существующих и потенциальных альянсов. В многополярном мире государства также должны быть готовы к различным стратегиям. С начала 2010-х годов США борются с разными стратегиями власти. Сегодня РФ пришлось заново осознать свою старую роль великой державы, в то время как США должны принять роль, которую они не играли раньше. Так что США должны научиться жить вместе с другими великими державами. Другими словами, с развитием событий старые и новые (глобальные или крупные) державы должны изучить свои старые или новые роли (Waltz, 2008, с. 30-32).

Заключение

РФ, КНР и некоторые ведущие страны ЕС в настоящее время разрушили модель однополярного господства США, и многополярный мир возник спонтанно. Отношения между США и РФ не испортятся навсегда. США и РФ - две крупные ядерные, региональные и международные державы. Их отношения всегда будут прагматичными. Однако нельзя ожидать, что в ближайшем будущем в отношениях между США и РФ будет достигнута договоренность. Другими словами, РФ может повернуть свою внешнюю политику в сторону Запада. Но если США будут стратегически подавлять РФ, которая поворачивает свое направление на Запад, РФ снова повернется лицом на Восток. Против США, Восточные страны также встанут на сторону РФ, мощь которой нельзя недооценивать.

В этом контексте альянс, являющийся инструментом дипломатии, имеет другое значение и природу. Альянс может быть создан для защиты, а также для совместной работы по конкретному запросу. Это может быть возможно, когда в неудачной позиции альянс становится средством защиты. Соответственно, возможный союз РФ - Дальний Восток или любой другой страны ЕС с РФ следует воспринимать как естественный.

Конфликт между российско-американо-китайскими и европейскими странами одновременно означает, что мир будет потрясён великой катастрофой. В этом случае придется отменить многие основные концепции и решения международной политики. Военные конфликты между этими странами возможны, но в целом маловероятны. Потому что все они являются глобальными ядерными державами, и последствия войн между ними будут разрушительными для мира. Однако правда в рациональных решениях стран и история показали, что рациональность иногда не работает. То есть совпадения или случайные войны – это тоже исторические факты.

В XXI веке мир по-прежнему находится в поисках «мира», спокойствия и умиротворения. После холодной войны мир продолжает оставаться политически раздробленным, а опасения, вызванные эпидемиями и безопасностью, предотвратили экономические проблемы. Конкуренция между мировыми державами стала жёсткой. Международное право продолжает терпеть неудачу, в то время как его внутреннее содержание и, следовательно, значения идеологий меняются. В мире снова продолжается поляризация по политическим и экономическим ценностям. Следовательно, в будущем международные позиции РФ-США-КНР и других центров силы будут принимать необходимые меры против опасности исчезновения.

БИБЛИОГРАФИЯ

- BALCI, A. (2016). "Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu". *Ufuk Ü., SBE Dergisi*. V/10: 107-129.
- BAŞARAN, A. (2019). *Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu-Türkiye İlişkileri*. Ankara: İmaj Yayınları.
- BEKCAN, U. (2020). "Sovyet-Çin Uyuşmazlığında ABD Faktörü". *Afyon Kocatepe Üniversitesi SB Dergisi*. XXII/1: 233-236.
- BOGATUROV, A. (2003). "Mejdunarodniy poryadok v nastupivshem veke". *Mejdunarodniye protsessi*. I/6: 23.

- COŞKUN, B. D. (2002). "11 Eylül Sonrası ABD: Süper Güç Yeni Politika Arayışında". *Avrasya Dosyası*. XVIII/1: 292-298.
- EMBEL, E. (2008). *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KANTARCI, Ş. (2012). "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi mi?". *Güvenlik Stratejileri*. XXVIII/16: 46-85.
- KAYADOR, V. (2004). "Dünden Bugüne Rusya; Rusya'nın Genel Politikaları". *2023 Dergisi*. 42: 32-35.
- KISSINGER, H. (2006). *Diplomasi*. (çev. İ. H. Kurt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KURTBAĞ, Ö. (2010). *Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politika: Hegemonya Ekseninde Bir Analiz*. Ankara: USAK Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1998). "Dünya'nın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi / Yeni Dünya Düzeni Arayışları: Küreselleşme". *Güvenlik Stratejileri*. XVIII/16: 47-84.
- ÖZDAL, H. (2016). *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna*. İstanbul: USAK.
- PRİMAKOV, Y. (2010). *Rusyasız Dünya*. (çev. Aijan Esenkanova). İstanbul: Timaş Yayınları.
- PRİMAKOV, E. (2011). *Mıslı vsluh*. Moskva: Possiyskaya gazeta.
- SEMENOV, A. Tsvik (2019). "Kontseptsiya 'obshego budushhego chelovechestva' vo vneshnopoliticheskoy strategii Kitaya". *Mirovaya ekonomika i mejdunarodnie otnosheniya*. LXIII/8: 72-81.
- ÜNAY, S. – A. ATLI (2014). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*. Rapor. İstanbul: SETA Yayınları.
- WALTZ, K. (2008). "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı". *Uluslararası İlişkiler*. V/17: 3-44.
- YAĞLI, B. (2020). *Uluslararası Değerlemede Ülke Riski*. e-kitap: Alcor and Mizar.
- YULDASHEVA, S. (2016). *Avrasya Güvenliği Bağlamında Rusya-Çin İlişkileri: Şangay İşbirliği Örgütü*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Интернет-Источники

- ALAN, G. (2019). "Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Rusya'ya Yaptırımları Kaldırdı". *EURO News*. Erişim Tarihi: 04.01.2020.
<https://tr.euronews.com/2019/06/25/avrupa-konseyi-parlamenterler-meclisi-rusya-ya-yaptirimlari-kaldirdi>
- ASKEROĞLU, S. (2018). "ABD-Çin Rekabeti ve Rusya'nın Stratejisi". *İRAM*. Erişim Tarihi: 09.03.2020.
<https://iramcenter.org/abd-cin-rekabeti-ve-rusyanin-stratejisi/>
- BBC News Türkçe (2014). "ABD ve AB Rusya'ya Yaptırımları Artırdı". Erişim Tarihi: 09.08.2019.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140730_obama_rusya

- BBC News Türkçe (2018). "ABD'nin Yeni Ulusal Savunma Stratejisi: 'Öncelik Terörizm Değil Güç Rekabeti". Erişim Tarihi: 15.09.2019.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42753519>
- BBC News Türkçe (2019). "ABD ve Rusya'ya Meydan Okuyan Çin'in Yüksek Teknoloji Ürünü 3 Silahı". Erişim Tarihi: 08.01.2020.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46971092>
- BBC News Türkçe (2020). "George Floyd: ABD'de Polis Tarafından Öldürülen Siyahların Yakın Tarihi". Erişim Tarihi: 03.06.2020.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52842861>
- Boyun Eğme (2019). "Uluslararası Barışın Adı: Dehşet Dengesi". Erişim Tarihi: 05.02.2020.
http://www.tkp.org.tr/sites/default/files/boyun-egme/boyunegme191_kontrol.pdf
- CHIRCIU, D. (2019). "Rusya'nın Nükleer Üçlemedeki Modern Silah Payı Yüzde 82'ye Ulaştı". Erişim Tarihi: 20.05.2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-nukleer-uclemedeki-modern-silah-payi-yuzde-82ye-ulasti/1682884>
- China Radio International (2020). "Yorum: Çin: ABD'nin Çin Medyasını Mantıksız Bir Şekilde Bastırmasına Karşı Önlemlerimiz Makuldür". Erişim Tarihi: 09.06.2020.
<http://turkish.cri.cn/1781/2020/03/18/1s203747.htm>
- DEGTEROV, D. (2020). "Mnogopolyarnost ili 'novayabipolyarnost?'". Erişim Tarihi: 26.01.2021.
<https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/mnogopolyarnost-ili-novaya-bipolyarnost/>
- DEMİRCİ, M. C. (2019). "ABD Kuzey Akım-2 Projesine Neden Karşı Çıkıyor?". Erişim Tarihi: 17.03.2020.
<https://tr.euronews.com/2019/12/30/abd-kuzey-akim-2-projesine-neden-karsi-cikiyor>
- Deutsche Welle Türkçe (2020). "Trump'tan Çin'e Tehdit". Erişim Tarihi: 10.01.2020.
<https://www.dw.com/tr/trumptan-%C3%A7ine-tehdit/a-53178743>
- Ekşi Şeyler (2018). "Çayınızı Kahvenizi Alın Gelin: Dünden Bugüne Rusya-Çin Siyasi İlişkileri". Erişim Tarihi: 19.11.2019.
<https://seyler.eksisozluk.com/cayinizi-kahvenizi-alin-gelin-dunden-bugune-rusya-cin-siyasi-iliskileri>
- ERDURMAZ, S. (2009). "ABD Başkanı Barak Obama'nın Rusya Ziyareti ve START Anlaşması". Erişim Tarihi: 06.08.2019.
<http://turksam.org/abd-baskani-barak-obama-nin-rusya-ziyareti-ve-start-anlasmasi>
- GÖZELLİK, E. (2020). "Küresel Askeri Harcamalar 2019'da 1,9 Trilyon Dolara Çıktı". Erişim Tarihi: 20.05.2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuresel-askeri-harcamalar-2019da-1-9-trilyon-dolara-cikti/1821118>

- HAZAR, B. (2019). "Büyük Hata". Erişim Tarihi: 09.05.2020.
<https://www.takvim.com.tr/yazarlar/bekirhazar/2019/11/23/buyuk-hata>
- HİMSHİASHVİLİ, P. – E. PUDOVKİN (2009). "Lavrov Zayavil o Nezainteresovannosti Rossii v Vihode İz Sovyeta Evropı". Erişim Tarihi: 14.09.2019.
<https://www.rbc.ru/politics/17/05/2019/5cde83849a79476fb2734e76>
- KARACA, K. (2019). "Rusya'nın Avrupa Konseyi'nde Kalmasının Önü Açıldı". Erişim Tarihi: 01.02.2020.
<https://p.dw.com/p/3lfrx>
- KORKMAZ, H. (2019). "Çin ve Rusya'nın Kapsamlı Stratejik Ortaklığı ABD'yi Endişelendiriyor". Erişim Tarihi: 04.09.2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cin-ve-rusya-nin-kapsamli-stratejik-ortakligi-abd-yi-endiselendiriyor/1671495>
- OĞAN, S. (2005). "Rusya-Çin İlişkilerine Paradoksal Yaklaşım". Erişim Tarihi: 05.10.2019.
<https://turksam.org/rusya-cin-iliskilerine-paradoksal-yaklasim>
- OĞUZ, T. G. (2018). "ABD Başkan Yardımcısı Pence Çin'e Yüklendi". Erişim Tarihi: 08.03.2019.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-baskan-yardimcisi-pence-cine-yuklendi/1272396>
- OK, Ç. (2011). "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Teorileri Bölgesel Güvenlik Bağlamında ASEAN Deneyimi Analizi". Erişim Tarihi: 07.06.2019.
<http://www.tuicakademi.org/uluslararasi-iliskilerde-guvenlik-teorileri-bolgesel-guvenlik-baglaminda-asean-deneyimi-analizi/>
- ÖZCAN, Y. (2019). "Rusya Avrupa Konseyi'ne 5 Yıl Sonra Geri Kabul Edildi". Erişim Tarihi: 24.02.2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-avrupa-konseyine-5-yil-sonra-geri-kabul-edildi/1515144>
- Sputnik Türkiye (2018). "ABD Genelkurmay Başkanı: Rusya, Gelecekte Çin Kadar Büyük Tehdit Oluşturmayacak". Erişim Tarihi: 09.10.2019.
<https://sptnkne.ws/jWvD>
- Sputnik Türkiye (2019a). "Rusya, Avrupa Konseyi'ne Aidatlarla İlgili Tüm Borçlarını Ödedi". Erişim Tarihi: 14.05.2020.
<https://sptnkne.ws/9VBQ>
- Sputnik (2019b). "AB, Rusya'ya Ekonomik Yaptırımları 6 Ay Daha Uzattı". Erişim Tarihi: 10.01.2020.
<https://sptnkne.ws/AEUw>
- ŞAMİLKIZI, G. (2014). "Rusya Batı Yaptırım Savaşı". Erişim Tarihi: 12.02.2020.
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-bati-yaptirim-savasi-156322.html>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). "COVID-19 (SARS-CoV-2 ENFEKSİYONU) Genel Bilgiler Epidemioloji ve Tanı". Erişim Tarihi: 04.07.2020.

https://www.tahud.org.tr/file/cdd0219d-4c17-4460-ade3-0b0aad742c0b/COVID-19_REHBERI_GENEL_BILGILER_EPIDEMIOLOJI_VE_TANI.pdf

TGRT Haber (2002). “Bush İle Putin Tarihi Anlaşmaya İmza Attı”. Erişim Tarihi: 11.06.2019.

<https://www.tgrthaber.com.tr/ekonomi/53587.html>

ZUBKOV, R. (2009). ““Bez Rossii – nikuda’: Sluckiy Obyasnil, Pochemu RF Priglasili Vernutsya v PASE”. Erişim Tarihi: 23.04.2020.

<https://vm.ru/news/718121-bez-rossii-nikuda-sluckij-obyasnil-pochemu-rf-priglasili-vernutsya-v-pase>

ZURCHER, A. (2018). “Trump - Putin Zirvesi: ABD Başkanı En Büyük Hatasını Mı Yaptı?”. Erişim Tarihi: 08.07.2019.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44861758>

BEFORE "UNCLE JOE" CROSSED THE RUBICON: THE BRITISH FOREIGN OFFICE'S PERCEPTION OF THE SOVIET IMPACT ON ANGLO-TURKISH RELATIONS IN THE EARLY COLD WAR ERA (1945-46)

İlker CENDER*

ABSTRACT

The rearrangement of global politics was an inevitable consequence of the Second World War. As part of this process, even before the war ended, the Soviet Union took steps which would provide a basis for her future policies. Accordingly, it embarked on a war of nerves on Turkey. This new struggle not only affected the relations between Turkey and the Soviet Union but also had profound effects on the relations between Turkey and Britain, which had been officially linked with an alliance prior to the Second World War. While Britain endeavoured to keep what was left of its global dominance, Turkey struggled to stand firm against the threat imposed by an emerging super power neighbouring country. Since the search for support from the United States, which had emerged as another global super power at the end of the war, proved futile for Turkish policy makers, they naturally turned to their British ally. In the light of the above-mentioned, the aim of this study is to evaluate the effects of the Soviet threat faced by Turkey in the early Cold War era on Anglo-Turkish relations as perceived by the British Foreign Office.

Keywords: Anglo-Turkish Relations, The Soviet Union, Cold War, British Foreign Office.

"JOE AMCA" RUBİCON'U GEÇMEDEN ÖNCE: İNGİLİZ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞININ GÖZÜNDEN SOĞUK SAVAŞIN BAŞLANGICINDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEKİ SOVYET ETKİSİ (1945-46)

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte küresel politikaların yeniden şekillenmesi kaçınılmaz bir süreç olarak ortaya çıktı. Bu süreçte, henüz savaş sona ermeden gelecek politikalarının temelini teşkil edecek adımları atan Sovyetler Birliği, bu politikaların bir uzantısı olarak Türkiye üzerinde bir sinir savaşı başlattı. Bu savaş, sadece Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin savaş öncesinde bir ittifak ile bağlanmış olduğu İngiltere ile olan ilişkilerini de etkiledi. Bir yandan İngiltere, kaybetmekte olduğu küresel hegemonyadan kalanları elinde tutmaya çalışırken, diğer yandan Türkiye de sınır komşusu bir süper gücün tehdidine karşı durmaya çalışıyordu. Türk dış politikasını belirleyenlerin bu noktada, savaş sonunda küresel bir süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri nezdinde bulamadığı desteği, hâlihazırda bir ittifak içerisinde olduğu İngiltere'de araması kaçınılmazdı. Bu çalışmanın amacı, Soğuk Savaş'ın hemen başında Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı Sovyet tehdidinin Türk-İngiliz ilişkilerine olan etkilerini, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın gözünden değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İngiliz İlişkileri, Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş, İngiliz Dışişleri Bakanlığı.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2020; Yayıma Kabul Tarihi: 15.02.2021

This article was prepared using part of the doctorate thesis titled "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)".

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, SAMSUN; ORCID: 0000-0002-6312-3839, E-posta: ilker.cender@omu.edu.tr

Introduction

Disorders disrupt the mental and physical well-being of human beings. Of these, bipolar disorder is commonly reported and it constitutes a public health problem. Obesity and metabolic syndrome accompanying the bipolar disorder are more often seen in bipolar patients than the general population (Tunçel, 2017, p. 150). States, like human beings, show peculiar characteristics in their relations, which shape their attitude towards issues. Although these individual attitudes lay the foundation of international relations globally, they may not be free of defects. These defects ultimately result in local and global disorders which need to be handled to maintain the well-being of international relations. Likewise, the projection of bipolar disorder on history reflects the Cold War, which began immediately after the Second World War as if it had always been waiting for its turn in the course of history. In this new war, people and the states they formed were dragged into bipolar disorder. While the ambition to dominate the world revealed such a greed as obesity on one hand, another companion of bipolar disorder, the metabolic syndrome, was observed as super power ambitions which prevented the countries from adopting their own courses of action in their relations.

When the competition among the states is not regulated, wars break out at times. Even though war acts a means of regulation in the international system, the war, by mistake, is frequently considered as an indication that the system has collapsed. Sometimes, as was the case during most of the eighteenth and nineteenth centuries, war could be tolerated because its catastrophic effect was limited (Waltz, 1979, pp. 195-196). However, twentieth century witnessed the disruption of the world order with two world wars which caused unlimited destruction. This destruction not only cost the lives of millions in the first half of the century but also necessitated the regulation of the world order again and again. States emerged and vanished during this regulation process, which, consequently, evolved the international relations. The Brits and the Turks, who fought against each other in the First World War, found themselves in an alliance in the Second World War. The relation between Britain, a belligerent of the Second World War, and Turkey, a non-belligerent of the war, was shaped by many factors from tricky political tactics to explicitly stated intentions. In addition, the Second World War, as a catalyst of the evolution of the international relations, witnessed the surprising symbiotic relation between the Soviet Union and the United States. Yet, when the end of the war was due, national and international interests of the two countries divided the world into two. This division had profound effects on the relations between other countries such as Britain and Turkey, both of whom sought after a conciliation between their own interests and those of the Soviet Union and the United States.

1. The Dawn of the War of Nerves

One consequence of the war was the better image of the Soviet Union worldwide with Stalin 'Uncle Joe' in lead and, the abrogation of Comintern in May 1943 was considered as a proof that Soviet Union did not wish to expand anymore (McCauley, 2008, p. 40). This provided the Soviet Union invaluable time to intensify its efforts to extend its influence. Contrary to the Soviet resolution to achieve its aims, in the final days and immediate aftermath of the war, the strategy that Britain and the United States were going to develop against the Soviet Union with respect to the post-war settlement was not clear. At the outset, it seemed as if a solution could be negotiated but this did not ultimately happen. This unresolved approach of Britain and the United States concurred with a progressively forceful strategy and demands from Moscow aggravated Turkey's security needs (Yılmaz, 2020, p. 714).

The Soviets had pushed hard to open the second front against Germany from Turkey during the war. By the end of the war, the Soviet demands from Turkey seemed to follow a different path. After the Yalta Conference of 4-11 February 1945, the Soviet attitude towards Turkey became unilateral. On March 19, Molotov announced that the Soviet Union would not renew the 1925 Soviet-Turkish Treaty of Friendship and Neutrality, which would end in November 1945. The Soviet statement underlined that the Treaty no longer met the new situation and required significant improvements. Moscow's move was based on documents of Ministry of Interior dated late 1944 and early 1945, which focused on how best to develop Soviet policies for reform in the Straits regime. It was concluded that negotiations had to be initiated with Turkey. To this end, the Soviet-Turkish Pact was to be terminated in order to put pressure on Turkey beforehand (Roberts, 2011, p. 73). Contrary to the Iranian case, the Soviet Foreign Ministry embarked on a synchronic offensive against Turkey, which would be known as the "war of nerves" (Wolff, 2011, p. 288). On 7 June, the Turkish ambassador in Moscow was received by Molotov. Molotov stated that it would be best to solve outstanding questions between Turkey and the Soviet Union before proceeding to negotiate a new treaty. These questions were: (a) The Russo-Turkish Treaty of 1921. Molotov stated that cessions of territory made by the Soviet Union to Turkey under this Treaty were made under duress and required revision. The territory in question consists of the districts of Kars and Ardahan in North Eastern Turkey, which together with Batum formed part of the Ottoman Empire until 1878, when they were ceded to Russia. In 1918, they were returned to Turkey by the Soviet Government under the Treaty of Brest-Litovsk. Under the Treaty of Friendship of 1921 between the Soviet Government and the Turkish Republic, the incorporation of Kars and Ardahan in Turkey was confirmed but Batum was returned to the Soviet Union; (b) the cession of bases by Turkey to the Soviet Union in the Straits and (c) an agreement between the Soviet Union and Turkey as to the revision of the Montreux Convention (TNA, FO371/48774: R11696).

On hearing the Soviet demands, the Turkish government instantly looked for support from the Americans and the English. However, the Turkish government's search for aid from United States seemed fruitless at the beginning since President Roosevelt's post-war policy relied on the assertion that a balance of power would be established between the Soviet Union and Britain in Europe and, China and the Soviet Union in Asia. He envisaged that the United States would be the balancer. He contemplated a world of several great powers instead of a world where each great power had the same ideology. To achieve this, Roosevelt allowed the Soviets to establish representative governments in their sphere but as he stated in 1944, he "didn't care whether the countries bordering Russia became communized." The successor of Roosevelt, President Truman, did not substantially change U.S. policy after his ascension to presidency (Avey, 2012, p. 169). Since there was no direct correlation between its natural security and the Straits, the American policy on the issue was ambivalent and tactical. The United States believed that it could compromise with the Soviet Union at a certain level where it could protect its national interests in the post-war world. Therefore, the American Government was uncritical for Soviet demands of Turkish cities such as Kars and Ardahan, which had no strategic importance for it (Öztürkci, 2019, pp. 486-487). This seemed like a free hand given to the Soviets by the United States and was immediately utilized as a means to exercise pressure on Turkey.

2. Anglo-Turkish Alliance Re-visited

Britain had a significant military, financial and political role in the region thanks to the imperialism it had exercised for decades. Militarily, it had bases, land, naval and air forces and special relations with the military forces of the region. Financially, the British investments in the region involved financial aid to the countries in the region and

commercial relations established with them. Politically, there were special agreements and British political advisors and directors (Yeşilbursa, 2017, p. 25). Thus, the Soviet threat on Turkey was also a threat on British interests in the Middle East. Turkey was not only an ally but also a key factor to prevent Soviet expansion to the region. Contrary to the dismissive attitude of the United States towards Turkey, Britain pursued a prudent policy on the Soviet threat to Turkey. Beginning from Yalta, Britain exhibited an increasingly solid attitude about Soviet intentions against Turkey. Upon this close interest, Turkey completely founded its reliance on Britain (Bilgin, 2007, p. 59). As a result, the Soviet move against Turkey had its effects on the British side as well. Both the British Embassy in Ankara and the Foreign Office was alarmed by the newly emerged Soviet threat over Turkey. The Russian expansion had not been stopped in Romania and Bulgaria. If Russia could not be stopped in Turkey, too, Britain had to face her in Syria and beyond (TNA, FO371/48773: R11226). Although British Empire had survived the First World War, her role as the prime leader in global politics was transferred to the United States as a result of the economic burden of the Second World War. This meant that Britain was now to obtain the support of the United States administration before she set her foreign policy, particularly in regions such as the Middle East where she enjoyed supremacy of almost two centuries. This was also reflected in British policy towards Turkey. Before the Potsdam Conference took place between 17 July and 2 August 1945, a briefing was presented to The United States President, Harry Truman. In this briefing, it was stated that Turkey, which was located in a region of diplomatic, financial and military disputes, could be saved from being a Soviet satellite with the British support (Erhan, 2009, p. 522). Similarly, the British Ambassador in Brazil reported that the American Ambassador had told him that the Soviet threat against Turkey was only the first step of the Soviet policy to control the Eastern Mediterranean. According to the American Ambassador, this policy had to be resisted. He also stated that the American government had to support Her Majesty's government in advising Turkey to resist (TNA, FO371/48773: R11309). Turkey's approach towards Britain against an expansionist neighbouring country seemed natural due to the British supremacy in the Middle East in the last two centuries. However, this approach adopted by Ankara was attentively followed by the Soviet Union. The Soviet Ambassador in Ankara told the French Ambassador that Turkish approach towards Britain about a purely Russian-Turkish issue had left a very bad impression in Moscow (TNA, FO371/48773: R11318).

Following the defeat of Germany, the British, American and Soviet leaders met in Potsdam, a town near Berlin, to negotiate the post-war picture of Europe. The decisions to be taken in this conference were of vital interest for Turkey, who faced with Soviet demands of a base at the Straits and territory in the East. As for the British Foreign Office, supporting Turkey even without the American support was crucial and Moscow had to be notified about the significance of Turkey prior to the conference. It was now evident that Turkey had consulted Britain about Soviet demands. What surprised the British were the Soviet demands of a base and territory because these were issues of global interest rather than local. In addition, it was agreed in Yalta that the Soviet Union was to consult Britain and the United States before she made attempts before Turkey about issues regarding the Montreux Convention (TNA, FO371/48774: R11430). Turkish Minister of Foreign Affairs and the Turkish Ambassador to London met the British Secretary of State, Anthony Eden, on 11 July 1945. After expressing Turkey's determination to fight rather than yield to demands of a base at the Straits and territory, Turkish minister and ambassador inquired whether the Soviet demands were to be negotiated in Potsdam. For Eden, this issue was certainly going to be on the agenda. He also said that current Soviet demands were extreme and that Soviets would settle for much less in the long term (TNA, FO 371 / 48774 R11820).

The Potsdam Conference was held between 17 July – 2 August 1945 with the participation of the Soviet Union, the United States and Britain. One of the critical points on the agenda was the Straits problem. On the second day of the conference, Stalin told Churchill that the alliance between Turkey and the Soviet Union could only be established after the settling the problem between the two countries and added that Turkey refused to return Kars and Ardahan to the Soviet Union and to discuss Montreux. During a dinner on 23 July, Stalin also told Churchill that if a base could not be given to the Soviets in the Marmara, a base in Dedeağaç could also be possible. The Straits problem was also discussed at the seventh meeting on the 24 July but was postponed to a later date (Ertem, 2010, p. 267).

While the Potsdam negotiations were in progress, a significant development in British political life took place. The results of the parliamentary elections were announced on 26 July and, to the surprise of the delegations in Potsdam, Churchill was replaced by Attlee as the British premier (Richards et al., 2014, p. 212). In the Attlee government, Ernest Bevin was appointed as the Secretary of State. On 2 August 1945, the Southern Department of the Foreign Office submitted a briefing on Soviet-Turkish relations to the newly appointed Secretary of State. According to the briefing, U.S. President Truman had said that the Straits should be a free waterway for all and that the security of the Straits had to be guaranteed by the Great Powers. For the Southern Department, this was a return to the Lausanne regime. When the British Ambassador in Ankara reported these points to the Turkish Prime Minister, he seemed to be disturbed by the internationalization and demilitarization ideas (TNA, FO371/48774: R13083). The new picture of the control over the Straits seemed gloomy for the Turkish government. Its control over the Straits had been established by the Montreux Convention only in 1936 and now it was once again put into the agenda of international affairs without its consent.

Although the Turkish Government opposed the internationalization of the Straits, this was the response given to the Soviet demand for a base at the Straits by Britain and the United States in Potsdam. The Soviet objection to this response was considered as an issue to be solved at the Foreign Secretaries' meeting to be held in the future. Another issue for Turkey was that Britain and the United States considered the Soviet demands for cession of territory as an issue to be resolved by Turkey and the Soviet Union. To sufficiently resist these demands, Turkey had to provide supplies for her army and air force, for which she required credits from Britain. The problem at this point was that Britain was ready to supply the military equipment Turkey demanded but did not have the resources to grant credits (TNA, FO371/48774: R13646). The economic turmoil which the British government had been through surfaced once again and this time it hindered an opportunity to help an ally. Before and during the war, the British government was eager to provide credits to Turkey in forms of military and economic aid. For instance, on 27 May 1938, a credit agreement worth £16 million was signed between Turkey and Britain. In addition, as part of the Anglo-Turkish negotiations which took place in September 1939, a military credit agreement of £25 million was signed (Deringil, 1989, pp. 25, 38). However, with the end of the war, resources had drained and British government itself was in need of financial aid from the United States. Consequently, the economic aid trump was no longer available. Instead, it was replaced by crafty diplomacy.

Although reluctant to accept the internationalization of the Straits, the Turkish government was forced to choose the less bitter option. Turkish Prime Minister Şükrü Saraçoğlu met the British Ambassador, Maurice Peterson, on 11 August and told him that the Turkish Government was ready to accept the internationalization of the Straits on two conditions. These two conditions were that Turkish sovereignty would remain undamaged and that Soviet attitude towards Turkey would change as a result (TNA, FO371/48774:

R13646). As for the Foreign Office, it was essential to learn what the United States government had in mind about the decision taken in Potsdam for the internationalization of the Straits because the United States had not taken any action (TNA, FO371/48774: R13646). This was just another instance of the American effect on the relations between Britain and Turkey. Turkey had consulted the British side about its decision to accept the internationalization of the Straits. Yet, Britain sought for the view of the State Department on the issue.

The dismissive attitude of the United States towards the problems which Turkey faced with resulted in disappointment on the Turkish side. Unlike the British Government, the United States administration did not seem to take the issue seriously. Washington did not even respond to the 20 August memorandum Turkey had given on the Straits. In addition, the United States did not want to take it into the agenda of the Foreign Secretaries' meeting held in London in September. It was agreed in Potsdam that each government would submit its views on Turkey. However, the United States was late to submit its view. Therefore, the dismissive attitude of the United States towards the Turkish issue resulted in a short-lived Turkish-American approach in the beginning. Turkey, once again, focused on her relations with Britain (Bilgin et al., 2004, p. 38).

Another important development in this period was the termination of the Soviet-Turkish Treaty of Friendship and Neutrality on 7 November. Turkish President İnönü described the Turkish position in a speech immediately before this. The day after İnönü's speech, the American Ambassador in Ankara presented the Turkish Government a note on the modification of the Montreux Convention as decided in Potsdam ("Soviet-Turkish Pact ended", 1945). American Secretary of State, Byrnes, said that the offer to revise the Montreux Convention was made to meet the changed conditions and came under four headings. These were that the Straits should be open to all merchantmen of all nations at all times; that they should be open to warships of the Black Sea powers at all times; that passage should be denied to warships of other than the Black Sea powers and that United Nations should replace League of Nations in the Convention. Byrnes also added that the United States wished to participate in the convention as a signatory ("American Proposals for Dardanelles", 1945).

Obviously, the American proposal to keep the Straits open was close to the Soviet demands. Stalin demanded limitless passage of warships whether in peace or war. This proposal was to reset all benefits acquired through the Montreux Convention. Accordingly, the Turkish sovereignty over the Straits would only be symbolic. Although the American proposal was close to the Soviet demands, the Soviet demand to share control of the Straits was rejected (Köse, 2019, pp. 1129-1130).

In Turkey, Soviet demands of a base at the Straits and territorial cession caused outrage in public and the political sphere. As a result, anti-communist demonstrations were held in many cities. For instance, approximately three thousand students from Istanbul University gathered in front of Tan Printing House on 4 December. The shopkeepers and passersby also joined the crowd. There was an outburst during the demonstration and, Tan and Yeni Dünya printing houses were partially destroyed. The students also wrote "Down with the USSR, Down with communism" on the walls. Following the incidence, the Government decided to extend the martial law in İstanbul for another six months on 7 December (Uzman, 2018, p. 127). The Soviet Ambassador Vinogradov suggested Moscow make a statement condemning the Turkish fascism and notifying Britain and the United States that the Soviet Union could take steps to maintain its security. Consolidation of the garrisons on the Turkish border was another suggestion by the Soviet Ambassador (Roberts, 2011, p. 76). On 7 December, Stalin turned down Vinogradov's proposals by a cable. "Weapon-rattling may have a nature of provocation,"

he stated. He clearly referred to the Ambassador's proposal to use military power against Turkey. Stalin also warned Vinogradov to not lose one's head and avoid making thoughtless proposals that may lead to political aggravation for their state (Zubok, 2007, p. 40).

The developments of December in Turkey coincided with the Foreign Secretaries' meeting in Moscow. Availing of the opportunity, British Secretary of State, Ernest Bevin, met with Stalin privately. Bevin inquired Stalin about Soviet intentions on Turkey. Stalin said there were two questions. Firstly, the Straits, which the Turks could close at will. Secondly, there were the provinces in Turkey inhabited by Georgians and Armenians where the old frontier had to be restored. He told the Secretary of State that the talks of war were nonsense and the matter could be settled by negotiation with the Turks or the Allies. Bevin then asked Stalin what the Soviet government wanted. Stalin's suggestion for a solution was the restoration of the frontier which existed before 1921. According to Stalin, the population of these provinces were Georgian and Armenian. As regards the Straits, Stalin repeated his claim for a base. It was agreed that the question could not be settled at the present conference. Bevin expressed his hope that Turkey did not have to continue her present state of mobilization which was due to her fear of the Soviet Union (TNA, FO371/48775: R21419). Bevin's talk with Stalin on the Turkish issue was of course an effort to develop its policies towards Turkey. Although Stalin only repeated what had already been known, his words on Soviet's reluctance to embark on a war against Turkey could have alleviated Turkish fears.

Turkish fear of a Soviet attack sprang from rumours of Soviet troops concentrating in Bulgaria. In October 1945, the joint intelligence subcommittee in London reported in that there was no significant concentration of troops or aircraft in Bulgaria or the Caucasus, which could attack Turkey. In the last days of December 1945, United States Army intelligence noted that such rumours of Soviet troops concentrating in Bulgaria were alarmist. Some insignificant concentration of Soviet troops took place in Bulgaria in early 1946. However, United States military intelligence specialists agreed with Turkish officials that it did not indicate a threat against Turkey (Leffler, 1985, p. 811). Despite such reports and analyses, the security needs of Turkey forced it to continue the mobilization of its army, which only contributed to the economic burden of the country. Naturally, this was an outcome carefully planned by Moscow as part of the war of nerves against Turkey.

The Turkish Ambassador to London met Orme Sargent from the Foreign Office on 22 December to learn whether Turkey had been discussed during the Foreign Secretaries' meeting in Moscow. The Ambassador was told that Turkey was not discussed at the conference since it was not on the agenda. Sargent was careful not to inform the Ambassador about the meeting between Bevin and Stalin because it might have consoled the Ambassador slightly to know that Stalin did not have the intention to attack Turkey. But the Ambassador would have been alarmed if he was told that Stalin had at the same time maintained his claim for a base at the Straits and for the cession of territory in the East. The Ambassador, on the other hand, repeated the determination of the Turkish President, Prime Minister and the Government not to yield to the Soviet pressure and underlined the Turkish policy based on British connexion (TNA, FO371/48775: R21442). The Turkish determination to resist any hostile move by the Soviets may have been the only instrument it had at the time but it served to provide the invaluable time Turkish government needed desperately until Western Powers made a move. Temporising was a successful tactic Turkish officials had utilized during the Second World War against both the Allied and Axis forces. Now, a similar tactic could be handy against the Soviet pressure, as well.

The uncertainty of the Soviet issue forced the Turkish officials to form the big picture themselves. To this end, they intensified their efforts to use the diplomatic channels. The Turkish Minister of Foreign Affairs, Hasan Saka, and the Turkish Ambassador to London, Cevat Açıkalın, met with Foreign Secretary, Ernest Bevin, once again in London on 11 January 1946. Saka, after recapitulating the Turkish determination not to make any concession, said that Treaty of Kars had been freely negotiated between Soviet and Turkish governments as a definitive settlement of the frontier question and that Stalin himself had taken part in the negotiations and drawn the frontier line on the map. Bevin replied that the revision of the Montreux Convention was an international issue but the frontier question was a bilateral one. Saka also referred to a list of armaments requirements which the Turkish Government had presented the year before. The value of the requirements mounted up to 77 million Turkish liras. The problem was that Turkish Government could not pay all this cash and hoped that deferred payment terms might be arranged (TNA, FO371/59239: R745). Turkey had demanded military equipment and material from the Allies to modernize its army during the Second World War. Although this demand was met partly by the Allies, Turkey was still in need of more. The Soviet threat only aggravated the problem. However, the financial bottleneck both countries were going through had a compelling effect on the provision of these materials and equipment. The Turkish government continued to insist on credits by the British side and the British government kept on refusing such demands on fair grounds on its part.

The Soviet-Turkish “war of nerves” occurred simultaneously with problems in countries on the periphery. In early 1946, a crisis was on the verge of breaking out in Iran. The Soviet Union was slow to withdraw its troops from Iran. Mohammed Reza Shah’s government was able to reinstate its rule in north-west Iran later that year by intensified diplomacy and American aid. In Greece, the communist rebel was a real threat to the pro-Western government. After the country was liberated from the German occupation, the partisan resistance evolved into armed opposition against the government. Even though the causes of the chaos in Greece were more of internal nature than external, the United States government was inclined to blame Moscow when they were coupled with the problems in Turkey and Iran (Kayaoğlu, 2009, pp. 324-325). The tangible results of the expansionist policies pursued by the Soviet Union in Eastern Europe had only added to the security concerns of Turkey, Iran and Greece. Turkey, on her part, was looking for a primary support from Britain, whom she was formally linked by an alliance.

It was a reasonable option for Turkey to align herself with Britain again. Following the explicit expression of Soviet demands and the end of temporary period of friendly relations between Turkey and Russia in the interwar era, Turkish view on Soviet intentions about future was pessimistic (Athanassopoulou, 2020, p. 700).

It was vital for the Turkish Government to eliminate its image as an unaligned country against the Soviet Union. The ignorance of the United States about the Soviet threat against Turkey coupled with the lack of official support from Britain, which only worsened this image. Once again, Turkish officials sought after British support. On 16 February, Turkish Foreign Minister, Hasan Saka, paid a visit to Secretary of State, Ernest Bevin. The Turkish Foreign Minister enquired whether Britain was ready to enter negotiations for modifying the alliance to bring it into conformity with present day realities. If, however, British Government did not think the moment a good one and wished to adjourn such negotiations, the Turkish Government suggested that a statement in the House of Commons of the value which they attached to the alliance would be very reassuring to public opinion in Turkey. Bevin reminded the Turkish Minister that he had already informed the Soviet Government that Britain had a vital interest in Turkey and that they had an alliance with her. Another point made during the meeting was the

Turkish Government's request for deferred payment terms for armament purchases. Saka was informed that Britain could not meet this request of the Turkish Government in view of their relative financial positions. However, payment in gold could be an option for Britain. Although Saka was doubtful whether the Turkish Treasury could pay the large sum on the nail, they would have to do the best they could (TNA, FO371/59240: R2550). Turkey, on one hand, was looking for diplomatic solidarity and for ways to meet her security needs on the other. The lack of official support from Britain and the United States necessitated this search.

On Turkish Government's request, Secretary of State, in his speech in the House of Commons on 21 February 1946, underlined that the Anglo-Turkish Alliance was still in effect and that he wished to see Turkey as a truly independent state, not a satellite state. This move by the British Government was welcomed in Turkey. Afterwards, he was referred as "Father Bevin" in Turkey.

3. American Intervention

In addition, there were several developments in this period which alleviated the isolation sentiment of the Turkish Government. Firstly, the Security Council successfully solved the dispute between the Soviet Union and Iran. Secondly, there were signs of explicit interest on the American side as expressed by the United States Ambassador to Ankara, Edwin C. Wilson, on 11 February. This was followed by the assurances by Byrnes (Bilgin et al., 2004, p. 43).

The support expressed by the American Ambassador to Ankara and the Secretary of State was no coincidence. In fact, a change in the American policies on the Middle East, and on Turkey in particular, was in the making. In an undated report issued by the United States Department of State, the American policy on the Middle East and on Turkey was clarified. Accordingly, the Soviet Union seemed determined to break the British structure. As a result, the power and influence of Moscow could be extended to the Mediterranean over Turkey and the Straits and, to the Indian Ocean over Iran and the Persian Gulf. In the last five years, two barriers before the Soviet extension were eliminated. These were Germany in the west and Japan in the east. The developments in the Near East were only the evidence of the intense efforts by Moscow to eliminate the third barrier in the south. The American policy in this region was to follow an open door policy. Only small steps had been taken in setting the American policy in the Near East. Of course, the USA did not have the intention to use power in order to impose its policies. On the other hand, the region was in need of the American financial power. However, only little help was provided. In fact, the Near East issue was enough to cause a war (Koçak, 2012, p. 257). At this point, the Soviet threat on Turkey seemed to be a problem which needed urgent attention by the American Government. This would have crucial implications on the progress of the Soviet-Turkish relations in the short term.

The firm stand of the Turkish Government against Soviet demands continued after the explicit support of the British Government. At a large party given by the Secretary General for the Iraqi delegation, Turkish Prime Minister, Saraçoğlu, had a talk with the Soviet Ambassador, Vinogradov. Saraçoğlu told the Ambassador that if he could assure Turkey that the Soviet Union wanted nothing from Turkey, the Turkish Government would be happy to talk. Saraçoğlu also added that no progress could be made until Moscow dropped her claims on Turkey (TNA, FO371/59240: R4436). Even though the declaration of Turkish determination was no breaking news, the tone of Turkish statements was now bolder thanks to the slow but promising improvement in British and American support.

Of course, the American tendency towards a support to Turkey was a most necessary addition to that of the British government. On another occasion, the change in

American attitude towards Turkey was clearly observed. On 15 April 1946, the American warship, Missouri, brought the body of the late Turkish Ambassador to the United States, Mehmet Münir Ertegün, to İstanbul. This was interpreted as a sign that the United States was ready to protect Turkey (Aydın, 2000, p. 108). On confirming the symbolic value of the American warship's visit, the Commander-in-Chief Mediterranean of the British Navy wished to pay an official visit to İstanbul to offset the cruise of Missouri (TNA, FO371/59242: R9823). However, this demand was turned down in view of the present situation with the Soviets (TNA, FO371/59243: R11072).

In June, Foreign Office reported an apparent slackening of Russian pressure on Turkey both in regard to the question of the Straits and in regard to Russian territorial claims to areas of North Eastern Turkey. However, Foreign Office also noted about the probable resumption of Russian pressure sooner or later (TNA, FO371/59242: R9174). The change in the Soviet attitude was confirmed by the Yugoslav Ambassador in Ankara, who, in conversation with the Turkish Ambassador in Belgrade, told that Russia had no territorial demands on Turkey and only wanted ensure real freedom of the Straits (TNA, FO371/59242: R10645).

Despite the détente of the Soviet attitude towards Turkey, the Soviet demands, which had been voiced unofficially until then, were made official in the summer of 1946. On 7 August, the Soviet Union sent a note to Ankara for the revision of Montreux Convention. Criticizing the Turkish management of the Straits during the war, the Soviet note demanded the Straits should: (i) always be open to merchant shipping; (ii) always be open to the warships of Black Sea powers; (iii) be closed to the warships of non-Black Sea powers, except in special circumstances; (iv) be under the control of Turkey and other Black Sea powers; and (v) be jointly defended by the Soviet Union and Turkey (Roberts, 2011, p. 77).

The note sent to Ankara by Moscow was only the official declaration of the war of nerves and had its effects not only in Turkey but also in Britain and the United States, whose policies had begun to change. The first response to the Soviet note came from the United States. Following a series of high level meetings, a memorandum was presented to the president by the officials of the army and the navy. The memorandum proposed that the United States should resist a Soviet attack against Turkey with all means. President Truman was persuaded to follow this policy. Consulting the British, the Americans sent a note to the Soviets on 19 August 1946. The United States agreed with the Soviet Union on the first three points proposed in the Soviet note but rejected the last two points. The Americans rejected the fourth point in the note which ignored the signatories of the Montreux Convention. In addition, they proposed that Turkey should continue to be the sole controller of the Straits and that an attack or a threat against Turkey would be a matter for the Security Council. The British Government responded to the Soviet note on 21 August and stated that London was ready to attend a conference to be held for the revision of the Montreux Convention. Moreover, the British did not want to comment on the first three points of the Soviet note. However, Britain supported Washington in rejecting the other points (Bilgin et al., 2004, p. 45).

The two notes sent to Moscow by Britain and the United States was a proof of Turkey's firm stand against the Soviet demands in the last two years. It was the first instance of the cooperation among Turkey, Britain and the United States, which would not be the last.

Turkey replied to the Soviet note on 22 August. Turkey rejected the Soviet claims about the violation of the Montreux regime during the war. According to Turkey, certain belligerents had adopted new types of vessels which were completely different from those

specified in the Montreux Convention and which technically conformed with the merchant vessels covered by Article 7. The Turkish Government realised that the regulations regarding the Straits were out of date and had to be adapted to modern conditions but it could not admit that that should serve as pretext for rejection of the whole Convention or for accusation against itself. The Turkish Government noted that the first three proposed Soviet amendments were more or less identical with the suggestions put forward by the American Government on 2 November 1945. In replying to the American suggestions, the Turkish Government had stated that it was the business of the international conference of the signatory powers provided for by the Montreux Convention to reconcile the principle of liberty of transit of merchant and war vessels through the Straits with Turkish security and sovereignty; that the Turkish Government would proceed to the careful study of the question and would make known its point of view to the three powers but it could already be stated that Turkish Government accepted favourably the American suggestions which could be taken as basis for discussion; that with regard to American participation at the proposed conference, the Turkish Government not only sincerely wished for this but considered it a vital international necessity. The same reply was now valid for the three proposals contained in the Soviet note. With regard to point 4 of the Soviet note, the Turkish Government could not recommend a new regime for the Straits founded on a new basis in elaboration of which only the Turkish and Black Sea powers were to participate to the exclusion of all others. Point 5 of the Soviet note amounted to a joint Turkish/Soviet defence of the Straits against an attack from the Mediterranean. From a national point of view, the Soviet proposal was not compatible with Turkish rights of sovereignty nor with her security (TNA, F0371/59243: R12533).

On 24 September, the Soviet Union replied with a second note of similar content. Claiming that the Black Sea was an inland sea and that Turkey had accepted to set the status of the Straits in cooperation with the Black Sea powers by 1921 Treaty, the Soviet Government argued for the 4th point and insisted on the 5th point. The second Soviet note was also replied firstly by the United States and Britain on 9 October. This was followed by the Turkish reply on 18 October. Turkey sent its reply to all signatories of the Montreux Convention except Japan (Tellal, 2009, p. 505).

The Soviet Union did not reply the Turkish note of 18 October and, although the Soviet diplomats in Ankara suggested Moscow continue the war of nerves on Turkey, the Straits crisis ended shortly. For the Western historians of Cold War, the reason why Stalin moved away from confrontation with Turkey was the strong support of Britain and the United States. It is true that Stalin could go further on his demands without such support. However, it was not only the Western Powers that prevented Stalin from insisting on the Straits issue. In the summer of 1946, the Soviets focused on negotiations with the Western Powers about peace treaties with Bulgaria, Finland, Hungary, Italy and Romania. These treaties were of vital importance for Moscow regarding the consolidation of its position in Eastern Europe. Another issue on the agenda of the Council of Foreign Ministers was the peace treaty to be concluded with Germany. Stalin and Molotov were obsessed about the rise of Germany once again and they adhered to the joint application of decisions taken in Potsdam regarding the denazification, demilitarization and democratization of Germany (Roberts, 2012, pp. 109-110).

Conclusion

In 49 BC, Caesar crossed the Rubicon River to claim what he believed was his, the rule of Rome. Almost two millenniums after this drastic move, Stalin embarked on a similar quest. Alarming the rest of the world, he even came to terms with one of his worst enemies, Hitler, to achieve his goal. The short interval when he grabbed control of several East European territories through this pact ended with the futile German attack.

Afterwards, the alliance formed with the Western Powers against a common enemy not only helped the Soviet Union survive but also contributed to Stalin's determination to conquer more in the turmoil of the post-war era. American administration's delay in confirming Stalin's post-war ambitions was the missing piece for Stalin to complete the puzzle of communist influence on the periphery. As for the Turkish government, this delay could have been a negligible point in the course of history if Stalin had not demanded mutual control over the Straits and sovereignty over the Eastern territories of Turkey. The bilateral relations between the two countries evolved into a multilateral phase with the inclusion of the British government, who realized the Soviet danger well before its American counterpart. Thus, the Anglo-Turkish alliance formed at the beginning of the Second World War entered a new phase with the Soviet threat, which entailed a possibility to cause damage on the national benefits of both countries. The Soviet expansionism to the south could only be interpreted as a threat to the British interests in the Middle East by the Foreign Office after most of the Balkans fell under the Soviet control. As a result, Soviet demands from Turkey over the control of the Straits grew into an urgent issue. The urgency of the situation increased with the Turkish government's search for support from Britain. Initially, this support was unofficial and the British government remained non-committal. However, with the involvement of the American administration in the issue after confirming the expansionist aims of Moscow, British government took its position by Turkey publicly. It was inevitable that the two poles of the Cold War, the United States and the Soviet Union, were to be the determiners of this new phase of Anglo-Turkish relations. Both Britain and Turkey were in need of American aid to recover from the heavy burden caused by the Second World War. As this need was exacerbated by the Soviet threat, both countries sought for ways to develop further relations with the leader of the Western Block, which, in turn, shaped their bilateral relations at the dawn of the Cold War. And when President Truman made his historic speech at the Congress on 12th March 1947 to warn about the danger of communism, the Rubicon for Stalin was officially set.

REFERENCES

- ATHANASSOPOULOU, E. (2020). "A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years". *Middle Eastern Studies*. LVI/5: 699-713.
- AVEY, P. C. (2012). "Confronting Soviet Power: US Policy during the Early Cold War". *International Security*. XXXVI/4: 151-188.
- AYDIN, M. (2000). "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War". *Middle Eastern Studies*. XXXVI/1: 103-139.
- BİLGİN, M. S. – S. MOREWOOD (2004). "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands: 1943-47". *Middle Eastern Studies*. XL/2: 24-57.
- BİLGİN, M. S. (2007). *Britain and Turkey in the Middle East*. London: Tauris Academic Studies.
- DERİNGİL, S. (1989). *Turkish Foreign Policy During The Second World War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERHAN, Ç. (2009). "ABD ve NATO'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası*. (ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERTEM, B. (2010). "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. III/11: 252-273.

- KAYAOĞLU, B. (2009). "Strategic Imperatives, Democratic Rhetoric: The United States and Turkey, 1945-52". *Cold War History*. IX/3: 321-345.
- KOÇAK, C. (2012). *İktidar ve Demokratlar: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- KÖSE, İ. (2019). "Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları İle İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. LXXIV/4: 1125-1148.
- LEFFLER, M. P. (1985). "Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". *The Journal of American History*. LXXI/4: 807-825.
- MCCAULEY, M. (2008). *Origins of the Cold War*. London: Pearson.
- ÖZTÜRKÇİ, A. (2019). "Tutarsızlık-Belirsizlik Skalasında Türkiye'nin Boğazlar Politikası (Mart 1945-Ekim 1946)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XXIX: 473-496.
- RICHARDS, M. D. – P. R. WAIBEL (2014). *Twentieth Century Europe: A Brief History, 1900 to the Present*. Sussex: West Wiley Blackwell.
- ROBERTS, G. (2011). "Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran and Turkey, 1943-8". *Journal of Contemporary History*. XLVI/1: 58-81.
- ROBERTS, G. (2012). *Molotov: Stalin's Cold War Warrior*. Washington: Potomac Books.
- TELLAL, E. (2009). "SSCB ile İlişkiler". *Türk Dış Politikası*. (ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları.
- The Times (1945.11.08). "Soviet-Turkish Pact Ended". 3.
- The Times (1945.11.08). "American Proposals for Dardanelles". 4.
- TUNÇEL, Ö. K. (2017). "Adipocytokines and Ghrelin Level of Bipolar Patients from Manic Episode to Euthymic Episode". *Nordic Journal of Psychiatry*. LXXII/2: 150-156.
- UZMAN, N. (2018). "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*. XI/22: 117-142.
- WALTZ, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. California: Addison-Wesley Publishing Company.
- WOLFF, D. (2011). "Stalin's Postwar Border-Making Tactics: East and West". *Cahiers du Monde Russe*. LII/2-3: 273-291.
- YEŞİLBURSA, B. K. (2017). *Ortadoğu'da Emperyalizm: İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- YILMAZ, Ş. (2020). "The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945-1952)". *Middle Eastern Studies*. LVI/5: 714-729.
- ZUBOK, V. M. (2007). *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War, From Stalin to Gorbachev*. North Carolina: The University of North Carolina Press.

Archival Materials

The National Archives (TNA)

- FO371/48773: R11226. From Sir Maurice Peterson to Sir Orme Sargent. 25 June 1945.
- FO371/48773: R11309. From Rio de Janeiro to Foreign Office. 3 July 1945.
- FO371/48773: R11318. Turco-Soviet Relations. 3 July 1945.

- F0371/48774: R11696. Turco-Soviet Relations. 10 July 1945.
- F0371/48774: R11430. From Foreign Office to Moscow. 3 July 1945.
- F0371/48774: R11820. From Foreign Office to İstanbul. 13 July 1945.
- F0371/48774: R13083. Brief for the Secretary Of State. 2 August 1945.
- F0371/48774: R13646. Turco-Soviet Relations. 16 August 1945.
- F0371/48774: R13646. From İstanbul to Foreign Office. 13 August 1945.
- F0371/48774: R13646. Turco-Soviet Relations. 19 August 1945.
- F0371/48775: R21419. From British Delegation Moscow to Foreign Office. 21 December 1945.
- F0371/48775: R21442. Turkish Ambassador Conversation. 22 December 1945.
- F0371/59239: R745. Russo-Turkish Relations. 11 January 1946.
- F0371/59240: R2550. From Foreign Office to Angora. 16 February 1946.
- F0371/59240: R4436. Russo-Turkish Relations. 11 March 1945.
- F0371/59242: R9823. From Commander in Chief Mediterranean to Foreign Office. 26 June 1946.
- F0371/59243: R11072. Proposed Visit of Commander in Chief Mediterranean to Constantinople and Selanico. 29 August 1946.
- F0371/59242: R9174. Paris Meeting, Turkey and the Straits. 21 June 1946.
- F0371/59242: R10645. Turco-Soviet Relations. 17 June 1946.
- F0371/59243: R12533. Turkish and HMG's Notes on the Montreux Convention. 22 August 1946.

RUSYA FEDERASYONU'NUN KIRIM'I İŞGALİNE ETKİ EDEN SÜREÇ VE UKRAYNA JEOPOLİTİĞİ

Bülent ERDİL *

ÖZ

Ukrayna, bulunduğu coğrafya açısından Rusya Federasyonu'nun güvenlik algısında oldukça önemli bir devlet konumundadır. Ukrayna'nın bu konumu, Rusya dış politikasının biçimlenmesine de etki etmektedir. Ukrayna'nın sahip olduğu jeopolitik konum, bölge dengeleri gözetildiğinde, bölgesel etkiler doğurabilecek potansiyele sahiptir. Bu stratejik konumun başında Avrupa'ya enerji ulaşımını sağlayan doğalgaz boru hatlarının büyük bir bölümünün bu ülkeden geçmesi, Karadeniz'e çok uzun bir sınırının olması, önemli ticaret yollarının üzerinde olması gelmektedir. Ayrıca doğu ile batı arasında bir geçiş bölgesindedir. Bu sebeplerden ötürü Rusya Federasyonu, Ukrayna'nın özellikle Avrupa Birliği ve NATO'ya girmesini ya da AB ile ilişkilerini geliştirmesini, kendisi açısından bir güvenlik zaaflığı yaratacağını düşünmektedir. Çünkü Ukrayna'nın Avrupa Birliği'ne üye olması, Avrupa Birliği'nin Rusya ile bir sınırının olması anlamına gelmektedir. Böylece arada herhangi bir tampon bölge kalmayacaktır. Bu yüzden Rusya, Ukrayna'daki hakimiyetini korumaya çalışmaktadır. AB ve ABD ise doğruya doğru genişlemeye devam etmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna'ya herhangi bir müdahalesi doğrudan Avrupa Birliği'ne yapılmış bir müdahale olarak değerlendirilmektedir. Rusya'nın güvenlik algısında Ukrayna'nın hayati bir pozisyona sahip olması, bölgedeki çatışmaları sürekli kılmaktadır. Bu yüzden Rusya, dış politikasında bu hassas dengeleri gözeterek hareket etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Ukrayna, Güvenlik, Jeopolitik.

THE PROCESS AFFECTING THE RUSSIAN FEDERATION'S OCCUPATION OF THE CRIMEA AND THE UKRAINIAN GEOPOLITICS

ABSTRACT

Ukraine is a very important state in the Russian Federation's perception of security in terms of its geography. This position of Ukraine also influences the shaping of Russian foreign policy. The geopolitical position of Ukraine has the potential to create regional effects when considering the regional balances. At the beginning of this strategic position, the majority of natural gas pipelines that provide energy transportation to Europe pass through this country, it has a very long border to the Black Sea, and it is above important trade routes. It is also in a transition zone between east and west. For these reasons, the Russian Federation thinks that Ukraine will enter the European Union and NATO or improve its relations with the EU, creating a security weakness for itself. Because Ukraine's membership to the European Union means that the European Union has a border with Russia. Thus, there will be no buffer zone in between. Therefore, Russia tries to maintain its dominance in Ukraine. The EU and the USA continue to expand eastward. Therefore, any interference of Russia to Ukraine is considered as an intervention made directly to the European Union. The fact that Ukraine has a vital position in Russia's perception of security makes the conflicts in the region permanent. Therefore, Russia acts by considering these sensitive balances in its foreign policy.

Keywords: Russian Federation, Ukraine, Security, Geopolitics.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 03.04.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2021

* Dr., ORCID: 0000-0002-0273-6797, E-posta: bulenterdil85@hotmail.com

Giriş

Ukrayna'nın yer aldığı coğrafya, jeopolitik konumu, etnik ve dinsel yapısı, Avrupa enerji koridoru açısından son derece önemlidir. SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan siyasi durumdan yararlanan Avrupa Birliği, doğu yönünde genişlemeye ve eski Sovyet ülkelerini bünyesine katmaya başlamıştır. Bu kapsamda önemli bir geçiş noktasında yer alan Ukrayna, Rusya Federasyonu ve AB arasında 2000'lerden sonra önemli bir çatışma alanı olmuştur. Rusya, Ukrayna üzerinde baskı kurarak, bu bölgeyi kendi egemenliği alanında tutmaya çalışmaktadır. Fakat değişen siyasi konjonktürle beraber bunun kolay olmayacağı görülmektedir. Rusya'nın Ukrayna ile ilgili olarak tavırlarını daha da sertleştireceği ve yaşanan çatışmaların süreceği görülmektedir. Bu çatışmalar sonucunda Rusya, Kırım başta olmak üzere, Rus nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hak iddia etmeye ve bu bölgeleri sınırları içerisine dahil etme mücadelesine devam edeceği görülmektedir.

Ukrayna'nın Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan siyasi çıkmazlar, günümüze kadar devam etmiştir. Rusya ile Batı dünyası arasında sıcak bir çekişme alanı haline gelen Ukrayna, dış politika konusunda çeşitlilik yaratamamaktadır. Bu kısır döngü, iç politikaya yansımaktadır. Ekonomik ve siyasi sorunlarla birlikte bu kısır döngü içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Rus yanlısı devlet başkanlarının devrilmesinden sonra başa gelen diğer siyasi liderler, ülkeyi ekonomik açıdan güçlendirme konusunda halka verdiği sözleri tutamamışlardır. Günümüzde Ukrayna'nın en büyük sorunu ekonomidir. Ekonomi sorunu ve işsizlik çözülmeden, sosyal ve siyasi alanda yaşanan sorunların çözülmesi zor görünmektedir. 1990 sonrası Ukrayna'nın edinmiş olduğu deneyimler, bu iki kutuplu çıkmazın ülkeye katkı sağlamadığını açıkça göstermiştir. Çünkü halkın büyük bedeller ödeyerek, ekonomi ve siyasi bağımsızlık uğruna canlarını verdiği "Maidan Olayları" büyük bir beklenti doğurmuştur. Ancak Rus yanlısı Viktor Yanukoviç yönetiminin devrilmesiyle yönetime gelen Poroşenko hükümeti de bekleneni vermekten uzak kalmıştır.

Bu çalışmamızda, Ukrayna'nın dış politikada yıllardır içinden çıkamadığı kısır döngünün yanında üçüncü bir yol bulması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Ukrayna jeopolitiğinin ve Batı dünyasıyla gelişen ilişkilerin, Rusya Federasyonu tarafından algısı üzerine durulmuştur. Rusya'nın güvenlik algısı ve hassasiyetlerinin bölge dengeleri üzerindeki yeri de analiz edilerek, çıkarımlarda bulunulmuştur.

Ukrayna'nın jeopolitik konumu ve öneminin üzerinde özellikle durulmuştur. Bu konunun ve AB ile ABD'yle gelişen ilişkiler ekseninde Rusya Federasyonu tarafından algısı da ele alınmıştır. Kırım'ın işgaline giden süreçte yaşanan gelişmeler bu doğrultuda incelenmiştir. Kırım'ın işgaliyle başlayan çatışmalar günümüzde de devam etmektedir. Günümüze kadar etkisini sürdüren bu krizin, bölge açısından da önemli olduğu aşikardır. Karadeniz güvenlik dengelerini etkileyen bu krizin sebepleri, işgal öncesinde yaşananlar çalışmamızda ele alıp incelenmiştir.

1. Ukrayna'nın Konumu, Doğal Kaynakları ve Sanayisi

Ukrayna, sözcük olarak "sınır bölgesi" anlamına gelmektedir. Bu tanım, Polonya Krallığı'nın iç bölgeleriyle Kırım Türkleri'nin yaşadığı bozkırlar arasındaki bölgeyi (Allen, 1940, s. 64) ya da Hıristiyan dünyanın sınır bölgesini vurguladığı kabul edilmektedir (Hrushevsky, 1941, s. 151). Ukrayna'nın başkenti Kiev'dir. 603.700 km²'lik yüzölçümüyle Avrupa'nın en büyük ikinci ülkesidir (Oka, 2019). Batı'da Avrupa'yı, doğuda Asya'yı, kuzeyde Baltık havzasını, güneyde Karadeniz havzasını etkileyecek jeopolitik özelliği sahip önemli bir aktördür.

Ukrayna'nın batısındaki Karpat sıradağları, demiryolları ve karayolları tünellerinin olması, bu bölgeyi stratejik açıdan önemli kılmaktadır. Ukrayna'nın Karadeniz'deki sınır uzunluğu 4.558 km'dir. Ukrayna'nın Karadeniz'deki kıta sahanlığı 200 deniz milidir (Balık, 2018, s. 91). Bu coğrafi özelliği nedeniyle Ukrayna, Rusya gibi Karadeniz'de kıyı uzunluğu az olan bir ülkenin ilgisini çekmektedir. Ukrayna'da Kırım Yarımadası, jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle, Karadeniz'in kilidi konumundadır (Cidct, 2019). Kırım'da yüksek teknolojiyle bilgisayar üretimi yapılan bilgisayar endüstrisi yer almaktadır. Ayrıca Kırım Yarımadası karasularında önemli miktarda doğalgaz ve petrol rezervi bulunmaktadır (Drohobycky, 1995, s. xiv). Ukrayna sınırlarında bulunan ve Azak Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan bölgedeki Kerç Boğazı, Don ve Kuban'daki buğday ekim alanlarına açılan bir geçittir. Bununla birlikte bu geçit Karadeniz'in kıyılarından başlayıp Türkistan'a (Orta Asya) kadar olan geniş bir coğrafyayı kontrol edebilme yeteneğine sahiptir (Allen, 1940, s. 4).

Ukrayna'da çok sayıda göl ve su yolu da bulunmaktadır. Tizza, Batı Bug, Pripyat ve Desna, tarihsel süreç içerisinde Karadeniz ve Baltık Denizi arasında ulaşım sağlanmasına olanak tanıyan su yollarının güney bölümünü oluşturmaktadır. Bu coğrafi özellikler, kuzey-güney arasında, su yollarının üzerinden ticaret veya savaş için geçişlerin gerçekleşmesine; kentlerin kurulup yeni jeopolitik yapıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kurat, 1987, s. 15). Ukrayna'nın verimli toprakları ve iklim şartları, tarımsal üretim için oldukça uygundur. Ukrayna'nın en önemli özelliklerinden biri de "çernozyom" adı verilen siyah renkli ve oldukça verimli topraklarının olmasıdır. Ukrayna iklim olarak tarıma son derece uygundur. Bazı bölgelerinde yılda iki kere ürün alınabilmektedir. Ukrayna tarihsel süreçte Avrupa'nın "tahıl ambarı" (Brzezsinski, 1998, s. 37) olarak anılmıştır. Ukrayna, doğal kaynaklar bakımından da oldukça zengindir.

"Demir, çelik, demiralaşmaları, manganez üretiminde dünyanın en önemli üreticilerinden biridir" (Tuncel vd., 2017, s. 11). Zaporijya ve Dnipropetrovsk bölgelerindeki Nikopol'de manganez rezervi dünyanın en büyük rezervidir. Civa rezervlerinde dünyada ikinci sırada gelmektedir. En büyüğü Donetsk'te olmak üzere Zakarpatya bölgesinde de civa yatakları bulunur. Priazzovye, Pridneprovye, Zarkarpatya ve Donbass'da altın; Kirovograd ve Dnipropetrovsk bölgelerinde, atom enerjisi üretiminde kullanılan uranyum bulunmuştur (Yıldırım, 2010, s. 46).

Tüm bu zengin kaynakların yanında Ukrayna, gelişmiş bir sanayiye sahiptir. Özellikle metalurji ve ağır sanayi altyapısıyla da Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden biridir. 2019 yılı itibariyle yaklaşık 21 milyon tonluk çelik üretimiyle de Dünyada 13. sırada yer almaktadır (Worldsteel Association, 2019). Ukrayna'nın sahip olduğu kaynakları ve stratejik konumu, bu ülke üzerinde denetim kurmayı amaçlayan ülkeler açısından dikkat çekmektedir.

1.2. Ukrayna'nın Etnik ve Dinsel Yapısı

Ukrayna'da çok sayıda Rus vatandaşı yaşamaktadır (Turksam, 2019). Slavların anavatanı olarak gösterdiği bölgelerin arasında Ukrayna'nın batısı ve Karadeniz'in kuzeyinde yer alan tüm Ukrayna toprakları da bulunmaktadır. İki ülke arasındaki dil konusunda ve Katolik-Ortodoks mücadelesi konusunda bir takım problemler yaşanmakta olup, Rusya ortaya çıkan bu durumları Ukrayna'yla olan ilişkilerinde kullanmak gibi bir eğilim sergilemektedir.

Rusların Ukrayna'da coğrafi dağılımlarına bakıldığında yoğunluklu olarak Donetsk, Lugansk ve Dnipropetrovsk kentleri ile Kırım yarımadası başta gelmektedir. Yani ülkenin doğu ve güneydoğu bölgesi, Rus azınlığın yoğun biçimde yaşadığı bölgelerdir. Ukrayna'daki en büyük azınlık grubunu Rusların oluşturması, Rusya tarafından fırsata çevrilmek istenmiştir. Rusya bu avantajını kullanarak Rusça'nın Ukraynacanın ardından

ülkedeki ikinci resmi dil olmasını amaçlamış, bu amacını gerçekleştirmek için de seçimlerde Yanukoviç'i desteklemiştir (Keskin, t.y.). Daha sonraki süreçte de bu sorunlar iki ülke arasında artarak devam etmiştir.

1.3. Ukrayna'nın Avrupa Enerji Koridoru Açısından Önemi

Ukrayna'nın Doğu Avrupa'yla sınır komşusu olması, Rusya'nın enerji kaynaklarının Avrupa'ya nakline olanak tanımaktadır. Bu yüzden Rusya'dan gelen petrol ve doğalgaz boru hatlarının önemli bir kısmı Ukrayna'dan geçmektedir. Bunlardan biri de "Drujba Petrol Boru Hattı"dır. Bu hattın uzunluğu yaklaşık 4.000 km olup, Sovyetler Birliği döneminde yapılmıştır. Günümüzde de Avrupa'ya enerji transferinde önemini sürdürmektedir. Bunun yanında Batı Avrupa'nın batısına kadar uzanan petrol boru hatlarının önemli bir bölümü de Ukrayna topraklarından geçmektedir (Ersoy vd., 2002, s. 197).

Ukrayna'da yeterli ölçüde petrol ve doğal gaz rezervinin bulunmaması, Ukrayna'yı bu kaynaklar konusunda zengin olan Rusya'yla ilişkiler kurmaya yöneltmektedir. AB ve ABD, Ukrayna'yı Rusya'nın etkisinden kurtarmak için 1997'de Rusya'yla yapılan sınır anlaşmasında Ukrayna'nın yanında yer almıştır. Rusya, enerji transferinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için Ukrayna'ya daha düşük bir fiyattan doğalgaz vermektedir (Tecer, 2014, s. 98).

Şekil 1: Ukrayna'dan geçen boru hatları haritası

(Kaynak: Wikipedia, 2021)

Enerji kaynaklarının zenginliği Rus ekonomisinin güçlenmesini ve enerji sektöründe etkin ve söz sahibi bir konuma gelmesine neden olmuştur. Bu konuma gelmesinde boru hatlarının topraklarından geçmesine izin veren ülkelerin payı da büyüktür (Erbil, 2010, s. 157). Rusya, Ukrayna sınırlarından geçen ve ana hat olan "Drujba Petrol Boru Hattı"na da oldukça önem vermektedir. Bu hat, sonraki dönemlerde yeni petrol ve doğalgaz hatlarının da eklenmesine son derece uygundur. Yüksek kapasitesinden ötürü Rusya'nın dış ticaret hacmine önemli katkılar sağlamaktadır.

2. Ukrayna - AB İlişkileri

Ukrayna, Turuncu Devrim sonrasında Batı yanlısı politikalarına ağırlık vermiştir. Ancak Turuncu Devrim'in ömrü bir yıl sürmüş, uyguladığı batı yanlısı politikalar Ukrayna'nın istediği AB üyeliğini gerçekleştirmeye yetmemiştir. Benzer biçimde, 2010 seçiminin ardından Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç de, Yuşçenko'nun tersine Rus yanlısı politikalara ağırlık vermiş; ancak Yanukoviç'in iktidarı "Euro Mайдan" olaylarıyla son bulmuştur. Ayrıca Ukrayna iç çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Turuncu Devrim'in sonrasında Euro Mайдan olayları dikkate alındığında, Ukrayna için esasında denge politikasının en doğru politika olduğu belirtilebilir (Akdemir, 2014, s. 61-75).

Rusya, "Ukrayna'nın denge siyasetinin taraflarından biridir ve bu nedenle Rusya, Ukrayna için tarihi, coğrafi, etnik ve ekonomik sebeplerden ötürü son derece önemlidir. Bu sebepler, Ukrayna'nın tümüyle Batı yanlısı politikalar izlemesinde engel oluşturan faktörlerdir. Ukrayna'nın Avrupa yanlısı söylemlerde bulunması ya da politikalar üretmesi, doğrudan Rusya karşıtı davranışlar şeklinde algılanmaktadır (Akdemir, 2014, s. 62).

Ukrayna'nın bağımsızlığının temeli, Avrupa'ya dönüş üzerinedir (Pavliuk, 2001, s. 79). Bunun sebebi, Ukrayna toplumunun ve yöneticilerinin artık başka devletlerin güdümünden uzak, kendi çıkarlarını kendi şartları ve değerleri içinde tanımlamak istemeleridir. Ukrayna, bağımsızlığını ilan etmesinden sonra "Rusya'ya olan bağımlılığını koparmak ve yeni kurulan devleti yapılandırmak için maddi olarak kendine destek vereceğini düşündüğü Batı'ya yönelmiştir. Bu çerçevede Ukrayna, AB ve NATO uyumlaşmasına ve ABD ile özel ilişkiler geliştirmeye önem vermiştir"(Büyükkakıncı, 2004, s. 4-5). "AB'ye üyelik başvurusu yapabilmek için Avrupa kıtasında bulunma şartı, AB'nin temellerinin atıldığı Roma Anlaşması'nda yer almaktadır"(Günoğur, 2007, s. 45). Fakat 1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nin ardından birliğe katılma şartları değiştirilmiş ve üye olabilme kriterleri; siyasi ve ekonomik kriterler ve Topluluk mevzuatının benimsenmesi olarak düzenlenmiş ve bu kriterleri yerine getiren her ülkenin üyeliğe başvurabileceği belirtilmiştir. Ukrayna'nın coğrafi olarak Avrupa kıtasında yer alması nedeniyle avantajlı olduğu ve yine bulunduğu coğrafya nedeniyle Rusya'ya karşı dengeleyici bir konumda yer alması nedeniyle, Ukrayna'nın AB açısından jeopolitik bir cazibesinin olduğu belirtilmektedir. Fakat AB bakımından, Ukrayna'nın güvenli, demokratik, istikrarlı, Avrupa kurumlarıyla ve ekonomisi ile bütünleşmiş bir ülke olması, jeopolitik konumundan daha da önemlidir (Büyükkakıncı, 2004, s. 17).

Ukrayna, her ne kadar Avrupa coğrafyasında bulunuyor olsa da; içerisinde iki ayrı kültürü barındıran bölünmüş olan bir ülkedir (Akademik Perspektifi Enstitüsü. 2014). Bununla birlikte, Kopenhag kriterlerinden daha çok SSCB kriterlerine ya da Sovyet mirasına sahip olan, basın özgürlüğü, insan hakları, yolsuzluk ve şeffaflık gibi konularda AB'nin istediği reformları yeteri kadar tamamlamayı başaramayan bir ülke olarak, tamamen Avrupa'ya ait olduğunu ifade etmek güçtür. Ukrayna, Rusya faktörü sebebiyle, tümüyle AB'ye üyelik yönünde politikalar sürdüremese de, AB uyumlaşması konusu 1990'lı yıllardan sonra Ukrayna gündeminde kendine yer bulmuştur. Ukrayna, 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde, AB için ilk başlarda görünmez bir ülke olmuştur. Bunun temelindeyse Rusya faktörü bulunmaktadır. AB, Rusya'yla sıkı siyasi, ekonomik ve jeopolitik ilişkilerini de dikkate alarak Ukrayna'nın tamamen AB ve ABD'ye kaydıgı izlenimini vermesinden endişe duymuştur (Akdemir, 2014, s. 64). "

"Avrupa Komisyonu, Nisan 1992'de Konseye eski Sovyet ülkeleriyle İşbirliği ve Ortaklık Anlaşmaları'nın görüşmelerine başlanması için yetkiyi vermesine karşın, Ukrayna'yla söz konusu anlaşmanın imzalanması 1994'de, onaylanıyorsa 1998'de gerçekleşmiştir"(Kuzio, 2003, s.15). Bundan sonraki süreçteyse, Ukrayna-AB ilişkileri

ilerlemiştir. “Ukrayna; Slovakya, Polonya, Romanya ve Macaristan gibi AB’ye üye ülkelerle hem sınır, hemde Batı’nın bölgedeki müttefiki Türkiye’ye paralel, Karadeniz’e kıyası bulunan ve Asya’yla Avrupa arasında geçiş güzergahı olan bir ülkedir“. Ukrayna, Avro-Atlantik bloku, Rusya ve Kafkasya arasında stratejik olarak oldukça önemli bir bölgede yer almakta ve bunun yanında Ukrayna, önemi her geçen gün artan Karadeniz Bölgesi’nin ayrılmaz parçası olan bir ülkedir“(Nikolaidis, 2005, s. 1-25).

Ekonomik bakımdan Ukrayna, 14.000 km’lik boru hattıyla Rus doğalgazının AB’ye taşınmasında önemli bir ülke olması, Rusya’nın ardından Avrupa’nın en büyük ikinci doğalgaz depolama kapasitesinin olması ve Hazar doğalgazını Karadeniz’den Avrupa’ya dağıtma konusunda stratejik bir nokta bulunan Odessa Limanı’nın elinde olması sebepleriyle, enerji jeopolitiği bakımından merkezi bir konumdadır (Samur, 2009, s. 29). Avrupa’ya giden doğalgazın %80’lik bir kısmı Ukrayna üzerinden geçmektedir. Bu da Avrupa’yı Rusya’ya, dolayısıyla Ukrayna’ya bağımlı hale getirmektedir. Avrupa’nın Rusya’ya olan doğal gaz bağımlılığı, 2006 ve 2009 yılları arasında Rusya’nın Ukrayna’ya doğalgaz akışını kesmesiyle ve bu durumdan Avrupa’nın da etkilenmesiyle iyice belirginleşmiştir. Bununla beraber, AB’nin doğal gazda %50 olan dışa bağımlılığının, 2030’lu yıllara gelindiğinde %80’lere çıkacağı tahmin edilmektedir (Gürdallı, 2009).

Rusya’ya olan gaz bağımlılığını azaltmak isteyen AB ise, Nabucco Projesi gibi alternatif enerji nakil hatlarını inşa etmek istemektedir. Ancak Rusya, 2007 ve 2008 yıllarında Türkmenistan ve Kazakistan’la, 2009 yılında Azerbaycan’la daha fazla doğal gaz almak için anlaşmalar imzalamıştır (Gürdallı, 2009). “Böylece proje için gereken gaz tedariki zora girmiştir. Ayrıca Rusya; Avusturya, Macaristan, Hırvatistan, İtalya, Sırbistan ve Bulgaristan’la Güney Akım Projesi’ni hayata geçirerek, Nabucco Projesi’ne bir alternatif ve rakip yaratmıştır“(Gürdallı, 2009).

AB-Ukrayna ilişkilerinde genel olarak üyelik konusu tartışmalıdır (Youngs, 2011, s. 40). Ukrayna’nın batısında yaşayan nüfus tarihi, kültürel ve coğrafi sebeplerle “Avrupa’nın bir parçası olduklarını; bu nedenle de üyelik haklarının olduklarını ifade etmektedir. AB ise Ukrayna’ya üyelik perspektifi vermeden yakın işbirliği imkanları sunarak Ukrayna’yla ilişkisini işbirliği üzerinden yürütmeyi istemektedir“(Youngs, 2011, s. 41). Öte yandan AB’ye üye ülkelerden bazıları, Ukrayna’ya üyelik verilir verilmemesi konusunda farklı görüştedirler. Örneğin Fransa ve Almanya Dışişleri Bakanları, 2000’de, “Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya’nın AB’ye katılmalarının söz konusu olmadığı” şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır (Akdemir, 2014, s. 8). Ancak 2004 genişlemesiyle birlikte, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılımı Ukrayna konusundaki dengelerin değişmesine neden olmuş; Ukrayna’nın üyeliğine Birlik içerisinde destek artmıştır.

Polonya, Ukrayna’nın üyeliğini destekleyen ülkelerin başındadır. Polonya, daima sınır komşusu olan Ukrayna’nın AB üyeliğine destek vermiş ve Birlik içinde Ukrayna’ya sağlanan vize kolaylığıyla AB-Ukrayna arasında Serbest Ticaret Alanı oluşturulması konularında lobi faaliyetleri yürütmüştür (Kuzio, 2003, s. 19). Polonya’nın, özellikle Ukrayna’nın birliğe üyeliğini istemesinin altında Polonya’nın, Rusya’ya karşı alternatif olarak Doğu Avrupa’da ve Slav dünyasında liderlik iddiasında bulunması ve bu kapsamda Ukrayna’yla ilişkilerine özel önem vermesi yatmaktadır“(Kuzio, 2003, s. 19).

Fransa ve Almanya gibi AB’nin iki güçlü ülkesinin Ukrayna’nın AB’e üye olmasına karşı çıkmasındaki neden ise Ukrayna’nın AB’ye katılmasıyla bölgede Rusya’nın kaçınılmaz bir şekilde izolasyonu anlamına gelmesi düşüncesidir. Bu da Rusya’nın hem bölge politikalarında hem de AB ile ilişkilerinde daha katı ve saldırgan politikalar izlemesine neden olabilecektir (Akdemir, 2004, s. 67). Ukrayna’daki Euro Maidan olaylarından sonra Rus yanlısı olan Yanukoviç’in iktidardan düşmesi ve yerine batı yanlısı Poroşenko’nun gelmesiyle AB-Ukrayna arasında başlarda askıya alınan Ortaklık

Anlaşması'nın Poroşenko tarafından imzalanması neticesinde AB-Ukrayna ilişkilerinin tekrar başlaması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya, saldırgan bir tutum içerisine girerek Kırım'ı işgal etmiştir. Bu durum Rusya konusunda Almanya ve Fransa'nın kaygılarını doğrulamıştır. Şöyle bir gerçek de vardır ki, AB için Ukrayna, AB'nin doğuyla ilişkilerinin tamamlayıcı parçasıdır. Ancak bununla birlikte Ukrayna, Rusya Federasyonu dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Bunun bilincinde olan Almanya, AB Başkanlığı yaptığı 2007'de, Rusya'nın da içerisinde bir ortak olarak bulunacağı ve AB'nin doğu ülkeleriyle ilişkilerinde söz sahibi olacağı yeni bir komşuluk politikasını (European Neighbourhood Policy Plus-ENP Plus) önermiştir (Youngs, 2011, s. 42). Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Rusya faktörü, AB'de Ukrayna konusunda bir anlaşmaya ulaşılmasının önünde bir engeldir. AB-Ukrayna ilişkileri Rusya'nın gölgesinde ilerlemeye devam etmektedir.

3. NATO - Ukrayna İlişkilerinin Rusya'daki Yansımaları

Ukrayna'nın NATO ve ABD'yle geliştirdiği ilişkiler, Rusya'yı güvenlik anlamında rahatsız etmiştir. Ukrayna bağımsızlığı ilan ettiği ilk yıllarda AB ve ABD'yle dostluk ilişkisi kurabilmek için bazı politikaları uygulamayı tercih etmiştir. ABD'nin Ukrayna'da bulunan SSCB'den kalan nükleer silahların kontrolünün sağlanması ve imhası önerisine karşılık Kiev, AB ve ABD'den alacağı mali yardımların karşılığında bu silahları imhasını gerçekleştirmiştir. Yuşçenko zamanında ikili ilişkiler daha da gelişerek, 2008 yılında iki ülke arasında "Stratejik Ortaklık" tesis edilmiştir (Bingöl, 2014, s. 30).

Günümüzde ABD'nin Ukrayna'yla ilgili stratejik hedefleri, bu ülkenin ekonomik ve siyasi olarak istikrarının sağlanması, NATO ve AB gibi batılı kurumlar ile entegrasyonunun sağlanmasıdır. ABD, bunun dışında Ukrayna sayesinde Karadeniz'de Rusya'yı dengelemeyi ve bu ülke üzerinden Batılıların enerji ihtiyacını sağlamayı hedeflemektedir. Hali hazırda Ukrayna da NATO'ya üyelik başvurusunu yapmıştır. Ancak Ukrayna'nın NATO'ya üyeliğinin gerçekleşmesi halinde, NATO'nun doğu sınırıyla Moskova arasındaki uzaklık 480 kilometre olacaktır. Bu durumda NATO'yla Rusya arasında geniş ve savunması çok zor engebesiz düz bir cephe ortaya çıkacaktır (Derman vd., 2014, s. 11-23). "Rusya, Ukrayna'nın AB'yle yakınlaşmasının sonucunda Ukrayna - NATO arasında işbirliğinin güçleneceği endişesini taşımaktadır". Bu durum "Moskova'nın temel güvenlik çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görülmektedir"(Rodkiewicz, 2014). Ayrıca "Putin'in 2005'de Ukrayna'nın AB üyeliği konusunda yaptığı şu açıklamaları da, Ukrayna'nın AB üyeliğine karşı olduğunu" göstermektedir: "Bildiğim kadarıyla, Ukrayna'da yaşayan nüfusun en az % 17'si Rus'tur. Ukrayna'nın AB üyeliği, Ukrayna halkı arasında bir ayırım oluşturacaktır. Bu da bize Almanya'nın Doğu ve Batı olarak bölündüğü zamanı hatırlatmaktadır." (Fraser, 2006)

Diğer yandan Putin, "Ukrayna, Avrupa kültürü olan büyük bir Avrupa ülkesidir" (Putin, 2014) diye bir açıklamada bulunarak Ukraynalıların Avrupa isteğini de anlayışla karşılamıştır. Özetle AB üyeliği gerçekleşmediği sürece Rusya'nın, AB-Ukrayna ilişkilerinin ilerlemesine tepki göstermeyeceği söylenebilir. NATO ve AB'nin Rus yakın çevresinin ilgi alanına giren Ukrayna'yla ilişkilerini kuvvetlendirmesi, Rusya'yı rahatsız etmiştir ve bu kriz 2014'de Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi ile neticelenmiştir. Bu müdahale Doğu Ukrayna'nın işgali ile beraber Kırım'ın ilhakına kadar sürmüştür. Kırım ve Doğu Ukrayna'da yaşanan iç çatışmalar başlarda muhalif gruplar ile iktidar yanlıları arasında başlamış gibi görünse de, ilerleyen zamanda amacın çok farklı olduğu anlaşılmıştır (Özmen, 2014).

Sonuç

Ukrayna, yer aldığı coğrafya bakımından Rusya Federasyonu'nun güvenlik algısında önemli bir konumundadır. Rusya dış politikasının biçimlenmesini Ukrayna'nın bu konumu etkilemektedir. Ukrayna birçok yönden kritik bir jeopolitiğe sahiptir. Bunların başında Avrupa'ya enerji sağlayan doğalgaz boru hatlarının bu ülkeden geçmesi, Karadeniz'de uzun bir sınıra sahip olması, önemli ticaret yollarından biri üzerinde olması gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı Rusya Federasyonu, Ukrayna'nın Avrupa Birliği ve NATO'ya girmesini veya AB ile ilişkilerini geliştirmesini kendisi için bir güvenlik zaafiyeti yaratacağını düşünmektedir. Bu nedenle dış politikasında bu durumu da göz önüne almaktadır. İki ülke arasındaki dil konusunda ve Katolik-Ortodoks mücadelesi konusunda problemler yaşanmakta olup, Rusya ortaya çıkan bu durumları Ukrayna'yla olan ilişkilerinde kullanmak gibi bir eğilim sergilemektedir.

Ukrayna'nın NATO ve ABD'yle ilişkileri, Rusya'yı güvenlik açısından rahatsız etmiştir. Ukrayna bağımsızlığı ilan ettiği ilk yıllarda AB ve ABD'yle dostluk ilişkisi kurabilmek için bazı politikaları uygulamayı tercih etmiştir. ABD'nin Ukrayna'da bulunan SSCB'den kalan nükleer silahların kontrolünün sağlanması ve imhası önerisine karşılık Kiev, AB ve ABD'den alacağı mali yardımların karşılığında bu silahları imhasını gerçekleştirmiştir. Yuşçenko zamanında ikili ilişkiler daha da gelişerek, 2008 yılında iki ülke arasında "Stratejik Ortaklık" tesis edilmiştir.

Ukrayna, Turuncu Devrim'den sonra Batı yanlısı politikalara ağırlık vermiştir. Fakat batı yanlısı politikalar Ukrayna'nın AB üyeliğini gerçekleştirmeye yetmemiştir. 2010 seçiminden sonra Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç de Yuşçenko'nun aksine Rus yanlısı politikalara ağırlık vermiş; fakat Yanukoviç iktidarı "Euro Maidan" olaylarıyla son bulmuştur.

Ukrayna'nın Batı yanlısı ya da Rusya yanlısı politikaları genel olarak çatışmalarla sonuçlanmıştır. Bu iki merkezin dışında kendine özgü bir denge politikasının güdülmesinin Ukrayna açısından daha yararlı olacağını söyleyebiliriz. Ülke içindeki bu iki kutuplu çatışmalar, siyasi ve ekonomik olarak ülkeye zarar vermektedir. Ayrıca Ukrayna'nın Batı yanlısı politikalara ağırlık vermesi, komşusu Rusya Federasyonu'nun güvenlik konusunda daha radikal eylemlerine sebep olmaktadır. Ukrayna'nın Batının askeri ve siyasi kontrolüne girmesi, Rusya açısından kabul edilebilecek bir durum değildir. Bu sebeple ikili ilişkiler, bu temel üzerinden yürümektedir. İlişkilerde yaşanan inişli ve çıkışlı seyir bölgeyi de etkilemektedir. Bu doğrultuda bu ikili ilişki bölgesel bir özellik taşımaktadır. Ukrayna'nın jeopolitik konumu ve önemi ve AB ile ABD'yle gelişen ilişkiler Rusya Federasyonu tarafından olumsuz algılanmıştır. Kırım'ın işgaline giden süreçte yaşanan gelişmeler, Rusya Federasyonu özelinde Kırım'ın işgalini meşrulaştıracak kaygılara neden olmuştur. Günümüze kadar etkisini sürdüren bu kriz, Karadeniz güvenlik dengelerini de etkilemektedir. Ukrayna'nın sahip olduğu konumundan dolayı Rusya Federasyonu ile sık sık siyasi kriz yaşanmıştır. Kırım yarımadasında bulunan Sivastopol kenti özel bir statüyle Rusya'ya kiralanmıştı. Bu krizleri fırsata çevirmeye çalışan Rusya, 2013'te Ukrayna'da başlayan gösterilerin ve çatışmaların ardından Kırım'a asker sevk etmiştir. Bölgenin Rusya'nın fiili kontrolüne geçmesinden sonra, 2014'te yapılan referandumla Kırım ve Sivastopol özel statülü kenti, özerkliklerini ilan ederek Rusya'ya bağlandıklarını açıklamışlardır. Uluslararası alanda büyük bir tepki yaratan bu durumla, Rusya'ya yaptırım uygulanmıştır. Ancak değişen herhangi bir durum olmamıştır. Bu işgal, Ukrayna'nın stratejik öneminin Rusya açısından sıcak savaşı bile göze alabileceğini göstermiştir. Sonraki süreçte Donbass bölgesinde başlayan çatışmaların da öncüsü olmuştur. Bu sebeple bölgede yaşanması muhtemel çatışmaların da bu jeopolitik temelinde ortaya çıkacağı olası görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, E. (2014). "Avrupa Birliği'nin Ukrayna Politikası: Eski Komşu Mu? Yeni Aday Mı?". *Karadeniz Araştırmaları*. 41: 61-75.
- ALLEN, W. E. D. (1940). *Ukraine*. London: Cambridge University Press.
- BALIK, İ. (2018). "Türkiye'nin Deniz Yetki Alanları ve Kıyıdaş Ülkelerle Yetki Alanı Anlaşmazlıkları". *Kent Akademisi*. XI/33: 86-98.
- BİNGÖL, O. (2014). "Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörülere". *Karadeniz Araştırmaları*. 41: 15-38.
- BRZEZINSKI, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- BÜYÜKAKINCI, E. (2004). "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri". *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*. (ed. E. Büyükakıncı). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- DERMAN, G. - Y. ONGAROVA (2014). "Ukrayna'da Siyasi Kriz". *Karadeniz Araştırmaları*. 42: 11-23.
- ERBİL, Y. (2010). *Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ERSOY, H. - L. ERSOY (2002). *Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GÜNUĞUR, H. (2007). *Avrupa Birliği*. Ankara: Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi.
- HRUSHEVSKY, M. (1941). *A History of Ukraine*. New York: Yale University Press.
- KUZIO, T. (2003). "EU and Ukraine : A Turning Point in 2004?". *The Institute for Security Studies (ISS) Occasional Papers*. 47: 1-37.
- NIKOLAIDIS, A. (2005). "European Neighbourhood Policy". EU And Ukraine: "Neighbour, Partner, Member?". *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP)*. 5: 1-25.
- PAVLIUK, O. (2001). "Ukraine and the EU: The Risk of Being Excluded". *Beyond EU Enlargement Volume 1 The Agenda of Direct Neighbourhood for Eastern Europe*. (ed. I. Kempe). Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers: 65-84.
- SAMUR, H. (2009). "Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. VIII/27: 29.
- TECER, Ö. Ç. (2014). "Jeopolitik ve Tarihsel Bir Rekabet Sahası Olarak Ukrayna ve Dış Politika Parametreleri". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. III/4: 97-125.
- TUNCEL, S. vd. (2017). *Dünyada ve Türkiye'de Demir*. Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.
- YILDIRIM, Y. (2010). *Rus Dış Politikasında Ukrayna Faktörü*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YOUNGS, R. (2011). "EU Policy on Ukraine during and since the Orange Revolution: A Door Neither Closed nor Open". *Making EU Foreign Policy National Preferences European Norms and Common Policies (Elektronik Kitap)*. (ed. D. C. Thomas). Hampshire: Palgrave Macmillan.

İnternet Kaynakları

- Akademikperspektif (2019). "Tarihsel Perspektiften Ukrayna-Rusya Gerilimi". Akademik Perspektifi Enstitüsü. 2014. Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<https://akademikperspektif.com/2014/05/18/tarihsel-perspektiften-ukrayna-rusyagerilimi/>
- Birgün (2014). "Ukrayna'da Gerilim". BirGün Gazetesi. 2014. Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<http://birgun.net/news/view/ukraynada-gerilim/8889>
- Cidct (2019). "Geopolitical Myth on Crimea". Erişim Tarihi: 17.12.2019.
[https://www.cidct.org.ua/en/studi/4\(200\)/7.html](https://www.cidct.org.ua/en/studi/4(200)/7.html)
- FRASER, D. (2006). "Taking Ukraine Seriously: Western and Russian Responses to the Orange Revolution". *Centre for Gobal Studies*. 2006. Erişim Tarihi: 17.12.2019.
http://www.uvic.ca/research/centres/globalstudies/assets/docs/publications/Taking-Ukraine-Seriously-_5_-3-Dec-06.pdf
- GÜRDALLI, F. (2009). "Nabucco Projesi Nedir? Ne Değildir?". Ntvmsnbc Haber Sitesi. 2009. Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<http://www.ntvmsnbc.com/id/24983042/>
- KESKİN, M. (t.y.). "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi". Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203090>
- Oka (2019). "Ukrayna Ülke Raporu". Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<https://www.oka.org.tr/assets/upload/dosyalar/ukrayna-ulke-raporu-30-98.pdf>
- ÖZMEN, H. A. (2014). "Enerji Güvenliği Politikaları ve Kırım". 2014. Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<http://www.bilgesam.org/incele/1931/-enerji-guvenligi-politikalari-ve-kirim/#.VoBmRhWLTIU>
- RODKIEWICZ, W. at all. (2014). "Russian Policy towards Ukraine: Local Actions, Global Goals". *The Centre for Eastern Studies (OSW)*. 2014. Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-08-20/russian-policy-towards-ukraine-local-actions-global-goals>
- Turksam (2019). "Ukrayna'da Devlet Başkanlığı Seçimleri: Turuncu Devrimin Sonu". Erişim Tarihi: 17.12.2019.
<http://turksam.org/ukrayna-da-devlet-baskanligi-secimleri-turuncu-devrimin-sonu>
- Wikipedia (2021). "Natural gas transmission system of Ukraine". Erişim Tarihi: 17.03.2021.
https://en.wikipedia.org/wiki/Natural_gas_transmission_system_of_Ukraine
- Worldsteel Assocation (2019). "World Crude Steel Production". Erişim Tarihi: 23.12.2019.
<https://www.worldsteel.org/media-centre/press-releases/2020/Global-crudesteel-output-increases-by-3.4--in-2019.html>

XIX. YÜZYILIN SONLARI-XX. YÜZYIL BAŞLARINDA RİZE HAPİSHANESİ'NİN GENEL DURUMU

M. Murat ÖNTUĞ*
Banu YILMAZ**

ÖZ

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı sonrasında yapılan hukuki düzenlemelerle birlikte suç ve cezalandırma yöntemlerine bakış açısını değiştirmiştir. Bu kapsamda suçlunun cezasının belirlenmesine kadar kapatıldığı mekânlar olan mahbesler hapishanelere dönüştürülmeye ve yeni hapishane binaları yapılarak modern bir ceza infaz sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu konuda en somut adım 1880 tarihinde Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla atılmıştır. Buna göre; her vilayet, sancak ve kazada birer hapishane açılması kararlaştırılmış, bununla birlikte her kazada bir de kadın hapishanesi açılması düşünülmüştür. Bütün bu çalışmalarla birlikte hapishanelerin fiziki durumları hakkında bilgi veren “sual ve izahat varakaları”, mahkûm ve tutuklularla ilgili bilgi veren “hapishane istatistikleri” gibi yeni kaynak grupları ortaya çıkmıştır. Bu makalenin amacı; Osmanlı Arşivinde Rize Hapishanesi'ne ait belgeler ile yine Dâhiliye Nezâreti'nin alt fonlarında yer alan belgeler ışığında, hapishanenin fiziki yapısı, sağlık şartları, görevliler ve ücretleri ile asayişle ilgili hadiseleri ortaya çıkarmaktır. Bunun yanı sıra, mahkûm ve tutuklulara ait bilgilerin değerlendirilmesi ve hapishanenin Trabzon Vilayeti içindeki diğer hapishanelere göre genel durumu da izah edilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Hapishaneleri üzerine yapılan çalışmalar ve Rize Hapishanesi'ne ait arşiv belgelerinin değerlendirilmesi ile hapishanenin genel durumu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rize, Hapishane, Asayiş, Suç, Ceza.

SITUATION OF THE RİZE PRISON IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

ABSTRACT

The Ottoman State changed its attitude towards crime and methods of punishment due to legal arrangements made after the Edict of Gülhane. In this context, mahbes, which had been the places the criminals were put until their punishments were determined, were converted to prisons and new prisons were built and a modern penal system was organised. The most concrete step taken in this matter was “Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi” which was issued in 1880. This regulation stated that new prisons were to be built in every province, sanjak, district, and women's prisons in districts. With all of these activities, new historical source material such as “sual ve izahat varakaları”, which gave information on physical conditions of prisons, and “hapishane istatistikleri” (prisonstatistics), which gave information on convicts and prisoners, appeared. The purpose of this study is to reveal information on physical conditions and sanitary conditions of prisons, prison workers and their wages, safety and security in prisons in the light of archival documents on the Rize Prison from the Ottoman archives and archival documents from Dâhiliye Nezâreti. In addition to these, information on convicts and prisoners is evaluated and general status of the Rize Prison in comparison with other prisons in Trabzon province is explained. In this context, general status of the Rize Prison is examined by evaluating studies done on the Ottoman prisons and archival records on the Rize Prison.

Keywords: Rize, Prison, Public Order, Crime, Punishment.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 09.11.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.02.2021

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, UŞAK; ORCID: 0000-0003-0243-4091, E-posta: muratmustafa.ontug@usak.edu.tr

** Dr., ORCID: 0000-0001-6770-7519, E-posta: bauyilmaz@gmail.com

Giriş

Hapis kavramı yaygın olarak kişinin bir mekâna kapatılarak özgürlüğünden alıkonulması anlamını taşımaktadır. Ancak bu kavram, uzun bir süre suçlunun cezası belirlenene kadar bir mekâna kapatılması anlamını taşımıştır (Avcı, 2014, s. 21-42). Hapis kavramının bu manada kullanımı çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır (Bardakoğlu, 1997, s. 55). Bu manasıyla birer mahbes olarak kullanılan mekânlar; mahzenler, zindanlar, kaleler, hükümet konaklarının alt katlarında yer alan bölümlerden herhangi biri olabilirdi. Suç isnat edilen kişilerin, cezasının kesinleşmesine/belirlenmesine kadar kapalı tutulduğu bu mekânların başında ise zindanlar gelmekteydi. Zindanlar arasında en bilinenleri; İstanbul'da Yedikule ve Baba Cafer zindanlarıdır (Yıldız, 2012, s. 212). Osmanlı Devleti'nde hapis cezasının yaygın bir ceza olarak kullanılmasının öncesindeki cezalandırma yöntemleri; teşhir, dayak atma, kürek, organ kesme, asma, zindana atma, sürgün ve kalebentliktir (Bu konuda bk. İpşirli, 1982; Erim, 1984; Avcı, 2002a; Avcı, 2002b; Maşalı, 2002; Köse, 2007; Acar, 2002). Hapis, eski dönemlerden itibaren var olmuşsa da modern anlamda ilk hapisane 1855'te Londra'da açılmıştır. Amerika ve Avrupa'da bu tarihten itibaren açılan hapishaneler birer fabrika olarak işlev görmüş; mahkûmlar sepet, üniforma gibi eşyaların yapımında çalıştırılarak üretime katkı sağlamaya başlamışlardır (Yıldız, 2015, s. 92-93). Michel Foucault ise hapishaneleri toplumu denetlemek, gözetlemek amacıyla açılan kurumlar olarak görmektedir. Ona göre hapishanelerin fiziki yapısının ve sağlık şartlarının kötü olması, suçluyu ıslah etmenin aksine yeni suçlular üretmiştir (Foucault, 1992, s. 56). Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren 1840, 1851, 1858 tarihlerinde çıkarılan ceza kanunlarıyla birlikte, Osmanlı hukuk sisteminde güncellemeler olmuştur. Modern hapishanelerin açılması bu değişiklikler sonucunda meydana gelmekle birlikte (Şen, 2007, s. 17), Osmanlı hapishanelerinin yeniden inşa edilmesi veya mahbeslerin hapishaneye dönüştürülmesi sürecini Kırım Savaşı sonrasında ilân edilen İslahat Fermanı ile başlatmak mümkündür. Fermanla birlikte Meclis-i Tanzimat'ta hapishaneler konusunu görüşmek üzere bir meclis oluşturulmuştur (Bozkurt, 1996, s. 109). Böylece, hapishanelerin bir ceza infaz kurumu olarak kullanımı yaygınlaşmaya, modern anlamda hapishaneler açılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin böyle topyekûn bir değişimin içine girmesi maddi açıdan birçok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmuş, bu nedenle de ülkenin birçok yerinde yeni hapisane binaları inşa etmek yerine, hükümet konaklarının alt katlarında yer alan kısımlar hapishaneye dönüştürülmüştür. Hapishanelerdeki kadın mahkûmların durumu ise 1880'de çıkarılan Nizamnâme'de ayrıca ele alınarak her vilayette bir kadın hapishanesi açılması kararlaştırılmıştır (Tekin, 2010, s. 90). Yapılan bu düzenlemeler sonrasında Rize'de Hükümet Konağı içinde, kadınlar için bir, erkekler için dört odanın hapishane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu Nizamnâme'de ayrıca mahkûm ve tutukluların hapishanelerden çıktıktan sonra ıslah edilmiş olarak topluma kazandırılmaları devletin üzerinde durduğu diğer bir konu olmuştur. Ancak Osmanlı hapishanelerinin sağlık açısından elverişsiz ortamlar olması, mahkûmların ıslah edilmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Her ne kadar mahkûmların bir işle meşgul olması sağlanarak topluma kazandırılmaları amaçlansa da (1880 tarihinde çıkarılan Nizamnâme ile hapishanelerde belirli şartlar altında üretim faaliyetlerine başlanmış böylece mahkûmların hem kendi bütçelerine hem de hapishane bütçesine katkı sağlaması amaçlanmıştır) hapishanelerin fiziki yapısındaki yetersizlikler nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bu bakımdan Osmanlı hapishaneleri de Avrupa hapishaneleri gibi suçluyu ıslah etme konusunda yetersiz kalmıştır. Osmanlı Hapishanelerinin genel durumunu anlatan pek çok çalışma olmasına rağmen bu çalışmalarda Trabzon Vilayet hapishaneleri ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Bu bakımdan Rize Hapishanesinin kuruluşu, mahkûm ve tutukluları, görevlileri başta olmak üzere pek çok konuya eğilen bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

Hapishanenin Fiziki Durumu

Binanın hangi tarihte inşa edildiği bilinmemekle birlikte, XIX. yüzyıl ortalarında inşa edildiği tahmin edilmektedir. 6 Eylül 1861 tarihli belge Rize'de hapishanenin bu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir (A.MKT.DV, 201/13). Rize Hapishanesi, Hükümet Konağı içinde dört odadan ibarettir. Kadın mahkûmlar için de Hükümet Konağı'nın zemin katında ayrıca bir oda bulunmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 264). Bununla birlikte beş koğuştan oluşan hapishanenin genel durumuna bakıldığında mahkûm sayısı hemen her dönem 200 kişiyi aşmakta, bu nedenle yer sıkıntısı sıklıkla yaşanmaktadır. Hapishanede mahkûm ve tutukluların yataklarını serebilmeleri için yeterli alanları yoktur. Bina, hükümete aittir ve 3818 zirâ'dır¹. Her bir zirâ ise 16 kuruştur (DH.MB.HPS.M, 11/25). Her bir zirâ'nın değerine bakılırsa hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin değerli olduğu söylenebilir. Rize Hapishanesinin genel durumu Gümüşhane Sancağı merkez kazası ile benzer olmakla birlikte, başka vilayetlerdeki hapishanelerle de büyük oranda aynı durumdadır.

Hapishanedeki mahkûm sayısının binanın kapasitesine oranla oldukça fazla olması sağlık şartları bakımından olumsuzlukları beraberinde getirdiği gibi her türden suçlunun aynı mekânda bulunması ise binanın yetersizliğini gösteren bir başka durumdur. Hapishanede her türden suçlunun bir arada bulunması ve sağlık açısından elverişsiz bir ortamın olması hapishaneleri ıslah etme amacından uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle, cezasını tamamlayan şahısların bir bölümü, gündelik hayatlarına döndüklerinde yeniden bir suçla karşılaşabilmektedir.

Rize Hapishanesinde 16 Eylül 1905'te erkeklere ait koğuşların mahkûmlar için yetersiz olduğu, kadınlara ayrılan koğuşun ise rutubetli ve karanlık olduğu anlaşılmaktadır (DH.TMIK.S, 60/12). Mahkûm ve tutukluların sağlık açısından daha elverişli bir ortamda yaşayabilmeleri için belirli dönemlerde hapishaneler teftiş edilerek, kötü durumda olan binalar için alınması gereken önlemler ifade edilmekteydi. Rize Hapishanesi'nde 14 Şubat 1907 tarihinde yapılan teftişte hapishane çok rutubetli ve sağlık şartları bakımından yetersiz olduğu belirtilmiş, yeniden inşa edilmesi teftiş heyetince gerekli görülmüştür. Hatta bu dönemde sancaktaki diğer iki hapishanenin de aynı şekilde yeniden inşa edilmesi gerekli görülmektedir. Bu teftiş neticesinde Rize'de iki katlı bir hapishane inşa edilmesi planlanmıştır (DH.TMIK.S, 67/7).

Aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen 1913 senesi Aralık ayında binada yer sıkıntısı yaşanmaya devam ettiği söylenebilir. Bu tarihte hapishanede; 101 erkek, 4 kadın mahkûm bulunmaktadır. 1913 senesi içinde yapılan teftişlerde, binanın küçük bir yapıda olması ve fiziki durumunun iyi olmaması nedenlerinden ötürü kadın ve erkekler için yeni birer hapishanenin yapılması gerekli görülmüştür (DH.MB.HPS.M, 11/25). Hapishanede yapılan teftişler, her ne kadar yeni bir binanın yapılmasının zorunluluğunu ortaya koymaktaysa da iki teftiş arasında geçen süre içinde bu mümkün olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde hapishanelerde yer olmadığı dönemlerde kiralanan evler kısa dönemlik hapis cezasının uygulandığı mekânlar olmuştur (Yıldız, 2015, s. 100). Kiralama usulüyle oluşturulan evlerde genellikle sayıca az olmalarından dolayı kadın mahkûmların gönderildiği tahmin edilmektedir. Rize'de de önceki yıllarda kadınlara ait koğuş olmasına rağmen kadın mahkûmlar için 26 Mayıs 1905 tarihinde 105 kuruşa başka bir yerin kiralandığı anlaşılmaktadır (DH.MKT, 974/26). Yeni bir yerin kiralanmasının nedenleri, bu tarihlerde erkek mahkûm sayısının artması ve mevcut koğuşların yetersizliği ile kadınlara ait koğuşun da erkeklere tahsis edilmesi olsa gerektir.

¹ Zira': Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk, arşın. bk. Parlatur, 2009, s. 1877. Günümüzde 75-90 cm arasında değişen uzunluğu ifade etmektedir.

Hapishane Görevlileri ve Mahkûmlar

Osmanlı Devleti, hapishane binalarında görev yapacak olan personelle ilgili ilk düzenlemeyi 1876 yılında Hapishane Gardiyanları Talimatnâmesi'nin yayımlanmasıyla gerçekleştirmiştir (Demirkol, 2012, s. 70). Bu talimatname, Hapishaneler Nizamnâmesi'nin yayımlanmasıyla birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. 1880 yılında yayımlanan Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnâmesi'nin, 9.maddesine göre hapishanelerde bulunması gereken görevliler belirlenmiştir. Müdür, başkâtip, ihtiyaca göre belirlenecek sayıda kâtip, bir başgardiyân, gardiyân, hademe, tabip, aşçı, çamaşırıcı, imam, Gayrimüslimler için bir din görevlisi nizamnâmeye göre her hapishanede bulunmalıdır (DH.MB.HPS.M, 1/2).

Rize Hapishanesinde bu görevlilerin bir kısmı bulunmakla birlikte, Talimatname'de belirlenen görevlilerin tamamının bulunması mümkün değildi. Hapishanenin fiziki şartları ve maddi imkânsızlıkları nedenleriyle görevlilerden en çok ihtiyaç duyulanları Rize Hapishanesinde bulunuyordu. Binadaki görevlilerin en başında hapishane müdürü gelmekteydi. Kâtip, başgardiyân ve gardiyânlar ise hapishanelerin işleyişini sağlayan diğer görevlilerdi. Hapishane, 1903 senesi Mart ayında askeri birlik tarafından korunmaktadır ancak bu askeri birliğin bölüğüne iade edilerek binanın eskiden olduğu gibi jandarmalar tarafından muhafaza edilmesine karar verilmiştir (DH.TMIK.S, 42/6).

Hapishanede görev yapan memurlar ve aldıkları maaşlarla ilgili 1911, 1912 ve 1913 senelerine ait bilgiler bulunmaktadır. Sancak merkez hapishanesi olmasından dolayı memur kadrosu Lazistan Sancağı'na bağlı Hopa ve Atina kazalarına göre daha kalabalıktır (Yılmaz, 2020, s. 264-261).

İsmi	Görevi	Tarih	Maaş (Kuruş)
Raif Efendi	Hapishane Müdürü	21 Ekim 1911	450
Kamil Efendi	Hapishane Kâtibi	14 Mart 1911	250
Kamil Efendi	Sergardiyân	14 Mart 1911	200
Çolak oğlu Memiş	Gardiyân	5 Ekim 1911	180
Kara Osman oğlu Hüseyin	Gardiyân	23 Haziran 1909	180
Kök Ömer oğlu Esad	Gardiyân	18 Ocak 1891	180
Eskici oğlu Ahmed bin Ömer	Gardiyân	14 Mart 1911	180

Tablo 1: Rize Hapishanesi Görevlileri ve Maaşları (1911 yılı Nisan ayı)

(DH.MB.HPS. 144/32)

Hapishanede 1911 senesi Nisan ayı kayıtlarına göre yedi görevli vardır (Yılmaz, 2020, s. 264). Bunlar arasında en yüksek maaşı alan Hapishane Müdürü Raif Efendi'dir. Gardiyân olarak görev yapan dört kişi bulunmaktadır. Gardiyânların aldığı maaş kişi başı 180kuruştur. Rize Hapishanesi gardiyânlarının aldıkları maaşlar sancak dâhilindeki diğer hapishanelerde görevli gardiyânlardan 20 kuruş daha fazladır (Yılmaz, 2020, s. 264-261). Bunun nedeni daha kalabalık bir hapishane olması ve buna bağlı olarak daha fazla iş gücü gerektirmesidir. Hapishaneler Nizamnâmesi'nde belirtilen tabip, aşçı, hademe, din görevlisi, çamaşırıcı gibi görevliler hakkında maaş düzenlemesi yapılmadığından bu görevlilerin Rize Hapishanesinde bulunmadığı anlaşılmaktadır.

XIX. Yüzyılın Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Rize Hapishanesi'nin Genel Durumu

İsmi	Görevi	Tarih	Maaş (Kuruş)
Raif Efendi	Hapishane Müdürü	21 Ekim 1911	450
Kamil Efendi	Hapishane Kâtibi	14 Mart 1911	250
Hüseyin Çavuş	Ser Gardiyan	14 Ocak 1912	200
Mesud Çavuş	Gardiyan	7 Mart 1912	180
Çolak Oğlu Mehmed Bin İsmail	Gardiyan	4 Nisan 1912	180
Bekir Bin Osman	Gardiyan	1 Temmuz 1912	180
Kosbad Oğlu Mehmed	Gardiyan	10 Nisan 1912	180

Tablo 2: Rize Hapishanesi Görevlileri ve Maaşları (1912 senesi Kasım Ayı)

(DH.MB.HPS, 88/22)

1912 senesi Kasım ayında Hapishanedeki Müdür ve Kâtip dışında görevlilerin tamamı değişmiştir (Yılmaz, 2020, s. 265). Görevlilerin aldıkları ücretlerde bir artış veya azalma söz konusu değildir. Hapishanede dört gardiyan, bir başgardiyanla birlikte bir kâtip ve hapishane müdürü olmak üzere toplam yedi kişi görevlidir. Nizamnâmede belirtilen görevlilerin tamamının aradan zaman geçmesine rağmen Rize hapishanesinde yer almaması, hapishanelerin maddi imkânsızlıklar nedeniyle tam manasıyla işleyişini gerçekleştiremediğini göstermektedir. Aynı durum Trabzon Vilayeti merkez kazasında bulunan Trabzon Hapishanesi için de geçerlidir (DH.MB.HPS.M, 7/22).

İsmi	Görevi	Atandıkları Tarih	Maaş (Kuruş)
Mustafa Şevki Efendi	Hapishane Müdürü	2 Ekim 1911	450
Raif Efendi	Hapishane Müdürü	21 Ekim 1911	450
Kamil Efendi	Hapishane Kâtibi	14 Mart 1911	250
Kamil Efendi	Hapishane Sergardiyanı	14 Mart 1911	200
Hüseyin Çavuş	Hapishane Sergardiyanı	15 Ocak 1912	200
Toludoğlu Kasım	Gardiyan	14 Mart 1911	180
Çolak oğlu Memiş bin Süleyman	Gardiyan	5 Ekim 1911	180
Koyuncu oğlu Mesud Çavuş	Gardiyan	7 Mart 1912	180
Kara Osman oğlu Hüseyin Çavuş	Gardiyan	23 Haziran 1909	180
Koyuncu oğlu Hüseyin bin Ahmet	Gardiyan	26 Ocak 1912	180
Çolak oğlu Memiş bin Ali	Gardiyan	4 Nisan 1912	180
Murad oğlu Halil bin Mustafa	Gardiyan	3 Nisan 1913	180
Kök Ömer oğlu Esad bin Süleyman	Gardiyan	19 Ocak 1911	180
Köse oğlu Şaban bin Mehmed	Gardiyan	4 Nisan 1912	180
Çolak oğlu Memiş bin Süleyman	Gardiyan	1 Temmuz 1912	180
Hacı Osman oğlu Ziya bin Ömer	Gardiyan	21 Temmuz 1912	180
Koyuncu oğlu Tahir bin Ahmet	Gardiyan	22 Mayıs 1912	180

Koyuncu oğlu Şakir bin Halid	Gardiyan	28 Nisan 1913	180
Eskici Oğlu Ahmet bin Ömer	Gardiyan	14 Mart 1911	180
Kocaman oğlu Mehmed	Gardiyan	10 Nisan 1912	180
Yetim oğlu Bekir bin Osman	Gardiyan	1 Temmuz 1912	180
(?) Oğlu İbrahim bin Süleyman	Gardiyan	21 Temmuz 1912	180
Kara Osman oğlu Ali bin Ömer	Gardiyan	26 Ekim 1912	180

Tablo 3: 1912 Mart-1913 Haziran Tarihleri Arasında Rize Hapishanesindeki Görevli Personel ve Aylık Maaşları

(DH.MB.HPS, 148/81)

1912 Mart ayından 1913 Haziran ayına kadar geçen süre içerisinde göreve başlayan, kısa süreliğine göreve getirilenler de dâhil olmak üzere, tabloda gösterilmiştir. Görevlilerin aldıkları maaşlarda 1913 senesinde bir artış veya azalma olmamıştır. Yine hapishane görevlileri arasında farklı bir kadro göze çarpmamaktadır. Sonuç itibarıyla hapishanede bulunan görevlilerin yıllara göre değişiklik gösterdiği söylenebilir. Ancak bu kişilerin maaşlarında bir değişiklik yaşanmamıştır. Hapishane denildiğinde ilk akla gelenlerden biri de orada bulunan mahkûmların durumudur. Rize Hapishanesi'ndeki mahkûm ve tutuklu sayısının genellikle binanın kapasitesinin üzerinde olduğunu söyleyebilir. Hapishanedeki tutuklu ve mahkûmlar diğer Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi suç ayrımı yapılmaksızın bir arada tutuluyordu. Suça verilecek ceza süresine ve suçun işleniş şekline göre yapılan; cinayet, cünha² ve kabahat şeklinde ifade edilen bu ayrım, hapishanelerde hangi suçtan kaç kişinin tutuklu olduğunu anlamayı engellemektedir. 1912 senesinde Lazistan Sancağı Merkez Hapishanesinde cinayet suçundan 52, cünha suçundan 14 mahkûm bulunmaktadır. Tevkifhanede ise cinayet suçundan 102 kişi vardır (DH.MB.HPS, 143/68). 1914 senesi Ekim ayında ise; cünha suçundan dört erkek, cinayet suçundan 20 erkek ve beş kadın mahkûm, 30 erkek ve iki kadın tutuklu bulunmaktadır (DH.MB.HPS.M, 17/32).

Mahkûmlar				Tutuklular			
Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam	Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	4	-	4	Cinayet	23	-	23
Cünha	6	1	7	Cünha	5	-	5
Kabahat	-	-	-	Kabahat	-	-	-
Toplam	10	1	11	Toplam	28	-	28

Tablo 4: Rize Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli, (1915 senesi Haziran Ayı), (DH.MB.HPS.M, 22/8).

Rize Hapishanesinde 1915 Haziran'ında biri kadın olmak üzere toplamda 11 mahkûm ve 28 erkek tutuklu bulunmaktadır. Kabahat³ suç türüne ait mahkûm veya tutuklu bulunmamaktadır. Hapishanedeki tutukluların büyük bir bölümü cünha suç grubundandır. Cinayet suç türünden yalnızca beş kişi tutukludur. Mahkûmlar arasında da cünha suç türü daha fazladır.

Rize Hapishanesi mahkûm ve tutuklu sayısı bakımından en rahat olduğu dönem 1912 sonrası ve özellikle 1914-1915 seneleridir. Hapishanenin doluluk oranında bu yıllarda görülen azalma; Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Trabzon Vilayeti'nin

² Cünha; cezası hapis, sürgün memuriyetten uzaklaştırma ve para cezası şeklinde cezalandırılan suçları ifade etmektedir.

³ Kabahat; uyarı cezası gerektiren, yirmi dört saatle bir hafta arasında değişen sürelerde hapis cezasına tabi olan suçları ifade etmektedir.

coğrafi konumu dolayısıyla savaştan etkilenmesi önemli bir pay sahibidir. Tabloda görüldüğü üzere; bu dönemlerde hapishanedeki kadın mahkûm ve tutukluların sayısı da oldukça azdır.

Tamirat İşleri

Hapishane eski bir durumda olduğu için çeşitli dönemlerde yapılan onarımlarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Mahkûmların daha iyi şartlarda yaşayabilmeleri ve hayatlarını devam ettirebilmeleri için uygun bir ortamın sağlanması, büyük oranda maddi imkânlarla bağlı kalmıştır. 1911 senesi Ekim ayında Dâhiliye Nezâreti, Trabzon Vilayeti dâhilindeki hapishanelerden tamire muhtaç olanların keşifnâme hazırlamalarını ve merkeze göndermelerini istemiştir. Telgrafta ayrıca; Rize Hapishanesi'nin harap kısımlarının onarılması ve bulaşıcı hastalıkları olan mahkûmlara ayrı bir yer yapılması istenmiştir (DH.MB.HPS, 1/27). Bulaşıcı hastalıklara yakalananların diğer mahkûmlara da hastalığı bulaştırmamaları açısından ayrı bir yerde tedavi edilmeleri düşünülmüştür. Bu durum devletin, mahkûmların sağlık şartlarını düzeltmek, bulaşıcı hastalıkları engellemek için çalışmalar yaptığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hapishanelerde mahkûmların en temel ihtiyaçlarından biri sudur. Suyun her zaman ulaşılabilir olması ve kesinti olması durumunda hemen tamir edilmesi gereklidir. 11 Kasım 1912 tarihinde Rize Hükümet Konağı su oluklarının tamiri için keşifnâme hazırlanmış ve bu tamirat için toplam 600 kuruşluk bir meblağ harcanacağı belirlenmiştir. Bu meblağın biran önce gönderilmesi gerektiği ve gönderilmeden tamirat işlemine başlanmadığı sancaktan Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgraflarda ifade edilmektedir (DH.MB.HPS, 3/30).

9 Mart 1912 tarihinde, Rize Hapishanesi'nin tamiri için istenilen 16.000 kuruşun gönderilmediği ve hapishanenin firar olaylarına müsait bir hâlde olduğu, gerekli olan meblağın biran evvel gönderilmesi merkezden istenmektedir. Yazışmada yapılacak tamiratla ilgili ayrıntılı bilgiye yer verilmemişse de mahkûmların firarını engellemeye yönelik bir tamir işlemi yapılacağı ifade edilmiştir. Hapishanenin fiziki ihtiyaçlarının giderilebilmesi için talep edilen paranın gönderilememesinin nedeni bütçe yetersizliğidir (DH.MB.HPS, 3/38).

Hapishane eski bir yapıda olduğu için sürekli tamir edilerek işlevini sürdürmüştür. 1 Ocak 1913 tarihinde Trabzon Valisi tarafından Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda; Rize Hapishanesinin kapısının, muhtemelen firar olaylarını engellemek gayesiyle demirden inşa edildiği ve bunun masrafının 1.242 kuruş olduğu, bu masrafın tamamının bir önceki sene verilen havaleden harcandığı ancak gerekli olan meblağın biran önce gönderilmesi gerektiği söylenmiştir (DH.MB.HPS, 3/44). Aradan bir yıl geçtikten sonra 12 Temmuz 1914 tarihinde Trabzon Valisi Sami Rifat tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdan; kapısının çürük olması nedeniyle binanın firar olaylarına müsait bir hâlde olduğu anlaşılmaktadır. Firar olaylarının yaşanmaması adına hapishanenin kapısının önüne demir parmaklık yapılması için 902,5 kuruş gönderilmesi istenmiş ancak bu istek kabul edilmemiştir (DH.MB.HPS.M, 15/38). Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; hapishanede sürekli bir tamirat işlemi yapılmaktadır. 3 Mart 1914 tarihinde hapishanenin hâlâ eski bir hâlde olduğu ve firar olaylarına müsait bir hâlde olduğu anlaşılmaktadır. Yeni bir bina yapılamadığı için tamir edilip ayakta tutulması planlanmaktadır. Hapishane çok kalabalık olduğu için en azından hüküm giymiş olan mahkûmların başka mahallere nakledilmesi düşünülmüş, böylece hapishanedeki izdihamın biraz olsun hafifletilmesi hedeflenmiştir (DH.MB.HPS.M, 11/23). 10 Ağustos 1914 tarihinde yine firar olaylarını önlemek amacıyla hapishanenin kapısına demir parmaklık yapılması düşünülmüştür. Trabzon Valisi Sami Rifat Bey yazdığı telgrafta, kapının masrafı için gerekli olan 950 kuruşun gönderilmesini Dâhiliye Nezâretinden istemiştir (DH.MB.HPS.M, 15/38).

Hapishanede yapılan tamiratlar, belirli usullere dayalı olarak hazırlanan keşif belgeleri sonrasında gerekli meblağın merkezden talep edilmesi ve gönderilmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Ancak 18 Aralık 1913 tarihinde Rize Hapishanesi meclis kararı olmaksızın izinsiz bir şekilde, keşif yapılmadan, tamir edilmeye çalışılmış, çıkan enkaz ise eski hapishane müdürü Muhsin Bey ile eski Lazistan Mutasarrıfı Miralay Sermed Bey tarafından gizlice satılmıştır (DH.MB.HPS, 73/55). Bu bilgilerden hareketle hapishanede görev yapan müdürün böyle bir durumun içinde bulunması, devlet görevlilerinin de suça karıştıklarını göstermektedir. Bunun sebebi şüphesiz daha fazla kazanç elde etme isteğidir.

Rize kazası coğrafi konumu itibariyle Dünya savaşı sırasında Rusların Karadeniz'de yaptıkları tahribattan etkilenmiştir. Savaş sırasında zaten eski durumda olan hapishane binası Rusların saldırıları sırasında harap olmuştur. Binada Ruslar tarafından yakılan bölümlerin tamir edilmesi hemen mümkün olmamıştır. 19 Eylül 1920 tarihinde hapishanenin savaş sırasında yıkılan bölümlerinin onarımı için harekete geçilmiştir. Hazırlanan keşif belgesine göre; tamir işlemine ek olarak yeni bazı bölümlerin ilave edileceği ve bütün bunlar için toplam 250 lira 140 kuruş gerektiği anlaşılmaktadır (DH.MB.HPS.M, 44/16).

Asayiş Olayları

Hapishanelerdeki asayiş olayları denildiğinde firar olayları ve gündelik hayat içinde yaşanan güvenlik sorunları akla gelmektedir. Firar olayları hapishanelerdeki en önemli sorunlardan biridir. Mahkûmların firara teşebbüs etmesi aynı zamanda binalarda asayişin bozulmasına neden olmaktadır. Rize Hapishanesi eski bir durumda olması dolayısıyla firar olaylarına müsait bir hâledir. Bu doğrultuda, 18 Eylül 1894 tarihinde cinayet zanlısı olarak tutuklu bulunduğu Rize Hapishanesi'nden firar eden Dervişoğlu Halil, İstanbul'a kaçmış ve gider gitmez yakalanarak Trabzon'a gönderilmiştir (ZB, 457/114).

Hapishanenin gereğinden fazla kalabalık olması asayiş olaylarının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de bazı dönemlerde mahkûmların bir kısmı başka hapishanelere nakledilmiştir. 14 Haziran 1909 tarihinde Rize Hapishanesinde tutulu 40 kişi, İstanbul'da aktarma yapmak suretiyle vapurla Bodrum Hapishanesine gönderilmiştir (ZB, 334/4).

Hapishanelerde asayişin bozulmasına neden olan bir diğer durum; kesici aletlerin ve yasak olan birtakım eşyaların binalara gizlice sokulması ve bütün bunların binadaki diğer kişilerin güvenliğini tehlikeye atacak şekilde kullanılmasıdır. 20 Haziran 1909 tarihinde hapishanede yapılan aramada 40 adet bıçak ve başka birçok kesici alet ele geçirilmiştir. Mahkûmların ve görevlilerin güvenliğini tehdit eden bu aletlerin içeriye nasıl sokulduğu konusunda ise tahkikat yapılması hapishane yönetiminden istenmiştir (DH.MKT, 2871/38). Güvenliğin sağlanması adına bu türden olayların önüne geçilmesi hapishane yönetiminin görevleri arasındaydı. Bu nedenle 17 Haziran 1913 tarihinde hapishanelere gönderilen talimatnâmede; kesici delici aletlerin içeriye sokulmasına fırsat vermemek için hapishanelerin sabah ve akşam olmak üzere en ücra köşelerine kadar iç ve dış taraflarının, mahkûm ve tutukluların üzerlerinin, titizlikle aranması istenmiştir. Gönderilen talimatlar arasında belirtilen kurallara uymayan, görevini iyi yapmayan memur ve gardiyanların açığa alınacağı da ifade edilmiştir. Asayişin temini için bu kadar sıkı tedbirlerin alınmasının nedeni son dönemde hapishanede yaşanan cinayet ve firar olaylarıdır. Hapishane yönetimi merkezden gelen istekleri yerine getirmeye gayret göstermiştir. Ancak gardiyanların bir anlık boşluğunu fırsat bilen mahkûmlar asayiş bozan olaylar çıkarmayı başarmışlardır. Rize Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Faik Efendi, bu türden ihmaller sonucunda hapishanede bulunan idam cezasına çarptırılmış bir kişi tarafından öldürülmüştür. Bu olay gardiyanların daha dikkatli olması gerektiğini göstermiş ve güvenlik önlemlerinin artırılmasında etkili olmuştur (DH.MB.HPS, 86/27).

Hapishanede güvenlik önlemleri artırılmış olmasına rağmen 9 Ağustos 1913 tarihinde hapishanenin gediklilerinden Ahmet ile cinayetten on beş seneye mahkûm edilmiş Muharrem ve Ali Osman, binaya gizlice soktukları silahlarını memurlara doğrultmuşlardır. Çıkan çatışma sırasında Jandarma Bölük Kumandanı Faik Bey şehit olmuştur. Daha önceden idam cezasına çarptırılan ve çatışmayı başlatan Ahmet de bu sırada öldürülmüştür. Bu olayın çıkmasında ihmali görülen memurlar hakkında da kanuni takibat başlatılmıştır (DH.MB.HPS, 86/27). Bu olayla birlikte alınan tedbirlerin yeterince sıkı olmadığı ve güvenlik sorununu çözmekte yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Hapishanelerdeki firar olayları, asayiş tehdit eden bir diğer unsurdur. Mahkûmların hapishanenin kötü şartlarından dolayı veya cezalarını tamamlamak istememelerinden kaynaklanan bu hadiseler çeşitli şekillerde gerçekleşmekteydi. Örneğin hapishaneden tünel kazarak veya gardiyanların anlık dikkatsizliklerinden faydalanarak kaçmak mümkündü. Hapishanelerdeki aydınlatma sorunu ise firar olaylarına zemin hazırlayan bir başka etkendi. 1914 senesi Eylül ayında Rize Hapishanesi'nde tutuklular, hapishaneden kaçmak amacıyla tünel açmışlardır. 2 Eylül 1914 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda tünelin kapatılabilmesi için 151 kuruş 45 paraya ihtiyaç olduğu söylenmiştir. Hapishanenin firar olaylarına müsait olması sorunun çözülmesi için gerekli meblağ gönderilerek firar olayları önlenmeye çalışılmıştır (DH.MB.HPS, 7/56).

Sonuç

Osmanlı'da modern hapishane binalarının açılmaya başladığı dönemde oluşturulan Rize hapishanesi, Osmanlı topraklarındaki birçok hapishane gibi maddi imkânsızlıklar nedeniyle yeniden inşa edilememiş, hükümet konağı dâhilinde işlevini sürdürmüştür. Bu nedenle fiziki açıdan yetersiz, rutubetli ve sağlıksız bir ortamdır. Hapishane, bazı dönemlerde yapılan tamiratlarla birlikte ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Binadaki fiziki yetersizlikler, asayiş olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Binada erkekler için dört ve kadın mahkûmlar için bir koğuş bulunması, Rize Hapishanesi'nin XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyıl başlarındaki fiziki durumunu açıklamaktadır. Rize Hapishanesi'nde bulunan görevliler, Trabzon vilayetine bağlı diğer sancaklardan farksızdır. Hapishanede bazı dönemlerde mahkûm sayısının gereğinden fazla artması, binada sağlık ve güvenlik gibi birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların başında asayiş olayları gelmektedir. Hapishane yönetimi mahkûm sayısının fazlalaştığı dönemlerde mahkûmlardan bir kısmını başka hapishanelere göndererek, izdiham sorununu geçici olsa da çözüme kavuşturmuşlardır. Rize Hapishanesi'ndeki asayiş hadiselerinin başında firar olayları gelmektedir. Hapishanenin bodrum katta yer alması, mahkûmların tünel kazarak kaçma girişimlerinde bulunmalarına neden olmuştur. Bunların yanı sıra, çok sayıda mahkûm ve tutuklunun temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında su sıkıntıları yaşanmış, maddi imkânların el verdiği ölçüde yaşanan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Bu hâliyle Rize Hapishanesinin fiziki şartları, sağlık koşulları, görevli personeli ve asayiş konuları ile Trabzon vilayetindeki diğer hapishanelerle aynı koşullarda bulunduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ACAR, İ. (2002). "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası". *Türkler*. X. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 83-90.
- AVCI, M. (2002a). "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik". *Yeni Türkiye*. 45: 128-147.
- AVCI, M. (2002b). "Osmanlı Hukukunda Para Cezaları". *Türkler*. X. Ankara. 91-106.

- AVCI, M. (2014). *Hukuk Tarihimizde Hapis*. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi.
- BARDAKOĞLU, A. (1997). "Hapis". *DVİA*. XVI. İstanbul. 54-64.
- BOZKURT, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ERİM, N. (1984). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme". *Osmanlı Araştırmaları*. 4: 79-88.
- FOUCAULT, M. (1992). *Hapishanelerin Doğuşu*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- İPŞİRLİ, M. (1982). "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler". *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*. 12: 203-248.
- KÖSE, O. (2007). "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı". *Turkish Studies II/1*: 104-123.
- MAŞALI, M. (2002). "Osmanlı'da Ölüm Cezası". *Yeni Türkiye*. 45: 148-161.
- PARLATIR, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. 2. Basım. Ankara: Yargı Yayınevi.
- ŞEN, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- TEKİN, S. (2010). "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXIX/47: 83-102.
- YILMAZ, B. (2020). *Trabzon Vilayeti'nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)*. Uşak: Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- YILDIZ, G. (2012). *Mapusane: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- YILDIZ, Ö. (2015). "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği". *Akademik Bakış*. IX/17: 91-111.

Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA. A.MKT.DV. Dosya No: 201, Gömlek No: 13, H. 1.3.1278 (6 Eylül 1861).
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 7, Gömlek No: 56, H. 24.11.1332 (14 Ekim 1914)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 86, Gömlek No: 27, H. 10.9.1331 (13 Ağustos 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 73, Gömlek No: 55, H. 8.5.1333 (24 Mart 1915)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 3, Gömlek No: 44, H. 3.2.1331 (12 Ocak 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 3, Gömlek No: 38, H. 16.1.1331 (26 Aralık 1912)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 3, Gömlek No: 30, H. 4.12.1330 (14 Kasım 1914)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 1, Gömlek No: 27, H. 10.10. 1329 (4 Ekim 1911)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 143, Gömlek No: 68, H. 12.11.1329 (3 Aralık 1911)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 88, Gömlek No: 22, H. 14.8.1331 (19 Temmuz 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 148, Gömlek No: 81, H. 12.10.1331 (14 Eylül 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 144, Gömlek No: 32, H. 3.2.1332 (1 Ocak 1914)

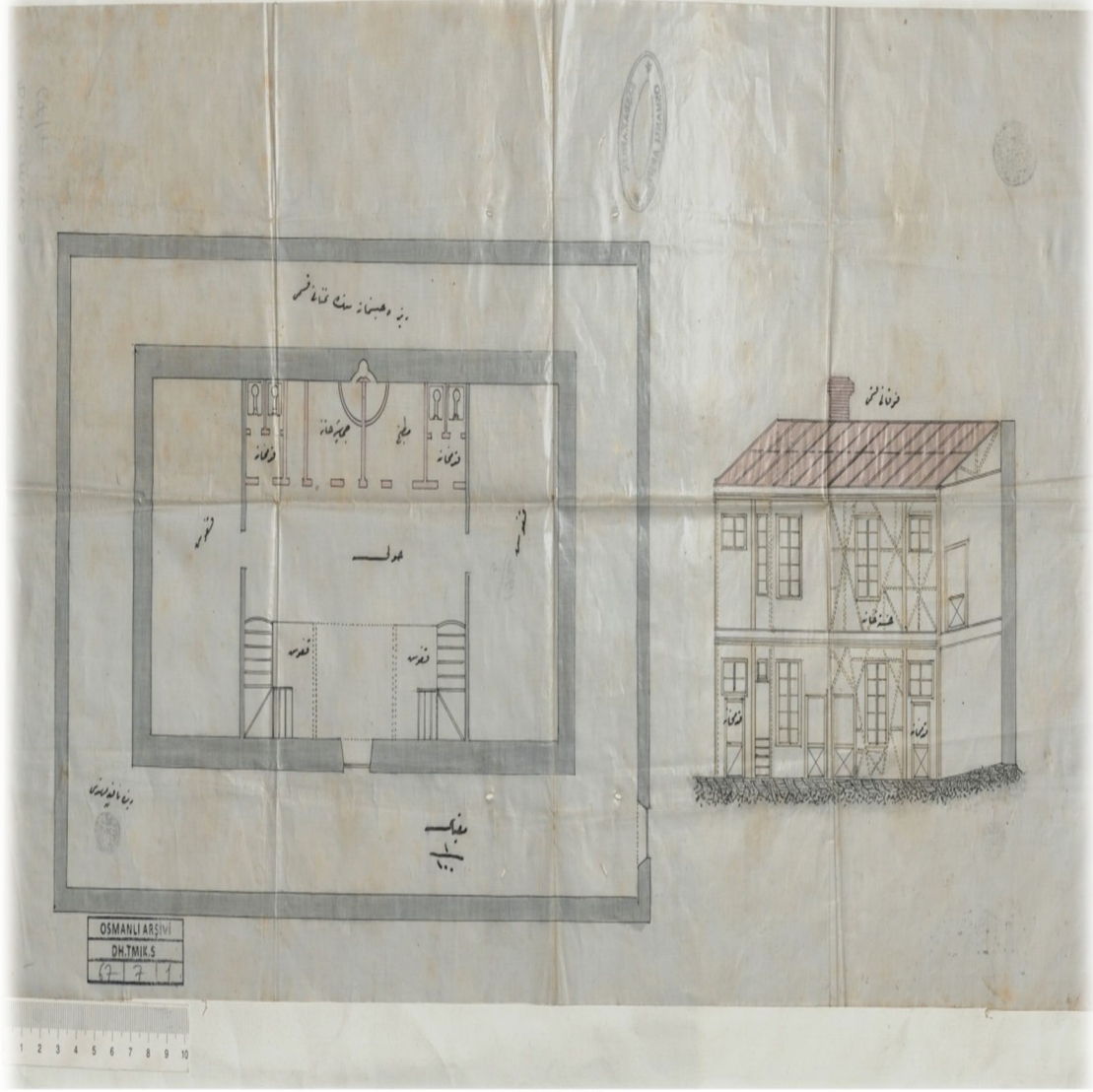
XIX. Yüzyılın Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Rize Hapishanesi'nin Genel Durumu

- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 75, Gömlek No: 30, H. 26.9.1334 (27 Temmuz 1916)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 17, Gömlek No: 32, H. 25.12.1332 (14 Kasım 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 22, Gömlek No: 8, H. 16.11.1333 (17 Ekim 1913)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 1, Gömlek No: 2, H. 23.11.1300 (25 Eylül 1883)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 11, Gömlek No: 25, H. 5.4.1332 (3 Mart 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 11, Gömlek No: 23, H. 5.4.1332 (3 Mart 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 15, Gömlek No: 38, H. 18.9.1332 (10 Ağustos 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 44, Gömlek No: 16, H. 5.1.1339 (19 Eylül 1920)
BOA. DH.TMIK.S. Dosya No: 42, Gömlek No: 6, H. 18.12.1320 (18 Mart 1903)
BOA. DH.TMIK.S. Dosya No: 60, Gömlek No: 12, H. 16.7.1323 (16 Eylül 1905)
BOA. DH.TMIK.S. Dosya No: 67, Gömlek No: 7, H. 1.1.1325 (14 Şubat 1907)
BOA. DH.MKT. Dosya No: 974, Gömlek No: 26, H. 21.3.1326 (23 Nisan 1908)
BOA. DH.MKT. Dosya No: 2871, Gömlek No: 38, H. 21.6.1327 (21 Temmuz 1908)
BOA. DH.ŞFR. Dosya No: 65, Gömlek No: 149, H.2.9.1334 (3 Temmuz 1916)
BOA. ZB. Dosya No: 457, Gömlek No:114, H. 17.3.1312 (18 Eylül 1894)
BOA. ZB. Dosya No: 334, Gömlek No:4; H.25.5.1327 (14 Haziran 1909)

EKLER

EK 1: Rize Hapishanesinin Arkadan Görünümü / 20 Temmuz 1895
(BOA, FTG/1761)

**EK 2: Yeni İnşa Edilecek Rize Hapishanesi Planı/14 Şubat 1907
(BOA, DH.TMIK.S, D: 67, G: 7, H. 1325)**

KAFKASYA'DAN UZUNYAYLA'YA TAŞINAN HAFIZA MEKÂNLARI: KÖY TOPONİM VE SÜLALE TARİHLERİ*

Didem ÇATALKILIÇ **

ÖZ

Basit bir adlandırmadan çok daha fazlası olan toponimler, toplumlar için tarihi kayıtlardır. Toponimler çalışmamıza konu olan Kafkasya için de bu işlevini sürdürmüştür. Kafkasya'da sınıfsal yapılanmada üst tabakadaki toprak sahibi Çerkes ve Abaza sülaleler köylere sülale isimlerini vermişlerdir. Her daim kimlikle beraber okunması gereken toplumsal işaretler olan toponimleri çalışma konumuz olan Kafkasya üzerinden düşünenecek olursak yaklaşık 160 yıldır anavatanları Kafkasya'dan ayrı yaşayan Abaza ve Çerkes toplumu Uzunyayla'daki köylere Kafkasya'da olduğu gibi toprak sahibi sülalelerin isimlerini vermişlerdir. Bu noktada toponimler Kafkasya ile bağ kurmayı sağlayan hafıza mekânları olmuştur. Kafkasya'dan Uzunyayla'ya uzanan sülale hikâyeleri ve toponimler toprak sahipliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu durum Abaza ve Çerkes toplumunun sosyal hayatına doğrudan etki etmektedir. Köylerin Türkçe adlandırmalarıysa bitki bilim, hayvan bilim ve fiziki coğrafyayla alakalı olmuştur. Biz bu çalışmada Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Abaza, Çeçen, Çerkes ve Karaçay köylerinde gerçekleştirdiğimiz alan çalışmamızda kaynak kişilere köyleri ve sülaleleri hakkında yönelttiğimiz sorular yoluyla toponimin kimlik belirteci olarak rolünü Pierre Nora'ya ait hafıza mekânı teorisi üzerinden inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hafıza Mekânı, Kafkasya, Kimlik, Toponim, Uzunyayla.

REALMS OF MEMORY CARRIED FROM THE CAUCASUS TO UZUNYAYLA: VILLAGE NAMES AND FAMILY HISTORIES

ABSTRACT

Toponyms that are much more than a simple nomenclature are historical records for societies. Toponyms also continued this function for Caucasus region, which is the subject of our investigation. In Caucasus, Circassian and Abaza families who are landowners from upper classes gave their family names to the villages. In terms of Caucasus, toponyms which are societal signs that always have to be perused together with the concept of identity, both Circassians and Abazas who has been living away from their motherland for around 160 years, Caucasus, have given their family names to the villages in Uzunyayla. At this point, toponyms serve as realms of memory which procure to establish bonds with Caucasus. Family stories and topomys that lie from Caucasus to Uzunyayla are directly connected with landowning. This situation directly affects social life of Circassian and Abaza societies. Turkish names of the villages, on the other hand, are related with botany, zoology and physical geography. In this study, through the enquiries in our field surveys in Circassian, Abaza Chechen and Karachay villages in Pınarbaşı of Kayseri, we aim to analyse the role of the toponym as an identifier of identity within the context of Pierre Nora's theory realms of memory.

Keywords: Realms of Memory, Identity, Caucasus, Toponym, Uzunyayla.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 19.12.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.02.2021

* Bu makale, 115K357 numaralı "Kafkasya Kökenlilerin Hafıza Mekânları Üzerine Bir Araştırma" adlı TÜBİTAK projesinin bir ürünüdür.

** Dr., ORCID: 0000-0002-2550-3961, E-posta: didem.catalkilic@hotmail.com

Yöntem ve Teknik

115K357 nolu Tübitak projesi kapsamında 2017 yılının Haziran ve Temmuz, 2019 yılının Ekim ayında, 2020 yılında Kayseri merkez ve Pınarbaşı ilçesine bağlı köylere ek olarak 2017 yılının Aralık ayında Ankara merkezde tarafımızca alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemine göre yaptığımız alan çalışmamızda kaynak kişilere gelişigüzel örneklem modeline göre ulaşılmıştır. Çalışma esnasında 18-30, 30-60, 60+ olarak üç yaş grubuna ayırdığımız kadın ve erkek kaynak kişilere “köyünüzün kurucu sülalesi kimdir”, “Kafkasya’daki köyünüzün adını biliyor musunuz”, “köyünüzün geliş ve yerleşim tarihini biliyor musunuz”, “sülalenizin geliş ve yerleşim tarihini biliyor musunuz”, gibi sorular yöneltilmiştir. Kaynak kişilerin atalarının nereden geldikleri ve nereye yerleştikleri hakkında verdikleri bilgiler sayesinde tarafımızca toponim ve anavatan bağlamında Pierre Nora’ya ait hafıza mekânı teorisiyle tanıklıklar değerlendirilmiştir.¹

Toplumsal belleğin işlerlik kazanmasına, aktarımına ve korunmasına yardım eden bilinç dışı kolektif bellek biçiminde varlıklarını sürdürebilen toponimler tarihinin değindiği izler ve duyu organlarıyla algılanabilir imgelerdir (Connerton, 1999, s. 8-9, 25). Toponimler etiket olarak işlev gördüklerinde ve insanla mekân arasındaki duygusal bağları desteklediğinde, hem kültürel bir grubun bireysel üyelerinin hem de toplamda bir kültürel grubun mekânla ilgili kimliğini oluşturur (Jordan, 2010, s. 47).

Kimliğin en önemli iki unsuru olan hafıza ve mekân kavramlarına ek olarak sosyal antropolojide toplumlar manzara gibi kavramsal alanlara sahiptirler. Stewart ve Strathern’e göre manzara kavramı “insanların yer ve topluluk duygularını çerçeveleyen ve algılanan ortamları ifade eder. Bu yer, tarihsel bir boyutun atfedildiği sosyal olarak anlamlı ve tanımlanabilir bir alandır. Topluluk, kendilerini ortaklıklar, paylaşılan değerler ya da belirli bağlamlarda dayanışma kavramları açısından bir yer ya da mekânla özdeşleştirebilecek insan gruplarıyla ifade eder. Böylece manzara, insanların kendi dünyalarında yaşadıklarını hissettikleri bir ön plan ve arka plan sağlayan bağlamsal bir algı ufkudur. Çoğu zaman geçmişle sürekliliğin önemli bir göstergesi, günümüzde kimlik güvencesi ve gelecek için bir vaat olarak hizmet eder” (Stewart vd., 2003, s. 2, 4). Toponim, manzara ve etnik grup karşılıklı olarak birbirlerini besleyen sacayağı gibidir. Bu ilişkide toponim tanımlama işlevi görür.

Manzara vizyonlarıyla kimliği keşif için tarih ve hafıza kullanılır. Toponimlerin oluşturduğu manzaralar bu noktada toplumun etnografik bilgisini inşa eden hafıza mekânlarıdır. Manzaraya bakan toplumlar yüzlerine ayna tutulmuşçasına tarihlerini görürler.

Toponimler yüzlerce yıl nesilden nesile aktarıldıkları için kültürel mirasın yaşayan en eski kısmıdır. Pek çok toponim sözlü kültürün asılacağı mandallardır ve tarihi manzaranın metinsel bir temsili olarak işlev görürler (Helleland, 2012, s. 101-102). Toponimler kültürel-tarihsel anlatılarla ilişkili olarak duygusal bağlar yaratarak mekânsal kimliğin bir parçası olurlar ve mekânsal kavramları (mekânla ilgili fikirler ve görüntüler) etiketleyerek coğrafi alanı da zihinsel olarak şekillendirirler. Bu şekilde ad ve kavramlar çoğunlukla yakından bağlantılı olduğu için coğrafi alanın yapılandırılmasını desteklerler (Jordan, 2012, s. 125).

Bu noktada haritalar, manzaraların temsili olarak, kimlik ve mekân müzakeresinin karmaşık yansımaları olarak ortaya çıkarlar. Bu yansımalar, toplumsal ilişkilerin etkileşimleri sürecinin yanı sıra anıları, anlamları ve aidiyet duygusunu temsil etmeye

¹ Alan çalışmamızın her anında yanımızda olarak araştırmamızda kolaylaştırıcı bir rol oynadıkları için Rasim Tanbay’a ve makalenin yazım sürecindeki desteklerinden dolayı Mukof Ahmet Mavi’ye teşekkürlerimizi sunarız.

çalışır. Haritalarda temsil edilen uzamsallık, aynı anda fiziksel, sosyal ve ideolojik olan alanı kodlayarak ve tasvir ederek toplumsal iktidar ilişkileri tarafından üretilir ve üretilmesine yardımcı olur. Haritalar görmeyi, hatırlatmayı ve anlamlandırmayı sağlar ve topluluğun paylaşılan anılarında yer tutar. Haritalardaki yer adları, yerel nüfusun kültürel açıdan anlamlı manzarasını yansıtmaktadır. Yerel toplulukların ortak hafızası tarafından tanınan ve bir parçası olan yerel hikâyeler ve gelenekler için anımsatıcı kodlardır (Smith, 2003, s. 72-73, 78). Yani haritalar manzarayı biçimsel olarak temsil ederek cisim hâline getirirler.

Manzaranın içindeki metinler olan toponimler ve onların öyküleri mekânın ruhunu yaratır. Toponimler daha küçük veya daha büyük yerlere eşzamanlı senkronik ve diakronik ifadeler olarak, günlük dilin yanı sıra bireysel bellek, kolektif bellek ve kolektif kimliğin hayati bir parçasıdır (Helleland, 2012, s. 96).

Giriş

Çalışmamıza konu olan Abaza ve Çerkes toplumunun sülale isimleri Uzunyayla'da en az Kafkasya'da olduğu kadar önemini korumaktadır. Günümüzde dahi kişiler toplum içinde Türkçe soyadlarıyla değil sülale isimleriyle anılmaktadır. Toprak sahibi sülaleler hem Uzunyayla'da hem de Kafkasya'da sülale isimlerini verdikleri köylere sahip olmuşlardır. Bu bağlamda alan çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz, Sultan Abdülaziz'den dolayı Aziziye adını alan ancak bölgeye yerleştirilen Abazalar, Çeçenler, Çerkesler ve Karaçaylar tarafından Azey olarak adlandırılan adı geçen Pınarbaşı'na bağlı köyler önemli hafıza mekânları olmuştur. Hem Kafkasya'da var olan köy toponimlerinin hem de farklı Kafkasyalı grupların bölgeye meskûn olması Uzneyle olarak adlandırılan Uzunyayla'nın Küçük Kafkasya olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Böylelikle toponimler anavatan Kafkasya ile bağ kurulması yoluyla toplumsal hafızanın inşasına yardım etmiştir.

Abaza ve Çerkes köy toponimi sülale isimleri beraberinde-ey, hable,kuaje (köy), kıt (köy), ij (eski veya büyük) ve tsuk (küçük) gibi kelime ve eklere sahiptir (Alhas, 2005, s. 123, 207, 212; Dubrovin, 2017, s. 148). Örneğin Uzunyayla'da Jerişte sülalesi tarafından kurulan Yağlıpınar köyü Jeriştey, Kundet sülalesinin isim verdiği Örenşehir Kundatey adını taşımaktadır (K. K., 29, 58).

Alan çalışmamız esnasında köylerin kurucu sülalelerin isimleriyle anılması hakkında Uzunyayla'da anekdotlarla karşılaştık:

“Karaboğaz köyünün kurucu sülalesi Aslanlardır. O zaman köyde Dıgeş sülalesi de yaşıyor ve köye Dıgeşhable denmesini istiyor. Sonucunda münakaşa çıkmış. Aslan Musa, Dıgeş sülalesinin büyüğünün eline kılıçla vurmuş. Eli kurumuş. Birkaç sefer karşılaşmışlar. Bir yıl sonra Dıgeşlerden o kişi kılıçla Aslan Musa'nın önüne çıkmış ve Aslan Musa'da kama var. Silah üstünlüğü var yani. Aslan Musa ölmüş. Thamadeler² toplanmış ve Dıgeşler mal varlıklarını Aslanlara bırakarak köyden ayrılmışlar. Bir kısmı Eskiyaşınar'a bir kısmı Methiye'ye gitmiş. Uzunyayla'da hala bir şey pahalı olduğunda Aslan Musa'nın kan bedeli çok pahalı manasında *Aslan Muse yi lhi vuase hua* derler (K. K., 35).

Çalışmamıza konu olan köylerin Türkçe adlandırmalarında farklı unsurlar mevcuttur. Örneğin Akören, Cinliören, Demirciören, İnlören ve Örenşehir arkeolojik; Aşağıbeyçayır, Eğrisöğüt, Kavak, Yukarıbeyçayır bitki bilimi; Beserek, Devederesi, Gebelek, Kurbağalık, Malak ve Potuklu köyleri hayvan bilimiyle alakalıyken pek çok köy adlandırması fiziki coğrafyayla alakalıdır (Canpolat, 2017, s. 191-192).

² Thamade: Çerkes toplumunda sözüne itimat edilen ve tüm sosyal etkinliklerde önderlik eden kişi.

Batı Çerkes (Abzeh ve Hatukoy) Grubuna Dahil Köy Toponimleri, Sülale Hikâyeleri ve Kafkasya'daki Köyler

Alan çalışmamız esnasında kaynak kişiler Uzunyayla'da ve Kafkasya'da Batı Çerkes grubuna dahil Abzeh Çerkesi ve Hatukoy Çerkesi nüfusun meskûn olduğu köylerinin yerleşim tarihi, kurucuları, toponimleri hakkında bize bilgi vermişlerdir.

Hatukoy Çerkeslerinin Uzunyayla'ya gelen vork³sülalelerinden olan Pedis sülalesinin Kafkasya'daki köyü 17. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi tarafından ziyaret edilmiştir. Çelebi'ye göre: "Bu dahi Hatukay Çerkezi ülkesinde Obur Dağı eteğinde kurulmuş 300 haneli mamur köydür" (Çelebi, 2011, s. 623). Pedis Muhammet Giray'ın başında olduğu Kuban Nehri'nin sol kıyısında Kavkazskaya stanitsasından 6 verst⁴ uzaklıkta 1842 yılının Temmuz ayında 249 erkek 218 kadın nüfusuna sahip köy Kafkasya'da Pedisey olarak adlandırılmıştır (Hotko, 2015, s. 169). Pedis sülalesi Kayseri Pınarbaşı Çörümşek bölgesindeki köylerden diğer adı Akviran olan Akören'e Pedisey, Devederesi köyüne Pedisiyeyij olarak sülale adını vermiştir. Alan çalışmamız esnasında kaynak kişiler Pedis sülalesi ve beraberindekilerin gelişlerini ve iskânlarını anlatmıştır: "Hatukoylar Köstence'ye çıktılar, bir iki köyü önce Çerkezköy'e oradan Bolu'nun Elmalık köyüne yerleştiler. Çerkesçe adı Pedsiy Hable olan bu köyde bir sene kaldıktan sonra Uzunyayla'ya geçip Pedisey köyünü kurdular, yarısı Elmalık köyünde kaldı." Başka bir kaynak kişi Akören, Aygörmez, Kuşçular ve Devederesi köylerinin Kafkasya'daki Pedisey köyünden geldiklerini aktarmış söz konusu bilgi bölgede çalışma yapan Leonore Kosswig tarafından da aktarılmıştır (K. K., 47, 56; Tverdi, 2008, s. 111).

Çerkesçe adını vork Pedis sülalesinden, Türkçe adınıysa kurulduğu bölgedeki altı höyükten alan Akören köyünden bir kaynak kişiyle yapılan görüşmede köye yerleşen sülaleleri bize şöyle aktarmıştır: "Dedelerimizin babaları üç kardeş geldiler. Mertet sülalesinden bir aile, Jane sülalesinden bir aile, Semugo sülalesinden bir aile geldi. Lakay ve Domuzko sülaleleri Bolu'dan geldiler" (K. K., 56; Canpolat, 2017, s. 191).

Kafkasya'dan Pedis sülalesiyle beraber gelen ancak Akören köyünden ayrılan sülaleye mensup Çerkesçe adı Pedisiyeyij Türkçe adı Devederesi olan köye yerleşen kaynak kişiden köyün kuruluş sürecini dinledik:

"Bizimkilerin Kafkasya'dan hangi köyden geldiğini tam bilmiyoruz. Kuban Nehri kıyısında oturuyorlarmış. Sürgünle buraya geldik, ilk önce Akören'e yerleştik ancak thamadelerle anlaşamayınca buraya (Devederesi) geliyoruz. Köye önce Tuğuj (Abzeh Çerkesi) ve Apedzav sülaleleri yerleşiyor. Daha sonra Mastırko ve Kuşha sülaleleri yerleşmiş. Ardından Mastırko Hacı Mustafa yeğenleri Kanametleri getirip yerleştiriyor. Köyde şu an da Tuğuj, Mastırko, Apazev ve Kanamet (Çemguy) sülaleleri var" (K. K., 10, 45).

Kaynak kişilerin anlatımındaki köy konumlanması Han Giray'ın notlarında da mevcuttur. Han Giray'a göre Pedisey köyü Kafkasya'da Kuban Nehri kıyısındadır (Gubjokov, 2009, s. 157). Yine aynı köyden farklı bir sülaleye mensup kaynak kişi sülalesinin gelişini aktarmıştır: "Sülale olarak Suriye'ye yerleştik. Oradan bir kol buraya (Devederesi) yerleşti. O zaman Suriye Osmanlı'ya dahil olduğu için gidilir gelinirmiş, dedemin babası gider gelirmiş atlarla, dedem anlatırdı" (K. K., 16).

Bölgedeki Hatukoy köylerinden Demirciören köyünün Çerkesçe adlandırması köyün kurucu sülalesi Çetej sülalesinden ilk gelen kişi olan Hacı İshak'tan gelmektedir (K. K., 17). Yani köyün Çerkesçe adlandırması sülale adından değil bir kişi ismindendir.

³ Vork: Çerkeslerin toplum sınıf düzeninde tlektleştikten sonra gelen soylu.

⁴ Verst: 1.0668 kilometreye karşılık gelen Rus eski uzunluk ölçüsü birimi.

Hatukoy Çerkeslerinin önemli sülalelerinden birisi olarak zikredilen Kerkenoko sülalesi tüm Hatukoy Çerkeslerinin prensi ünvanına sahiptir. 19. yüzyılda sülalenin iki önemli ismi Kerkenoko Dyançerie ve Kerkenoko Talustan'dır. Laba ve Kuban bölgesinin yöneticisi Kerkenoko Dyançerie 1842 Temmuz'da 223 erkek 219 kadın nüfusa sahip köyü Ust-Laba kalesinin karşısında Kuban'ın sol kıyısındadır. Kerkenoko Talustan 1852'de 450 nüfusluk bir köye sahiptir (Berje, 2010, s. 66; Hotko, 2015, s. 169; Çediya, 2018, s. 108; Rus Arşiv Belgeleri, 2020, s. 318). Rusça çalışmalarda zikredilen Kerkenoko Talustan ismi Osmanlı arşivinde de karşımıza çıkmıştır. Kerkenoko sülalesi Beserek köyünün kurucusu olarak köye Çerkesçe Çeçenay ismini vermiştir (BOA, A. MKT. DV., 222/44, H-14-11-1278). Köyden kaynak kişiyle yapılan görüşmede köyün kurucu prens sülalesinin Kerkenoko sülalesi olduğunu, sülaleden köyde vefat eden son kişinin Kerkenoko Aslançeri olduğu bilgisi alınmıştır (K. K., 17).

Hatukoy Çerkeslerinin önemli sülalelerinden birisi olarak zikredilen Kerkenoko sülalesi tüm Hatukoy Çerkeslerinin prensi ünvanına sahiptir. 19. yüzyılda sülalenin iki önemli ismi Varna limanına inen Hatukoy Çerkeslerinin bir kısmı Pedis sülalesine mensup Hüseyin Bey'e bağlı olarak 1859 yılında Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. İstanbul'da buldukları esnada uygun bir yere iskânına karar verilen Pedis Hüseyin Bey'in maiyetindeki Hatukoy Çerkeslerinin bir kısmı önce 1860 yılı başında Bolu'ya bir kısmının da aynı yılın ortasında Sivas'a iskânlarına karar verilmiştir. 1860 yılının sonlarına doğru Kuzugüdenli ve Sarioğlan civarında olan Pedis Hüseyin Bey'in maiyetindeki 56 hane Hatukoy Çerkeslerinin 1861 yılında Çörümşek boğazına iskânına karar verilmiştir. Bu hanelere ek olarak Sarioğlan mevkinde bulunan Hatukoy Çerkesleri Kaynar, Kavak ve Malak'a yerleşmiştir (BOA, A. DVN., 146/18, H-19-02-1276; BOA, A. MKT. MHM., 175/75, H-29-06-1276; BOA, A. MKT. MHM., 184/44, H-14-11-1276; BOA, A. MKT. UM., 438/93, H-14-05-1277; BOA, A. MKT. UM., 464/71, H-26-09-1277; BOA, A. MKT. UM., 222/5, H-30-11-1277; Akay, 2009, s. 80, 87). Ek olarak Çörümşek'teki Aygörmez köyünün eski adının Kötü köy olduğu ve arşiv belgesinde olduğu gibi köylere daha sonradan gelip iskân olduğu alan çalışmamız esnasında defalarca zikredilmiştir. Söz konusu köyler birbirlerine yakın konumlanmıştır.

Kafkasya'da 19. yüzyılda 6.521 nüfusa sahip Şhaguşe ve Pşiş Nehirleri arasında yaşayan toprak sahibi Hatukoy Çerkesi sülalelerin köyleri tablo 1'de verilmiştir (Lyulye, 2010, s. 36; Berje, 2010, s. 28; Dubrovin, 2017, s. 142).

Ünlü Kafkasolog Adolf Berje Kerkenoko, Debrakko, Şohan-Giray, Batoko, Şumanuko, Kodz, Kaboho, Havşuko ve Tamuko sülalelerini Hatukoyların önde gelen sülaleleri arasında saymıştır (2010, s. 66).

Bölgenin Abzeh Çerkesi köylerinden Panlı'da meskûn kaynak bir kişiyle görüşme yapılmıştır: "Tuapse'ye yakın, üst tarafında Thağapts onun üst tarafında da Madzmey diye bir köy var, biz Thağapts'tan geldik. Kafkasya'dan çıkış noktamız orasıdır. Bizim gelişimiz tam olarak anlatılana göre 1868 diye tahmin ediyorum. Bizim köyde ilk vefat eden yani ilk mezar taşına baktığım zaman 1868 gözüküyor" (K. K., 69). Kaynak kişinin verdiği bu bilgi 19. yüzyılda Çerkesya'da Rusya için çalışan Fransız asıllı Leonti Lyulye tarafından doğrulanmaktadır. Lyulye'e göre Abzehler Şahe ve Saşe Nehirlerinin üst kısmındaki Madzmey'de yaşamaktadırlar ve nüfusları 40.000'dir (Lyulye, 2010, s. 59; Berje, 2010, s. 28).

Abzehler 1846'da Tuba, Temdaşi, Daur Hable ve Jancyat Hable olmak üzere dört topluluktan oluşmaktadır (Lyulye, 2010, s. 59; Stal, 2014, s. 348). Sınıfsal yapılanmada prens sınıfına sahip olmayan Abzeh Çerkesleri, vork, tlektleş⁵ sınıfına denk gelen

⁵ Tlektleş: Çerkeslerin toplumsal sınıf düzeninde prenten sonra gelen soylu.

sülalelere sahiptir. Jancyat, Beşuk, Ançok, Edige, Gute, Nedjuk, İnemok, Daur, Gonejuk, Hatuk, Beta, Tliş, Kube, Koble, Aşeneg-Kosis ve Tsey sülaleleri bu sınıfa mensuptur (Dyaçkov, 1902, s. 7, 37, 38; Lyulye, 2010, s. 65). Jancyat, Beşuk ve Ançok sülaleleri aynı sülalenin üç koludur (Gubjokov, 2009, s. 169). Dyaçkov'un verdiği sülalelere Stal şu sülaleleri eklemiştir: Jaubatır, Aci-Klyaj, Berzek, Unaruko, Hatko, Acimoko, Azamet, Jandaur, Bago Beyzruko, Hathakumuko, Atuho (2014, s. 348). Han Giray 1836'da tuttuğu notlarda Abzehlerde 8 toprak sahibi sülale, 61 hür köylü sınıfına mensup sülale kaydetmiştir (Gubjokov, 2009, s. 169-171).

Çeçen Köy Toponimi, Sülale Hikâyeleri ve Kafkasya'daki Köyler

Bölgenin Çeçen nüfusunun meskûn olduğu tek köy olan Aşağıborandere köyünü ziyaret ederek köyün sakinleriyle görüşme yaptık:

"Kafkasya'dan Yokkha köyünden gelmişler. Çeçence büyük demekmiş" (K. K., 28). Kaynak kişinin zikrettiği Yokkha Ataga köyü (Bolşoy Atagi, Posyustoronnie Atagi, Starie Atagi) Grozni'nin 10 km güneyinde, Argun Nehri'nin sol kıyısında Malie Atagi'nin karşısındadır. Yokkha Çeçence büyük, Atag ise yine Çeçence nehir vadisi demektir. Çeçenistan'daki bu köye farklı zamanlarda Argun Boğazından gelip yerleşen sülaleler şunlardır: Hakkoy, Phamtöy, Syattöy, Çinnahoy, Zumsoy, Nihaloy, Tumsoy, Makajoy, Varandoy, Gendarganoy, Egambatoy, Çunguroy, Şikaroy, Terloy, Hildeharoy, Tsadaharoy (Suleymanov, 1997, s. 326).

"Büyüklerimizin ifadesine göre Çeçence güzel köy anlamına gelen Hezyurt'tan gelmişiz. Sonra ben merak edip araştırdım Hasavyurt. Dedemin babası tek başına 93 Harbi esnasında kara yoluyla demirci olduğu için teçhizatıyla birlikte geliyor ve Pınarbaşı'na yerleşiyor. Daha sonra işlerimizi yaparsın diyerek Aşağıborandere köyüne götürüyorlar" (K. K., 3, 40). Dağıstan'ın batısındaki Çeçenistan sınırında Yamansu Nehri'nin sağ kıyısında yer alan kent olan Hasavyurt, Vaynahlar tarafından Hasi aul ya da Hasi-Evl olarak adlandırılmaktadır (Tverdı, 2008, s. 344).

"Önce Devlet Gerey'deymişler oradan Ali-Yurt'a, Ali-Yurt'tan buraya geldik. Kafkasya'dan Nogay Mirza'nın oğulları Hacı Hamza, dedem Habil ve Arslan Mirza (Çartoy taypı) gelmişler" (K. K., 42). Kaynak kişinin anlatımındaki Devlet Giray köyü 1755 yılında Çervlennaya stanitsasının tam karşısında kurulmuş bir köydür (Butkov, 1869, s. 259). İsmi kurucusu Ali'den alan köyün adı 1942 yılının Ağustos ayından 1943 yılının Ocak ayına kadar Nazi ordularına karşı Terek'i ve Grozni petrolünü koruyanların anısına Rusça muhafız anlamına gelen gvardets kelimesinden Gvardeyskoe olarak değiştirilmiştir. Köyde şu an Engenoy, Zandakoy, Çartoy, Biltöy, Gumkiy ve Suliy taypları yaşamaktadır. Günümüzde Nadtereç rayonunda bulunan köy, Znamenskoe köyünün 8 km batısında, Terek Nehri'nin sağ kıyısındaki İşçerskaya stanitsasından 15 km uzaklıktadır (Suleymanov, 1997, s. 410).

Aşağıborandere köyünde Cinhoy, Çartoy ve Haraçoy taypları yaşamaktadır (K. K., 42). Aşağıborandere köyünün Çerkesçe adlandırması Şeşen-Jambotey'dir. Jambot adlandırması Kabardey Çerkesi, toprak sahibi sülaleden kaynaklanmaktadır. Çeçenlerse toprak sahiplerinin hüküm sürdüğü yapılanmaya sahip olmamış, toprak halkın malı olmuş ve tüm toplum eşit sayılmıştır. Çeçenler kendilerini bir kurt ve kartal gibi özgür ruha sahip anlamında komşularından aldıkları özden kelimesiyle tanımlamışlardır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Çeçenler toprak sahipliğiyle doğrudan bağlantılı olan toponime sahip olmamışlar, Kabardey Çerkesleri tarafından Şeşen olarak adlandırıldıkları için toponimde varlıklarını Şeşen kelimesiyle göstermişlerdir (K. K., 67; Laudaev, 1872, s. 3, 21, 23-24; Stal, 2014, s. 387). Ayrıca Aşağıborandere köyünün Çeçen sakinleriyle yaptığımız görüşmelere göre kişilerin geliş noktalarına baktığımızda Çeçenistan'dan tek bir noktadan gelmedikleri anlaşılmıştır.

Abaza Köy Toponimleri, Sülale Hikâyeleri ve Kafkasya'daki Köyleri

Alan çalışmamız esnasında Uzunyayla sakinleriyle Ankara ve Kayseri'de yaptığımız görüşmelerde Abaza köylerinin yerleşim tarihi hakkında bilgi alınmıştır.

Kaynak kişilere göre Uzunyayla'ya gelen Abazaların Aşuva grubuna dahil Altıkeseek köyü bölgenin ilk Abaza köyüdür ve Karaçay-Çerkes'ten deniz yoluyla 1858'de gelmiştir. Başlangıçta İstanbul'a gelip ardından Uzunyayla'da Abazaca Lookit adını verdikleri Altıkeseek köyünü 60 hane 400 nüfus kurmuşlardır. Altıkeseek'te prens sınıfına mensup altı Abaza sülaleden Dudaruk, Loo ve Kılıç sülaleleri yaşamıştır. Dudaruk sülalesi ilk köy defteri 1905 yılında tutulmaya başladığı için köy defterine yazılmasada köy mezarlığında bulunan Dudaruk Kaplan Bey'e ait mezar taşı sülalenin köyde yaşadığının göstergesidir (K. K., 41, 47, 50, 54, 65).

Altıkeseek köyüne isim veren Loo sülalesine mensup kaynak kişiyle yapılan görüşmede Altıkeseek köyünün kuruluşunda Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin İnciklookit köyünden gelen amcazadeleri Loo Yakup ve dört oğlu Şahin, Mahmut, Kaspot ve Ömer'in bulunduğunu aktarmıştır. Loo Mahmut o dönem adı Aziziye olan Pınarbaşı'nın 22 yıl belediye başkanlığını yapmıştır (K. K., 65). Abazaların prens sülalelerinden olan Loo sülalesi Kafkasya'da da ciddi bir hâkimiyet alanına sahip olmuştur.

Köyün Türkçe toponimi altı kısım, parça anlamındaki Altıkeseek, Kafkasya'dan Uzunyayla'ya taşınan bir toponimdir. Bu topluluk Nogay Türkleri tarafından Altıkeseek, Çerkesler tarafından Bashağ olarak adlandırılmıştır. Kuban havzasında yaşayan bu topluluk yöneticilerinin adıyla anılan altı topluluktan oluşmaktadır: Biberd: 1.600 Küçük İncik Nehri'nin sol kıyısına doğru dökülen Maruha Deresi üzerindedir ve 1.600 nüfusu vardır. Loo: Nüfusları 1814 yılındaki veba salgınıyla büyük ölçüde kırılmıştır. Küçük İncik'in sağında akan Küçük Kardenek üzerindeki köyde yaklaşık 200 aile 1.500 kişi yaşamaktadır. Kılıç: Kuban'ın sağ kıyısına doğru Taş Köprü'nün aşağısında kendisinden 13 verst uzakta akan Halmuza-Jilgas Deresi üzerindedir. Ayrıca Kuban'ın sağ kıyısındaki Keçega köyüne de sahiptirler. Nüfusları 600 kişidir. Tramkt: Taş Köprü'nün hemen altındaki Kuban'ın sol kıyısına dökülen Teberda ve Sana üzerindedir. Aslankıt: Küçük Kardenek ile birleşen Aksaut deresi üzerindedir. Dudaruk: Kısmen Küçük İncik kısmen de Büyük İncik Nehri'nden 20 verst uzaklıkta, Kuban Nehrinin sol kıyısında Batalpaşinskaya stanitsasının karşısında ikamet ederler ve 250 aileden oluşurlar. 17. yüzyılın sonuna doğru Kabardey Çerkeslerinin topraklarının bir kısmını onlara vermeleriyle buraya yerleşmişlerdir. Altıkeseek'in ortak bir lideri yoktur ve mal varlıklarıyla orantılı olarak bir kaç beyin yönetimi altındadırlar. Kabardey Çerkesi prens Hatohşoko Adilgiray'a bağlıdırlar ve emirlerine itaat ederler. Toplam nüfuslarıysa 10.000 civarındadır (Klaproth, 1814, s. 249-250; Lyulye, 2010, s. 39-40; Berje, 2010, s. 45; Çağbayır, 2017, s. 3194; Tietze, 2017, s. 242; Blaramberg, 2017, s. 213).

Alan çalışmamız esnasında Uzunyayla'nın diğer Abaza köylerinin (Aşharuva grubuna dahil) kuruluşları hakkında kaynak kişilerden bilgi edindik: "Thamadelerimiz İsmeyl Kaspot ve Yağan Ali ile Gürcistan'a oradan Azerbaycan'ın Keleki kazasına, oradan da Kars'ın Selim ilçesine geldiler ve üç ay orada kaldılar. Sivas'ta bu işleri taksim eden komisyonlar vardı. Oradan Kazancık'a geldiler. Kazancık dokuz köye bölündü" (K. K., 41).

"İlk yerleşim yerleri de Gemerek'te (Sivas) bir yıl kalıyorlar. Sonra ailenin büyükleri etrafı inceliyor. Şu an Sivas'a bağlı Başören köyü var orada da bir yıl kalıp Kazancık'a geliyorlar. Ama Başören'e yerleştiklerinde Kazancık arazisinin sınırları Avşar köyü olan Kapaklıpınar köyüne (Sivas) kadardı. Orası da daha öncesinde de Çerkes köyüydü, yıllar yılı araziler satılarak değişti. Pazarsu, Örenşehir, Örenşehir'den Kaynar, Kaynar'dan tekrar şu dağın eteğinden Başören'e

kadar tamamen Kazancık'a aitti. İşte peyderpey oradan sürgün olarak gelenler, sonradan gelenler, aynı o bölgede de yanlarında oturanlar geldikçe anavatanda da bunlar komşularımızdı, diyerek Kazancık'ın topraklarını Yahyabey, Üçpınar, Tahtaköprü köylerine vermişler. Sürgünle geldiklerinde Osmanlı döneminde bu saydıklarımın hepsi Kazancık'a aitti" (K. K., 20).

Kaynak kişinin bu anlatımı Han Giray'ın notlarıyla doğrulanmaktadır. Uzunyayla'da başlangıçta Tahtaköprü köyüne iskân olmuş Hağundoko sülalesi, Üçpınar ve Yahyabey köylerine iskân olmuş Şid sülalesi ve Üçpınar'a iskân olmuş Alheskir sülalesi 1821-1822 yıllarında Hatohşoko sülalesiyle Hajret Kabardeyi Çerkeslerine⁶ dahil olarak Kazancık köyünün bir kısmının geldiği Biberdkıt ile komşu olmuşlardır (Gubjokov, 2009, s. 144-145).

"Kafkasya'dan geldiğimiz köy gibi bir tarafı dağlık, arasından nehir geçiyor, o köyde de geçiyor, dağlar, tepeler de aynı. Kafkasya'dan geldiğimiz köyü gördüğümde bizim köyü neden seçtiklerini anladım. Görür görmez hayvancılık, atçılık yapılacak yer diye beğeniyorlar. Karayoluyla geldiler. Kazancık 800-1000 hane Abazaların Aşharuva grubuna mensuptur. Toplu olarak gelip geçici barakalar yan yana bitişik odalar şeklinde 1.5-2 yıl kalıyorlar. Arkadan büyük bir Çerkes kitlesinin geleceğini öğrenilince bizinkiler geniş araziye tutmuşlar, kaybetmemek için her kalabalık sülalenin birer aile vermesiyle mezralar oluşturmuşlar.

⁶ Hajret Kabardeyi Çerkesler: Ruslar Kabardey bölgesinde askeri gücün tesisinden sonra idari gücü de sağlamak için 1791'de mahkemeler kurdular. Çarlık aynı yıl Kabardey'deki askeri gücünü de arttırdı. II. Katerina, 28 Nisan 1792'de Kont İ. V. Gudoviç'e ulaşılmaz dağların içinde yaşayan halkların tek bir silah gücüyle mağlup edilemeyeceğini bunun için adli makamların gerekli olduğunu yazdı. Bu aşamada Ruslar yerel mahkemeleri desteklerken, Kabardey Çerkesleri şeriat mahkemelerini istediler. Aynı zamanda Kabardeylerin, bölge komutanının izni olmaksızın bölgeyi terk etmeleri yasaklandı. Bu dönemde Kabardey Çerkesleri yerlerinde kalıp özgürlüğünü kaybetme ya da Kuban Ötesi'ne geçip bağımsız kalma seçenekleriyle karşı karşıya kaldılar. Bu olayların sonucunda 4 Nisan 1804'te General P. D. Tsitsinov, Büyük ve Küçük Kabardey'in toprak sahiplerinden adli makamlarda görev yapacak kişilerin seçilmesini, eğer 28 Nisan 1804'e kadar seçilmezlerse General G. İ. Glazenap'a Kabardey Çerkeslerini ağır şekilde cezalandırmasını emretti. Kabardey Çerkesleriye askeri çatışmaya karar verdiler. 3 Mayıs'ta Prohladnaya stanitsasından ayrılan G. İ. Glazenap, Baksan Nehrine ulaştı. 9 Mayıs akşamı Kazak gözcülerinin silah seslerinin duyulmasının hemen ardından 1.500 atlı Kabardey Çerkesi görüldü. G. İ. Glazenap 14 Mayıs'ta Çegem Vadisi'ne doğru hareket etti. Hatohşoko Adil Giray ve kendisine bağlı toprak sahibi sülale Kundetlere ait 12 köy yakıldı. Olaylar esnasında Adil Giray'ın oğlu yaralanırken, Kundet Misost öldürüldü ve 11.000 kişi köylerinden sürüldü. Konuyla alakalı Hatohşoko Adil Giray'ın ağabeyi Albay Hatohşoko İsmail Bey Ağustos 1804'te Rus makamlarına yazdığı raporda Kabardey Çerkeslerinin isyanlarının nedenlerini tarım arazisi ve mera olarak kullandıkları topraklarının alınması; Kabardey Çerkeslerinin parçalanmasını amaçlayan işçilerine müdahale olarak yazdı. Ancak P. D. Tsitsianov'a göre ayaklanmaların nedeni Osmanlı ve İran'ın kışkırtmalarıydı. 1804 ve 1805'te düzenlenen iki cezalandırma seferinde toplam 80 köy yakıldı. 1805 Ağustosunun sonunda General İvan Petroviç Delpozso, Albay Hatohşoko İsmail Bey'in Kabardey bölgesindeki toprak sahiplerine, Rus yerleşimlerinin yıkılacağını iletmesine dair söylentiler ulaştı. Rus raporlarına göre, Eylül 1806'da Kont İvan Gudoviç, Kabardey Çerkeslerinin köylerinin yakıldığını ve Kabardey Çerkeslerinin içinde buldukları durumun kötü olduğunu vurgularken; 9 Temmuz 1809 tarihinde General S. A. Bulgakov General A. P. Tormasov'a Kabardey Çerkeslerinin yaşadığı yıkımı "kayıp Kabardey halkı" diyerek anlattı. 1822 tarihyse Kabardey Çerkeslerinin tarihinde bir milat oldu. Bu tarihten itibaren Rus yönetimi bölgeye pek çok tahkimat inşa etmesiyle, 15.000 kişi Büyük Kabardey bölgesinden ayrıldı. General G. İ. Glazenap ve General A. P. Yermolov tarafından bastırılan 1804 ve 1822 ayaklanmalarının ardından Rus yönetiminde olmak istemeyen toprak sahiplerinin bir kısmı Büyük Kabardey bölgesinden ayrıldı. O dönemde antlaşmaya göre bu grup, Osmanlı'ya bağlı Kuban Ötesi'ne geçerek Büyük ve Küçük Zelençuk Nehirleri arasında, Urup, Okart, Anaut ve Kuva'nın üst kısımlarına yerleşti. Burada yaşadıkları sürede kısmen ziraatla, daha çok hayvancılık ve özellikle de atçılıkla (Hatohşoko, Kaytuk ve Tram sülaleleri en iyi sürülere sahip oldu) uğraştılar. 1849'da ise Muhammet Emin'in vaazlarından dolayı Laba'ya doğru, Şhaguşe Nehrinin ötesine gittiler. En önemli toprak sahibi Hajret Kabardeyi sülaleleri şöyledir: Hatohşoko, Navruz, Karamırza (Dokşuko), Ahanduko (Hağundoko), Marguş, Kubat, Kasay, Kaytuko, Babuko, Çijoko, Kondoro, Uvajuka, Tram, Ançauruko, Janoko, Beslan, Djansid, Kudenet (Kundet), Dokşuko ve Abat (Şapsığ kökenli) (AKAK, 1868, T. II, s. 941-942, 954, 957-958, 960-961, 977, 978-980; AKAK, T. III, 1869, s. 625-626; AKAK, T. IV, 1870, s. 847; Anuçin, 2014, s. 42; Stal, 2014, s. 345; Hotko, 2015, s. 192, 204-205; Dubrovin, 2017, s. 36).

Çünkü toprağı işlemek için mezarlara iki saat gidip iki saat yol geliyorlarmış. Mezarları kuralım hasat zamanı gidenler kalıcı olsun denmiş. İşte Tavladere, Karacaören, Potuklu ve Borandere köyleri bu şekilde kuruldu. Mezarlar takviyeyle köye çevrilmiş. Mesela benim sülalem üçe bölünmüş Kazancık'ta, Potuklu'da, Karacaören'de var. Yağanlar Tavladere, Demirboğa, Potuklu ve Borandere köylerinde varlar. Mesela bizim köye 5-6 km Yahyabey köyünün sırtının ortası bizim, Örenşehir sırt bizim öbür taraftan Pazarsu, Kapaklıpınar köyü arazisi, köyün tabanına kadar neredeyse bizim. En sonunda o tarihe kadar biz Sivas'a bağlıken iki vali bir araya gelip bizim köyü Pınarbaşı'na bağladılar" (K. K., 47).

Kazancık köyünde meskûn kaynak kişi Kafkasya'daki köyünü ziyaret etmiştir. "Ayrıldığımız köye gittim. Karaçay-Çerkes'teki Elburgan köyü. Asıl adı Biberdkıt. Köyümüzde olan bütün sülaleler orada var. Elburgan bugün 12.000 nüfusa sahip" (K. K., 47). Kaynak kişinin aktardığı bilgiye paralel olarak toponomi sözlüğünden aldığımız bilgiye göre eski adı Biberdkıt olan köy bugün Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin Habez rayonunda, Küçük Zelençuk Nehri'nin kıyısındadır ve köyün kuzeyinde İncigçıkun köyü vardır. Köyde Tapanta diyalektinde konuşan Abazalar yaşamaktadır (Tverdi, 2008, s. 393).

Yine Kazancık köyünde meskûn kaynak bir kişiyle alan çalışmamız esnasında görüşme yapılmıştır: "1989'da Kafkasya'ya köyüme gittim. Köyüm Abhazy'a da değil Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Kubina'dır ve ortasından Kuban Nehri geçer. Kızım olsaydı köyün adını kızıma verecektim" (K. K., 48). Kubina köyü Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ndeki Ust Ceguta rayonunda 1862'de kurulmuştur (Tverdi, 2008, s. 195).

Görüldüğü gibi Abaza köylerinin yerleşim tarihi hakkında kaynak kişilerden alınan bilgiler birbirleriyle tutarlıdır. Alan çalışmamız esnasında Kazancık köyünde meskûn farklı sülalelere mensup kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde Kafkasya'da birbirlerine yaklaşık 20 km mesafedeki yerleşimlerde yaşadıkları görülmüştür. Kazancık köyünün Abazaca adlandırılması Başilbiy'dir. Başilbiyler Kafkasya'da Urup ve Büyük Zelençuk Nehirlerinin üst tarafında yaşamışlar daha sonraları büyük bir kısmı Laba ve Şhaguşe Nehirlerinin ötesine yerleşmişlerdir. Başilbiylerin nüfusu 19. yüzyılın ikinci yarısında 2.677'dir (Lyulye, 2010, s. 39; Berje, 2010, s. 27, 43).

Uzunyayla'nın Abaza köylerinden Yukarıborandere köyünün kurucu sülalesi Kabardey Çerkesi ancak köy nüfusu Abaza'dır. Köyün Çerkesçe adı kurucu sülale Yeluh'dan dolayı Yelühuey'dir. Köyün Türkçe ismiyse Boran deresinden dolayı Borandere'dir ve aynı zamanda kurucu sülalenin Türkçe soyadıdır. Sülalenin geliş hikâyesi şu şekildedir:

"Yeluh sülalesi Yeluh İsmeyl önderliğinde Yeluh Kaspot, Yeluh Mirzabek ve şürekasıyla geldiler. En büyük dedemiz Yeluh Jeney'dir. Oğulları Pşmafe, Janbot ve Kambot Kafkasya'da kendi köyümüzde kalmışlar ve orada medfundurlar. Başlangıçta Kazancık köyüne yerleşen büyüklerimiz Yağanların bir kısmı, Halbetlerin bir kısmı, Bzagoların bir kısmı, Şermetler, Cerimbeyler ve Hacısabıdalarla birlikte Yukarıborandere'yi kurdular.⁷ Dedem Hangeri'nin sahibi olduğu ağıl bugün Hangeri mezarası olarak bilinmektedir" (K. K., 41).

17. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre Yeluh sülale ismiyle anılan nehir Terek Nehri'ne karışmaktadır. Kabardey Çerkesi Yeluh sülalesine ait olan köy, 19. yüzyılın başında bölgeyi ziyaret eden Alman seyyah Julius von Klaproth'a ait seyahatnamenin Fransızca tercümesindeki haritada da net olarak gözükmemektedir (2011, s.

⁷ İsmet Boran'ın tarafımıza verdiği soyağacından.

653; Klaproth, 1824, s. 521). Yeluh sülalesinin Kafkasya'daki Küçük Kabardey'deki prens Tausultan'ın hâkimiyet alanındaki Yetlihuey adındaki köyü 1858 yılında 38 hane, 143 nüfusa sahiptir (Dumanov, 1994, s. 17; Gubjokov, 2009, s. 141). Bugünkü haritayla karşılaştırdığımızda köy Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti topraklarında Elhatova adıyla varlığını sürdürmektedir. Ayrıca görüldüğü gibi kaynak kişinin sülalemiz Kabardey Çerkesidir beyanı kaynaklarca da doğrulanmaktadır.

Karaçay Köy Toponimi, Sülale Hikâyeleri ve Kafkasya'daki Köyler

Eğrisöğüt köyü sakinleri 1885 yılında Birinci İstampulçula/İlk İstanbulcular adı verilen grupla birlikte İstanbul'a ardından Adapazarı'na oradan da Tokat'ın Reşadiye ilçesine bağlı Çilehane köyüne yerleştiler. Ardından bu grubun bir kısmı Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı ilçesine geçerek adını söğüt ağaçlarından alan Eğrisöğüt köyünü kurdular (Açık, 2016, s. 169-170).

Alan çalışmamız esnasında ziyaret ettiğimiz bu köyde kendilerini Baksançılar olarak adlandıran (Kurmanlar, Borlar) Balkar bir sülalenin yaşadığı tespit edilmiş ve kişilerle görüşme yapılmıştır. Ahmet Usta'nın çocuklarının soyundan gelen kaynak kişilerle yapılan görüşmede ataları Ahmet Usta'nın deniz yoluyla dört çocuğu Çotay, Atabi, Mahmut ve Aslanbek ile beraber Tokat'ın Almus ilçesine bağlı Çilehane köyüne geldiğini Ahmet Usta'nın mezarının adı geçen köyde olduğu aktarılmıştır (K. K., 11, 37). Köy Karaçay Türkçesinde herhangi bir adlandırmaya sahip olmamıştır. Köyün Karaçay nüfusu Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ndeki Hurzuk'tan gelirken, Balkar sülalesi Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'ndeki Çalmas köyünden gelmiştir.

Doğu Çerkes (Kabardey) Grubuna Dahil Köy Toponimleri, Sülale Hikâyeleri ve Kafkasya'daki Köyler

1744 yılında geodezist Stepan Çiçagov Büyük ve Küçük Kabardey bölgesindeki köylerin konumlarını derlemiştir. Çiçagov'un çizdiği haritaya baktığımızda köylerin nehirler ve vadiler boyunca yerleştiği görülecektir (Beytuganov, 2007, s. 36). Haritada Büyük ve Küçük Kabardey'de konumlanmış 48 köy mevcuttur.

Kabardey Çerkeslerinden Hatohşoko, Kundet ve Anzor gibi önemli toprak sahibi sülaleler Kafkasya'daki hâkimiyet alanlarını Uzunyayla köylerinde de sürdürmüşlerdir. Kafkasya haritası üzerinde Hatohşoko, Kundet ve Anzor sülalelerinin konumlanması Uzunyayla'da da aynı şekilde olmuştur. Hem Uzunyayla'da hem de Kafkasya'daki bu konumlanmalar karşılaştırıldığında haritaların adeta bir izdüşüm olduğu görülecektir.

Çiçagov'un haritasındaki köyler Kabardey bölgesinde gerçekleştirilen idari ve toprak reformlarıyla birleştirilmiştir. Birleştirilen köylerde bu durumun somut örnekleriyle alan çalışmamız esnasında karşılaştık:

“Çerkesler sürgün edildikten sonra nüfuslarına göre köyler birleştirildi. Bu olayı şu an gibi düşünürsek Altıkese, Potuklular, Karaboğaz, Büyükgümüşgün, Halitbeyören gibi köyler buradaki Malatya asfaltının kenarına ikişer sıra ev olarak yerleştiriliyor. Kafkasya'da daöyle yapıldı. 5-6 köy bir köye taşındı. Asimilasyon için köylere Rus nüfus yerleştirildi. Merkez seçilen köyün adı kaldı diğer köylerin adları yok oldu. Diğer köyler tarım arazisi yapıldı. Onun için buraya gelenlerin köylerinin birçoğu kalmadı. Ama dedem ve emsalleri yaylada sohbet ederlerken burada oturan sülalelerle Kafkasya'da da aynı köyde yaşadıklarını söylediler” (K. K., 35).

Kaynak kişinin Kafkasya'da aynı köyde yaşayan sülalelerin Uzunyayla'da da aynı köyde yaşadığı ifadesi alan çalışmamız esnasında tarafımızca defalarca görülmüştür.

Kabardey Çerkeslerinde sınıfsal yapılanma toplumun temel taşı olmuştur. Büyük Kabardey bölgesinde⁸ Bekmırza, Kaytuk, Mısost ve Hatohşoko sülaleleri prens sülaleleridir (Stal, 2014, s. 381).

Zikrettiğimiz prens sülalelerinden Hatohşoko sülalesi Uzunyayla'da Yahyabey (Hatohşıkueyij) ve Üçpınar (Hatohşıkoytsuk) köylerine isim vermiştir. Türkçe adını bir Avşar beyinden alan Yahyabey köyü önceleri Yahyabey Mezarı sonraları Yahyabey olarak zikredilmiştir (K. K., 50; BOA, MF. MKT 1050/22 H-24-03-1326). Hatohşoko sülalesiyle yapılan görüşmede:

“Sülalemizden Musa ve oğlu Hasan geldi. Hatohşoko Musa Tokat'ın Artova ilçesinde (şu an Yeşilyurt ilçesi) Çerkes Danişment köyünü kurdu (Şu an Doğanca köyü). Hatohşoko Hasan Kafkasya'da dünyaya gelmiş Misost, Musa ve Ayşe adında üç çocuğuyla geldi. Musa çocuk yaşta vefat etti, Misost Sarıkamış'ta şehit oldu. Hasan burada ikinci evliliğini yaptı. Bu evlilikten Gazi Bey dünyaya geldi. Gazi Bey'in iki oğlu bir kızı oldu. Gazi Bey benim dedemdir” (K. K., 7).

Yahyabey köyünden kaynak kişiyle yapılan görüşmede geliş süreci dinlenmiştir: “Sülalemiz Kafkasya'dan geldiğinde önce Tokat'a yerleşti. Sonra Uzunyayla'ya geldik. 5 kardeş geldiler. Hacı Mahmut, Hacı Muhammet, Hacı Canbolat, bir de Hacı Seyit vardı. Benim dedemin adı Hacı Canbolat. Babamın adı Naşgov” (K. K., 62).

Diğer bir Türkçe adı Uyuzpınar olan Üçpınar köyünde meskûn sülalelerden birisi Alheskir sülalesidir. Alheskirey köyü Kafkasya'da Baksan Nehri'nin sol kıyısında Büyük Kabardey bölgesindedir. Ancak köyün bir kısmı Hajret Kabardeylerine katılmış ve Küçük Zelençuk Nehri'ne meskûn olarak burda Kubatey köyünde yaşamışlardır. 1866 tarihinde Zelençuk'ta olan 1863-1926 arasında Alheskirey, 1927'den sonra Jako adını alan bu köy 197 erkek 177 kadın nüfusa sahiptir. Büyük Kabardey'de kalan kısmıysa 1865-67 yılları arasında Kılışbiyhable'ye dahil olmuştur (Dumanov, 1994, s. 13, 23; Kumikov, 2003, s. 25; Gubjokov, 2009, s. 144; Kanlokue, 2021, s. 10). Uzunyayla'da yaptığımız alan çalışmamız esnasında Tahtaköprü köyünün sakinleriyle görüşmeler yaparak iskân süreçlerini dinledik:

“Babam 3 yaşındayken dedemle gelmiş ve amcam orada kalmış. Sülalemiz Kafkasya'da gümüş işleri yaparmış. Buraya geldiklerinde önce Uzunyayla'ya bakıyorlar. Dedem burada yaşayamayacağını düşünüp Maraş'ta da el sanatları var diye Maraş'a gidiyor. Ancak orada altın ve bakır işi yapılıyor. Bizimkiler gümüş işi yapamayınca bir kağrı arabasıyla 30 günde Samsun'a oradan da gemiyle Kafkasya'ya dönüyorlar. Bu esnada babam 7, amcam 9 yaşında. Ortamın daha kötü olduğunu görünce dönmeye karar veriyorlar. O sırada babamın amcası, amcama bir kama yapıyor ve bırakmak istemediği için siz gidin biz arkadan geliriz diyorlar. Dedem ve babam geliyor, amcamlar geleceği sırada Sovyet devrimi oluyor ve onlar orada kalıyor” (K. K., 63).

“Önce babamın amcası gelmiş, Sivas'a yerleşmişler Emir Marşan Paşa halamızın kocasıydı. Amcam Sivas'ta ev yapmış, tutunamayınca Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Çerkesçe adı Abukhable olan Taşpınar köyünü kurmuşlar. Tahtaköprü köyünde yaşayan Hağundoko Murat rahatsızlanınca ziyarete gelmişler. Murat Bey vefat edince beğenip köye yerleşmişler. Yeğenimiz olan Hağundoko sülalesinin evini almışlar. Sülalemizin o kolundan gelen Osmanlı'da Harbiye ve Nafia bakanlığı yapan Abuk Ahmet Paşa Tahtaköprü'de doğdu. Ama bizim gelişimiz

⁸ Büyük Kabardey: Malka ve Terek Nehirleri arasında, güneyde Osetya'ya kadar uzanan bölge (Dubrovin, 2017, s. 35).

amcamlardan farklı. Babam 1921'de yaklaşık 35 yaşında Kafkasya'dan çıkmış. Rus ordusunda subay olan babam Abuk Hatem Gani işkence görmüş, topukları kırılmış. Babam en son Beserek'te ikamet eden Zabit Hoca (imam) ve Yahyabey'den Şed Mehmet Efendiyle (imam) geldi. Babam önce Almanya oradan Ürdün'e daha sonra da 1938 gibi Uzunyayla'ya geliyor. Almanca ve Fransızca biliyordu. O dönem Ruslar Kayseri'de Sümerbank'ı açıyor ve babam orada tercümanlık yapıyor" (K. K., 32, 46).

Büyük Kabardey bölgesindeki tlektleş sülalelerden Kundet sülalesi Han Giray'ın 1836'da tuttuğu notlara göre Kafkasya'da Çegem bölgesinde 5 köye sahiptir (Gubjokov, 2009, s. 140). Alan çalışmamız esnasında Kundet sülalesinin Uzunyayla'da hâkim olduğu köyler de ziyaret edilmiştir. Eski adı Viranşehir olan bölgede yaşayan Çerkesler tarafından Yerenşihar olarak da zikredilen Çerkesçe adlandırması Kundetey olan Örenşehir, Sacayağı ve Karakuyu köylerinde tarafımızca görüşmeler yapılmıştır.

Alan çalışmamız esnasında Kundet sülalesi hâkimiyetindeki köylerde kaynak kişilerle görüşmelerde verilen bilgilerin birbirleriyle tutarlı olduğu tarafımızca görülmüştür: "Karakuyu köyüne geldik. Bu köyden gidenler Sacayağı, Dikilitaş ve Karahalka köylerini kurdular" (K. K., 27). "Karakuyu köyüne yerleştik. Toprak daha iyi olduğu için Sacayağı köyüne geçtik" (K. K., 55). "Bizim köy (Örenşehir) önce Karakuyu köyüne yerleşti. Kundetler vardı o zaman onlarla beraber oraya yerleştiler. Karakuyu'dan ayrıldı, oradan tekrar buraya yerleşti. Derken üç sefer yerleşti bizim köy" (K. K., 29). "Bizimkiler önce Karakuyu'dalar sonra buraya (Kurbağalık) geçiyorlar" (K. K., 14, 64). Bu bilgilere ek olarak Kırkpınar köyünden kaynak kişiyle yaptığımız görüşmede Uzunyayla'ya gelen Sasık sülalesinin Kafkasya'da bölgesinde yaşadıkları Kundet sülalesinin Uzunyayla bölgesindeki Karakuyu, Sacayağı, Dikilitaş ve Karahalka köylerinden toprak alarak kurduklarını öğrendik (K. K., 66). Kaynak kişilerin tüm bu anlatımlarını göz önünde bulundurduğumuzda Uzunyayla Çerkeslerinin tabiriyle 7 Kundet köyünün Karakuyu, Sacayağı, Dikilitaş, Karahalka, Örenşehir, Kurbağalık ve Kırkpınar köyleri olduğu anlaşılmıştır.

Tüm bu bilgilere ek olarak Yukarıbeyçayır köyünde görüşme yaptığımız kaynak kişi Kundet sülalesinin bir dönem köyde oturduklarını şu anda köyde Kundet sülalesinden kimsenin kalmadığını aktarmıştır (K. K., 31). Kundet Kurgok'un Çerkesçe adı kurucu sülale Marğuş'tan dolayı Marğuşey olan Yukarıbeyçayır köyünde yaşamasının nedeni iki sülalenin Kafkasya'daki tanışıklığıdır. Uzunyayla alan çalışmamız sırasında pek çok sülalenin dostluklarını Kafkasya'dan Uzunyayla'ya bu şekilde taşıdıklarına şahit olduk.

Kundet sülalesinin Kafkasya'da hâkim olduğu bölgeden gelen Karakuyu köyü Kafkasya'da nehir isimleri olan Şegem ve Şhaliko adında iki mahalleden oluşmakta ve köy kara yoluyla gelmiştir (K. K., 41; Blaramberg, 2017, s. 156).

Kabardey'de gerçekleşen reformlar sonucunda Kundet Kurgok'un köyü Sasikhable ve Kundet Batırşın'ın köyüyle; Kundet Kambot'un köyü Altudokuey, Pırhışhable ve Şogenhable'nin bir kısmı ile birleşmiştir (Dumanov, 1994, s. 22).

Uzunyayla alan çalışmamız sırasında kaynak kişilerle yaptığımız görüşmeler ve Rus kaynaklarına göre Kafkasya'da bir arada yaşayan sülaleler hakkında verilen bilgiler birbirleriyle uyumludur. Bu durumu örneklendirecek olursak Pırhış, Altudoko ve Şikebaho sülaleleri hem Kafkasya'da hem de Uzunyayla'da Kundet sülalesinin yanında yer alan sülalelerdir. Buna istinaden Uzunyayla'da Pırhış sülalesinin meskûn olduğu Kurbağalık köyünün Çerkesçe adı Şikebahoy'dur ve hem Altudoko hem de Şikebaho sülaleleri Çerkesçe adı Kundetey olan Örenşehir'de meskûndur. Bununla birlikte Kurbağalık köyünde yaptığımız alan çalışmasında kaynak kişi köye meskûn olmalarındaki nedeni

köylerindeki bir dereyi Kafkasya'da Kundet sülalesinin hâkim olduğu bölgedeki Şhalıko Nehri'ne benzettikleri için ilk gelenlerin buraya yerleştiklerini aktarmıştır (K. K., 14, 64).

Uzunyayla Hatohşoko sülalesiyle birlikte Duman sülalesinden Kanşubiy ve Nakho kardeşler; Murat ve Musa kardeşler gelmiş, başlangıçta Yahyabey köyüne meskûn olmuşlar daha sonra tlektleş sınıfındaki Kundet sülalesinden arazi satın alarak Örenşehir köyüne yerleşmişlerdir. Duman sülalesinden bazı aileler Uzunyayla'nın Alamescit, Uzunpınar, Üçpınar köylerinde ve Kahramanmaraş Andırın'da meskûndur (K. K., 26, 34, 53).

Duman sülalesi Kafkasya'da Çegem Nehri'nin sol kıyısında prens Hatohşoko bölgesinde sülale adıyla köye sahip olmuştur. Duman köyü toprak reformlarıyla Karmahable'ye dahil olmuştur (Dumanov, 1994, s. 14, 21).

Çerkesçe adlandırması Şhalıkuey'i Kafkasya'da Kundet sülalesi bölgesindeki Şhalıko Nehri'nden alan diğer adı Beyazköy olan Sacayağı'nda meskûn ve molla, efendi, kadı basamaklarından oluşan din adamları sınıfına mensup Uzunyayla'da Mole sülale adıyla bilinen sülale de Kafkasya'da prens Bekmırza, tlektleş Kundet sülaleleri bölgesinde Şhalıko Nehri kıyısında sülale adıyla köye sahip olmuştur (Mamhegov, 2006, s. 28; Naloeva, 2015, s. 359).

Küçük Kabardey⁹ bölgesinde günümüzde Murtazavo olarak varlığını sürdüren, Uzunyayla'da Karhalak olarak da zikredilen Karahalka köyü Çerkesçe adlandırmasında Mertezey olarak karşımıza çıkmıştır. Köyden kaynak kişiyle yaptığımız görüşmede köye geliş süreçlerini aktarmıştır:

“Büyükbabamız İshak ve dört oğlu varmış. Herkes atlı arabalara binmiş büyükannemiz evde kalmış. Habze¹⁰ gereği gelin olduğundan konuşamıyor. Sonra birisi farketmiş getirmiş gelini. Dedem yolda doğmuş. İslam yolculuğuna çıkıyoruz, İslamiyet için geliyoruz diye adını İslam koymuşlar. Bizimkiler Kars'a gelip 8 yıl yaşamışlar. İlk gelen dede Kars'ta vefat etmiş ve mezarı da orada. Benim dedem Ahmet Uzunyayla'da çok Çerkes var oraya gidelim demiş. Önce Karakuyu tarafına gelip bakmışlar, sonra Karahalka'ya yerleşmişler. O zaman Karahalka'da Kuşhalar ve köyü kuran Murtazalar varmış. Dedem köye yerleşmiş” (K. K., 18).

Kaynak kişiden alınan bilgide olduğu gibi Karahalka köyünün Çerkesçe adlandırması Mertezey'dir ve Han Giray'ın notlarına göre Mertazehable Küçük Kabardey'de Prens Tausultan'ın bölgesinde Terek'tedir. Kayıtlara göre 35 hane 161 nüfusa ve 16 hane 48 nüfusa sahip iki Mertazehable vardır. Toprak reformları sonucunda Mertezey köyüne Novo-Mertezey ve Bezrikuey dahil olmuştur (Dumanov, 1994, s. 17, 24; Gubjokov, 2009, s. 141).

Alan çalışmamız esnasında Kırkpınar köyünün sakinleriyle derleme yapma fırsatı bulduk:

“Bizimkiler atıyla malıyla karayoluyla Azerbaycan üzerinden gelmişler. Oset beyleriyle dedemin iki abisi bacanakmış. Oset beyleriyle beraber gelip Kars'a yerleşmişler. En büyükleri Hacı Ömer Bey ve Hasan Lütfü Bey'dir. Eleşkirt'de iki Ermeni genci evlenmek istiyor. Düğün olacak Sürmeli Mehmet Ağa diye bir Kürt ağası var. Sürmeli Mehmet Ağa'nın oğlunu yılan sokmuş ağa da 7 yıl yas tutacaksınız demiş. Ermeni gencinin babası Hacı Ömer Bey'e gidip durumu anlatıyor. Düğün yapılırca Sürmeli

⁹ Küçük Kabardey: Sunja Nehri kıyılarındaki dağ eteklerine kadar Terek Nehri'nin sağ kıyısını kaplayarak doğuda Çeçenistan'a kadar uzanan bölge (Dubrovin, 2017, s. 35).

¹⁰ Habze: Çerkes toplumsal hayatını düzenleyen kurallar bütünü.

Mehmet Ağa karşı çıkıyor düğün sahibi de kaymakam bey izin verdi diyor. Sürmeli Mehmet Ağa, Hacı Ömer Bey'in evine gidiyor. Kaymakamı ve çocuklarını öldürüyor. Sonra anneleri diyor ki buradan gidelim. Kırkpınar köyü Karakuyu, Sacayağı, Dikilitaş ve Karahalka köylerinden arazi alarak kuruldu. Buradaki Sasikhable köyü Kafkasya'da da var" (K. K., 66).

Köyde meskûn Abaze sülalesinden kaynak kişiyle yaptığımız görüşmede "Aslımız Abaza ama çok önceleri Kabardey bölgesine geçmişler. Dedelerimiz üç kardeş. Biri Kafkasya'da kalmış, iki kişi Kafkasya'dan önce Kars'a oradan da Uzunyayla'nın Olukkaya ve Kırkpınar köylerine yerleşmişler. Dedemin babası Kırkpınar'da ev yapmış. Olukkaya'daki kardeşi Kafkasya'da kalan kardeşini almaya gitmiş ama geri dönmemiş" (K. K., 23).

"Sülale adımız Koşogo. Evimizin önünde de uzun bir ağaç varmış ve ev hakkında herhangi bir şey söyleyeneceği zaman Çerkesçe uzun ağaç anlamına gelen jigih kelimesini kullanmışlar. O yüzden Uzunyayla'da Jigih sülale adıyla biliniyoruz. Türkiye'ye iki kişi geliyor biri zaten savaşa gidiyor geri gelmiyor. Bir kişi kalıyor evlendikten sonra iki kol oluşuyor" (K. K., 52).

Sasikhable 1865 yılına kadar Büyük Kabardey'de Kundet sülalesinin hâkim olduğu Çegem bölgesindedir. Ancak Kabardey'de gerçekleşen idari ve toprak reformları sonucunda Sasikhable, Kundet Kurgok'un köyüyle birleşmiştir (Dumanov, 1994, s. 20, 22).

Toponiminde Jambot adını barındıran Aşağıborandere köyünden sülaleyle yapılan görüşmede köylerin toponimine dair bilgi alınmıştır:

"Sülalemiz 1860-64 yılları arasında karayoluyla Uzunyayla'ya Aşağıborandere köyüne geliyorlar. Köyde önce Çeçenler yaşamış ve biz gelmeden önce çıkmışlar. Aşağıborandere köyüne de dedelerimizden birinin adı olan Jambot'a istinaden Jambotey adını veriyoruz. Aynı dedenin torunları olan Jambot sülalesi Olukkaya köyünde yaşadı ve köye Çerkesçe ismini verdi. Bizim sülale adımız Besleniko'dur. İnal'ın oğlu Beslen'in torunlarıyız" (K. K.,67).

Alan çalışmamız esnasında Olukkaya köyü için Pöhrenk adlandırmasının da zikredildiğine tanık olduk.

"Bizden önce Çeçenler 70 hane gelmişler. Çeçenlerin bir kısmı daha sonra Osmanlı'nın başka yerlerine dağılmışlar. Giden Çeçenlerden yedi hane köye geri geldiğinde biz (Kabardey Çerkesleri) köye yerleşmiştik. Ancak yedi hanenin beş hanesi köye, iki hanesi de Sivas'ın Yukarıhüyük köyüne yerleşti. Köyümüzün yarısı Çeçen yarısı Kabardey Çerkesidir" (K. K., 2).

Alan çalışmamız esnasında köyün Kabardey sakinleriyle de görüşme yapılmıştır:

"Bizim ayrılışımız 1864'ten sonra. Kafkasya'da 7-8 köyün thamadesi toplantı yapıyorlar ve toplantıya Kafkasya'dan gelen Kaspot Ali isimli dedemizi çağırıyorlar. Rusların o dönemde iki metodu vardı. Ya sürgün ediyorlardı ya da içeri atıp öldürüyorlardı. O dönemde 17-18 yaşında olan Kaspot Ali'ye kardeşlerini de al kaç diyorlar. Kardeşleri de kendinden 2 yaş, 3-4 yaş küçük en küçüğü 12-13 yaşında. Üçü birlikte çıkıyorlar, bir yerde baskın yapıyorlar. Kaspot Ali bu tarafa kaçıyor ama dağılıyorlar. Kaspot Ali İstanbul'a geliyor, atıyla birlikte bir hana giriyor. Bu esnada bir dilenci elini uzatıyor ve ekmek parası istiyor. Bizim dede de elini cebine atıyor cebindeki paranın yarısından fazlasını veriyor ve dilenci elini tutuyor. O dönemlerde Osmanlı'da medreselere öğrenci

alırlarken bu şekilde bir sınama yapıyorlarmış. Dedem dini eğitim alıyor. Sivas'a gelip merkeze yerleşiyor. Burada bizim köyde (Aşağıborandere) Teune diye bir sülale var. Bizimkiler o sülaleyle Kafkasya'da da beraberler. Diyorlar ki yeğenimiz Sivas'ta Osmanlı Türkçesi biliyor, bize faydası olur düşüncesiyle Sivas'a gidiyorlar ve dedem kapıya asma kilidi takıyor bir daha da geri dönmüyor. Sonra biz irtibat kurduk. Kabardey Balkar Cumhuriyeti'nde Nalçık'e 20 km mesafedeki köyümüzde sülalemizden bir kaç aile hâlâ orada yaşıyor. Bir diğeri de Suriye Kuneytra'ya yerleşmiş" (K. K., 24).

Alan çalışmamız esnasında Çerkesçe adı Marğuşey olan Yukarıbeyçayır köyünü ziyaret ettik. Kaynak kişi sülalesinin geliş hikâyesini şöyle aktarmıştır:

"Biz köye en son yerleşen sülaleyiz. Dedelerimiz Salih ve İsmail'in babaları vefat etmiş ve üvey anneleriyle Sarıkamış'a gelmişler. İçinde altın olan sandıkları varmış. Kadın akrabalarıyla haberleşmiş, sandık çalınmış, iki çocuğu dövmüş. Sonra kadın da gitmiş. Bu olaydan sonra dedelerimiz Tokat'a gelmişler, yer verilmiş ama çok durmamışlar. Buraya gelmeden önce Adana Tufanbeyli Bolatpınarı köyüne yerleşiyorlar. Oradan Yukarıbeyçayır'a gelmişler. Köyümüzün adı kurucu sülale Marğuş'tan dolayı Marğuşey'dir" (K. K., 31).

Alan çalışmamız esnasında Uzunyayla'da toprak sahibi Anzor sülalesinin köyü Hajret Kabardeyi Çerkesleri grubundaki Kaftangiyen köyünden kaynak kişiyle yaptığımız görüşmede köyünün 1867 yılının 11. ayında Anzor Aslanbek tarafından kurulduğunu aktarmıştır (K. K., 49). Anzor Aslanbek'in 1864 yılında Abzeh bölgesinin bir parçası olan Kuban civarında olan köyü, Kabardey bölgesi şefinin verdiği bilgiye göre Kont Yevdokimov'un emirlerine uymadığı gerekçesiyle 11 Mayıs 1864'te Büyük Kabardey bölgesine gönderilmiş, köyün yerleşimi Çerek bölge başkanına göre 25 Ağustos 1864'te tamamlanmıştır. Köye 60 aileye ek olarak, Anzor Kaysın'ın köyünden 32 aile, Erken köyünden 2 aile, Kalespi köyünden 1 aile Küçük Kabardey'den Borok köyünden 13 aile, Haptsey köyünden 2 aile olmak üzere toplam 50 aile yerleşmiştir. Köy nüfusu 225 erkek, 207 kadın olmak üzere toplam 432 kişiye ulaşmıştır. Ancak Anzor Aslanbek 1867'de Kuban civarına geri dönmüştür (Beytuganov, 2007, s. 68-69). Rusça araştırma eserde 1867'de en son Kuban bölgesinde görülen Anzor Aslanbek ve maiyetindekilerle ilgili daha fazla bilgi yoktur. Çünkü artık Uzunyayla'ya gelmişler ve kaynak kişinin ifadesinde olduğu gibi Kaftangiyen köyünü kurmuşlardır.

Anzor sülalesinin Uzunyayla bölgesindeki köylerinden birisi de Taşlıgeçit köyüdür. Söz konusu köyden kaynak kişiyle yapılan görüşmede "Sülalem 1867 yılında Anzorey köyünden deniz yoluyla Samsun'a gelmiş oradan da Uzunyayla'ya yerleşmişler. İlk yerleştiğimiz köy köyümüz Taşlıgeçit'tir" (K. K., 6) bilgisi alınmıştır.

Görüldüğü gibi Anzorlara bağlı olan sülaleler Uzunyayla'ya kafile hâlinde gelmiş ve Türkçe isimleri Kaftangiyen ve Taşlıgeçit olan köyleri kurmuşlardır. Kaftangiyen köyü Anzor sülalesinin isim vermesiyle Anzorey; Taşlıgeçit köyü Tok sülalesinin isim vermesiyle Tokhable adını almıştır. Her iki kaynak kişinin verdiği bilgiler ve Rusça araştırma eserden aldığımız bilgiler birbiriyle uyumaktadır. Alan çalışmamız esnasında dikkatimizi çeken bir husus da nispeten küçük bir köy olarak tabir edebileceğimiz Taşlıgeçit köyünün kuruluş amacının araziyi tutmak olarak düşünülmektedir.

Alan çalışmamız esnasında Kaftangiyen ve Pazarsu köylerinin Türkçe adlandırılmasıyla ilgili kaynak kişilerden bilgi aldık: "Kaftangiyen köyündekiler Kafkasya'dan geldikten sonra çok zaman çerkeska giydikleri için köy Kaftangiyen adını aldı. Pazarsu da gavurların pazar yeri idi. Orada hem çevrili bir yer hem de su akıyordu o yüzden Pazarsu diyorlardı" (K. K., 51).

Kafkasya'da Lesken ve Uruh bölgesinde oldukça güçlü, toprak sahibi sülale olan Anzor sülalesi mensupları 1836'da kendi isimlerini vererek 6 köye sahip olmuştur (Gubjokov, 2009, s. 139).

Kabardey'de gerçekleşen reformlar sonucunda Anzor Kaysın'ın, Anzor Aslemırza'nın köyleri ve Anzor Tembot'un köyünün bir kısmı Lesken bölgesinde Çerek Nehri civarında Anzorey adı altında birleştirilmiştir. Anzor Hatu'nun köyü ise Hatuey olarak aynı kalmıştır (Dumanov, 1994, s. 23).

Hayriye köyünün Çerkesçe adlandırması, Hajamırza'dan dolayı Jamırzey'dir (K. K., 33, 44, 61). Konuyla ilgili basılı Rus arşiv belgelerine göre Veril Hacı Jamırza önderliğindeki grup 1865 yılında Küçük Kabardey bölgesinden ayrılmıştır (Dumanov, 1994, s. 49). Yine aynı köyde meskûn İslam sülalesi de Küçük Kabardey bölgesinde prens Gilahsten'in bölgesinde sülale adıyla köye sahip olmuştur (Gubjokov, 2009, s. 142). Köy Uzunayla'da alışılan aksine sülale adıyla (Veril) değil Hacı Jamırza'nın adına istinaden - ey sahiplik ekiyle Jamırzey adını almıştır. Hilmiye köyü hakkında yaptığımız alan çalışmalarında kaynak kişiler köye ilk Beşkazak sülalesinden Mustafa'nın oğlu Mehmet ile; Hacı Ahmet Bey'in oğlu Hacı Musa Bey ile ve ayrıca Hacı İsmail'in geldiğini aktarmışlardır. Beşkazaklar köye Çerkesçe adını verirken köyün Türkçe adı önce Domuzdere sonra Hilmiye olmuştur (K. K., 9, 21, 26, 57, 59).

Hilmiye köyünde meskûn Kenet sülalesinden Aslangeri oğlu Yusuf, Matgeri oğulları İsmail ve Elhasla, Hacımehmet oğulları Ali, Osman ve Kasım ile Uzunayla'ya gelmiştir.¹¹ Aynı sülaleden Kafkasya'daki köyünüzü biliyor musunuz sorusunu yönelttiğimiz kaynak kişi "Dugulubgey'de sülalemizin kalanlar yaşıyorlar" cevabını vermiştir (K. K., 21).

Alan çalışmamız esnasında Hilmiye köyünden başka bir sülaleye mensup kaynak kişiyle de görüşme yapılmıştır: "İlk yerleşim yerimiz Tokat'a geldik. Ancak hastalıktan dolayı çok durmayıp önce Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Kiremitli köyüne sonra 1861-1862 gibi Uzunayla'nın Hilmiye köyüne yerleştik. Dedemlerimiz Ömer oğlu Abdullah ile ve Hacı Ganimet oğlu Talustan ile köyümüze sülalelerimizden ilk yerleşenlerdir" (K. K., 9).

Kafkasya'daki toprak sahibi sülalelerden birisi de Tambiy sülalesidir. Tambiy sülalesi Kabardey bölgesinde Baksan ve Kışpek Nehirleri civarında ciddi bir etki alanına sahip olmuştur (Klaproth, 1814, s. 311).

Kabardey'de gerçekleşen reformlar sonucunda Tambiy Mırzabek'in köyü Baksan Nehri üzerindeki Navruz Bekmırza'nın köyüne; Tambiy Berd'in köyü yine Baksan Nehri üzerindeki Tambiy Zarakuş'un köyüne dahil olmuştur (Dumanov, 1994, s. 22).

Alan çalışmamız esnasında ziyaret ettiğimiz köylerden Taşoluk köyü başlangıçta Batırdegu sülalesi tarafından kurulmuş ve Batırdeguhable adını almıştır. Ancak sülalenin köyden ayrılmasıyla köyün adı Hapaşey olarak değişmiştir (Temel, 2019, s. 8). Tambiy sülalesinden olan Hapaşe sülalesi Kafkasya'da Baksan'da olduğu gibi Uzunayla'da da Çerkesçe adı Hapaşey olan Taşoluk köyüne isim vermiştir (Gubjokov, 2009, s. 139). Başlangıçta Tokat'ın Turhal ilçesindeki Arzupınarı köyüne yerleşerek köye Hapaşehable adını veren sülaleyle yapılan görüşmede: "Sülalemiz Tambiy, Hapaşe ise dedemizin adı. Kafkasya'dayken dedemiz bir toplantıda Ruslara sinirleniyor ve bıyıkları köpek bıyığı gibi dik dik oluyor. Olaydan sonra Çerkesçe dik köpek bıyığı manasında Hapaşe adını alıyor (K. K., 39). Bu şekilde sülale mensuplarından birinin ismiyle anılması karşılaşılan bir durumdur.

¹¹ Sami Genel'in tarafımıza verdiği soyağacından.

Büyükkabaktepe köyü Çerkesçe Hağundokey ve Tambiyhable olmak üzere iki mahalleye sahiptir. Hağundoko sülalesinden kaynak kişiyle yapılan görüşmede: “Sülalemiz 146 kişi olarak Gürcistan üzerinden karayoluyla gelip, önce Tahtaköprü'ye¹² ardından Büyükkabaktepe köyüne yerleşti. Torosların kıyısındaki şu anki köyümüze atlarımız için yerleştik. Ardından başka sülalelerinde gelmesiyle 40 hanelik bir köy olduk” (K. K., 68). Köyden başka bir kaynak kişiyle yapılan görüşmede köyün kuruluşuna dair bilgi edinilmiştir: “Duyduğuma göre köyümüze başta Pınarbaşı'nın girişinde Ekrek diye bir yer var orayı vermişler, Kabaktepe'yi de yayla olarak göstermişler. Ancak yazın Kabaktepe'ye gittiklerinde ormanlık olduğunu görünce geri dönmemişler, Kabaktepe'ye yerleşmişler. Bu nedenle köyümüz Uzunayla'dan biraz uzaktır” (K. K., 22).

Alan çalışmamız esnasında Karaboğaz köyünü ziyaret ettik ve köyden üç sülaleyle görüşme yaptık. Kaynak kişilerden birisi dedeleri tarafından kurulan Aslanhable köyüne (Karaboğaz) geliş süreçlerini şöyle aktarmıştır:

“Benim dedem 6 yaşında, onun babası 28 yaşında, onun babası 58 yaşında geldi. Yani üç kuşak bir arada geldi. Karadeniz'in Taman limanından gemiyle Samsun'un Bafra ilçesine geldiler. Daha sonra da Adana'dan gelenlerin yazın konakladığı Karaboğaz kışlası diye geçen yere yerleştiler. Köyümüzün kuruluşu 1278 (1861/1862)'dir. Aslında Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ndeki Abaza bir sülaleyiz. Ama Kabardeylemişler” (K. K., 12).

Kaynak kişinin verdiği bilgi Han Giray'ın notlarıyla doğrulanmaktadır. Han Giray'ın 1836'da tuttuğu notlara göre Aslanhable köyü Baksan'a karışan Şegem Nehri'nin kıyısında bir Abaza köyüdür ve Abaza asıllı Aslan sülalesi Han Giray'ın notlarında 16 toprak sahibi Abaza sülalesi içinde yer almaktadır (Gubjokov, 2009, s. 181). Aslan sülalesinin Kafkasya'da Kabardey Çerkesleriyle iç içe yaşama durumu Uzunayla'da da devam etmiştir ve Aslanhable köyü hem Kabardey Çerkeslerine ait köylerle iç içedir hem de köyde Abaza sülalelerin yanı sıra Kabardey Çerkesi sülaleler de meskündür.

Köyde meskûn olan Abaza sülalelerden biriyle yapılan görüşmede geliş ve iskân hikâyelerini dinledik:

“Kafkasya'dan Samsun'a geliyorlar ve babaları Musa yolda vefat etmiş. Bir süre çocukları Aslanbek, Mecit ve anneleri Kütahya'da yaşamışlar. Daha sonra Karaboğaz köyündeki yeğenlerimiz yetim kaldı diyerek Kütahya'dan buraya gelmişler. Aslanbek ve Mecit düzen kurmuşlar. Aslanbek'in İshak, Zaurbek, İsmail ve Hüseyin isimlerinde dört oğlu bir kızı oldu. Birisi Yemen'de şehit düştü birisi Rusya'ya esir düştü, birisi benim dedemdi gazi oldu, diğeri de Zaurbek adında bir hocaydı. Hocalar askere alınmazdı o burada kaldı. Mecit'in çocuklarından biri de şehit oldu, ikisi iş imkânları nedeniyle Adana'ya yerleşti, diğeri de Kamil, çocukları burada. Amcaları Şuayip ve İsa Adana'nın Ceyhan ilçesinin Büyükmangıt köyüne defnedilmiştir. Köyün yarısı Abaza yarısı Kabardey Çerkesidir. Biz Karma sülalesi Abazayız” (K. K., 30).

Karma sülalesi de Aslan sülalesi gibi Abaza kökenli olup zamanla Kabardey Çerkeslerine dahil olmuşlardır (Beytuganov, 2007, s. 415).

Kafkasya'daki Karmahable Dumanhable, Hağundokuey'in bir kısmı, Jeriştay'in bir kısmı ve Abaza Pesçane köyünün bir kısmıyla birleşmiş, köy Sovyet döneminde Kamennomostskoye adını almıştır (Dumanov, 1994, s. 21, 24).

Aynı köyde meskûn farklı bir sülalenin geliş ve iskân hikâyesini dinledik:

¹² Köy, Türkçe adını köyün girişindeki tahta bir köprüden almaktadır.

“Sülalemizden dedemiz İslam eşi, üç oğlu ve iki kızıyla birlikte Gürcistan üzerinden gece yürüyerek gündüz saklanarak Kars’a geliyor ve köylerde imamlık yapıyor. Kars, Rusların eline geçince önce Erzurum’a gidiyor oradan da kendi yöresindeki Çerkeslerin olduğu Uzunyayla’ya geliyor. Önce Kabaktepe köyüne yerleşiyor. Daha sonra imamlık yapmak için Hilmiye köyüne oradan da Karaboğaz köyüne yerleşiyor” (K. K., 35).

Aynı sülalenin mensuplarıyla görüşme yaptığımızda geldikleri köyü öğrendik: “Dedelerimizin geldiği köy Psıgansu diye bir Kabardey köyü. 17 sene önce gittiğim köy vardı Yeroko diye bir köy iki köyde de sülalemizin mensuplarıyla tanıştık” (K. K., 38). Kaynak kişinin Psıgansu olarak bahsettiği yerleşim birimi bu adı Sovyet döneminde almıştır. Eski adıysa Janhotey’dir (Duman, 1994, s. 25).

Karaboğaz köyünde yapılan alan çalışmasında görüldüğü gibi bazı sülaleler deniz yoluyla gelirken bazıları karayoluyla gelmiştir.

Alan çalışmamız esnasında Methiye köyü de ziyaret edilerek köyün geliş ve kuruluş süreci dinlenmiştir:

“Köyümüzün adı Gavurören derlermiş, çok gavur ve kilise varmış. Köyümüz 22 hane olarak deniz yoluyla 1856’da İstanbul’a geldi. Buraya gelmeleri 2-3 sene sürdü, köy 1858’de kuruldu. Dedemiz şurada çimde ev yaptı güz oldu ev yapamadılar. O kış orada kaldılar. Bizden ilk gelen dedem Koşi Hacı Yakup’tur. 22 hane 20 sene oturduktan sonra 10-12 hane daha Argudan’dan geldi. Daha sonra Pazarsu’dan Merzeyler geldi, Sacayağı ve Yukarıkaragöz’den de sülaleler geldi” (K. K., 49, 51).

Kaynak kişi tarafından Gavurören olarak zikredilen, Osmanlı arşiv belgelerinde Kafirviran olarak geçen Çerkesçe adı Mudarey olan köy günümüzde Methiye olarak adlandırılmaktadır.

Alan çalışmamız esnasında Yeniassıpınar köyünden kaynak kişi köyün geliş ve kuruluş sürecini anlattı: “Köyümüzün geldiği kafile 18 Kasım 1890’da Mersin’e indi. Köyümüz Yeniassıpınar’ın kuruluşu 1891-1892’dir” (K. K., 5). Toprak sahibi Januko sülalesi tarafından kurulan Uzunyayla’da Kafkasya’daki Çerkesçe adı Janıkuey’i muhafaza eden Hajret Kabardeyi Çerkesi Yeniassıpınar köyü, Han Giray’ın 1836’daki notlarına göre Argudan’dadır (Gubjokov, 2009, s. 139).

Alan çalışmamız esnasında son gelen köy olarak sıklıkla zikredilen Şerefiye köyünün kuruluş hikâyesini ve hem Türkçe hem de Çerkes adını nereden aldığını kaynak kişilerden dinledik: “1901 senesinde köyümüzün temeli atıldı, 1903’de köyümüz teslim edildi. Köyümüz Nalçik vilayetinin Astemirey köyünden geldi. Padişahlar tarafından verilen araziye Şerefiye adı verilir. Köyümüz Sultan II. Abdülhamid Kafkasya’dan gelen dedelerimize hibe edildiği için köyümüz adını oradan almıştır” (K. K., 1, 4, 8, 13, 36, 60). Kafkasya’da “Nijni Akbaş ve Verhni Akbaş köyleri Astemirey’in parçasıdır. Türkiye’de Kayseri Pınarbaşı’na bağlı Şerefiye köyü ve Kahramanmaraş Göksun’a bağlı Soğucak köyü oradan gelmiştir” (K. K., 5). Küçük Kabardey’de Prens Gilahsten’in bölgesindeki Kurp Nehri civarındaki Astemirey köyü 1858’de 77 hane 470 nüfusa sahiptir ve Sovyet döneminde Verhni Akbaş adını almıştır (Dumanov, 1994, s. 17, 25; Gubjokov, 2009, s. 142). Görüldüğü gibi Astemir sülalesinin Kafkasya’da iki köye sahip olma durumu Türkiye’de de devam etmiştir.

Uzunyayla haritasına baktığımızda sonradan iskân olan Yeniassıpınar, Uzunpınar, Kırkgeçit ve Şerefiye köylerinin geç iskânları nedeniyle arada kalan ya da uzak arazilere yerleştikleri görülmektedir.

Kılıçmehmet köyünde yaptığımız alan çalışması sırasında Kafkasya'daki köyünüzü biliyor musunuz sorusunu yönelttiğimiz kaynak kişi sorumuzu şöyle cevaplamıştır: “Kafkasya'daki köyümüz adı Nartan'dır” (K. K., 43). Kafkasya'da Kılışbi sülalesinin bulunduğu Nalçik'teki Nalçik Nehri'nin sol kıyısındaki köy, Han Giray'ın notlarına göre toprak sahibi bir sülale olan Kılışbiy adını taşımış, köyün kaynak kişi tarafından zikredilen Nartan adını alması ise Sovyet döneminde söz konusu olmuştur. 1865-67 arasında Alheskirey, Ğukejey, Ağzağhable ve Haupehable köyleri Kılışbiyhable ile birleşmiştir (Dumanov, 1994, 15, 23, 25; Gubjokov, 2009, s. 139).

Köy Uzunyayla'da Çerkesçe adlandırmasında toprak sahibi sülalenin adını korumuştur. Söz konusu köye yerleşen kaynak kişi kendi sülalesinin geliş hikâyesini şöyle aktarmıştır:

“Bizim köyü ilk önce Adana'ya vermişler sıcak ve sivrisinek yüzünden Uzunyayla'ya gelmişler. Musa, Mansur, Yunus ve Ömer dört kardeş olarak gelmişler. Yunus'un iki oğlu Hacı Sait ve Hacı İsmet; Ömer'in iki oğlu Şamil ve Murat. Hacı İsmet benim dedemdir. Sülalemizden Musa ve Mansur Methiye köyüne yerleşmişler. Sülalemizden Şam'da 3 hane, Ürdün'de 13 hane var” (K. K.,43).

Alamescit köyünden kaynak kişiyle yapılan görüşmede Köyün kuruluşunda Lığur, Adaje ve Dumanış sülaleleri bulunmuş, bu sülalelerden Lığur sülalesi Üçpınar köyünden Duman sülalesini, Adaje sülalesi Yukarıkızılcıevlik'ten Lup sülalesini, Dumanış sülalesi de Burhaniye köyünden Ademey sülalesini getirmiştir. Köyün Çerkesçe adlandırması Lığurhable'yken Türkçe adlandırması sahip olduğu camiden dolayı Alamescit'tir. Kaynak kişi sülalesinin bir kısmının Gebelek köyüne bir kısmının da Kılıçmehmet köyüne gittiğini aktarmıştır (K. K., 15).

Yağlıpınar köyüne isim veren toprak sahibi Jerişte sülalesi Uzunyayla'ya Akhmed ve Beşgür sülaleleri ile gelmiştir. Başlangıçta Pınarbaşı'na yerleşen bu sülaleler Yağlıpınar köyüne 2 km uzaklıkta Yağlıpınar ve Pınarbaşı'nın ortasında diyebileceğimiz Çerkesçe Küçük Vatan anlamında gelen Hekujtsuk (bu alanda şimdilerde Kurbağalık köyünde meskûn V-Ğolpenoko sülalesine ait iki mezar taşı bulunmaktadır) denilen alandaki Gazi ve Kuday sülalelerinin de kendilerine katılmasıyla Jeriştey köyünü kurmuşlardır. Çerkesçe adlandırması Jeriştey olan köy Jerişte, Gazihable ve Kudayhable olmak üzere 3 mahalleye sahiptir. Jerişte mahallesinde Jerişte, Akhmed, Beşgür ve köye sonradan iskân olan Veril sülalesi; Gazihable'de Kuş, Kanen, Ocak, Sone ve sonradan iskân olan Şıpş sülalesi; Kudayhable'de Kuday, Alheskir, Hamıko, Duvar, Laşe ve Jambek sülaleleri yaşamaktadır (K. K., 34).

Gazi ve Kuday sülaleleri Kafkasya'da köye sahip olmuşlardır. Bu şekilde pek çok toprak sahibi sülale Kafkasya'da kendi köylerine sahipken Uzunyayla'da başka toprak sahibi sülalelerle aynı köyde yaşamaktadır.

Gazihable 1865-67'de Psigansu Nehri üzerindeki Janhothable'yedahl olmuştur (Dumanov, 1994, s. 23).

Pınarbaşı'na yakın bölgede Kunaşey olarak bilinen Halitbeyören köyü 1836 ve 1847'de prens Mısost sülalesi bölgesinde Baksan Nehri sol kıyısındaiken, toprak reformları sonrası bir kısmı Baksan bölgesindeki Kaseyhable'ye dahil olmuştur (Dumanov, 1994, s. 12, 22; Gubjokov, 2009, s. 140). Türkçe adlandırmasını Avşar Beyinden alan eski adı Halitbeyviran olan Halitbeyören köyünde meskûn Abaza kaynak kişiyle yapılan görüşmede sülalesinin geliş hikâyesini anlatmıştır: “Babam 16 yaşındayken deniz yoluyla gelmişler. Önce Adana Ceyhan'a yerleşmişler ancak sıcak olduğu için buraya gelmişler. Tufanbeyli'deyken ben yoktum, buraya (Halitbeyören) abim kucaklarında geldi ben burada doğdum” (K. K., 19; 50).

Aşağbeyçayır köyünün Çerkesçe adlandırması Şıpshable'dir ve Han Giray'ın notlarında Kenje Nehri'nin kıyısındadır ve Prens Jambot ile beraber Hajret Kabardeyi Çerkesleri grubuna dahil olmuştur (Gubjokov, 2009, s. 139, 144). "Sülalemizden buraya gelen kişi Yahya Bey'dir. Yahya Bey tahsilli birisiydi ve Pınarbaşı'nda dava vekilliği yaptı. Kafkasya'dan Tokat Turhal'a gelip bir yıl kalmışlar sonra da buraya gelmişler. Sülalemizden 3 aileYeniyassıpınar köyünde kaldı, bizimkiler Aşağbeyçayır köyüne yerleştiler. Köyde sülalemizden 5 aile var" (K. K., 25).

Kafkasya'da Teberda Nehri'nin sağ kıyısında 1842 yılında Jembulat Atajukin (Hatoşoko)nin köyü 155 erkek 119 kadın nüfusa sahiptir (Hotko, 2015, s. 210). Aynı yıl Ahmed Hacı Hağundoko'nun Küçük ve Büyük Zelençuk Nehirleri arasındaki köyü 81 erkek 52 kadın nüfusa sahiptir. 1856 yılına gelindiğinde aynı nehrin kenarında Kabardey Çerkesi ve Abaza köyleri mevcuttur. Bu köyler Kuban Nehri'nin üst kısmındaki 4 köye (Hatoşoko, Hağundoko, Kasey, Kanberd) yerleşmişlerdir. 1858'de 4 köy Küçük Zelençuk'a taşınmıştır. Sovyet döneminde Hatoşoko Zeyuko, Hağundoko Ali Berdukov, Kasey Habez adını almıştır (Hotko, 2015, s. 210-211).

Sonuç

Geçmişle bugünü bağlayan köprüler olan ve süreklilik inşa eden toponimlerin korunması hem bir kültürel miras olarak hem de etno-linguistik açıdan değer taşımaktadır. Bu bağlamda düşündüğümüzde anavatan Kafkasya'nın izdüşümleri olan toponimlerin sürekliliği Uzunyayla'da mekânsal kimlikler yaratmıştır. Hem bir kültürel miras hem de kimlik için bir araç olan toponimler Uzunyayla'da sadece kimliğin belirteçleri işlevini görmemiş aynı zamanda geçmişin parçaları olarak tarihsel bir bağ olmuştur. Yaşanan sürgün toponim inşasını beraberinde getirmiş, Abaza ve Çerkes toplumu köylerine anadillerinde isim vererek bir aidiyet duygusu geliştirme yoluyla hafıza mekânları yaratmıştır. Bilinmeyen bir coğrafyada tanıdık toponimler alan çalışmamız esnasında sıklıkla zikredilen Küçük Kafkasya tanımının arka planını bize açıklamıştır. Köylerin Abazaca ve Çerkesçe isimlerinin kullanılması geçmişe vurgu yaparak etnik kimliği toponimler üzerinden tahkim etmiş Abaza ve Çerkes toplumunun üyelerine tarihlerini ve Kafkasya'yı hatırlaran hafıza mekânları olmuştur. Toponimler bir yandan hafızayı ziyaret etmeyi sağlarken diğer taraftan hafızayı sürdürmeyi de sağlamıştır. Yani bu hem "orada" hem de "burada" olma durumudur.

Ortak tarih ve iktidar yapısı üzerine yerleşen toponimler Uzunyayla'da manzaranın taşıyıcıları olmuşlardır. Bu noktada haritalarsa manzara içindeki kimlik ve kültürel yapının şekillenişini bize göstermiştir. Köylerin Türkçe isimleri arkeoloji, bitki bilimi, hayvan bilimi ve fiziki coğrafyayla alakalıdır. Türkçe adlandırmalardaki viran kelimesi zaman içinde ören olarak değişmiştir. Uzunyayla'nın bazı köyleri Türkçede iki adlandırmaya sahip olmuştur. Abazaca ve Çerkesçe toponimlerse toprak sahibi sülale isimleri, söz konusu sülalelere mensup kişi isimleri ya da mensup olunan grupla alakalı olmuştur. Bazı sülaleler Kafkasya'da köylere isim vermeyip Uzunyayla'da isim verirken; bazı sülaleler de Kafkasya'da kendi sülale isimleriyle köylere sahipken Uzunyayla'da sülale isimlerini köylere vermemişlerdir. Tarihin bir parçası olan toponimler toprak sahipliğiyle bağlantılı olarak sülale tarihleri için açıklama sağlamasıyla hafıza mekânlarının somut hali olmuşlardır. Ayrıca alan çalışmamız sırasında toponimler ve kişilerin aktardığı iskân hikâyeleri bize bölgede önceleri Ermeni yerleşimin olduğunu göstermiştir. Kentleşmeyle birlikte yaşanan iç göç hafıza mekânlarının kaybını beraberinde getirirse de alan çalışmamız esnasında kaynak kişilerin önemli bir hafıza mekânı olarak Türkçe konuşurken hatta ve hatta Abazaca ve Çerkesçe bilmezken dahi köylerin Abazaca ve Çerkesçe isimlerini kullanmaları buraların sembolik anlamlar yüklenen birer hafıza mekânları olduklarının göstergesidir. Yani bu noktada toponimler günümüzde tarihsel figürlerin kaydedildiği hafızanın kodu ve sembolü işlevi görmektedirler.

KAYNAKÇA

- AÇIK, T. (2016). *Kafkaslar'dan Anadolu'ya Karaçay-Malkarlılar ve Göçleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AKAY, T. (2009). *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ALHAS, A. İ. (2005). *Türkçe/Adıgece Sözlük*. Ankara: Kafdav İktisadi İşletmesi Yayınları.
- ANUÇİN, D. (2014). "Oçerk gorskih narodov Pravogo krıla Kavkazskoy linii". *Kavkaz: Çerkesiya*. Vıp. XVII, Nalçik: M. i V. Kotlyarovih: 29-57.
- BERJE, A. (2010). *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*. (çev. Murat Papşu). İstanbul: Chiviyazıları.
- BEYTUGANOV, S. N. (2007). *Kabarda: istoriya i familii*. Nalçik: Elbrus.
- BLARAMBERG, Y. F. (2017). *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askerî Tasviri*. (çev. Habibe Eren). Ankara: Kafdav Yayıncılık.
- BUTKOV, P. G. (1869). *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*. Ç. I, Sanktpeterburg.
- CANPOLAT, F. A. (2017). *Pınarbaşı İlçesi'nin (Kayseri) Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- CONNERTON, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. (çev. Alâeddin Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük 3*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇEDİYA, A. R. (2018). "Etniçeskaya situatsiya na Zapadnom Kavkaze no predstavleniyami Osmanov". *Genesis: istoriçeskie issledovaniya*. 2: 102-113.
- ÇELEBİ, E. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova*. (hzl. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman). 7. Kitap. C. 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DUBROVİN, N. (2017). *Çerkesler*. (çev. Habibe Eren - Varol Tümer). Ankara: Kafdav Yayıncılık.
- DUMANOV, H. M. (1994). *Vdali ot rodını*. Nalçik: El-Fa.
- DYAÇKOV-TARASOV, A. N. (1902). "Abadzehi". *Zapiski Kavkazskago otdel imperatorskago Russkago geografiçeskago obşçestva*. Tiflis. XXII/4: 1-50.
- GROTE, H. (1911). *Geographische Charakterbilder aus der asiatischen Türkei und dem südlichen mesopotamisch-iranischen Randgebirge (Puscht-i-kûh), Eine Darstellung der Oberflächengestalt, Bevölkerung, Siedlung und Wirtschaft*. Leipzig: K. W. Hiersemann.
- GUBJOKOV, M. N. (2009). *Sultan Han-Girey: izbrannie trudi i dokumentı*. Maykop: Poligraf-YUG.
- HELLELAND, B. (2012). "Place Names and Identities". *Names and Identities*. (ed. B. Helleland - Christian-Emil Ore - S. Wikstrøm). Oslo Studies in Language. IV/2: 95-116.
- HOTKO, S. (2015). *Otkritie Çerkesii*. Maykop: Poligraf-YUG.
- JORDAN, P. (2010). "The Role of Geographical Names in Space and Space-Related Identity Building". *Folia Geographica*. XVI/ 51: 47-52.

- JORDON, P. (2012). "Place Names as Ingredients of Space-Related Identity". *Names and Identities*. (ed. B. Helleland - Christian-Emil Ore - S. Wikstrøm). Oslo Studies in Language. IV/2: 117-131.
- KANLOKUE, Y. (2021). *Bir Köyün Hikâyesi Alhesçirey*. (çev. Fahri Huvaj). Ankara: Adıge Yayınları.
- KLAPROTH, J. V. (1814). *Travels in The Caucasus And Georgia*. (trans.: F. Shoberl). London: Henry Colbum.
- KLAPROTH, J. (1823). *Voyage au Mont Caucase et en Géorgie*. T. I, Paris: Librairie de C. Gosselin. Librairie Classique-Élémentaire.
- KUMIKOV, T. H. (2003). *Arhivnie materialı o Kavkazskoy voyne i viselenii çerkesov (adıgov) v Turtsiyu 1848-1878 gg. Çast 2*. Nalçik: El-fa.
- LAUDAEV, U. (1872). "Çeçenskoe plemya (s primeçaniyami)". *Sbornik svedeniy o kavkazskih gortsah*. Tiflis. VI: 1-62.
- LYULYE, L. (2010). *Çerkesya 19. Yüzyıl Tarih ve Etnografyası*. (çev. Murat Papşu). İstanbul: Chiviyazıları.
- MAMHEGOV, A. V. (2006). *Visçie sosloviya Kabardı: izvleçeniya iz arhivnih fondov (1858-1896 gg.)*. Nalçik: M. i V. Kotlyarovih.
- NALOEVA, D. (2015). *Kabarda v pervoy polovine xviii veka: genezis adıgskogo feodalnogo sotsiuma i problemi sotsialno-politiçeskoy istorii*. Nalçik: Peçatnıy dvor.
- ÖZBAY, Y. Ö. (2006). "Çekerek Kıyılarında". *Nart*. 52: 47-49.
- "Rus Arşiv Belgeleri" (2020). *Kafkasya Çalışmaları*. (çev. Murat Topçu-Papşu). V/10: 303-322.
- SMITH, A. (2003). "Landscape Representation: Place and Identity in Nineteenth-Century Ordnance Survey Maps of Ireland". *Landscape, Memory and History Anthropological Perspectives*. (ed. Pamela J. Stewart - Andrew Strathern). London Sterling Virginia: Pluto Press: 71-89.
- STAL, K. (2014). "Etnografiçeskiy oçerk çerkeskogo naroda". *Kavkaz: Çerkesiya*. Nalçik: M. i V. Kotlyarovih. XVII: 331-400.
- STEWART, P. J. – A. STRATHERN. (2003). "Introduction". *Landscape, Memory and History Anthropological Perspectives*. (ed. P. J. Stewart – A. Strathern). London: Pluto Press: 1-16.
- SULEYMANOV, A. (1997). *Toponimiya Çeçni*. Nalçik: El-Fa.
- TEMEL, Y. (2019). *Harimole*. Ankara: Kafdav Yayıncılık.
- TIETZE, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. (ed. Semih Tezcan). Tüba Yayın. C. 4. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TVERDI, A. V. (2008). *Kavkaz v imenah, nazvaniyah, legendah opıt toponimiçeskogo slovarya*. Krasnodar: Platonov.

İnternet Kaynakları

Karta Kabardı. 1744 g. Sostavlenneya Stepanom Çiçagovım. Erişim Tarihi: 25.03.2020.

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVI/Russ_Kab_otn_1/karten.htm

Arşiv Belgeleri

1) Başkanlık Osmanlı Arşivi

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: A. MKT. DV., 222/44, H-14-11-1278.

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: MF. MKT., 1050/22, H-24-03-1326.

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: A. DVN., 146/18, H-19-02-1276.

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: A. MKT. MHM., 175/75, H-29-06-1276.

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: A. MKT. MHM., 184/44, H-14-11-1276.

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: A. MKT. UM., 438/93, H-14-05-1277.

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: A. MKT. UM., 464/71, H-26-09-1277.

Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA: A. MKT. UM., 222/5, H-30-11-1277.

2) Basılı Rus Arşiv Belgeleri

BERJE, A. (Red.) (1868). "Raport gen.-l. Glazenapa kn. Tsitsianovu, ot 18 maya 1804 g., No: 171. Lager pri r. Çegeme". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T. II.

BERJE, A. (Red.) (1868). "Pismo kn. Tsitsianov poçtennım knyazyam, uzdenyam i efendiyam Bolşoy i Maloy Kabardı, ot 4 aprelya 1804 g. No: 156". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T. II.

BERJE, A. (Red.) (1868). "Predpisanie gr. Koçubeya kn. Tsitsianov, ot 22-go avgusta 1804 goda. No: 3622". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T. II.

BERJE, A. (Red.) (1868). "Donesenie kn. Tsitsianova gr. Koçubeyu, ot 28-go fevralya 1805 goda, No: 126". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T. II.

BERJE, A. (Red.) (1868). "Raport gen.-m. Delpotso kn. Tsitsianovu, ot 27 avgusta 1805 goda, No: 291, st. Prohladnaya". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T. II.

BERJE, A. (Red.) (1868). "Raport gen.-m. Delpotso kn. Tsitsianovu, ot 25-go iyunya 1805 goda, No: 180, st. Prohladnaya". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T. II.

BERJE, A. (Red.) (1869). "Vsepoddanneşiy raport gr. Gudoviça, ot 20 sentyabrya 1806 g.". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T.III.

BERJE, A. (Red.) (1870). "Raport gen.-ot-inf. Bulgakova gen. Tormasovu ot 9-go iyulya 1809 goda, No: 752, -Kislovodsk". *Aktı Sobrannie Kavkazskoyu Arheografişeskoyu Kommissiyeu*. Tiflis. T. IV.

Kaynak Kişiler

K. K. 1: Adnan Sucan, Yaş: 62, Kabardey, Şerefiye Köyü, 15.07.2017.

K. K. 2: Adem Şıklaroğlu, Yaş: 66, Kabardey, Aşağıborandere Köyü, 15.07.2017.

K. K. 3: Ahmet Alper, Yaş: 62, Çeçen, Aşağıborandere Köyü, 17.07.2017.

K. K. 4: Ahmet Bostancı, Yaş: 49, Kabardey, Şerefiye Köyü, 18.07.2017.

- K. K. 5: Ahmet Mavi, Yaş: 32, Kabardey, Yeniassıpınar Köyü, 12.07.2017.
- K. K. 6: Ahmet Yılmaz, Yaş: 40, Kabardey, Taşlıgeçit Köyü, 21.10.2019.
- K. K. 7: Alp Arslan Evirgen, Yaş: 68, Kabardey, Üçpınar-Yahyabey Köyleri, 10.12.2020.
- K. K. 8: Atakan Sucan, Yaş: 56, Kabardey, Şerefiye Köyü, 14.07.2017.
- K. K. 9: AYTEKİN YILDIZ, Yaş: 52, Kabardey, Hilmiye Köyü, 09.07.2017.
- K. K. 10: Avni Özkurt, Yaş: 63, Abzeh, Devederesi Köyü, 24.06.2017.
- K. K. 11: Avni Uğurlu, Yaş: 83, Balkar, Eğrisöğüt Köyü, 10.07.2017.
- K. K. 12: Azmi Aslan, Yaş: 68, Kabardey, Karaboğaz Köyü, 14.07.2017.
- K. K. 13: Bahri Sungur, Yaş: 68, Kabardey, Kurbağalık Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 14: Bilal Vurdem, Yaş: 90, Kabardey, Sacayağı Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 15: Bülent Atçı, Kabardey, Alamescit Köyü, 18.05.2020.
- K. K. 16: Cafer Turan, Yaş: 37, Çemguy, Devederesi Köyü, 25.06.2017.
- K. K. 17: Can Berk Koçer, Yaş: 33, Hatukoy, Beserek Köyü, 24.11.2020.
- K. K. 18: Canset Demir, Yaş: 42, Kabardey, Karahalka Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 19: Cavit Yılmaz, Yaş: 91, Abaza, Halitbeyören Köyü, 12.07.2017.
- K. K. 20: Deniz Yağan, Yaş: 54, Abaza, Kazancık Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 21: Didem Yılmaz, Yaş: 37, Kabardey, Hilmiye Köyü, 21.10.2019.
- K. K. 22: Duran Canbek, Yaş: 65, Kabardey, Büyük Kabaktepe Köyü, 18.07.2017.
- K. K. 23: Ebru Demirkan, Yaş: 38, Kabardey, Kırkpınar Köyü, 28.06.2017-14.05.2020.
- K. K. 24: Erdal Aslan, Yaş: 51, Kabardey, Aşağıborandere Köyü, 19.07.2017.
- K. K. 25: Erdoğan Şafak, Yaş: 64, Kabardey, Aşağıbeyçayırı Köyü, 14.07.2017.
- K. K. 26: Ferit Duman, Yaş: 70, Kabardey, Üçpınar Köyü, 08.12.2020.
- K. K. 27: Fevzettin Vurdem, Yaş: 76, Kabardey, Karakuyu Köyü, 11.07.2017.
- K. K. 28: Feyzullah Çeçen, Yaş: 81, Çeçen, Aşağıborandere Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 29: Fikret Doğan, Yaş: 65, Kabardey, Örenşehir Köyü, 11.07.2017.
- K. K. 30: Fikret Şimşek, Yaş: 65, Kabardey, Karaboğaz Köyü, 10.07.2017.
- K. K. 31: Fikri Bolat, Yaş: 69, Kabardey, Yukarıbeyçayır Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 32: Gani Beştan, Yaş: 44, Kabardey, Tahtaköprü Köyü, 19.05.2020.
- K. K. 33: Gülen Kaplan, Yaş: 56, Kabardey, Hayriye Köyü, 30.06.2017.
- K. K. 34: Hanefi Akkan, Yaş: 51, Kabardey, Yağlıpınar Köyü, 25.03.2020.
- K. K. 35: Haydar Baykaldı, Yaş: 55, Kabardey, Karaboğaz Köyü, 10.07.2017.
- K. K. 36: Hayri Karaçay, Yaş: 72, Kabardey, Şerefiye Köyü, 04.07.2017.
- K. K. 37: Hayriye Bor, Yaş: 53, Balkar, Eğrisöğüt Köyü, 10.07.2017.
- K. K. 38: Hikmet Baykaldı, Yaş: 50, Kabardey, Karaboğaz Köyü, 18.07.2017.
- K. K. 39: Hülya Tambay, Yaş: 50, Kabardey, Taşoluk Köyü, 22.05.2020.

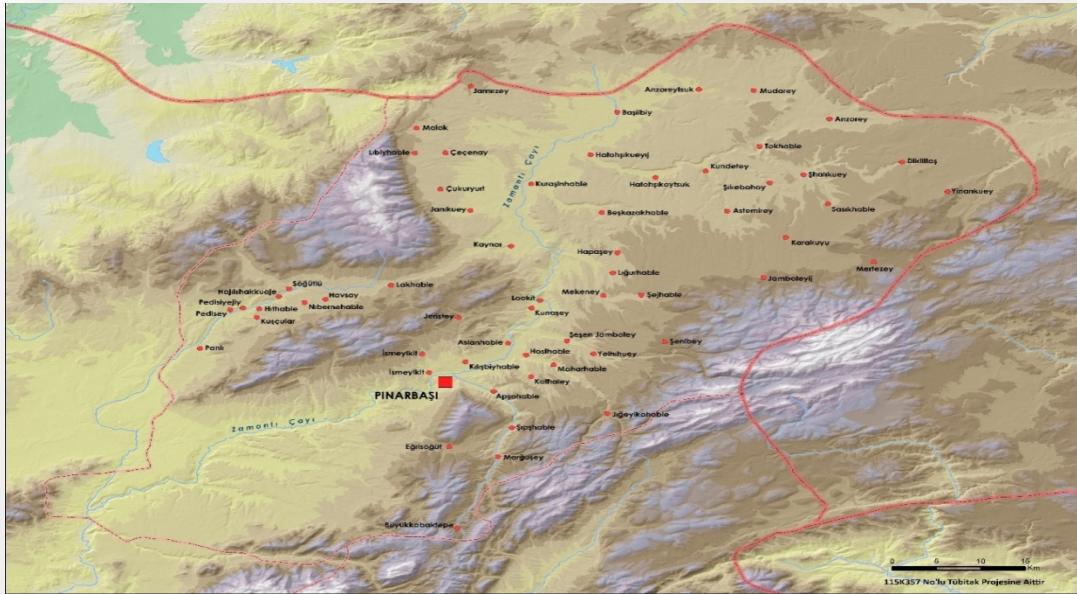
- K. K. 40: İshak Burak Alper, Yaş: 24, Çeçen, Aşağıborandere Köyü, 17.07.2017.
- K. K. 41: İsmet Boran, Yaş: 79, Kabardey, Yukarıborandere, 23.12.2017.
- K. K. 42: İzzet Yıldız, Yaş: 78, Çeçen, Aşağıborandere Köyü, 16.10.2019.
- K. K. 43: Kasım Sönmez, Yaş: 73, Kabardey, Kılıçmehmet Köyü, 12.07.2017.
- K. K. 44: Leyla Özkan, Yaş: 54, Kabardey, Hayriye Köyü, 30.06.2017.
- K. K. 45: Mahmut Özkurt, Yaş: 57, Abzeh, Devederesi Köyü, 24.06.2017.
- K. K. 46: Mehmet Beştan, Yaş: 75, Kabardey, Tahtaköprü Köyü, 21.05.2020.
- K. K. 47: Muhittin Ünal, Yaş: 72, Abaza, Kazancık Köyü, 24.10.2018.
- K. K. 48: Musa Cetger, Yaş: 57, Abaza, Kazancık Köyü, 05.07.2017.
- K. K. 49: Mutlu Akkaya, Yaş: 42, Kabardey, Kaftangiyen Köyü, 21.10.2019.
- K. K. 50: Muzaffer Kök, Yaş: 64, Abaza, Altıkese Köyü, 12.07.2017.
- K. K. 51: Nail Koşar, Yaş: 93, Kabardey, Methiye Köyü, 11.07.2017.
- K. K. 52: Ömer İlhan, Yaş: 35, Kabardey, Kırkpınar Köyü, 19.07.2017.
- K. K. 53: Perit Duman, Yaş: 38, Kabardey, Örenşehir Köyü, 07.12.2020.
- K. K. 54: Raziye Kök, Yaş: 70+, Abaza, Altıkese Köyü, 12.07.2017.
- K. K. 55: Remzi Çiçek, Yaş: 60+, Kabardey, Sacayağı Köyü, 18.07.2017.
- K. K. 56: Sabit Eyigün, Yaş: 71, Hatukoy, Akören Köyü, 24.10.2019.
- K. K. 57: Saim Genel, Yaş: 64, Kabardey, Hilmiye Köyü, 13.10.2019.
- K. K. 58: Saadettin Kuş, Yaş: 71, Kabardey, Yağlıpınar Köyü, 12.07.2017.
- K. K. 59: Sebahattin Tokmak, Yaş: 60+, Kabardey, Hilmiye Köyü, 13.07.2017.
- K. K. 60: Selami Sungur, Yaş: 70, Kabardey, Kurbağalık Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 61: Selnur Cankılıç, Yaş: 56, Kabardey, Hayriye Köyü, 30.06.2017.
- K. K. 62: Seyit Karaduman, Yaş: 77, Kabardey, Yahyabey Köyü, 14.07.2017.
- K. K. 63: Sibel Radiye Gül, Yaş: 60, Kabardey, Tahtaköprü Köyü, 06.07.2017.
- K. K. 64: Sinan Acar, Yaş: 49, Kabardey, Kurbağalık Köyü, 15.07.2017.
- K. K. 65: Şehrican Loğlaroğlu Akyüz, Yaş: 69, Abaza, Altıkese Köyü, 13.07.2020.
- K. K. 66: Tahsin Dinç, Yaş: 83, Kabardey, Kırkpınar Köyü, 23.12.2017.
- K. K. 67: Tekin Beslen, Yaş: 60, Kabardey, Aşağıborandere Köyü, 22.05.2020.
- K. K. 68: Yaşar Aslankaya, Yaş: 51, Kabardey, Büyükkabaktepe Köyü, 24.12.2017-03.01.2020.
- K. K. 69: Yaşar Yılmaz, Yaş: 66, Abzeh, Panlı Köyü, 26.06.2017.

EKLER

31. Strasse in der Tcherkessenstadt Asisie.

Fotoğraf 1: Pınarbaşı, Hugo Grote 1906/1907 (Grote, 1911, s. xvi)

Harita1: Uzunyayla Köylerinin Abazaca ve Çerkesçe Adlandırmaları

Fotoğraf 2: Akören Köyü, Pedisey, 06.04.2020, Erdem Canbulat'ın Kişisel Arşivinden

Fotoğraf 3: Devederesi Köyü, Pedisiyeyij, 25.06.2017

Fotoğraf 4: Beserek Köyü, Çeçenay, 18.08.2020, Yusuf Teber'in Kişisel Arşivinden

Fotoğraf 5: Panlı Köyündeki 1868 Tarihli İlk Mezar Taşı, Şenol Cengiz'in Kişisel Arşivinden

Fotoğraf 6: Aşağıborandere Köyü, Şeşen Jambotey, 15.07.2017

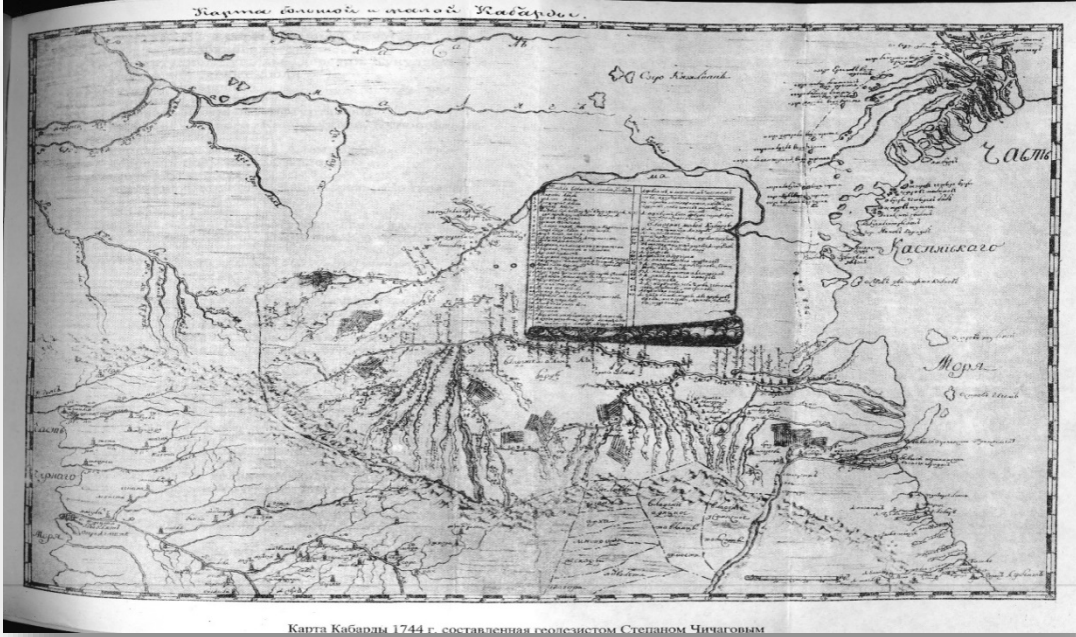
Fotoğraf 7: Grozni, Çeçenistan Cumhuriyeti, 22.08.2019

Fotoğraf 8 Sol: Dudaruk Kaplan Bey'in Mezar Taşı 1899
Fotoğraf 9 Sağ: Loo Şahin Bey'in Mezar Taşı 1880, Ömer Gül'ün Kişisel Arşivinden,
17.07.2020

Fotoğraf 10: Eğrisöğüt Köyü, 10.07.2017

Harita 2: 1744 Yılında Stepan Chichagoy Tarafından Çizilen Büyük ve Küçük Kabardey Bölgesindeki Köyler (voslit.info, 2020)

Fotoğraf 11: Hatoşoko Sülelesine Ait Bahçenin Günümüzdeki Hali, Nalçık, 03.08.2019

Fotoğraf 12: Üçpınar Köyü, Hatohşıkoytsuk, Özhan Demir'in Kişisel Arşivinden

Fotoğraf 13: Örenşehir, Kundetey, İshak Gök'ün Kişisel Arşivinden

Fotoğraf 14: Karakuyu Köyü, 15.07.2017

Fotoğraf 15: Sacayağı, Şhalıkuey, Levent Kaplan'ın Kişisel Arşivinden

Fotoğraf 16: Kaftangiyen Köyü, Anzorey, Yusuf Aksoy'un Kişisel Arşivinden

Fotoğraf 17: Şeker Nehri, Kabardey Balkar Cumhuriyeti, 03.08.2019

Fotoğraf 18: Hatuey Köyü, Anzor Sülalesi Bölgesi (Lesken), Kabardey Balkar Cumhuriyeti, 03.08.2019

Fotoğraf 19: Hilmiye Köyü, Beşkazak, Hable, 13.10.2019

Fotoğraf 20: Taşoluk Köyü, Hapaşey, 11.07.2017

29. Bewohner der Tscherkessensiedlung auf dem Kawak-tepe („Pappelhügel“) paß.

Fotoğraf 21: Kabaktepe Köyü, Hugo Grote 1906/1907 (Grote, 1911, s. xv)

Fotoğraf 22: Karaboğaz Köyü, Aslanhable, Çerkes Bayraklı Bir Ev, 10.07.2017

Fotoğraf 23: Koşınail, Methiye Köyü, Mudarey, 11.07.2017

Fotoğraf 24: Argudan, Kabarday Balkar Cumhuriyeti, 03.08.2019

Fotoğraf 25: Şerefiye Köyü, Astemirey, 11.07.2017

Fotoğraf 26: Kılıçmehmet Köyü, Kılışbiyhable, 12.07.2017

TABLolar

Sülale Adı	Köy Adı	Konumu
Hatikko (prens)	Dyançerieikkoad (Kerkenoko)	Laba Nehri Kıyısında
Hatikko (prens)	Seltonikkoad	Pşış Nehri Kıyısında
Hatikko (prens)	Dyankklişikkomikkoad (Kerkenoko)	Pşış Nehri Kıyısında
Sobeebşe (vork)	Sobay	Şhaguşe Nehri Kıyısında
Hapeepşe (vork)	Hapay	Çerçeney Bölgesinde
Pedis (vork)	Pedsiy	Kuban Nehri Kıyısında
Borene (vork)	Borenhable	Şhaguşe Nehri Kıyısında
Yeutihe (vork)	Yeutihhable	Şhaguşe Nehri Kıyısında
Brde (vork)	Brdhable	Şhaguşe Nehri Kıyısında
Çnazr (vork)	Çnazrhable	Şhaguşe Nehri Kıyısında
Nezj (vork)	Nezjhable	Pşış Nehri Kıyısında
Tlşhhakko (vork)	Tlşhakkoay	Pşış Nehri Kıyısında
V-thhakuşekko (vork)	V-thhakuşekkomikkoad	Pşış Nehri Kıyısında
Tsgoşhe (vork)	Tsgoşhable	Pşış Nehri Kıyısında
Debrakko (vork)	Debrakiy	Kuban Nehri Kıyısında

Tablo 1: Han Giray'ın Notlarına Göre Hatukoy Çerkeslerine Ait Köyler
(Gubjokov, 2009, s. 156-157)

Sülale Adı	Köy Adı	Konumu
Edige	Edige Hable	Goryaçi Kulyuç Yakınlarındaki Bölge, Psefir'in Üst Kısımındaki Tub-Temdaşi Köyü
Beşuk	Beşuko Hable	Hotpıs Nehrinden Psefab (Goryaçi Kulyuç)'a Doğru Koth Tepesinde
Ançok	Ançok Hable	Psekups ve Pşış Nehirleri Arasında
Gute	Gute Hable	Psekups Havzasında
Nedjuk	Nedjuko Hable	Dış ve Çibiy Nehirlerine Kadar Pşaf Tepesinde
Tsey	Tsey Hable	Psekups Nehrinin Ortasında; Pşış Üzerinde
Gonejuk	Gonejuk Hable	Pşış ve Tsitsa Nehirleri Arasında
Daur	Daur Hable	Pşeha Nehrinin Üst Kısımında
Jancyat	Jancyat Hable	Kurcips Nehri Boyunca
Hoarz	Hoarz Hable	Pyatigorsk Yakınlarında Hoarz'da
Aşyo	Aşyo Hable	Psefab'a Yakın Mesafede Psekups Nehri Sağ Kıyısı Boyunca
Abidda	Abidda Hable	PsefabYakınlarında
Tuğuj	Tuğuj Hable	Beşukların Yanında
Tliş	Tliş Hable	Psekups Nehrinin Ortasında
Naşemuk	Naşemuk Hable	İmeretinskaya Stanitsası Yakınlarında
Kalmuko	Kalmuko Hable	Naşemuk Hable Yakınında
Batır	Batır Hable	Naşemuk Hable Yakınında
Şağuç	Şağuç Hable	KurcipsNehrinde
Tu	Tu Hable	KurcipsNehrinde
Hajcako	Hajcako Hable	KurcipsNehrinde

Tablo 2: Dyaçkov'a Göre Abzeh Çerkeslerine Ait Köyler (1902, s. 7-8)

Kişi Adı	Grubu	Konumu
Loo Berslan	Tapanta Prensi	Haziran 1831 Zelençuk Nehrinin üst tarafında
Loo Alımırza	Tapanta Prensi	Aralık 1831 Teberda ve Kardonik Nehirlerinin kıyısında
Loo Edik	Tapanta Prensi	1839'da Kuma'dan Kuban'ın sağ kıyısına taşındı
Loo Saralıp	Tapanta Prensi	1839'da Kuma'dan Kuban'ın sağ kıyısına taşındı
Loo Kalagiray	Tapanta Prensi	1840'ların başında Kuma'da
Loo Yakup	Tapanta Prensi	Küçük Zelençuk'un üst tarafında 1842 Haziranda 110 erkek+74 kadın. 1842'de Teberda'da, 1847'de Teberda'nın sol yakasının alt kısımlarında
Loo Muhammed Giray	Tapanta Prensi	1842'de Teberda'nın sağ kıyısında Humara kalesinden 20 verst uzaklıkta, 110 erkek+94 kadın

Loo Nogoy	Tapanta Prensi	1860'ta Kuma'da Kuban'ın sağ kıyısındadır. Loo Janhot'un köyüyle birlikte Osmanlı'ya gidecektir (listede her iki prensle bağlı 1089 kişi vardır)
Loo Janhot	Tapanta Prensi	Eylül 1860'ta Kuma'da sonar Kuban'ın sağ kıyısında

Tablo 3: Loo Sülalesi Mensuplarının Köy Konumları

(Hotko, 2015, s. 187-191)¹³

Sülale Adı	Nüfus	Konum
Dударук	487 Erkek+437 Kadın=924	Kuban Nehrinin Solu
Loo	693 Erkek+571 Kadın=1264	Kuban Nehrinin Solu
Biberd	337 Erkek+344 Kadın=681	Küçük Zelençuk Nehrinin Her İki Tarafı
Кılıç	357 Erkek+337 Kadın=694	Küçük Zelençuk Nehrinin Her İki Tarafı
Loo	500 Erkek+447 Kadın=947	Küçük Zelençuk Nehrinin Her İki Tarafı

Tablo 4: 1866'da Zelençuk Okrugundaki Abaza Nüfusu

(Kumıkov, 2003, s. 325)

Şehir	İlçe	Köy Adı
Çorum	Alaca	Gökören
Kayseri	Pınarbaşı	Kazancık-Potuklu-Yukarıborandere
Sivas	Şarkışla	Demirboğa-Karacaören
Sivas	Yıldızeli	Halkaçayır
Tokat	Sulusaray	AlpudereveBulamır (şu an Gündoğan)

Tablo 5: Kazancık Köyü'nden Dağılan Abaza Köyleri

(Özbay, 2006, s. 47)

Sülale Adı	Nüfus
Bekmirza	24 Köy 7.737 Kişi
Hatoşoko	22 Köy 7.029 Kişi
Kaytuk	19 Köy 3.210 Kişi
Mısost	17 Köy 6.306 Kişi

Tablo 6: 1848-1850 Tarihlerine Göre Büyük Kabardey Bölgesindeki Prens Sülalesine Ait Köyler ve Nüfusları

(Stal, 2004, s. 350)

¹³Listede adı geçen Loo Yakup Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Altıkese köyünün kurucusudur. Son iki sütunda verdiğimiz Loo Nogoy, Loo Janhot ve oğlu Loo Aslangeri beraber Türkiye'ye gelmişler yaklaşık 1-2 yıl Sivas'a bağlı Demirboğa köyü civarında yaşadıkları sonra, Adana'ya bağlı Tufanbeyli ilçesinde Türkçe adı Akpınar, Abazaca adı Lookit olan köyü kurmuşlardır. 1928 yılında Loo Aslangeri'nin oğlu Loo Berslen (44 yaşında), torunları Loo Ali (14 yaşında) ve Loo Fuat (7 yaşında) Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Altıkese köyüne taşındılar (K. K., 65).

Köy Adı	Nüfus (1862)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Hatoşoko Bekmırza	75 Hane: 500 Erkek+460 Kadın= 960	68 Hane: 220 Erkek+241 Kadın=461	100	Büyükbaş: 2.300 Küçükbaş:7.000	30
Hatoşoko Hasanbi	54 Hane: 330 Erkek+250 Kadın=580	57 Hane: 205 Erkek+166 Kadın=371	900	Büyükbaş: 2.300 Küçükbaş:9.000	17
Hatoşoko Hatoşoko	136 Hane: 441 Erkek+463 Kadın=904	62 Hane: 198 Erkek+209 Kadın=407	2.000	Büyükbaş: 5.000 Küçükbaş:14.000	26

Tablo 7: 1862 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Hatoşoko Sülalesine Ait Köyler (Dumanov, 1994, s. 18; Mamhegov, 2006, s. 20-21)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Alheskirey	27 Hane	11 Hane: 35 Erkek+31 Kadın=66	110	Büyükbaş: 300 Küçükbaş:700	3

Tablo 8: 1859 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Büyük Kabardey'deki Alheskirey Köyü (Mamhegov, 2006, s. 29; Beytuganov, 2007, s. 54)

Kişi Adı	Bölgesinde Olduğu Sülale Adı	1847 Yılında Konumu	1859 Yılında Nüfusu	1862 Yılında Nüfusu
Kundet Dokşuki	Kaytuk	Şhalıko Nehrinin Sol Kıyısında	28 Hane	—
Kundet İsmail	Hatoşoko	Çegem Nehrinin Sol Kıyısında	—	—
Kundet Kambot	Hatoşoko	ÇegemNehrinin Sol Kıyısında	30 Hane	40 Hane: 136 Erkek+129 Kadın= 265
Kundet Kurgok	—	ÇegemNehriKıyısında	—	40 Hane: 217 Erkek+270 Kadın= 447
Kundet Muhammed	Hatoşoko	ÇegemNehrinin Sol Kıyısında	—	—
Kundet Met	Hatoşoko	ÇegemNehrinin Sol Kıyısında	29 Hane	14 Hane: 45 Erkek+31 Kadın=76

Tablo 9: 1847, 1859, 1862 ve 1865 Tarihlerine Göre Kundet Sülalesine Ait Köyler (Dumanov, 1994, s. 14, 19; Beytuganov, 2007, s. 54)

Kafkasya'dan Uzunyayla'ya Taşınan Hafıza Mekânları...

Köy Adı	Nüfus	At	Hayvan	Pulluk
Kundet Batırşi	4 Hane: 10 Erkek+ 8 Kadın= 18	40	Büyükbaş: 200	2
Kundet Kambot	25 Hane: 88 Erkek+84 Kadın=172	100	Büyükbaş: 1.000 Küçükbaş: 1.000	15
Kundet Kurgok	30 Hane: 189 Erkek+185 Kadın=374	130	Büyükbaş: 2.170 Küçükbaş: 3.200	20

Tablo 10: 1 Ocak 1864 Tarihine Göre Çegem Nehri Kıyısındaki Hatohşoko Bölgesindeki Kundet Köyleri (Mamhegov, 2006, s. 22)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1862)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Altudoko	31 Hane	46 Hane: 127 Erkek+ 135 Kadın= 262	35 Hane: 150 Erkek+ 140 Kadın= 290	200	Büyükbaş: 1.005 Küçükbaş: 5.100	15

Tablo 11: 1859, 1862 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Altudokuey Köyü (Dumanov, 1994, s. 14, 19; Mamhegov, 2006, s. 23; Beytuganov, 2007, s. 54)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1862)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Duman	16 Hane	30 Hane: 120 Erkek +110 Kadın= 220	27 Hane: 90 Erkek+— Kadın= 90	640	Büyükbaş:640 Küçükbaş:500	8

Tablo 12: 1859, 1862 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Dumaney Köyü (Dumanov, 1994, s. 23; Mamhegov, 2006, s. 23; Beytuganov, 2007, s. 54)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Molla	24 Hane	11 Hane: 29 Erkek 28 Kadın= 57	55	Büyükbaş: 102 Küçükbaş: 1.100	6

Tablo 13: 1859 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Molla Köyü (Mamhegov, 2006, s. 28; Beytuganov, 2007, s. 54)

KöyAdı	Nüfus	At	Hayvan	Pulluk
Sasıkhable	29 Hane: 140 Erkek+90 Kadın=230	17	Büyükbaş: 265 Küçükbaş: 1.250	11

Tablo 14: 1 Ocak 1864 Tarihine Göre Sasık Köyü (Mamhegov, 2006, s. 23)

Kişi Adı	Bölgesinde Olduğu Sülale Adı	Konumu
Anzor Anzor	Bekmırza	Lesken Nehri
Anzor Hatu	Bekmırza	Terek Nehri Sol Kıyısında
Anzor Muhammed Mırza	Bekmırza	Uruh Nehrinin Sol Kıyısında
Anzor Pşemah	Bekmırza	Lesken Nehri
Anzor Salimgeri	Hatoşoko	Uruh Nehrinin Sol Kıyısında

Tablo 15: 1847 Yılında Anzor Sülalesine Ait Köyler
(Dumanov, 1994, s. 16-17)

Köy Adı	Konum	Nüfus (1859)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Anzor Aslemırza	Bekmırza Sülalesi- Lesken Nehri	46 Hane	46 Hane: 171 Erkek+ 147 Kadın= 318	160	Büyükbaş: 1.186 Küçükbaş: 2.630	9
Anzor Hatu	Bekmırza Sülalesi- UruhNehri	—	46 Hane: 187 Erkek+189 Kadın=376	840	Büyükbaş: 1.691 Küçükbaş: 3.000	21
Anzor Kaysın	Bekmırza Sülalesi- Lesken Nehri	27 Hane	50 Hane: 208 Erkek+192 Kadın=400	900	Büyükbaş: 1.980 Küçükbaş: 3.930	18
Anzor Temböt	Kaytuk Sülalesi-Şeker Nehri	25 Hane	30 Hane: 140 Erkek+100 Kadın=240	200	Büyükbaş: 700 Küçükbaş: 1.000	8

Tablo 16: 1859 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Mısost Sülalesi Bölgesindeki Anzor Sülalesine Ait Köyler (Mamhegov, 2006, s. 30, 31; Beytuganov, 2007, s. 54)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1862)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Beşkazak	28 Hane	23 Hane: 147 Erkek+105 Kadın= 252	30 Hane: 87 Erkek+71 Kadın=148	65	Büyükbaş: 500 Küçükbaş: 560	9

Tablo 17: 1859, 1862 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine GöreKişpek Nehri'ninSağ Kıyısında Beşkazakhable (Dumanov, 1994, s. 13, 19; Mamhegov, 2006, s. 22; Beytuganov, 2007, s. 54)

Kişi Adı	Bölgesinde Olduğu Sülale Adı	Konumu
Tambiy Batırşı	Mısost	Baksan Nehrinin Sol Kıyısında
Tambiy Devletgeri	Mısost	Baksan Nehrinin Sol Kıyısında
Tambiy Mudar	Mısost	Kışpek Nehrinin Sağ Kıyısında
Tambiy Zarakuş	Mısost	Baksan Nehrinin Sol Kıyısında

Tablo 18: 1847 Yılında Tambiy Sülalesine Ait Köyler

(Dumanov, 1994, s. 12-13)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1862)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Tambiy Batırbek	—	88 Hane: 391 Erkek+367 Kadın=758	87 Hane: 300 Erkek+288 Kadın=588	485	Büyükbaş:5.047 Küçükbaş:763	32
Tambiy Berd	—	38 Hane: 187 Erkek+147 Kadın=334	37 Hane: 140 Erkek+180 Kadın=320	100	Büyükbaş:1.000 Küçükbaş:1.200	15
Tambiy Mirzabek	25 Hane	35 Hane: 195 Erkek+201 Kadın=396	37 Hane: 127 Erkek	320	Büyükbaş:1.600 Küçükbaş:2.000	18
Tambiy Zarakuş	87 Hane	71 Hane: 374 Erkek+374 Kadın=721	91 Hane: 240 Erkek	140	Büyükbaş:1.500 Küçükbaş:3.000	27

Tablo 19: 1859 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Prens Mısost Sülalesi Bölgesindeki Tambiy Sülalesine Ait Köyler (Dumanov, 1994, s. 18-19; Mamhegov, 2006, s. 24-25, 27; Beytuganov, 2007, s. 54)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1862)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Karmahable	30 Hane	53 Hane: 234 Erkek+250 Kadın=584	40 Hane: 170 Erkek+165 Kadın=335	500	Büyükbaş: 600 Küçükbaş: 5.100	9

Tablo 20: 1859, 1862 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Malka Nehri'nin Sol Kıyısındaki Karmahable (Dumanov, 1994, s. 12, 18; Mamhegov, 2006, s. 19; Beytuganov, 2007, s. 54; Gubjokov, 2009, s. 140)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Kılışbiy	35 Hane	25 Hane: 91 Erkek+83 Kadın=174	200	Büyükbaş:300 Küçükbaş: 3.000	10

Tablo 21: 1859 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Kılışbiyhable
(Mamhegov, 2006, s. 29; Beytuganov, 2007, s. 54)

KöyAdı	Konum	Nüfus (1859)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Gazihable	Çerek Nehri SağKıyısında	—	45 Hane: 178 Erkek+145 Kadın=323	75	Büyükbaş:681 Küçükbaş:2.025	8
Kudayhable	Nalçık Nehrinin Sol Kıyısında	22 Hane	23 Hane: 66 Erkek+53 Kadın=119	100	Büyükbaş:514 Küçükbaş:1.256	12

Tablo 22: 1859 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Gazihable ve Kudayhable
(Dumanov, 1994, s. 15; Mamhegov, 2006, s. 29; Beytuganov, 2007, s. 54)

Köy Adı	Nüfus (1859)	Nüfus (1862)	Nüfus (1864)	At (1864)	Hayvan (1864)	Pulluk (1864)
Kunaşey	26 Hane	23 Hane: 66 Erkek+46 Kadın=112	19 Hane: 72 Erkek+76 Kadın=148	60	Büyükbaş:300 Küçükbaş: 2.000	8

Tablo 23: 1859, 1862 ve 1 Ocak 1864 Tarihlerine Göre Kunaşey Köyü
(Dumanov, 1994, s. 19; Mamhegov, 2006, s. 25; Beytuganov, 2007, s. 54)

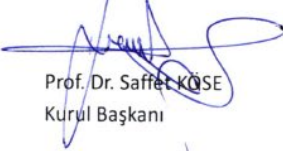
Etik Kurul Kararı

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu

İmzalar:

Prof. Dr. Saffet KÖSE
Kurul Başkanı

Doç. Dr. Özer KÜRELİ
Kurul Başkan Yardımcısı

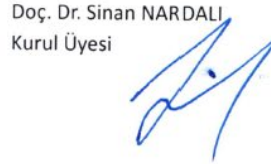

Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN
Kurul Üyesi

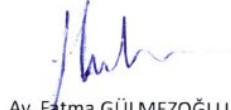

Prof. Dr. Lütfullah BEŞİROĞLU
Kurul Üyesi

Doç. Dr. Atilla AKBABA
Kurul Üyesi

Doç. Dr. Kerem BATIR
Kurul Üyesi

Doç. Dr. Şerafettin DEMİÇ
Kurul Üyesi

Doç. Dr. Sinan NARDALI
Kurul Üyesi

Av. Fatma GÜLMEZOĞLU
Kurul Üyesi

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu

SOSYAL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU PROJE ONAY FORMU		
Toplantı No: 2014 / 03	Toplantı Tarih – Saati: 26 / 03 / 2014 – 11:00	Karar Sayısı: 01

KATILIMCILAR :

Etik Kurulu Başkanı	: Prof. Dr. Saffet KÖSE
Etik Kurulu Başkan Yrd.	: Doç. Dr. Özer KÜPELİ
Etik Kurulu Üyesi	: Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN
Etik Kurulu Üyesi	: Prof. Dr. Lütfullah BEŞİROĞLU
Etik Kurulu Üyesi	: Doç. Dr. Atilla AKBABA
Etik Kurulu Üyesi	: Doç. Dr. Şerafettin DEMİÇ
Etik Kurulu Üyesi	: Doç. Dr. Kerem BATIR
Etik Kurulu Üyesi	: Doç. Dr. Sinan NARDALI
Etik Kurulu Üyesi	: Av. Fatma GÜLMEZOĞLU

Projenin Adı	Kafkas Muhacirlerinin Hafıza Mekânları Üzerine Bir Araştırma
Projenin Niteliği	Sosyal Bilimler Araştırma Projesi
Proje Yürütücüsü veya Sorumlu Araştırmacı	Doç. Dr. Abdullah Temizkan
Proje Yürütücüsünün Haberleşme Bilgileri (Adres, e-posta, telefonu)	Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı 35100 Bornova/İzmir abdullah.temizkan@gmail.com 0 505 572 12 59
Projenin Araştırmacıları	Yard. Doç.Dr. Beycan Hocoaoğlu Yard. Doç.Dr. Ömer Karataş
Projenin Amacı	-Projenin amacı, yaklaşık 150 yıldır Anadolu'da Türk halkı ile içi içe yaşayan bir toplumun sembol dünyası ve tarih algısının değişimi üzerine arşiv, kütüphane ve alan çalışmasında elde edilen, konu hakkında yorum yapmamızı sağlayacak, sağlam veriler üzerinden sembollere yüklenen anlamların zaman içerisinde nasıl değiştiğini ortaya koymaktır.
Gereçesi	Küreselleşmenin ve iletişim ağlarının dünya çapında hegemon tekçi bir kültür inşa etmesi karşısında millî ve yerel kültürler, değerler aşınmaya maruz kalmaktadır. Geleneklerini, göreneklerini, adet ve törelerini korumak isteyen yani kimliklerini koruyup yaşatmak isteyen küçük etnik topluluklar bu durumdan olumsuz etkilenmektedirler. Küresel hegemon kültürün bu baskısı karşısında millî ve yerel kimliklerin kendilerini hangi semboller üzerinden nasıl yeniden ürettiklerini tespit etmektir.
Yöntem	Başlangıçta arşiv ve kütüphane çalışması ile bir alt yapı oluşturulacak, akabinden alan çalışması ile 1864 göçünden bugüne kimliği hangi semboller üzerinden inşa edildiği tespit edilecektir. Bu aşamadan sonra söz konusu sembollerin bu zaman içerisinde nasıl bir muhteva değişimine maruz kaldıklarını anlamak için nitel araştırma yöntemi yani gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu

	<p>gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik bir sürecin izlendiği bir araştırma yöntemi kullanılacaktır.</p>
<p>Kullanılacak biyolojik, psikolojik, teknik vb. tüm yöntemleri açıklayan etik ile ilgili özeti</p>	<p>Araştırma yapacağımız grup etnik bir grup olduğu için içine kapalı bir özellik göstermektedir. Bu nedenle araştırmacılara belli koşullar sağlanmadığı müddetçe kendilerini açmakta tereddüt etmektedirler. Bu tereddüt aşmanın yolu yine onların kendi kültürlerine ait bazı kurumları işletmek olacaktır. Söz konusu Kafkasyalılar için “konak” yani misafir olma yahut birinin himayesinde bulunma bir yabancı için o toplumun içine girebilmesi için en uygun kapıdır. Bu kapıdan girdikten sonra o toplumun güvenini de kazanmış olacağız için artık soruları yönelteceğimiz görüşmelere geçebileceğiz. Burada doğru soruları sorup doğru cevapları alabilmek, o kültürü ve o toplumun insanını yakından tanımaya onlar hakkında tarihî ve kültürel bilgilere vakıf olmaya bağlıdır. Ekibimizde bu niteliklere sahip iki öğretim üyesi iki de bursiyer bulunmaktadır. Bu güven duygusunu pekiştirdikten sonra da aşağıdaki soruları yönelteceğiz:</p> <ol style="list-style-type: none">1) Bize kendinizi kısaca tanıtır mısınız?2) Burada ne kadar süredir ikamet ediyorsunuz? Daha önce nerede ikamet ediyordunuz?3) Aynı semt/bölgede ikamet eden akrabalar var mı? Var ise ne kadar sıklıkla bir araya gelirsiniz?4) “Akrabalar Günü” sizin için ne anlam ifade ediyor?5) Hangi sülaledensiniz? Sülalenize özgü bir damga var mı? Var ise bu damganın taşıdığı bir anlam var mı? Bu damgalar nerelerde kullanılırdı?6) 21 Mayıs 1864 tarihi sizin için ne anlam ifade ediyor? Anma törenlerine katıldığınız oldu mu? Nerede ve ne zaman?7) Atalarınızın Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgünü ile ilgili bilgi verir misiniz? Size bu süreçten nasıl bahsederlerdi?8) Aile büyükleriniz size Kafkasya'dan bahsediyorlar mıydı? Bahsediyor iseler neler anlatırlardı?9) Osmanlı Devleti'nin Kafkas muhacirlerine yaklaşımı hakkında ne düşünüyorsunuz?10) Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti bayrağının sizin için anlamı nedir?11) Çerkes Ethem hakkında ne düşünüyorsunuz?12) “Kefken Anıt Mezarı” hakkında bir bilginiz var mı?13) Çerkezce'nin ya da diğer Kafkas dillerinin Kafkasyalı kimliği açısından önemi nedir? Bu dilleri çocuklarınıza öğretiyor musunuz?14) Kafkasyalı mensubiyeti size neler hissettiriyor?15) Xabze'nin sizin hayatınızdaki yeri nedir?16) “Jile Vunafeler (Genel Toplantılar)” Kafkas toplumu için ne gibi bir önem taşıyor?17) Sizin için din kuralları mı, Xabze kuralları mı önce gelir?18) Xabze'nin yeni kuşaklara aktarılması bakımından

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu

	<p>Thamede'nin görevini nasıl yorumluyor sunuz?</p> <p>19) Evinizde misafir için ayrı bir oda var mı? Var ise bu odanın içinde ne gibi objeler bulunuyor? Objelerin taşıdığı bir anlam var mı? Konak, Türkiye Türkçesi ile "Konuk" sizin için ne anlama geliyor?</p> <p>20) Aile-Ocak ilişkisi hakkında ne düşünüyorsunuz?</p> <p>21) Çerkesler için at ne anlama gelir?</p> <p>22) Bir bedensel pratik olarak Çerkes dansları size ne gibi bir duygu hissettiriyor?</p> <p>23) Herhangi bir sivil toplum kuruluşunda faaliyet gösteriyor musunuz? Gösteriyor iseniz ne kadar süredir? Faaliyetlerinizden biraz bahseder misiniz?</p> <p>Ancak sorular bunlardan ibaret olmayacak görüşme esnasında anlık sorular da yöneltebilecektir. Biz bu görüşmelerden elde ettiğimiz verilerle bir takım istatistikî hesaplamalara gitmeyip tespit ettiğimiz sembollerin içi nasıl dolduruluyor ve zaman içerisinde bu sembolere yüklenen anlamlar nasıl değişiyor bunu anlamayı amaçlıyoruz. Sorularımızda hiçbir şekilde rencide edici, kırıcı, tahkir edici bir unsur bulunmamaktadır.</p>
--	--

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Sayın **Doç. Dr. Abdullah Temizkan** tarafından yürütülmesi planlanan "Kafkas Muhacirlerinin Hafıza Mekânları Üzerine Bir Araştırma" adlı proje değerlendirilmiştir.

Proje etik açısından uygun bulunmuştur

Projenin etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır

İNEBOLU KENT MERKEZİNDEKİ TARİHİ KAMU YAPILARI (1850-1920)*

Hatice ÇOPUR**

ÖZ

İnebolu, Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan en yakın liman olma özelliği sayesinde, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren Karadeniz üzerinden artan ticari faaliyetlerinde aktif rol almıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari yapısında yaşanan değişim ve dönüşümler paralelinde gelişen İnebolu Liman'ındaki ticari faaliyetler, beraberinde pek çok kamu kurum ve kuruluşunun doğmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, İnebolu ilçe merkezinde 1850-1920 yılları arasında inşa edilen kamu yapıları oluşumlarına etki eden faktörler, mimari özellikleri, günümüze kadar geçirdikleri onarımlar ile çağdaş ve işlevsel özellikleri açısından benzer yapılarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Arşiv belgeleri, çizim ve fotoğraflarla desteklenerek incelenen tarihî kamu yapıları, günümüze ulaşabilenler ve ulaşamayanlar olarak iki grupta ele alınmıştır. Günümüze ulaşabilenler; askerlik dairesi, banka ve liman başkanlığı binasıdır. Günümüze ulaşamayanlar; iki jandarma karakol binası, hastane, hükümet konağı, hapisane, gümrük müdürlüğü binası ile telgraf ve posta binasıdır. 1850 sonrası yaşanan büyük yangınların ardından, ızgara planlı olarak tasarlanan İnebolu'da kamu yapıların şekillenmesinde; dönem üslupları, yöresel malzeme ve üsluplar ile yeni imar yasaları etkili olmuştur. İnebolu ilçesi, fiziksel dokusu ve bu dokuyu oluşturan mimarlık eserleri ile 19. yüzyıl Osmanlı mimarisi ve Türk şehirciliğinin karakteristik özelliklerini taşıyan nadir şehirlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İnebolu, Liman Kentleri, Kamu Mimarisi.

HISTORICAL PUBLIC BUILDINGS IN THE CITY CENTER OF İNEBOLU (1850-1920)

ABSTRACT

In this study, public buildings which were established in the city center of Inebolu between the 1850-1920 years are evaluated by compared with the similar buildings in terms of factors affecting their formation, their architectural features, the repairs they have undergone until today and their contemporary and functional features. Archive documents and historical public buildings which were analyzed with the support of drawings and photographs, were examined into the two groups as reach to present day and couldnt reach to present day. Military branch, bank and port presidency buildings could reach today. Two gendarme police station building, hospital, government Office, prison, customs Office building, telegraph and post Office could not reach today. After the great fires of 1850 year, in the shaping of public buildings in Inebolu, which was designed as a grid plan, period styles, regional materials and styles, new reconstruction laws have been effective. Inebolu is one of the rare cities, having the characteristic features of Ottoman architecture and Turkish urbanism on the 19th century with its physical texture and architectural works that make up this texture.

Keywords: Ottoman, İnebolu, Port Cities, Public Architecture.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 14.12.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2021

* Bu çalışma 2012 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalına sunulan, SBY-11-3352 kodlu proje ile desteklenen "İnebolu'da Türk Mimarisi (19. ve 20. Yüzyıl)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ayrıca, 6-8 Kasım 2020 tarihleri arasında Edirne'de düzenlenen "23. Uluslararası ve Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu"nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, ANKARA; ORCID: 0000-0002-2320-0705, E-posta: hatice.copur@hbv.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda değişen dünya düzenine ayak uydurabilmek için köklü değişim ve dönüşüm adımları atmıştır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte devletin idari birimlere ayrılması yeni mekân ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminin modernleşme ve merkezîyetçi ideolojisini devletin her noktasına teneffüs ettirebilmek için hem fiziksel hem de zihinsel olarak her alanda yoğun çaba harcanmıştır. Bu dönemde hükümdarın ve devletin nesnel ifadesi sadece camiler, medreseler, imaretler değil; eğitim, sağlık vb. gibi var olan yapı türlerinin yanı sıra hükümet konağı, cezaevi, karakol gibi yeni yapı türleridir. Bu yapılara ek olarak İnebolu gibi liman kentlerinde artan ticari faaliyetler liman idaresi ve gümrük kavramlarını ve yapılarını da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda devletin merkezîyetçi yönetim anlayışının taşradaki temsilcisi, güçlü idareciler ve onların himayesinde inşa edilen kamu yapılarıdır. Dönemin Kastamonu valisi Abdurrahman Nureddin Paşa (1882-1891) (Demircioğlu, 1973, s. 30; Eski, 2000, s. 24) gibi güçlü bir idareci de II. Abdülhamid dönemi idareciliğinin ve ideolojik yapısının adeta bir prototipini İnebolu ölçeğinde gerçekleştirmiştir (Çopur, 2012, s. 30). Abdurrahman Nureddin Paşa II. Abdülhamid'in kendine özgü siyasetinin şekillendirdiği "Hamidiye ricali" olarak da tanımlanan devlet adamlarından biridir (Kırmızı, 2011, s. 11). İnebolu'da bugün hâlâ ayakta olan pek çok yapıda kendisinin imzası bulunmaktadır. 19. yüzyılda İnebolu kent merkezinde kaza ve ihmal sebebiyle yaşanan yangınlar, cami, okul, ticarethane ve konut gibi pek çok yapı türünün yanı sıra kamu yapılarında da büyük tahribata neden olmuştur. 1850 yılı öncesine dair İnebolu'da var olan kamu yapılarına ilişkin herhangi bir belgeye ya da bulguya rastlanmamıştır. 1850-1920 yılları arasında İnebolu kent merkezinde inşa edilen tarihî kamu yapılarının ele alınış amacı, Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vuran ideolojiler, yönetim anlayışı ve sanat akımlarının etkisinde gelişen kamu yapılarının, İnebolu gibi ticaret eksenli bir liman şehrinde tezahürlerini ortaya koyabilmektir.

İnebolu kent merkezindeki kamu yapılarından bazıları mimari özellikleri bakımından tek ya da belirli yapı türüne göre çeşitli çalışmalar içerisinde incelenmiştir (Komisyon, 2001, s. 551; Büyükkasap vd., 2005, s. 89-102; Şahin, 2005, s. 119-125; Pehlivanoğlu, 2007, s. 55-64; Topçubaşı, 2009; Özdeniz, 2012; Arslan Abay, 2019). İnebolu'daki kamu yapılarını toplu olarak değerlendiren herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması çalışmamızı özgün kılmaktadır. İnebolu kent merkezindeki kamu yapıları, günümüze ulaşabilenler ve ulaşamayanlar olarak iki grupta ele alınmıştır. Günümüze ulaşabilenler; askerlik dairesi, banka ve liman başkanlığı binasıdır. Günümüze ulaşamayanlar; iki jandarma karakol binası, hastane, hükümet konağı, hapishane, gümrük müdürlüğü binası ile telgraf ve posta binasıdır. Bu yapılar, oluşumlarına etki eden faktörler, mimari özellikleri, geçirdikleri onarımlar ile çağdaş ve işlevsel özellikleriyle benzer yapılar ile karşılaştırılarak, ayrıca çizim ve fotoğraflarla desteklenerek incelenmiştir. Kamu yapılarından özellikle günümüze ulaşamayanlar incelenirken, mimari özellikleri hakkında Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivi ve kent sakinlerinin anlatımlarıyla yetinilmeye çalışılmış, arşiv fotoğrafları sayesinde ise ancak yapıların cephe özellikleri hakkında bilgi sahibi olunabilmiştir. Günümüze ulaşabilen yapılar ise yerinde incelenmiş, çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

İnebolu'nun 1850-1920 Yılları Arasındaki Gelişim Dinamikleri ve Fiziksel Değişimi

İnebolu, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki idari yapılanması uyarınca, Kastamonu Sancağının Küre kazasına bağlı bir nahiye iken 1867'den sonra kaza merkezi olmuş (Erdem, 2001, s. 9), 1886'da da belediye teşkilatı kurulmuştur (Gökoğlu, 1952, s. 21). Cumhuriyetin ilanı sonrasında da İnebolu'nun idari yapılanması günümüze kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ardından Çarlık Rusya ile yaptığı ticaret anlaşmaları neticesinde Karadeniz uluslararası ticarete açılmıştır. Karadeniz, sanayi devriminin yaşandığı ülkelerin hammadde ihtiyacının karşılanmasında ve Avrupa mallarının doğuya ulaşmasında en kısa yol olmuştur. İnebolu ise Karadeniz'i Anadolu'ya bağlayan en yakın liman olma özelliğine sahiptir. 1871 yılında bir limanın var olduğu bilinen kentte (Karakök, 2010, s. 274), 1882 yılında dönemin Kastamonu valisi Sırrı Paşa'nın (1881-1883) girişimleriyle modern bir liman inşasına başlanmıştır (Eski, 2000, s. 17). Kastamonu hinterlandının dünya pazarına açılması için 1860'lı yıllarda Kastamonu-İnebolu arasında yol yapımına başlanmıştır (Eski, 2000, s. 18). 1850-1900 yılları arasında İnebolu limanından en çok ihraç edilen ürünler; tuz, tiftik, keten, bakır, kereste, canlı hayvan ve yaş meyvedir (Cuinet, 1895, s. 472; İnan, 2005, s. 274). 1890 yılında en fazla ithalat ve ihracatın yapıldığı ülkeler ise Fransa, Almanya, İspanya, İtalya, Rusya, Cezayir ve Mısır'dır (Cuinet, 1895, s. 472). Ticari gelişmeler sayesinde İtalya ve Rusya konsolosluk vekilleri, bazı Avrupa firmaları da İnebolu'da ticari temsilciler bulundurmaktadır. Ticari faaliyetlerin sağlıklı yürütülebilmesi için Osmanlı'nın ilk ve tek ilçe gümrük müdürlüğü 1875 yılında İnebolu'da açılmıştır (Tunoğlu, 2003, s. 301). I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları sırasında, insan, silah, mühimmat ve ticari ürünlerin sevkiyatında da İnebolu'nun stratejik öneme sahip bir liman kenti olmasından istifade edilmiştir (Peker, 1955, s. 331). İnebolu, 1923 yılındaki nüfus mübadelesine kadar, çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan Rum ve Ermeni azınlıkların da yaşadığı kozmopolit kentlerden biridir. Özellikle Rumların Karadeniz ticaretinde etkin rol almaları ve Avrupa milletleriyle birebir temasları İnebolu'nun ticari, fiziksel ve kültürel gelişimine katkıda bulunmalarını sağlamıştır. İnebolu kent merkezini oluşturan tarihî doku, büyük oranda 19. yüzyılda yaşanan sel ve yangın felaketleri sonucunda şekillenmiştir. Kenti ikiye bölen nehirde sık yaşanan taşkınlar nedeniyle çarşı içi büyük oranda zarar görmektedir. Bu taşkınların önüne geçebilmek adına nehrin doğu kıyısına set oluşturması amacıyla sıralı evler inşa edilmiştir (Özdeniz, 2012, s. 24). İnebolu'da 19. yüzyıla kadar kamu yapıları da dâhil, ilçenin tamamı geleneksel yapı malzemesi olan ahşap kullanılarak inşa edilmiştir. Yangınlara karşı savunmasız olan kentte kaza ve ihmal sonucu meydana gelen 1860 yılındaki yangında çarşının bir kısmı, 1881 yılındaki yangında İnebolu'nun ilk hükümet konağı, rüştiye mektebi ve çarşıdaki birkaç dükkân yanmıştır. 1885 yılında yaşanan büyük yangında ise İnebolu'nun çarşı içi tamamen yok olmuştur (BOA. MF.MKT. 71, s. 122; BOA. DH.MKT. 1353, s. 74). Dönemin Kastamonu valisi Abdurrahman Nureddin Paşa, 1885 yılındaki büyük yangının ardından İnebolu'ya gelerek kentte incelemelerde bulunmuş ve o sırada yanında bulunan vilayet başmühendisi Lehistan asıllı Baronaveski'ye ilçenin ilk imar planını ızgara plan tipinde çizdirmiştir (Demircioğlu, 1973, s. 21). Buna göre; özellikle de çarşı içindeki binalar, kagir veya taştan yapılacak, çarşı içi, kıyıya dik uzanan ve bunları paralel kesen sokaklardan oluşacak ayrıca sokak genişlikleri 6,7-8 m olacak şekilde uygulanmıştır (Tunoğlu, 2003, s. 409)¹. 1877 Vilayet ve Belediye Nizamnamesi ile 1882 Ebniye Nizamnamesi (Tekeli, 1985, s. 886) uyarınca hazırlanan bu plana göre düzenlenen İnebolu, nizamnamelerin uygulandığı ilk kentlerden biri olma özelliğine de sahiptir. İnebolu tarihî kent merkezi, 1885 yılında hazırlanan ilk imar planını günümüze kadar muhafaza edebilmiştir (Şekil 1).

İnebolu Kent Merkezindeki Tarihî Kamu Yapıları (1850-1920)

Bu çalışmada, 1850-1920 yılları arasında İnebolu kent merkezinde inşa edilmiş günümüze ulaşabilen 3 ve günümüze ulaşamayan 6 olmak üzere toplam 9 kamu yapısı mimari özellikleri açısından tanıtılacak, işlevsel ve çağdaş yapılarla karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Tanımlamalar arşiv belgeleri, çizim ve fotoğraflarla desteklenecektir.

¹ 1885 tarihli planda; "Bikazai Allahü Teala İnebolu kasabasında vuku bulan carik mahallinin marifetle tanzim kılınan harit-i musaddakasıdır" denilmektedir (Tunoğlu, 2003, s. 409).

Günümüze Ulaşabilen Yapılar

Eski Askerlik Dairesi (Eski Cezaevi)

Yukarı Hatıptağ Mahallesi, Abdurrahman Paşa Caddesinde, İnebolu Askerlik Dairesinin güneyinde yer almaktadır (Şekil: 2). 1974-1985 yılları arasında cezaevi olarak kullanılan Eski Askerlik Dairesi, 1985 yılında yeni bir cezaevi binasının yapılmasıyla 1991 yılında boşaltılmıştır. 1997 yılından beri Kültür Bakanlığı'nın mülkiyetinde olan ve restorasyon projesi hazırlanan yapının İnebolu'ya kazandırılması hedeflenmektedir (Fotoğraf 1, 2).

İnşa kitabesi mevcut olmayan Eski Askerlik Dairesi'nin 1891 yılında inşa edildiğine dair yazılı kaynaklar mevcuttur (Komisyon, 2001, s. 551). Bununla birlikte yapıya ait olduğu düşünülen 1907 tarihli bir kitabenin ise onarım kitabesi olması kuvvetle muhtemeldir² (Foto: 3). Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılın ikinci yarısındaki ordu yapılanması içinde, 1893 ve 1899 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnamesine göre; üçüncü livanın besinci alayına bağlı birinci taburu Kastamonu'da, sekizinci alayın birinci taburu İnebolu'dadır (İnan, 2005, s. 288; Çoban, 2006, s. 242).

Yüksek bir yamaca inşa edilen Eski Askerlik Dairesi'ne kuzeybatıda bulunan iki aşamalı merdivenlerden ulaşılmaktadır. Eski Askerlik Dairesi, kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda dikdörtgen planlı idari birimler bölümü ile bunun iki yanında kanat şeklinde uzanan dikdörtgen planlı koğuş bölümleriyle "T" plan tipinde inşa edilmiştir (Çizim 1). Yapının idari birimler bölümü bodrum, zemin ve birinci katla birlikte üç katlı, koğuş bölümleri, bodrum katla birlikte iki katlı olarak planlanmıştır. Kuzeybatı cephede kütsel olarak dışa doğru taşan idari birimler bölümünün ortasındaki üç yönden 10 basamaklı taş merdivenlerle ulaşılan basık kemerli, ahşap çift kanatlı cümle kapısından yapıya girilmektedir. Kıрма çatılı yapının kuzeydoğu kanadını oluşturan koğuş bölümünün tavanında yer yer göçmeler görülürken güneybatı kanadındaki koğuşun üst örtüsü ise tamamen yıkılmıştır. İdari birimler bölümü ve koğuşların dış cepheleri düzgün kesme taştan sıvasız iç kısımları ise betonarme sıvalıdır. Yapının zemin katı, merkezde idari birimleri oluşturan odalar ile buradaki koridora açılan iki yandaki koğuşlarından oluşmaktadır (Fotoğraf 4). Bu koğuşların alt katı hamam, tuvalet, mutfak ve yemekhane olarak, idari birimler hizasındaki kısmı ise koridor ve mahkûm hücreleri olarak düzenlenmiştir. Zemin kat koğuşlarının zeminlerindeki "L" planlı merdiven sahanlıkları aracılığıyla askerler/hükümlüler bodrum kattaki mekanlarla iletişim kurabilmekteydiler. Eserin zemin kattaki merdivenlerle ulaşılan birinci katı muhtemelen askerlik dairesi olarak kullanıldığı dönemde subayların konakladığı odalar olarak düzenlenmiş yapının cezaevi olarak kullanıldığı dönemde ise bu mekanlarda koğuşa dönüştürülmüştür. Koğuşların ve idari birimler bölümünün güneydoğusunda, yapının cezaevi olarak kullanıldığı dönemde ilave edilen niteliksiz betonarme sıvalı taş avlular yapıya göre farklı kotlarda yer almaktadır. İdari birimler bölümünün birinci kat zemini tamamen ahşap döşeme iken; zemin katın döşemesinde ise yer yer ahşap ve dökme mozaik uygulanmış, bodrum katın zemininde ve tavanında betonarme malzeme kullanılmıştır.

Kapı ve pencerelerin dışa taşırılmış taş çerçeveleri, kilit taşları, kat aralarındaki dışbükey silmeler ile yine kat aralarındaki ve saçaklardaki saçak kornişleri ile yine dışa çıkıntılı köşe taşları cepheleri hareketlendiren plastik unsurlardır (Fotoğraf 5).

Eski Askerlik Dairesi, plan özellikleri, kat sayısı ve cephe düzenlemesi ile aynı dönemde inşa edilen Kastamonu, Daday, Küre Askerlik Daireleri ve Zonguldak Ereğli Askerlik Dairesi ile benzer özellikler taşımaktadır (Topçubaşı, 2009, s. 154, 195, 339, 533) (Fotoğraf 6, 8) (Çizim 2).

² Günümüzde nerede olduğu bilinmeyen kitabenin M. Fakazlı arşivinde, 2005 tarihli bir fotoğrafı mevcuttur.

Eski Osmanlı Bankası Binası (İnebolu Belediye Binası)

Camii Kebir Mahallesi, Gümrük Sokakta bulunan yapı, 1960 yılına kadar Osmanlı Bankası olarak hizmet vermiş, bir dönem Endüstri Meslek Lisesi olarak kullanılmıştır (Şekil 2). 2005-2007 yılları arasında restorasyonu tamamlan Eski Osmanlı Bankası günümüzde İnebolu Belediye Başkanlığı binası olarak hizmet vermektedir (Fotoğraf 9, 10). 1905-1910 yılları arasında İnebolu Belediye Başkanlığı yapan Tevfik Efendi'nin girişimleriyle İnebolu Belediyesinin mülkiyetinde inşa ettirilen Eski Osmanlı Bankası (Tunoğlu, 2003, s. 418) Balıkesir ve Kayseri şubeleriyle aynı yıl açılmıştır (BOA. DH. MÜ. 73-1, s. 46). 1910 tarihinden önce de İnebolu'da şubesi bulunan Osmanlı Bankası'nın nerede hizmet verdiği bilinmemektedir (Eldem, 1999, s. 427).

Osmanlı Bankası binası, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı, taş su basman üzerine iki katlı ve kırma çatılı olarak tasarlanmıştır. Yapıya doğu, batı ve güney cephedeki kapılardan giriş sağlanmaktadır. Eserin beden duvarları düzgün kesme taş üzerine sıvalı ve boyalıdır (Çizim 3). Yapının giriş holü ve birinci kat zemin döşemelerinde, yer yer karosiman kaplama, ahşap döşeme ve betonarme malzeme kullanılmıştır. Güney cephe merkezindeki kapıdan ulaşılan yapının zemin kat $\frac{2}{3}$ 'sini kaplayan toplantı ve konferans salonu ile diğer hizmet mekanlarından meydana gelmektedir. Yapının zemin kattan "S" biçimli ahşap korkuluklu dökme mozaik merdivenle ulaşılan birinci katı ise dikdörtgen bir hole açılan odalardan oluşmaktadır. Eski Osmanlı Bankası, kuzey cephesindeki madeni korkuluklu balkonu, dikdörtgen taş çerçeveli kapı ve pencere açıklıkları, kat silmeleri, köşe taşları ve geniş saçağıyla dikkat çekmektedir. 2007 yılı öncesinde geçirdiği onarımlar hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Osmanlı Bankası, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan savaş gemilerinden atılan bombalarda birinin hedefi olmuş deposunda küçük çaplı hasar meydana gelmiştir.

Osmanlı Bankası'ndaki en belirgin süsleme unsuru iç mekan zemin döşemelerinde kullanılan karosimondur³. Zemin kattaki karosimondur; beyaz zemin üzerine içinde eşkenar dikdörtgen baklava dilimlerinin oluşturduğu sekiz kollu yıldızlar bulunan gri-siyah renkte dört yapraklı yonca benzeri bitkisel motifin yan yana diziliminden oluşmaktadır. Birinci katta koridor zeminini oluşturan karosimondur ise; zemin kattaki gibi beyaz zemin üzerine gri-siyah eşkenar dikdörtgen baklava dilimlerinden oluşan daha büyük sekiz kollu yıldızların yan yana diziliminden meydana gelmektedir. Bu bölümde kahverengi, bej ve sarı renkte bitkisel çerçeveli kare ve dikdörtgen birer pano oluşturulmuştur. Kıvrık dalların arasında çınar yapraklarının yer aldığı panolardan kare olanın içi gri, siyah ve beyaz renkte küplerin üst üste dizilerek derinlik etkisi yaratan bir kompozisyonla doldurulmuştur. Dikdörtgen panonun içi ise dışındaki kompozisyonun devamı niteliğindedir (Fotoğraf 11, 12). Eserde ayrıca cephe yüzeylerini hareketlendirmek için köşe taşları, kat silmeleri ile kapı ve pencerelerde taş çerçeveler tercih edilmiştir.

Osmanlı Bankası'nın farklı yerlerde açılmış şubelerinde, farklı plan tiplerinin de cephe tasarımlarının uygulandığı görülmektedir. Ancak İnebolu Eski Osmanlı Bankası, cephe tasarımında hareketlilik sağlayan unsurlardan köşe taşı dizileriyle Mersin (Fotoğraf 13), Gaziantep ve Kütahya Osmanlı bankalarıyla benzer özellikler taşımaktadır (Saltonline, 2020).

Eski Liman Başkanlığı Binası

Camii Kebir Mahallesi, Liman Sokak'ta yer alan yapı bugün İnebolu Belediyesi Kültür ve Sanat Merkezi olarak kullanılmaktadır. KVKBK tarafından hazırlanan anıt fişinde

³ "Karosimon" 19. yüzyılın ortasında Avrupa'da, 19. yüzyılın son çeyreğinde de Selanik'le bağlantılı Rum zanaatkarlar sayesinde İstanbul ve İzmir başta olmak üzere ülkemizde de üretilmeye başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Uçar, 2013.

yapının 1980’li yıllarda Avcılar Kulübü olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Şekil 2) (Fotoğraf 14, 15). İnşa tarihi ve yaptıranı bilinmeyen Eski Liman Başkanlığı binası, İnebolu limanındaki ihracat-ithalat işlerini kontrol etmek amacıyla 1970’li yıllara kadar hizmet vermiş son olarak 2007 yılında restore edilmiştir.

Eser, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, arazi koşulları nedeniyle yarısı gömülü bodrum kat üzerine üç katlı, kırma çatılı ve kargir olarak inşa edilmiştir (Çizim 4) (Fotoğraf 16, 17, 18). Yapının birinci katı, güney, doğu ve batı cephelerde taş konsollara oturan çıkmalarla genişletilmiş, ikinci katın bir kısmı teras olarak düzenlenmiştir. Zemin katta bir, birinci katta iki, üçüncü katta ise bir oda ve ıslak hacimden oluşan yapıda, katlar arasındaki iletişim yarısı betonarme yarısı ahşap sarmal biçimde tasarlanmış merdivenlerle sağlanmaktadır. Limanı ve gemileri gözlemek amaçlı olduğu düşünülen teras kat üzerindeki cihannümanın ise zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Binanın temel ve bodrum katı taştan, tavanı ise; “volta döşeme” tekniği ile yapılmıştır. Eserin beden duvarları çelik konstrüksiyonların içlerinin delikli tuğla ile doldurulmasıyla oluşturulmuş üzeri sıvanmıştır.

Yapının 2007 yılındaki restorasyon projesini hazırlayan Mimar Mustafa Pehlivanoğlu; yapının en önemli özelliklerinden biri olarak yapı elemanlarının (delikli tuğla, dolu demir, “L” profiller, demir korkuluk, önceden dökülmüş merdiven basamakları, demir kapı, pencere ve kepenk vb.) önceden tasarlanıp üretilmiş olarak muhtemelen İstanbul’dan- deniz yolu ile getirilip, İnebolu’da yapım ve montajının yapılmış olduğunu iddia etmekte ve İnebolu Liman Başkanlığı binasını 19. yüzyıl Avrupalı örneklerine benzetmektedir (2007, s. 55-56). Buda bize bu dönemde Liman Başkanlığı özelinde proje yapımı ve şantiye organizasyonu gibi bir mimari organizasyonun varlığını işaret etmektedir. Ayrıca devletin kargir yapı inşasını kolaylaştırmayı-hızlandırmayı teşvik ettiğini, yapının dönem içindeki önemini ve yerini de göstermektedir.

Yapıdaki dış cephesindeki süsleme unsurları; birinci kat çıkmasının taşıyan konsollar, ikinci kattaki saçak kornişi ile kat ve köşe silmeleridir. Konsolların aşağı bakan uçları kademelendirilmiş kaideye oturmakta, dışa bakan uçları ise spiral rozetlerle sonlanmaktadır. İkinci kattaki saçak kornişi dışbükey silmelerden be bir sıra dentil bordüründen oluşmaktadır (Fotoğraf 19).

Eski liman başkanlığı binasının iç mekânında zemin döşemesinde kullanılan karosimanlar ve kalem işi tavan göbeği süslemesi dikkat çekmektedir. Karosimanlar merdiven sahanlığının zemin döşemesinde ve merdivenlerin kenarlarında süpürgelik olarak görülmektedir. Süpürgelik olanlar; kare beyaz zemin üzerinde ortası kırmızı benekli mavi çiçeklidirler. Sahanlık zeminindekiler de süpürgelikle aynı tasarımda farklı olarak kırmızı bordürün içinin siyah meander desen ile çerçeveslendirildiği pano şeklinde tasarlanmıştır (Fotoğraf 21). Desen, renk ve kompozisyon özellikleriyle bu karosimanların benzerlerini 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir’de Levanten konutlarında görmek mümkündür (Fotoğraf 22). Karosimanlar 19. yüzyılın son çeyreğinde ülkemizde de üretilmeye başlanmış olması (Uçar, 2013, s. 69) Eski Liman Başkanlığı binasının pek yapı elemanı gibi bu döşeme unsurlarının da İstanbul’da getirilmiş olma ihtimalini arttırmaktadır. Eserin birinci kat mekanının tavanı merkezden dışa doğru; dört yapraklı palmet, akant yaprakları, zincirek, sitalize kıvrık dallar ve palmiyeler ile sitalize akant yaprakları ve kıvrık dallı bordürlerle oluşturulmuş alçı üzerine kalem işi boyalı tavan göbeğiyle süslenmiştir. Gri, kahverengi ve bej rengin tonlamasıyla katmanlı bir görünüm kazandırılan motiflerin oluşturduğu bordürlerin arasındaki silme geçişleriyle plastik etki arttırılmıştır (Fotoğraf 23). Bu kalem işi bezemeler İnebolu’da 19. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Gabak Gavur Konağı’nın cumba altındaki kalem işi bezemelerle üslup ve kompozisyon özellikleriyle benzeşmektedir (Fotoğraf 24).

Eski Liman Başkanlığı binası, cephe tasarımına dinamiklik sağlayan çıkması, taş konsolları, pencereleri, kat silmeleri, saçak altındaki plastik unsurlar ve iç mekândaki kalem işi tavan süslemelerinin yanı sıra cihannümasıyla bir kamu yapısından daha çok yörenin geleneksel sivil mimari örneklerine benzemektedir (Fotoğraf 20) (Arslan Abay, 2019, s. 109, 130).

Eski Liman Başkanlığı binası cephe tasarımı, cephe ve iç mekandaki süsleme unsurları ve İnebolu'nun 1900-1930 yılları arasına ait arşiv fotoğrafları dikkate alınarak 19. yüzyılın son çeyreğine ya da 20. yüzyılın başına tarihlendirilebilir.

Günümüze Ulaşamayan Yapılar

Frenği ve Gureba Hastanesi (Memleket Hastanesi)

Yukarı Hatıpbâğ Mahallesi, Atilla Gürsoy Caddesinde bugünkü Toplum Sağlığı Merkezi'nin yerinde bulunan yapı, 1965-70 yıllarına kadar hizmet vermiş, yeni İnebolu Devlet Hastanesi'nin inşa edilmesinden sonra yıktırılmıştır (Şekil 2).

İnebolu Limanı'nda 19. yüzyılda yoğunlaşan uluslararası ticaret ve insan trafiği nedeniyle yaşanan salgın hastalıkların önüne geçebilmek için 1871 yılından itibaren bir karantina idaresi bulunmaktadır (Karakök, 2010, s. 273). İnebolu Frenği ve Gureba Hastanesi için ilk girişimler 1883 yılında Kastamonu valisi Sırrı Paşa tarafından başlatılmış, vilayet merkezi ve halktan toplanan yardımlarla inşası tamamlanan hastane, kitabesine⁴ göre Abdurrahman Nureddin Paşa tarafından 1885 yılında açılmıştır (Demirciolu, 1973, s. 15; Eski, 2000, s. 18, 30) (Fotoğraf 25).

Kitabe metni; *"Saye-i atifetvaye-i hazret-i padişahide ibhetlü ve devletlü Abdurrahman paşa hazretlerinin valilikleri zamanında inşa ve küşad olunmuştur. (Sene 1301)"* (Fotoğraf 14)

Memleket Hastanesi olarak adı değiştirilen Frenği ve Gureba Hastanesi, taş bodrum üzerine kâgir, iki katlı, kırma çatılı, 80 ila 100 yatak kapasiteli olarak inşa edilmiştir (Özdemir, 2019, s. 54) (Fotoğraf 26, 27). Kuzeydeki ana giriş kapısından girildikten sonra doğu-batı yönündeki çift yönlü merdivenler yardımıyla üst kata çıkılan hastanenin üst katında bir ameliyathanesinin bulunduğu yöre halkından edinilen bilgilerdendir (Fakazlı, 2011). Hastanede frenği hastası olan kadın ve erkek hastalar için altışar ve sekizer yatak kapasiteli özel koğuşların bulunduğu da kayıtlarda geçmektedir (Şahin, 2005, s. 123). Yapının batısında 1919 yılında yapılmış bir muayenehane ve doğu tarafında da bir tecrit odasının yer aldığı ayrıca muntazam, suyu bol bir hamamının olduğu ve güzel bir bahçesinin olduğu da bilinmektedir (Büyükkasap vd., 2005, s. 99).

Yapıda 19. yüzyıl hükümet konakları, askerlik daireleri ve hastane yapılarının ortak şeması olan açısız-aksiyel olarak tekrarlanan sofa, koridor, oda ve ıslak hacimler gibi genel mekânların çoğaltılmasına dayanan modüler bir tasarımın uygulandığı söylenebilir (Bilici, 2011, s. 3). Eser, anıtsallığın vurgulandığı giriş cephesiyle Sinop Gureba Hastanesi ve Çankırı Hamidiye Hastanesi (Fotoğraf 28, 29) (Topçubaşı, 2009, s. 297, 329) gibi dönemin mimarlık beğenilerine, ikinci kat çıkması, üçgen alınlıklı pencereleri ile de yöre mimarisine atıfta bulunmaktadır.

Eski Hükümet Konağı

Camii Kebir Mahallesi, Adalet Sokakta bugünkü İnebolu Hükümet Konağının yerinde bulunan yapı, 1973 yılında onarım amacıyla boşaltılmış ve Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 1979 yılında tescillenmiştir (Ankara 1

⁴ Kitabe, günümüzde İnebolu Devlet Hastanesi'nin zemin katında, İnebolu Frenği ve Gureba Hastanesi'nde kullanılan bazı araç-gereçlerle birlikte sergilenmektedir.

Numaralı KVK Bölge Kurulu Arşivi) (Şekil 2). Aynı kurumun 1983 tarihli anıt fişine göre harap hâlde bulunan yapı, 1983-1985 yılları arasında çıkan bir yangın sonrasında yıkılmış, daha sonra yerine bugünkü Hükümet Konağı inşa edilmiştir.

İnebolu'da 1869 tarihinde inşa edilen ilk hükümet konağı (BOA, MKT.MHM 434, s. 18), 1881 yılındaki iptidai mektebi (rüştüye mektebi) yangınında zarar görmüştür (Demirciolu, 1973, s. 30, 31; İnan, 2005, s. 144). Arşiv belgelerinde bu hükümet konağı ile birlikte yapılacak olan zaptiye koğuşu ve hapisanenin inşa masraflarının bir miktarının, ilçede yaşayan itibarlı kimselerden ve ahalinin genelinden karşılanmasının uygun görüldüğü belirtilmektedir (BOA, MKT.MHM. 434, s. 18). 1881 yangınında zarar gören ilk hükümet konağının yerine, 1887-89 yılları arasında Kastamonu valisi Abdurrahman Paşa tarafından Eski Hükümet Konağı olarak bilinen yapı inşa ettirilmiştir (BOA, DH.MKT. 1434, s. 18; Demirciolu, 1973, s. 21; İnan, 2005, s. 144). 1893 ve 1899 tarihli Kastamonu vilayet salnamelerine göre; Eski Hükümet Konağı padişahın sayesinde, taş ve tuğla malzeme kullanılarak, zemin ve birinci kat olmak üzere iki katlı, 18 oda ve iki salonlu inşa edilmiştir (İnan, 2005, s. 144; Çoban, 2006, s. 343). Trabzon, Amasya ve İzmir örneklerinde olduğu gibi İnebolu'da 1869 yılında inşa edilen ilk hükümet konağı da ahşap iken Eski Hükümet Konağı nizamnamelere uyarınca kargir malzeme kullanılarak inşa edilmiştir (N. Yazıcı, 2019, s. 298). Eski Hükümet Konağı'nın salnamelerde tanımlandığı gibi 18 oda ve iki salondan oluştuğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte kurul raporlarında yer alan kroki (Topçubaşı, 2009, s. 287)⁵ ve hükümet konakları için dönemin yaygın plan şeması da dikkate alınarak Eski Hükümet Konağı'nın bir koridorun iki yanında sıralanan odalardan meydana gelmiş olmalıdır (Çizim 5).

İnebolu'nun 1894 tarihli ilk fotoğrafında görünen Eski Hükümet Konağı iki katlıdır. (Fotoğraf 30). Ancak ikinci kat pencerelerindeki farklılıklar ve yapının 1910 yılı sonrasına ait fotoğraflarından bu tarihten sonra bir kat ilavesinin yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 31, 32). Bu fotoğraflarda Eski Hükümet Konağı üç katlı, kâgir ve kırma çatılı bir yapıdır. Kat araları, kat kornişleri ile belirginleştirilmiş, güneybatı köşesi pahlanmıştır. Yapının güney cephe zemin katın merkezinde plastır çerçvelendirilmiş, üzerinde kademelendirilmiş profillerin oluşturduğu taç bulunan basık kemerli kapı açıklığı yer almaktadır.

Osmanlı hükümet konakları için genel plan tanımlaması, kat sayısı ve mekân tanımı üzerinden verilmektedir. Bu mekân tanımı da çoğu zaman "oda" sayısı şeklindedir (N. Yazıcı, 2019, s. 298). İnebolu hükümet konağı, ağırlıklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında gördüğümüz Türk konut mimari geleneğinin bir özelliği olan sofa ve iki yanındaki mekânların oluşturduğu iç sofalı plan tipinde inşa edilmiştir. Bu özelliğiyle Kastamonu, Cide, Sinop, Bolu, Çankırı, Sivas, Manisa, Mardin ve Tekirdağ hükümet konaklarıyla benzer plan özellikleri göstermektedir (N. Yazıcı, 2019, s. 300).

Eski Hükümet konağı; yatayda gelişen dikdörtgen kütleli, girişin öne çıkarılarak vurgulanması, kuzey ve batı cephelerde yine anıtsallığa vurgu yapan çıkmaları, kat kornişleri, plaster, saçak vb. ampir üslup özellikleri yansıtan uygulamalarıyla dönemin üslubunu yansıtmaktadır. İnebolu Hükümet konağı cephe düzenlenişi ile Bartın, Cide ve Taşköprü hükümet konaklarıyla ve okul, hastane, gar binası gibi dönemin diğer kamu yapılarıyla da benzer bir mimariye sahiptir (Topçubaşı, 2009, s. 547, 549, 577) (Fotoğraf 23-35).

⁵Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivinde söz konusu belgeye ulaşılamamıştır.

1 ve 2 Numaralı Jandarma Karakol Binaları

Camii Kebir Mahallesi, Adalet Sokakta yer alan yapılar 1990 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Buldukları yer günümüzde otopark olarak kullanılmaktadır (Şekil 2).

İnebolu'nun 1894 tarihli ilk fotoğrafında, Eski Hükümet Konağının güneybatısında, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı, iki katlı ve güney cephesi pahlı, bütünleşik gibi görünen iki farklı yapı görülmektedir⁶ (Fotoğraf 30). Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 1985 tarihli raporlarında güneydeki pahlı yapı "Vakıf Binası" olarak geçmekte ve yapının o dönemde boş durumda olduğu, yıkılma tehlikesinin bulunmadığı; çatı, sıva, doğrama, ahşap yenilemesi, boya vs. gibi küçük onarımlar ve iyi bir düzenlemeyle değişik fonksiyonlar verilerek kullanılabilceği belirtilmektedir⁷. Ayrıca yapının yıktırılmasının milli servet açısından kayıp olacağı da rapora eklenmiştir. Ancak 1985-88 yılları arasında yaşanan bir yangın neticesinde bu yapılar harabeye dönüşmüştür. Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü'nün 1988 tarihli raporunda ise; yapının tescil kaydının bulunmamasıyla birlikte, güncellenen imar planı uyarınca yeni Hükümet Konağı arsası içinde kaldığı ayrıca tamiri imkânsız bir durumda olduğu ve çevresi için tehlike arz ettiği için acilen yıktırılması gerektiği kaydedilmiştir⁸. Hangi amaçla yapıldıkları tam olarak tespit edilemeyen yapılar, yöre halkından edinilen bilgilere göre; üst katları bir dönem Jandarma Karakol binası ve öğretmenevi, alt katları ise askerlerin atlarının koydukları ahır ve marangozhane olarak kullanılmıştır.

Vakıf kayıtlarından ve arşiv fotoğraflardan tespit edilebildiği kadarıyla birlikte değil ancak birbirini tamamlayıcı nitelikte olan bu yapılar; kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı, kargir, iki katlı, sokak köşesine gelen güney cephesi oval, kuzey cephesi bitişindeki yapıdan dolayı sağır olarak tasarlanmıştır. Batıda yola bakan cepheleri taş konsollarla taşınan çıkmalarla hareketlendirilmiştir. Tüm yapılarda kapılar basık kemerli, pencereler düz atkılı ve yine basık kemerli, bütün açıklıklar taş sövelidir. Üst örtüleri ise Marsilya kiremit kaplı kırma çatıdır (Fotoğraf 36, 37). Cephe kurgusu, pencere ve kapı özellikleriyle yöre mimarisiyle özdeşleşen 1 ve 2 numaralı Jandarma Karakol binalarının, 1885 yılında yaşanan büyük yangından sonra Eski Hükümet Konağı ile aynı anlayışta ve yerel yönetim şemasına uygun olarak inşa edilen kamu yapılardan oldukları düşünülmektedir.

Eski Hapishane Binası/ "Jandarma Karakol Binası"

Camii Kebir Mahallesi, Adalet Sokakta yer alan yapı, 1990 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bulduğu yer günümüzde otopark olarak kullanılmaktadır (Şekil 2). Yukarıda sözünü edilen 1 ve 2 numaralı Jandarma Karakol Binaların kuzeyinde ancak 1900'lü yılların başında çekilen fotoğraflarda üç katlı bir yapı dikkati çekmektedir (Fotoğraf 36). Hangi amaçla inşa edildiği bilinmeyen yapı, 1985 tarihli tescil kayıtlarında "Jandarma Karakol Binası" olarak geçerken, yöre halkından hapishane olduğu bilgisine ulaşılmıştır⁹.

⁶ 1985 tarihli tescil kaydında kuzeydeki üç katlı yapıda dahil edilerek (kuzeyden güneye doğru) A, B, C olarak sınıflandırılan yapıların hepsi Jandarma Karakol Binası olarak geçmektedir. Ankara 1 Numaralı KVKBK Arşivi.

⁷ Kastamonu VBM Arşivi (Yöre halkı yapının kentin ileri gelen ailelerinden biri tarafından yakınındaki Hamidiye Camisine gelir getirmesi amacıyla vakfedildiğini iddia etmektedir.)

⁸ Kastamonu VBMA; Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 1998 tarihli kararında; yapının kendiliğinden yıkıldığı, ancak yerine mevcut belgelerden yararlanılarak aynı özelliklerde 1/50 ölçekli restitüsyon projesinin Vakıflar Genel Müdürlüğüne hazırlanması istenmektedir. Ancak sözü edilen restitüsyon projesine rastlanmamıştır.

⁹ 1985 tarihli tescil kaydında Eski Hapishane Binası ve Jandarma Karakol Binaları, kuzeyden güneye doğru; A, B, C olarak adlandırılarak hepsi Jandarma Karakol Binaları olarak tanımlanmaktadır. Ankara 1 Numaralı KVKBK Arşivi

1914 tarihli arşiv kaydında, İnebolu Hapishanesinin kuzey cephe görünüşü ile renkli planı bulunmaktadır (BOA, DH.MB.HPS 10, s. 27). Yenilenerek inşa olunacak denilen İnebolu Hapishanesi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, iki katlı, zemin katı kâgir, ikinci katı ise ahşap ve üst örtüsü kırma çatılı bir biçimde tasarlanmıştır (Çizim 6). Ancak Jandarma Karakol binalarının kuzeyindeki üç katlı Eski Hapishane binası ile söz konusu arşiv kayıtlarındaki hapishane binası çizimi, cephe ve plan özellikleri açısından birbiri ile örtüşmemektedir. Bu farklılık arşivde bulunan çizimin birtakım değişikliklerle uygulanmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Ankara 1 Numaralı KVKBK arşivinde bulunan 1985 tarihli tescil kayıtlarından ve arşiv fotoğraflardan Eski Hapishane binasının; doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç katlı, düzgün kesme taştan, kırma çatılı ve kiremit örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 28). Cephede hareketlilik sağlayan çıkması, basık kemerli pencereleri ve kapı üstündeki aydınlatma pencereleri ile yöresel konut mimarisine gönderme yapan yapı, yöresel işçilik ve üslupların kamu yapılarında da uygulanarak var olduğu çevreyle bütünleşen örnek uygulamalardan biridir.

Gümrük Müdürlüğü Binası

Camii Kebir Mahallesi, Gümrük Sokakta, Eski Osmanlı Bankasının doğusunda yer alan yapı, 1970'li yıllarda yıkılarak aynı tarihlerde yerine Orman İşletme Müdürlüğü binası inşa edilmiştir (Şekil 2). 19. yüzyılda Karadeniz limanlarında ticari faaliyetlerin artması sonucunda ithalat-ihracat işlemlerinin sağlıklı yürütülebilmesi için Osmanlı Devleti'ndeki dört gümrükten biri ve tek ilçe Gümrük Müdürlüğü 1875 yılında İnebolu'da kurulmuştur (Tunoğlu, 2003, s. 301).

19. yüzyıl gümrük binalarının genel plan şeması düz bir hat üzerinde sıralanan depo, eşya kontrol odası ve idari birimlerden oluşmaktadır (Kaya, 2010, s. 84). Trabzon ve İnebolu gümrük müdürlüğü binaları ise İstanbul ve İzmir gibi büyük ölçekli liman şehirlerindeki aynı işlevselliğe sahip yapılara nazaran Tanzimat Dönemi mimarlık anlayışıyla fonksiyonelliğin ön planda tutulduğu sade ve daha mütevazî örneklerdir.

İnebolu Gümrük Müdürlüğü binasının mimari özellikleri ile bilgilerimiz sadece kuzey cepheden çekilmiş arşiv fotoğraflarıyla sınırlıdır. Buna göre yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, kargir, iki katlı ve kırma çatılıdır. Muhtemelen depo olan zemin katın kuzey cephe merkezindeki geniş kapı açıklığından mal giriş-çıkışı yapılmakta, birinci kat ise idari birim olarak hizmet vermektedir (Fotoğraf 39, 40).

İnebolu Gümrük Müdürlüğü binasının mimari özellikleri hakkında bildiklerimiz arşiv fotoğraflarından anlaşılanlarla sınırlıdır. 19. yüzyılda özellikle taşrada inşa edilen bu tür yapılarında çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Bu tür yapılarda işlevselliğin ön planda tutulduğu değerlendirilirse belirgin bir üslup özelliğinden ya da yapı niteliğinden söz etmek mümkün değildir. İnebolu Gümrük Müdürlüğü binası İnebolu'da 1885 yılında yaşanan büyük yangının ardından inşa edilen kargir binalardan olduğu ve İnebolu'nun 1900-1930 yılları arasına tarihlendirilen ait arşiv fotoğraflarından de hareketle 19. Yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarına tarihlendirilebilir.

Telgrafhane ve Posta Binası

Camii Kebir Mahallesi, Gümrük Sokakta, Eski Osmanlı Bankasının batısında yer alan yapı, 1972 yılındaki İnebolu sahil yolu çalışmaları sırasında yıktırılmıştır (Şekil: 2). Posta ve Telgraf Nezaretinin 1871 yılında birleştirilmesinden sonra, ticaretin geliştiği merkezlere öncelikle müdür tayin edilmiştir (N. Yazıcı, 2019, s. 1640). 1893 tarihli Kastamonu Vilayet salnamesinde İnebolu Telgrafhane ve Posta çalışanlarının görevleri ve isimleri verilirken müdür, hat çavuşu, muharebe memuru ve müfettiş yardımcısının olması o dönemde İnebolu'da oldukça teşkilatlı bir şekilde hizmet yürütüldüğünü ve ticaret

hacminin büyüklüğünü göstermektedir (İnan, 2005, s. 427). Taşradaki posta ve telgrafhane yapılarının mimari özellikleri hakkında ise ancak 1840 tarihli posta kanunu bilgi vermektedir. Buna göre; imkân elverdiği ölçüde şehir merkezlerinde, hücreli veya dolaplı ve raflı birer odadan ibaret olan binalarda çalışanlarla gelen vatandaşlar arasında bir kapı ya da pencere bulunması gerekmektedir (N. Yazıcı, 2019, s. 1641).

Arşiv fotoğraflarından hareketle sadece cephe özelliklerini tanımlayabildiğimiz İnebolu Telgrafhane ve Posta Binası; kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı, üç katlı, kırma çatılı ve kagirdir (Fotoğraf 41, 42). Zemin katı birinci katın yarı yüksekliğinde olan yapıya, doğu cephe birinci kattaki iki sütunun taşıdığı üç kemerli eyvanlı giriş bölümünden girilmektedir. Girişin üzerinde metal korkuluklu bir de balkon bulunmaktadır. Batı cephesi başka bir yapıya bitişik olan yapının doğu ve kuzey cephelerine, yuvarlak kemerli taş çerçevesi dikdörtgen formu pencere açıklıkları yerleştirilmiştir. Bu tanımlamaya göre, söz konusu yapının mimari özellikleri ve boyutlarıyla 1840 Posta Kanunu'nda belirlenen esasların çok ötesinde büyük ölçekli bir yapı olması İnebolu'daki teşkilatın oldukça düzenli ve büyük olduğunu işaret etmektedir. Tegrafhane ve Posta binaları için M. Topçubaşı belirgin bir plan ve cephe tasarımına göre inşa edilmediklerini dönemin üsluplarına göre mimari elemanlarının şekillendiğini belirtmektedir (Topçubaşı, 2009). 1893 tarihli Kastamonu Salnamesinde verilen bilgiler ve İnebolu'nun 1900-1930 yılları arasına tarihlendirilen arşiv fotoğraflarından hareketle İnebolu Gümrük Müdürlüğü binası 19. yüzyılın sonu ya da 20. yüzyılın başına tarihlendirilebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Liman kentleri her zaman diğer şehirlerden ayrıcalıklı ve daha gelişmiş yapıya sahip olmuşlardır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan Anadolu şehirlerine nazaran ticarete dayalı ekonomileriyle gelişen ihtiyaçları doğrultusunda yatırım ve hizmet alabilmişlerdir. Bunda çoğunlukla liman kentlerinde yaşayan gayrimüslim tüccar nüfusunun yoğunluğu ve Osmanlı Devleti'nin stratejik öneme sahip limanlarda devlet idaresini hissettirme gayretiyle arttırdığı yatırımlar ve teşviklerinde etkisi vardır. İnebolu limanında da İzmir, Selanik, İskenderun, Beyrut, Trabzon ve Samsun limanlarıyla paralel bir gelişim çizgisi izlenebilmektedir (Tekeli vd., 2004, s. 157). İnebolu'nun Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan en yakın liman olması, dolayısıyla doğu-batı ticaretinde hammadde ve mamul ürün ithalat-ihracatında uluslararası ticaret ağı üzerinde bulunmasını sağlamıştır. Bu sayede liman, liman başkanlığı ve gümrük müdürlüğü gibi kamu yapıları, 19. yüzyılda yaşanan teknolojik ve ticari gelişmelerin doğurduğu ihtiyaca yönelik olarak inşa edilmişlerdir. Ancak İnebolu'yu iç kesimlere bağlayan sağlıklı bir yol ağının bulunmaması, Kurtuluş Savaşı ve II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin ekonomik tedbirler almak zorunda kalması nedenleriyle ihracatın azalması 1950'li yıllara gelindiğinde İnebolu limanındaki yoğunluğunda iyice azalmasına neden olmuştur.

19. yüzyılda oluşan kamu kurumları kentte, kentsel mekânı ve zamanı, yeni sosyal ve siyasi anlamlarla biçimlendiren yeni bir merkezi bir yapı topluluğunun oluşmasını sağlamıştır. Bu yapılar, boyutları ve süslemeleri ile devletin gücünün ve modernliğinin fiziksel temsilcileri olmuşlardır. 19. yüzyılda değişen idari sistemle birlikte sayıları artarak ülkenin dört bir yanında karşımıza çıkan hükümet konakları ve çevresindeki diğer kamu binaları, kent dokusunda bir devlet sitesi oluşturmuş, böylece kentte 'yönetici merkezi' olarak adlandırılabilir yeni bir mekânsal öge ortaya çıkmıştır (Aktüre, 1985, s. 896). Özellikle şehre hâkim mevkilere konuşlandırılan hükümet konakları, kışlalar, hastaneler ve okulların boyutları ve süsleme tarzları ile devletin gücünün ve modernliğinin görsel ve fiziksel temsilleri olmaları amaçlanmıştır. İnebolu'da inşa edilen Eski Hükümet Konağı, Frengi ve Gureba Hastanesi ve Eski Askerlik Dairesi de konumları ve boyutları itibarıyla bu söylemi doğrular niteliktedir. Ayrıca kamu görevlilerinin devlet işlerini yaptıkları ayrı

binalar, taşrada iktidarın simgesi olma özelliğini taşıyarak devlet ile halk arasındaki bağları güçlendirmektedir (Güntan, 2007, s. 47).

Oluşum nedenlerini hakkında fikir sahibi olabildiğimiz kamu yapılarının mimari özellikleri hakkında günümüze ulaşabilenlerle ilgili bir değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır. 19. yüzyılın sonu 20. Yüzyılın başına ait askeri mimarlık kitaplarında kışlaların havası güzel yüksek yerlerde, yerleşim alanlarının dışında etrafında kışladan daha yüksek bina olmayacak şekilde konumlandırılmaları ile ilgili teknik şartnameler mevcuttur (Çiftçi, 2004, s. 75). 1875/76 tarihli “Fenni-i Mi’mari” kitabındaki şartnamede bir taburluk piyade kışlalarının bir doğru çizgisi şeklindeki askeri nizamlara uygun olarak tasarlanmaları beklenmektedir (Çiftçi, 2004, s. 76)¹⁰. İnebolu Eski Askerlik Dairesi konumu ve plan özellikleriyle sözü edilen teknik şartnamelere uygun tasarlanmıştır. Eser, kat sayısı, idari birimlerin yapı merkezinde ve kısmen diğer birimlerden bağımsız düzenlenişi, giriş ya da merdiven sahanlığının iki yanında koridora açılan oda, ıslak hacim gibi genel mekanların yerleşimine dayalı plan şemasıyla aynı dönemde inşa edilmiş Kastamonu, Küre, Zonguldak Ereğli Askerlik Daireleri ve Daday Redif Fırkası’yla ortak özellikler taşımaktadır (Topçubaşı, 2009, s. 154, 195, 339, 533) (Fotoğraf 4, 6) (Çizim 2). Ayrıca simetrik düzendeki cepheleri, anıtsallığın vurgulandığı merkezdeki idari bölümüyle hem dönemin mimari akımı olan Neo-klasik özellikleri bünyesinde barındırmakta hem de kamunun sağlığını kesme taş malzemeye yansıtmaktadır.

Eski Liman Başkanlığı binasının cephe tasarımında etkili olan taş konsollar, kat silmeleri, saçak altındaki plastik unsurlar yöre mimarisine atıf yapmakla birlikte I. Ulusal Mimarlık akımının etkilerini de taşımaktadır. Malzeme seçiminde ahşabın yerine taş ve tuğlanın tercih edilmesinde ise nizamnameler etkili olmuştur.

Osmanlı Bankası, farklı coğrafyalarda açılan şubelerinin plan tasarımında işlevselliğe odaklanan, cephe tasarımında ise dönemim mimarlık üsluplarının etkisiyle biçimlenen yapı tasarımları ortaya koymuştur. İnebolu Osmanlı Bankasında yatayda gelişen simetrik kütlelerin kuzey cephede metal korkuluklu balkonla vurgulanması ve geniş saçak uygulamalarıyla 1900-1930 yılları arasında hâkim olan I. Ulusal Mimarlık üslubunun izlerini taşımaktadır.

1850-1920 yılları arasında İnebolu’da inşa edilen kamu yapılarının Kastamonu eyaletine bağlı Bolu, Çankırı, Sinop ve Kastamonu merkez sancaklarındaki taşra yapıları ile Anadolu’nun diğer sancaklardaki 19. Yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen kamu yapılarıyla plan ve cephe tasarımları açısından benzerlikler taşıdıkları tespit edilmiştir. Özellikle yönetim, askeri ve sağlık yapıları 19. yüzyılda devlet ideolojisinin yürüttüğü merkezi politikalar doğrultusunda, İstanbul’dakilere nazaran daha mütevazî ölçekte ancak büyük oranda benzer plan ve cephe şemalarının kullanıldığı tip projelerdir. Bunda yapıların banilerinin yönetici sınıftan olması ve inşa faaliyetlerinin de vilayet mimarları tarafından yürütülüyor olmasının etkili olduğu söylenilebilir. İnebolu’da 1850-1920 yılları arasında inşa edilen kamu yapılarının oluşumuna etki eden faktörleri iki ana başlık altında incelemek daha doğru olacaktır. Birincisi; Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Fermanı’nın ardından değişen merkezileşme ve modernleşme ideolojisinin doğurduğu yerel yönetimlerdeki yapılanma ve bu yapılanmayla Klasik Osmanlı kent tipinin Avrupalı örneklerine benzer şekildeki dönüşümüdür. İkincisi; bölgesel faktörler göz önüne alındığında, İnebolu şehrinin artan ekonomik potansiyelinin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan yeni kurumlardır. Sistemli bir yapı ile kentlerin dönüşümü sağlanamazken, yangınlar bu dönüşüm için adeta fırsat yaratmıştır.

¹⁰ Bir tabur 300-1300 arasında bir mevcuda sahiptir. Savaşta ve eğitimde askerler numara sırasına göre tek sıra düzenine geçtiklerinden böyle bir mimari düzen benimsenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Çiftçi, 2004, s. 75,76.

İnebolu ilçesi, fiziki dokusu ve bu dokuyu oluşturan mimarlık eserleri ile 19. yüzyıl Osmanlı mimarisi ve Türk şehirciliğinin karakteristik özelliklerini taşıyan nadir şehirlerden biridir. Bu kültür mirasına şehrin Karadeniz kıyısında bir ticaret merkezi olmasının etkisiyle Avrupalı milletlerle olan birebir temasları da eklenince, İnebolu şehirleşmiş bir kent dokusuna ve toplum yapısına kavuşmuştur. Günümüze ulaşan simgesel yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması ise ulusal kimlik bilincinin devamı açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AKTÜRE, S. (1985). "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul: İletişim Yayınları: 891-904.
- ARSLAN, A. N. (2019). *Kentsel Alanların Korunması Bağlamında İnebolu Geleneksel Konut Mimarisi Değerlendirmesi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BİLİCİ, Z. K. (2011). "Samsun Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi (Canik Hamidiye Hastanesi)". *Rölöve ve Restitüsyonu Üzerine*. Ankara.
- BÜYÜKKASAP, E. – Z. KARS. (2005). "1922 İtibariyle Kastamonu'nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu". *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildiriler 18-20 Eylül 2003*. Ankara: 89-102.
- ÇİFTÇİ, A. (2004). *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapılar*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÇOBAN, F. (2006). *H.1288 (M.1871) ve H.1317 (M.1899) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DEMİRCİOĞLU, Z. (1973). *Kastamonu Valileri 1881-1908*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası.
- ESKİ, M. (2000). *Kastamonu Valileri*. Ankara: Kastamonu Valiliği.
- GÖKOĞLU, A. (1952). *Paphlagonia, Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. I. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası.
- İNAN, U. (2005). *H.1311 (M.1893) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARAKÖK, T. (2010). "H. 1288 (M.1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. VI/11: 267-276.
- KAYA, Ş. (2010). "Bazı Liman Kentlerindeki Örnekler Işığında Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İnşa Edilen Gümrük Binalarının Mimari Özellikleri". *Sosyal Bilimler Dergisi*. IV: 73-92.
- KOMİSYON (2001). *Yaşayan Tarihi ve Kültürel Askeri Yapılar*. Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Yayınları.
- ÖZDENİZ, G. (2012). *İnebolu Tarihi Ticari Merkez ile Geleneksel Konut Dokusunun Bütünleştirilmesine Yönelik Bir Öneri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- ÖZDEMİR, S. (2019). *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Salgın Hastalıklar*. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- PEHLİVANOĞLU, M. (2007). "İnebolu Liman Başkanlığı Binası". *Mimarlıkta Malzeme*. 3: 55-63.
- ŞAHİN, K. (2005). "XIX. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu'da Hastaneler". *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildiriler* (18-20 Eylül 2003). Ankara: Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yayınları: 119-125.
- TEKELİ, İ. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. IV. İstanbul: İletişim Yayınları: 878-890.
- TEKELİ, İ - S. İLKİN (2004). *Cumhuriyetin Harcı-Modernitenin Altyapısı Oluştururken*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TUNOĞLU, K. (2003). *Bol Ünvanlı-İstiklal Madalyalı Yatırım Yoksunu Bir Şehrin Hikayesi İNEBOLU*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- TOPÇUBAŞI, M. (2009). *19. Yüzyıl Kastamonu Eyaleti'nde Kamu Yapıları ve Yeniden Kullanım Sorunları*. İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- UÇAR, A. (2013) *Süsleme Tasarımı Açısından İzmir Konutlarında Döşeme Karoları*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- YAZICI, N. (1985). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. VI. İstanbul: İletişim Yayınları: 1636-1652.
- YAZICI, M. N. (2019). "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Başat Yapıları: Hükümet Konakları". *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm* (ed. Ayşe Budak-Muzaffer Yılmaz). İstanbul: Literatür Akademi: 273-315.
- Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- IRCICA Fotoğraf Arşivi
- İnebolulu diş hekimi, yerel tarih araştırmacısı Mustafa Fakazlı ile 17.09.2011 tarihinde muayenehanesinde yapılan mülakatlar.

İnternet Kaynakları

Salt Araştırma. Erişim Tarihi: 10.12.2020.

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3243>

Arşiv Kaynakları

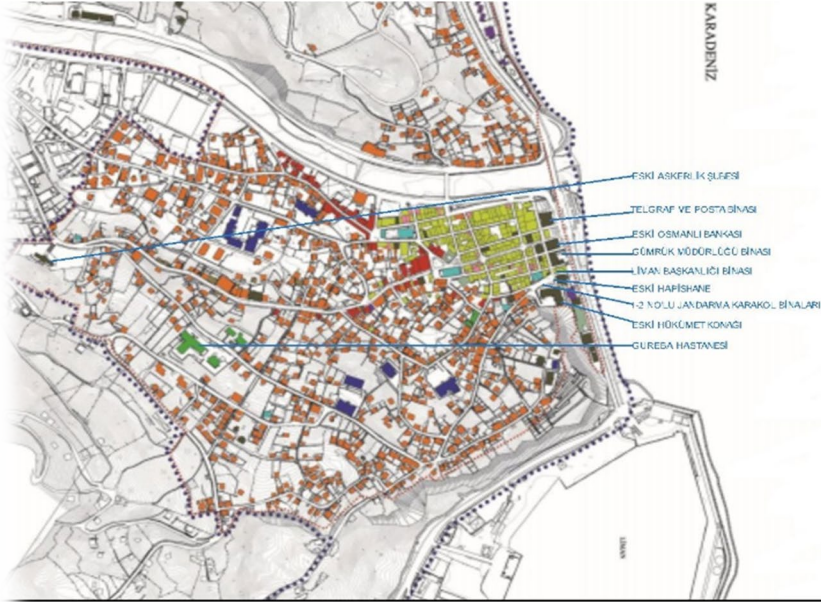
Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA. MKT.MHM. Dosya No: 434, Gömlek No: 18, H. 1285. L. 25.
- BOA. DH. MUİ. Dosya No: 73-1, Gömlek No: 46, H. 1328 Re. 5.
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 10, Gömlek No: 27, H. 1332.Re.16.
- BOA. MKT. Dosya No: 1353, Gömlek No: 74, H. 1304.Za.2.
- BOA. MKT. Dosya No: 71, Gömlek No: 122, H. 1298.Re.26.
- BOA. MKT.MHM. Dosya No: 434, Gömlek No: 18, H. 1285. L. 25.

EKLER

Şekil 1: İnebolu'nun 1885 Tarihli İlk Kadastro Planı (M. Fakazlı Arşivi)

Şekil 2: 1850-1920 Yılları Arasında İnebolu Kent Merkezindeki Kamu Yapılarının Konumları (Neşe Arslan Abay'ın çiziminden işlenmiştir) (Arslan Abay, 2019, s. 57).

Fotoğraf 1: Eski Askerlik Dairesi (2011)

Fotoğraf 2: Eski Askerlik Dairesi (2011)

Fotoğraf 3: 1907 tarihli onarımlar kitabesi

Fotoğraf 4: Zemin kat kuzey koğuğu

Fotoğraf 5: Kuzeybatı cephe

İnebolu Kent Merkezindeki Tarihi Kamu Yapıları (1850-1920)

Fotoğraf 6: Kastamonu Askerlik D. **Fotoğraf 7:** Daday Askerlik D. **Fotoğraf 8:** Zonguldak Ereğli Askerlik D. (IRCICA Fotoğraf Arşivi, F.no: 91538-03)

Fotoğraf 9: Eski Osmanlı Bankası (1910-1930) **Fotoğraf 10:** Eski Osmanlı Bankası (2011) (Fakazlı Arşivi)

Fotoğraf 11: 1. Kat koridoru

Fotoğraf 12: 1. Kat koridor döşemesi

Fotoğraf 13: Mersin Osmanlı Bankası
(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3243>)

Fotoğraf 14: Eski Liman Başkanlığı Binası
(1930) (Fakazlı Arşivi)

Foto 15: Eski Liman Başkanlığı Binası (1960)
(Fakazlı Arşivi)

Fotoğraf 16: Restorasyon ncesi

Fotoğraf 17: Restorasyon sonrası

Fotoğraf 18: Zemin kat mekanı

Fotoğraf 19: Cephe süslemeleri

Fotoğraf 20: İnebolu ev rneği

Fotoğraf 21: Merdiven sahanlığı
döşemesi

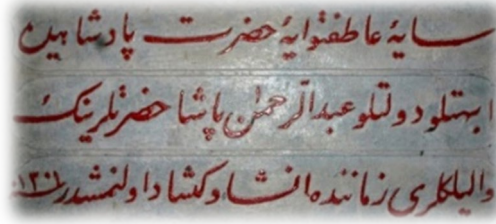
Fotoğraf 22: İzmir, Konak 907/7-8 19. yy sonu 20.
yy başı (Uçar, 2013, s. 269)

Fotoğraf 23: Tavan süslemesi

Fotoğraf 24: İnebolu Gabak Gavur Konağı kalem işi örneği

Fotoğraf 25: Frengi ve Gureba Hastanesi Kitabesi

Fotoğraf 26: Frengi ve Gureba Hastanesi ön cephe

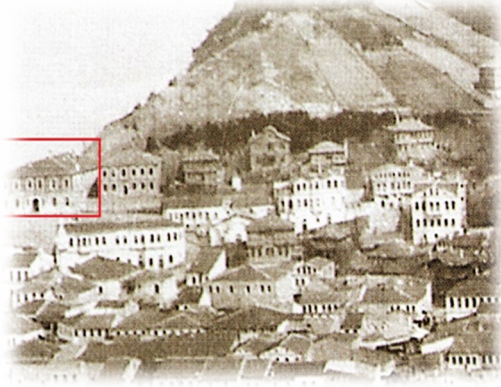
Fotoğraf 27: Arka cephe (BOA. FTG.f. 1634)

Fotoğraf 28: Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi (Topçubaşı, 2009, s. 297)

Fotoğraf 29: Çankırı Hamidiye Hastanesi (IRCICA Fotoğraf Arşivi)

Fotoğraf 30: Eski Hükümet Konağı (1894)
(Fakazlı Arşivi)

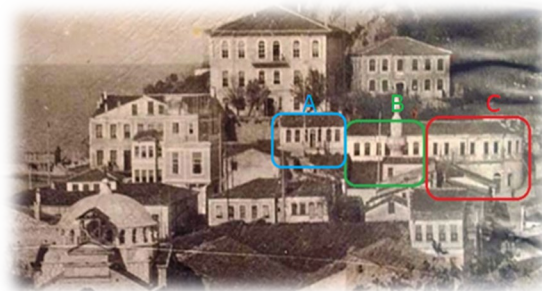
Fotoğraf 31: 1928 (Fakazlı Arşivi)

Fotoğraf 32: Eski Hükümet K. (1970)(Z. Özcanoğlu Arşivi)

Fotoğraf 33, 34, 35: Bartın, Taşköprü, Bolu Hükümet Konakları

Fotoğraf 36, 37: Eski Hapishane Binası (A), 1 ve 2 Numaralı Jandarma Karakol Binaları (B-C)
(Fakazlı Arşivi-Ankara Bölge Koruma Kurulu Arşivi)

Fotoğraf 38: Eski Hapishane Binası (A)
(Ankara Bölge Koruma Kurulu Arşivi)

Fotoğraf 39: Gümrük Müd. B. (1920)
(Fakazlı Arşivi)

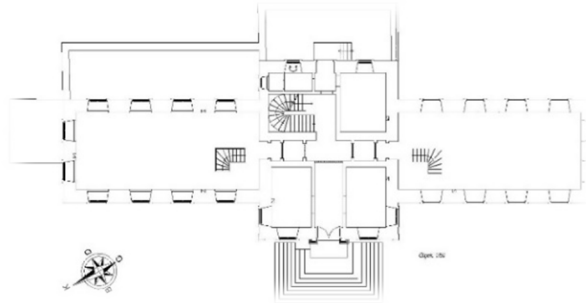
Fotoğraf 40: (1920-30) (Fakazlı Arşivi)

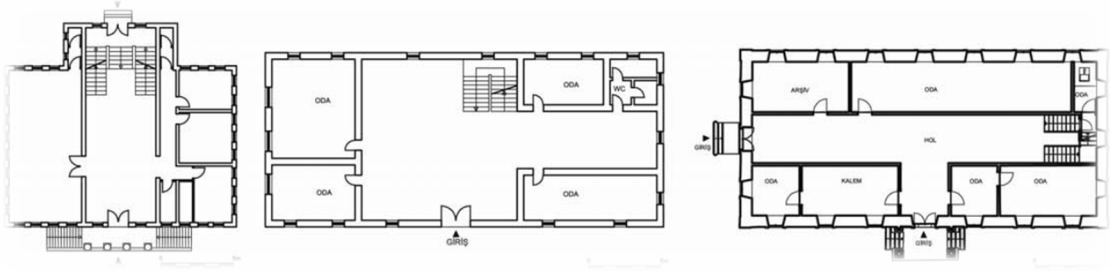
Fotoğraf 41: Telgrafhane ve Posta B.
(1910-1930) (Fakazlı Arşivi)

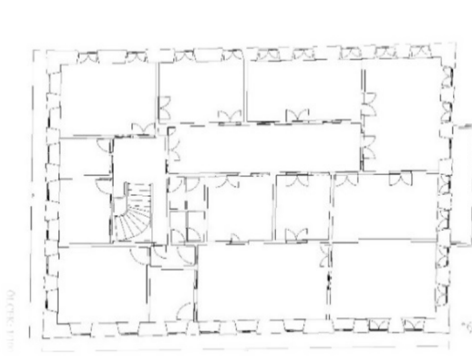
Fotoğraf 42: Telgrafhane ve Posta B. (1910-1930) (Fakazlı Arşivi)

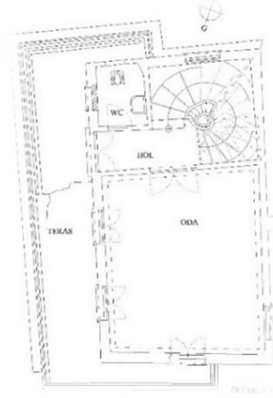
Çizim 1: Giriş Kat Planı (Hilal Keskin'e aittir)

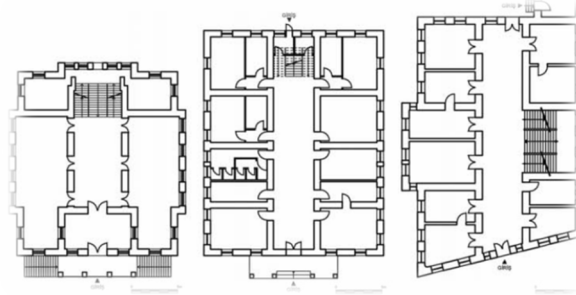
Çizim 2: Kastamonu Merkez ve Küre Askerlik Daireleri ile Daday Redif Fırkası 1. Kat Planları (Topçubaşı, 2009, s. 533)

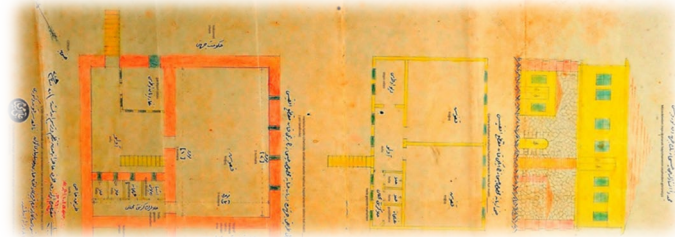
Çizim 3: 1. Kat Planı (İnebolu Belediyesi Arşivi)

Çizim 4: 2. Kat planı (M. Pehlivanoglu'ndan işlenmiştir)

Çizim 5: Safranbolu, Cide, İnebolu Hükümet Konakları 1. Kat Planları (Topçubaşı, 2009, s. 531)

Çizim 6: İnebolu Hapishane Binası Projesi (1914) (BOA, DH.MB.HPS 10:27)

KÜLTÜR AKTARICILARI EKSENİNDE KAN BAĞININ İŞLEVİ

Serkan KÖSE*

ÖZ

Kültür ve inanç, toplumların geçmişi ile geleceği arasında kurdukları bağın vazgeçilmez unsuru olarak görülür ve söz konusu bağın kurulması işlevini üzerine alan en güçlü sosyal organlar olarak nitelendirilebilir. Hangi üretim biçimine dayalı olursa olsun kültür, bir yandan kalıtsal diğer yandan zihinsel aktarım gücüne sahip ikili yapılanma izdüşümünde varlığını sürdürmektedir. Sözlü kültürün geleneksel ortamdaki birikimleri, bilgi ve bilinç açısından belirli tipte aktarıcı mekanizmaların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Türk kültürü özelinde kam, ozan, âşık ve ocaklı adlarını alan söz konusu aktarıcılar, geleneksel ve özellikle kan bağına dayalı bir aktarım gerçekleştirmeleri bakımından bir yandan aktarılan sözün, ritüelin bir yandan genel anlamda folklorun kutsiyet derecesini belirlemektedirler. Bahsi geçen tipler dışında Türk devlet geleneğinde yönetim icrasını, yönetim tören ve mekanizmalarını yerine getirmekle görevli kağanlarda da kan bağı ön plandadır. Kağanlık kurumunun söz ve eylemlerinin kutsiyet derecesini kan bağının oluşturduğu bilinir. Bu bakımlardan kan, insanın hem biyolojik hem kültürel varlığının vazgeçilmez formu olarak onun mutlak varlığının temel nesnesi seviyesine yükselmektedir. Dolayısıyla kana atfedilen kutsallık bir yandan biyolojik gerekliliğin diğer yandan bu gereklilikten kaynaklı kültürel ve inançsal birikimin konusunu teşkil etmektedir. Bu çalışmada, Türk kültüründe kan objesinin kut alma, kut verme, kutlaştırma işlevlerinden hareket edilerek kam, ozan, âşık ve ocak adı verilen şahsiyetlerin oluşumundaki yeri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültür Aktarıcıları, Kültürel Form, Zihinsel Süreç, Kan, Kalıtsal Aktarım.

THE FUNCTION OF BLOOD TIES ON THE AXIS OF CULTURE TRANSMITTERS

ABSTRACT

Culture and belief are considered as indispensable element of the bond (connection/relation) which societies have established between their past and future and they can be described/characterized as the most powerful bodies/organs which undertake function of establishing the said bond. On whichever production type it is based, culture makes its presence felt on the projection of dual construction (structuring) having on the one hand genetic (hereditary) and mental transmission power on the other hand. Accumulations of the oral culture on traditional platform/environment paved the way for formation of certain types of transmitter mechanisms. When Turkish cultural universe (population) in particular is considered, the said transmitters who took the names of qam (kham), minstrel and ocaklı determine holiness degree of on the one hand the transmitted saying and ritual, and of folklore in general sense on the other hand in that they make (perform) a traditional and genetic (hereditary)-kin based transmission. Except for the mentioned types, kindredship (blood relation) is at the forefront also on khans who were in charge of fulfilling execution (performance/implementation) of administration and ceremonies and mechanisms of administration in Turkish state tradition. It is a known fact that kindredship constitutes holiness degree of all sayings and actions of khanship (khaganate) institution. In these ways, blood rises to level of basic object of human's absolute existence as indispensable form of human's both biological and cultural existence (presence). Therefore, holiness, attributed/referred to the blood, constitutes the subject of on the one hand biological necessity and of cultural and belief-related accumulation on the other hand. In this study, we dwelt upon place of the blood object of formation of characters named as qam (kham), minstrel and ocak (centre, hearth) in Turkish culture, based on functions of taking qut (kut), giving qut, and getting qut.

Keywords: Cultura Transmitters, Cultural Form, Mental Process, Blood, Genetic (Hereditary) Transmission.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 22.02.2021; Yayına Kabul Tarihi: 10.03.2021

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, NEVŞEHİR;
ORCID: 0000-0002-6478-8795, E-posta: serkankose@nevsehir.edu.tr

Giriş: Geleneksel Toplum Yapısında Kanın İşlevselliği

Yazının olmadığı sadece söze dayalı iletişimin gerçekleştiği ortamda insan ve toplum, varlığını sürdürebilmek için deneyimleyerek elde ettiği bilgiyi saklamak mecburiyetindedir. Çünkü yok olmamanın mücadelesi içinde varlığını anlamlandırabilmenin belki de en temel özelliği, insanın yaşamını devam ettirebilecek kadar bilgiye ihtiyacı olduğu gerçeğidir. İnsan ile toplumsal yapı arasındaki en önemli ortaklık her iki yapıyı var eden temel unsurlar dizisidir. İnsan için kan, beyin, kalp ne ise, toplum için de dil, kültür, medeniyet, bilim ve benzeri yapılar aynı işleve sahiptir. Söz konusu işlev var değildir.

Kanın insan vücudundaki vazgeçilmez bir unsur/yapı olarak görülmesi, kültürel-zihinsel oluşumda da önemli bazı davranış modellerinin, düşünce biçimlerinin oluşumunu sağlamıştır. Özellikle geleneksel toplumlarda, insanları bir arada ve düzen içerisinde tutan değerlerin başında gelen kan bağı, belki de insan biyolojisindeki işlevinden kaynaklı olarak düşünce ve inanç dünyasının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Kan objesinin insan vücuduna etki-katkısı ile geleneksel toplumsal yapıya sağladığı işlev[ler] arasında önemli bir bağ söz konusudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, nasıl ki insan ve kan arasında hayati bir ilinti söz konusuysa toplum ve kültür arasında da benzer ilişkinin olduğu söylenebilir.

Kan objesine yüklenen anlamlar, onun yukarıda bahsedildiği üzere insan yaşamının varlık sebebi olarak görülmesiyle oluşmuş bir algıyla tasarımlanmasını sağlamıştır. Bu sebeple kan, kutsal olan düşüncelerin vazgeçilmez unsuru olarak görülmüştür. Kan, kültürel olarak gizli güçler atfedilen, sağaltım tekniklerinden, din ve özellikle rit, kurban ve büyü uygulamalarına, akrabalık sistemlerine kadar önem taşır (Emiroğlu vd., 2009, s. 448). Kan sembolizmiyle ilgili Çetin (2012, s. 133), kanın sadece korunma ve arınma ile değil, bazı tarım toplumlarında bereketi artırma, minnettarlık gösterme, ölümlerle iletişim kurma, kötü ruhları defetme gibi çeşitli özelliklerle de görüldüğünü belirtir. Kana yüklenen kutsal anlam, karşıtlığında kaçınılan ya da tabu olarak algılanan düşünceyi ortaya çıkarmıştır. Neticede, kan ile ilgili inançlar değerlendirildiğinde, kanın bir ruh olarak tasavvuru aynı zamanda insan ve toplum hayatı için büyüsel bir araç olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu sebeple kan ve kut, saygı ve korku karışımı bir duygu ikileminde kalan insanın ortak bir kurallar dizisini oluşturmuş görünmektedir. Durkheim (2005, s.312) kan ve ruh arasındaki ilişkiye değinerek kanın dışarıdan görünen ruhun kendisi olduğunu ifade eder. Kan aktığında hayat da akar ve aynı süreçte ruh da kaçar. Bundan dolayı ruh, kanda içkin olan kutsal esasla özdeşdir. Kan objesine yüklenen kutsal anlam, onun kutsaldışılığı itme, ötekileme ya da kozmosu sağlama işlevlerinde görülmesini sağlamış olmalıdır.

İlkel toplumlarda kan-can-ruh-yaşam özdeşliği inancı üzerinde duran Erginer (2003, s. 182), ölümün bir son olmadığı, ruhun ölümden sonra da yaşamını sürdürdüğü inancıyla birleştiğinde, kana dayalı çeşitli inanç ve uygulamaların hayatın hemen her alanına girmesi ve bunların giderek gelenekselleşmesi sonucunu doğurduğundan bahseder. Dolayısıyla insan biyolojisi için vazgeçilmez bir yapı olan kan, zihinsel-kültürel tasarımın da önemli bir parçasını oluşturmakta, inanç ve ritüel dünyanın vazgeçilmez ve etki gücü yüksek bir objesini meydana getirmektedir. Kan, ritüel anlamda kullanıldığında birleştirme, krizi ortadan kaldırma, aynı olma dolayısıyla şahit olma işlevlerinde yer almaktadır. Nitekim İnan'ın aktardığı bilgilere göre Kırgız ve Kazaklarla Kalmuk-Torgavutlar arasında gerçekleştirilen bir barış antlaşmasında taraflar boz bir aygır, kara başlı koç kurban edip ellerini kana batırarak antlaşma sağlar (İnan, 1998, s. 319). Nitekim İnan, kardeş veya dost olmak için kanların bir içkiye karıştırılarak içme geleneğinin ant ritüellerinde görülen önemli bir özellik olduğunu ifade eder. *"İptidai zihniyete göre kan ve can aynı şeydi; kanları birbirine karışan kimselerin hayat ve ölümleri de birbiriyile bağlanmış olduğuna inanılırdı."*

(İnan, 1998, s. 327) Ritüel uygulamaların bir parçası olarak görülen kan, ritüele katılan topluluğun ortak paylaşım deneyimini güçlendirme işlevine de sahiptir.

Geleneksel toplum yapısında kan, insan ilişkilerini kuvvetlendiren önemli bir nesne olarak yer almaktadır. Kan bağı, birlik, beraberlik ve buna bağlı olarak kimlik oluşturma işlevlerine sahiptir. Kanın biyolojik bir yaşamsal sıvı olması aynı zamanda geleneksel toplumun bir arada yaşamasının temel dayanağı, başka bir ifadeyle kültür ve inanç kodlarının aktarımı ekseninde temel bir rolü olduğunu göstermektedir. Elbette ki bu düşüncelerden kan ve kan bağının salt geleneksel kültürel oluşumu meydana getiren temel unsur olduğu düşünülmemelidir.

Bulgular: Türk Kültür Aktarıcıları Ekseninde Kan Bağı

Sözlü kültürde bilginin kalıcılığı, zihinde ve davranışta hatırlama temeline dayalı bir sistem üzerine kuruludur. Özellikle kam, ozan, âşık, ocaklı gibi belirli tipte geleneksel bilgi taşıyıcılar bakımından değerlendirildiğinde aslında bilgiyi aktaran temel figürlerden birinin kalıtsallık olduğuna yönelik bir değerlendirme yapmak mümkündür. Kan ve kan bağıyla ilgili kültürel olgulara bakıldığında, akla ilk gelen durum kalıtsallıktır. Geleneksel aktarıcıları ekseninde, kan ve kan bağı, doğrudan belirleyici bir rol içerisinde yer almasa da söz konusu aktarıcıların yetişmesinde dolaylı yönden etkindir. Bu düşüncelere dayanak olarak Türk kültüründe genelleyemsek de kam, ozan, âşık ve ocak adı verilen şahsiyetlerin kan bağına dayalı olarak yetiştikleri tespit edilebilir.

Köprülü'nün kamların zaman içerisinde farklı meslekleri ortaya çıkardığına yönelik düşünceleri, sosyo-kültürel ve tarihi gelişim çizgisinde Türk kültürünün farklı aktarıcı mekanizmalara işaret edilmesi yorumunu meydana getirmiştir:

“Bu ozanlar İslamiyet'in tesirinden sonra da büsbütün silinip ortadan kalkmadılar, içtimai iş bölümü sonunda bütün merkezlerde şairlik, bakıcılık, efsunculuk, müneccimlik yavaş yavaş ayrılmıştı: Hastaları hekimler veya efsuncular, kökçüler tedavi ediyor, musiki aletlerini musikişinaslar çalıyor, şiir ve edebiyat ile uğraşmak ise ya halk şairlerine yahud İslam medreselerinde Arab ve Acem edebiyat ve ilimlerini öğrenmiş danışmentlere düşüyor...” (Köprülü, 1990, s. 69)

Geleneksel aktarım, tek bir kişide toplanan ancak ortak kültürel kodlarla söyleme kabiliyeti kazanan ve çok işlevli yapıda görünen şahsiyetin zamana bağlı olarak değişip dönüşmesi biçiminde yer alır. Geleneksel kültürel bilgi, kan bağına dayalı aktarımı da beraberinde getirmektedir. Kalıtsal veya biyolojik aktarım, nesne veya eşyalar dünyasının anlamsal boyutunu göstermek açısından önemlidir. Bir mit anlatıcısı, gelenekten öğrendiği, edindiği yaratılışa dair sözlü bilgiyi biyolojik olarak en yakın olarak gördüğü ata-ana gibi kişi ya da kişilerden almaktadır. Bu sadece sözlü anlatımlar için değil sözlü davranışlar için de geçerli bir durumdur. Dolayısıyla kan ve kan bağına dayalı bir öğrenme, anlatıcı ya da genel olarak icracının yetiştiği sosyo-kültürel ortamla belirlenirken bahsedilen ortamın başlangıcını genetik bir geçmişle ilişkilendirmek mümkündür. Söz konusu düşünceler, elbette yukarıda da bahsedildiği üzere geleneksel bilginin aktarımında salt kan bağına dayalı bir ilinti olduğunu göstermez. Bu bağlamda, kan ve kan bağının kültürel doku eksenindeki aktarma rolü geleneksel bilginin aile içinde başlayan kültürlenme biçimiyle açıklanabilir.

Kamlık babadan oğula kalıtsal aktarım ve kendiliğinden gelen bir iç çağrı ya da seçim neticesinde gerçekleştirilen bir meslek olarak görülür (Eliade, 1999, s. 31). Bu anlamda, kam olmanın elbette tek koşulu kalıtsallık değildir. Bunun dışında *çağrı*, *klanca seçilme* ve *kişisel karar* neticesinde de kam olunabilmektedir (Eliade, 1999, s. 33). Kalıtsallık ya da kan bağına dayalı geleneksel bilgi, tecrübe ve yetenek aktarma, kamlarda görülen/aranan temel özellikler arasındadır. Tıvalarda kalıtsal olarak kamlık görevini icra

eden kişilerin çok güçlü oldukları bilinmektedir (Bapaeva, 2013, s. 21). Kam seçilme ritüellerinde kan bağına dayalı bir aktarımın olduğu çeşitli araştırmacılarca ifade edilmiştir. Bunun dışında kan objesinin kam adayına temas etmesi neticesinde kam olma durumu da vardır. Yakutlardaki kam seçilme ritüeli hakkında bilgi veren Harva (2015, s. 390-391), kam adayının ritüelin sonuna doğru bir kurban sunduğu ve kurbanın kanını elbisesine sürdüğünden bahseder. Kam adayının kutsallığa geçişinde önemli bir adım olan söz konusu kurban ve buna bağlı olarak kan, aslında gelenek ile insan biyolojisi arasında kanın aktarım gücünü göstermesi açısından önemlidir. Kam, ister kalıtsal, kan bağına dayalı bir şekilde olsun isterse kan akıtma üzerine olsun bir şekilde geleneksel formun kutsallık mertebesiyle ilintili olmak durumundadır. Dolayısıyla kam seçiminden kam olma aşamasına kadar olan süreçte kan objesi, kut almanın da önemli göstergesidir. Konuyla ilgili Hassan, kam kelimesinin etimolojisi üzerinde durur:

“Şaman’ın Türkçesi olan Kam’ın, kandaş özelliklerini gelenek-kalıntı düzeyinde en iyi koruyan bazı topluluklarda kan diye adlandırılmış olduğunu biliyoruz. Bu dolaysız lingüistik ipucu olmasaydı bile, kan sözünün şamanî inançların kaynaklarından olan dağ(lar) kökenli olması, kan ili kandaşlık, kutsallık, toplumsallaşma ve örgütlenme ilişkisini; kısacası kan ile hayat tarzı ilişkisini gündeme getirmektedir.” (Hassan, 2000, s. 175)

Bu noktada kelimelerin anlamsal değeriyle birlikte kam adı verilen şahsiyetlerin kan bağına dayalı bir aktarım gerçekleştirmeleri geleneksel formun inşasında ve kutsal bilginin korunmasında önemli bir etkidir.

Türk kültür aktarıcıları noktasında epik destan anlatan şahsiyetleri de kan bağıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bilindiği üzere destan anlatıcısı Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde farklı adlarla ifade edilir. Türk destancılık geleneğiyle ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda destan anlatıcılarının yetişme tarzlarında kan bağına yönelik bir aktarımın olduğu tespit edilmiştir. Konuyla ilgili Ergun (2013, s. 28), Yakut destancılık geleneğinde destancı olmanın yollarından birinin aile bağıyla yani irsilikle ilgili olduğunu belirtir. Rüya sonucu destancı olma Türk dünyası destancılık geleneği içerisinde önemli olsa da söz gelimi Altay destancılarının rüya görse dahi usta bir destancının yanında mutlaka çırak olması gerekmektedir (Ergun, 1997, s. 20). Usta-çırak ilişkisi, bir yandan kan bağı ve akrabalık olgusuna dayalı olarak gelenek oluştururken diğer yandan bunun dışında da görülebilir. Bu anlamda önemli olan geleneksel toplum yapısında kan bağına dayalı bir aktarımın daha açık ifadeyle aile içi kültür aktarımının gerçekleşmesidir. Yine Altay destan anlatıcısı Nikolay Ulageşeviç Ulagaşev, dokuz yaşından itibaren Altay kayçıları ve geleneğini *kayçı* olan babasından öğrenmiştir (Dilek, 2002, s. 13). Bu ve benzeri örnekleri, Türk destancılarının yetişme tarzından hareketle çoğaltmak mümkündür.

Kamlık kurumuna ve destancılık geleneğine benzer şekilde âşık tarzı şiir geleneğinde de kan bağına dayalı bir aktarımla geleneksel söz söyleme, saz çalma, hikâye etme daha geniş ifadeyle icra gerçekleştirme durumu söz konusudur. Âşık edebiyatı araştırmaları kam, ozan ve âşık arasında geleneksel anlatıcı-söyleyici ekseninde bir benzerlik olduğunu göstermektedir. Usta-çırak ilişkisinin oluşumu, elbette âşıklık geleneğinin temelindedir. Ancak bazı durumlarda âşığın geleneksel kodlarla söz ustası olması kan bağına dayalı bir aktarım neticesinde meşruiyet kazanır. Âşık Mustafa Köse, babasından türkülü hikâyeler öğrenir (Görkem, 2000, s. 45), Âşık Müdâmî; Âşık Fakirî ve Feryadî ile hem ana hem de baba tarafından akrabadır (Günay, 2008, s. 153). Aslan’ın (2007, s. 18) verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere, Âşık Şenlik’in oğlu âşık Kasım’ı ve torunu âşık Nuri’yi de bu ekseninde değerlendirmek mümkündür. Yine âşık Nuri’nin oğlu âşık Yılmaz’ı da aynı silsile içinde değerlendirmek mümkündür. Âşık Murat Çobanoğlu, hikâyeci âşık Gülistan Çobanlar’ın oğludur (Durbilmez, 2014, s. 57). Metin Özarslan (2001,

s. 115) Erzurum âşıklık geleneğiyle ilgili kitabında, âşıklığa yönelme ve çıraklığa başlamanın belli başlı özelliklerinden bahseder. Ona göre, âşıklığa başlamada içinde bulunan çevrenin yanında aileden gelen genetik bağların da etkisinden söz edilebilir. Özarlan, Erzurumlu Erbâbi'nin oğlu Şehvarî; Sümmanî'nin oğulları Fahri Çavuş ve Şevki Çavuş ile torunları Torunî ve Sümmanîoğlu'nun; Sütkaşlı Mevlüt İhsanî'nin oğlu İhsanioğlu'nun baba ve dedelerinden tevarüs yoluyla âşıklığa yöneldiklerini söylemek mümkündür (Özarlan, 2001, s. 115). Dolayısıyla âşıklık geleneği içinde tüm temsilcilerin değil benzer şekilde kam seçiminde görüldüğü gibi belli tipte aktarıcıların mesleklerini icra etmelerini sağlama mekanizmasını kan bağı oluşturmaktadır. Geleneksel inanç ve uygulamalarda aktarıcı tiplerin mahiyeti aslında aktarımı gerçekleştirme ruhsatına bağlı olarak gelişim göstermiştir. Toplum ve geleneksel aktarıcı tipler arasında, meşruiyet kazanma eksenli bir ilinti söz konusudur. Toplumun ortak kültür ve inanç kodları, kam, destancı ya da âşık olmanın gerekli kurallarını ortaya koyar. Burada asıl olan genetik aktarımının hem fiziksel hem de ruhsal olmasıdır.

Halk hekimliğinde ocaklık geleneğinin kalıtsal aktarımına bakıldığında çift yönlü bir mekanizma görülür. Halk hekimliğinde ocaklık geleneğinin aktarımı, kan bağı üzerinden gerçekleşebildiği gibi *el* verme ritüeliyle de gerçekleşir. Bu anlamda el vermenin büyüsel bir işlem olduğundan hareketle aslında el veren kişi ile el alan arasında kan bağına dayalı bir akrabalık ilişkisi olmasa da geleneksel ve yeteneksel eylemin meşruluğu vurgulanmış olur. Özellikle geleneksel toplumlarda ocakların atadan gelmiş olmasına dikkat edilmesi, toplumsal güven algısının oluşmasını sağlar. Çeribaş, şaman ile halk hekimleri arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, en usta şamanlar gibi Kırgız halk hekimlerinin de kan yoluyla mesleklerini icra ettiklerini vurgular. Ona göre, Kırgız Türklerinde usta hekim olmanın ön şartlarından biri kan bağıdır (Çeribaş, 2014, s. 70). Dolayısıyla büyüsel-dinsel tedavi yöntemini gerçekleştiren ocakların kan bağına dayalı bir meşruiyet göstermeleri gerekmektedir. Ocak olacak aday genellikle aile içerisinde seçilir. Adaylar kız, erkek, yeğen, torun olabilirse de bu bir kural değildir. Aileden seçim yapılmış ise tedavi gücü kan bağı yoluyla soydan soya devam eder. Aile dışında bir aday seçilmiş ise ocağın bilgisi ve gücü kan bağı bulunmayan birine geçmiştir ki bunlar izinli şekilde ifade edilir (Duvarcı, 1990, s. 35). Dolayısıyla ocaklık geleneğinde kan bağı doğrudan belirleyici bir etken değil gibi görünse de ocaklığın ocak verecek olan kişiye el verme ritüeli esnasında temasta bulunması (tükürük, sırtını sıvazlama vs.) ocak adayının el aldığı kişinin kalıtsal özelliklerine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Neticede ocaklı olan kişi icra ettiği yeteneklerin tümünü el verme ritüeliyle yeni ocaklı olan kişiye aktardığına inanmaktadır. Üstelik ocaklı şeklinde ifade etmek yerine izinli denildiğini de vurgulamak gerekir. Her durumda bu inancın arka planında kendi kanından, soyundan olmayan birini ritüelle kendi kanından biri olduğuna dair bir düşünce olmalıdır. Tüm bu yorumlamalar, ocaklı adayının toplum ve inanç özelinde uygulayacağı her bir halk hekimliği pratiğini bir yandan genetik kan bağına dayalı olarak diğer yandan sanal kan bağı kurarak elde ettiğini göstermektedir.¹

Öte yandan eski Türk siyasi devlet geleneğinde, sadece Tanrı tarafından tahta oturtulduğuna inanılan kişilerin kağan olarak seçilmesiyle kam, ozan, âşık ve ocaklı tiplerin seçimi arasında zihinsel anlamda pek bir fark olmadığı görülmektedir. Bu açıdan geleneksel olanın aktarımında kan bağı, bilgi ve beceri yeteneğinin göstergesi olarak yer almaktadır. Soy, boy ve kan bağı, bir yandan geleneksel toplumların yaptıkları/icra ettikleri mesleklerin ya da işlerin meşruiyet kaynağı, yazı olmadığı için kabul etme dayanağı ve onaylama olarak görülürken diğer yandan tüm bunları içine alan kut almayla da ilişkilidir.

¹ Son yıllarda halk hekimliği konusunda yapılan çalışma için bk. Tek, 2018. Ayrıca evliliğe bağlı sanal kan bağı ve sanal akrabalık ile ilgili olarak tespit ve değerlendirmeler için bk. Yolcu, 2014.

Sonuç

Çalışmada, Türk kültür aktarıcıları kapsamında tespit edilen bilgilerin kan bağı ve onun etrafında oluşan kültür ortamı bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Geleneksel toplumlarda kültürel aktarıcı tipler, her ne kadar usta-çırak ilişkisine dayalı olarak belirli bir gelenek içerisinde oluşum gösterse de kan bağına dayalı olarak gerçekleştirilen aktarım mekanizması toplum nezdinde bazı durumlarda daha etkin ve meşrudur. İleri sürülen bu düşünce, kültür aktarıcı tiplerin kan bağı ve onun etrafında gelişen birtakım yetenekleşme sürecine işaret etmektedir. Kamların icra ettiği ritüeller, ozanların anlattığı destanlar, âşıkların kahvehane ortamında terennüm ettiği halk hikâyeleri ve ocaklı adı verilen şahsiyetlerin ise halk hekimliği uygulamaları kan bağına dayalı eylemin tam anlamıyla kutsal ya da meşru bir görünüm içerisinde yer almasını sağlamıştır. Toplumun kam, ozan, âşık ve ocaklıyı bilici olarak görmesinin meşru kaynaklarından biri bahsedilen tiplerin kan bağına dayalı olarak da bir kültürel bellek aktarımını gerçekleştirmiş olmalarıdır.

Kan bağı, geleneksel toplumun “kimdir, nedir, nereden gelmiştir” sorularına verdiği cevaptır. Bu sebeple kan, geleneksel kültür aktarıcılarının yaptıkları/icra ettikleri işlerin temel meşruiyetini sağlar. Kan bağı ile kültürel mekanizmanın sürekliliğini sağlayan şahsiyetler arasındaki ilişki bağlamında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: İnsanı var eden ve yaşam kaynağı olarak görülen kan aynı zamanda geleneksel kültür içerisinde kültürel bellek aktarıcıları da var eden temel obje arasındadır. Kültür aktarıcılarının salt zihinsel işleyişle sanatsal ürünler ortaya koyması değil aynı zamanda ortaya koydukları icra ve yaratımların oluşumunda somut varlığının temel göstergesi olan kan bağına dayalı olması da önemli bir ayrıntıdır. Böylelikle kan ve kan bağı, toplumların genetik aktarımında olduğu gibi kültürel aktarımında da faydalı bir yerdedir.

Bahsedilen aktarıcı tiplerin birer söz ustası, yetenek timsali olmalarının kan bağına dayalı olarak geleneksel zincir içerisinde yer aldıklarını söylemek mümkündür. Gelenek, bilgi ve tecrübe içerikli kümeler dizisidir. İcra edilen eylemin varlıksal dönüşümü geleneksel form ile aktarıldığında kan vazgeçilmez olmaktadır. Çünkü aktarılan her ne ise insan merkezlidir. Kanın kutsallığı, aktarılan bilgi ve tecrübenin kültür aktarıcıları açısından da kan ile kutsallık taşıdığına önemli göstergesi olarak yorumlanabilir. Aslına bakılırsa kan bağı, aile içi kültürel aktarım ve iletişimin gerçekleşmesini sağlar. Neticede kam, ozan, âşık ve ocaklı adı verilen kişilerin sanatlarını icra etmeleri için ataya bağlı bilgi ve becerileri elde etme ve uygulama durumları söz konusudur.

KAYNAKÇA

- ASLAN, E. (2007). *Çıldırli Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri, Karşılaşmaları, Hikâyeleri*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- BAPAEVA, J. M. (2013). *Tuva Şamanizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- ÇETİN, Ö. (2012). “Kültürlerarası Din Psikolojisi Açısından Kan Sembolizmi”. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*. II/1: 107-142.
- ÇERİBAŞ, M. (2014). “Şaman/Baksı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri – I”. *Religious Sciences*. II: 65-83.
- DİLEK, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DURBİLMEZ, B. (2014). *Karşlı Âşık Murat Çobanoğlu Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Kayseri: Kardeşler Ofset.

- DURKHEİM, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- DUVARCI, A. (1990). "Halk Hekimliğinde Ocaklar". *Milli Folklor*. VII: 34-38.
- ELİADE, M. (1999). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. (çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Yayınları.
- ERGİNER, G. (2003). "Kan ve Tabu". *Cogito Dergisi*, Kan, damardan. XXXVII: 181-191.
- ERGUN, M. (1997). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*. Konya: Günay Ofset.
- ERGUN, M. (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EMİROĞLU, K. - S. AYDIN (2009). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- GÖRKEM, İ. (2000). *Halk Hikâyesi Araştırmaları Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNAY, U. (2008). *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HARVA, U. (2015). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- HASSAN, Ü. (2000). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Alan Yayınları.
- İNAN, A. (1998). "Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant". *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: TTK Yayınları. I: 317-330.
- ÖZARSLAN, M. (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1990). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TEK, R. (2018). *Kayseri Yöresi Sağaltma Ocakları*. Konya: Kömen Yayınları
- YOLCU, M. A. (2014). *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar*. Konya: Kömen Yayınları.

BİR YERLİLEŞTİRME ÖRNEĞİ: -(s)Xn GERİ YAPISI

Hakan ÖZDEMİR*

ÖZ

Yapı üzerine tartışmadan ilk defa 2018 yılında haberdar oldum. Academia.edu internet sitesinde açılan bu tartışma 2019 yılında bir makale hâlini aldı. Bugün bir kısmı yazı dilinde de kullanım alanı bulan yapının Eski Türkçedeki kullanımlarla bir ilgisinin var olup olamayacağı hususu tartışmanın da yazının da özünü oluşturmaktaydı. Bugün karşılaştığımız işlev farklılığı, ekten kelimeye olan değişim ve tarihî dönemlerde tanıklarına rastlanmaması yapının geçmişle bugün arasında kurulacak olan ilgisinin önündeki başlıca sorunlardır. Bu sorunları aşmak için inandırıcı delillere olan ihtiyaç ise ortadadır. Eğer böyle bir ilgi varsa özellikle ekten kelimeye doğru gelişim gerçekten inandırıcı delillerle ortaya konulması gereken önemli bir sorun oluşturmaktadır. Elimizde bildiğim kadarıyla benim de olmazlığına işaret ettiğim ve Steingass'ın ekten kelimeye geçişi iddiasında bulunduğu Dede Korkut Oğuznameleri'nde de geçen ban kelimesi var. Bu tartışmalı örnek üzerindeki fikrim bugün de değişmiş değil. Tüm bunların karşısında yapının Eski Türkçe şekillerle benzerliği ise ortadadır. Bu yazıda bu benzerliğin sebebinin bir yerlileştirme olayı olduğu ileri sürülüp ispatlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yerlileştirme, -(s)Xn geri, Eski Türkçe.

AN EXAMPLE OF DOMESTICATION: THE STRUCTURE -(s)Xn GERİ

ABSTRACT

I first heard about the debate on structure in 2018. This discussion opened on the academia.edu website became an article in 2019. The question of whether the structure, some of which is also used in written language today, could have a connection with the uses in Old Turkish was the essence of the discussion and the article. The difference in function that we encounter today, the change from suffix to word, and the absence of examples in historical periods are the problems in the connection of the structure that will be established between the past and the present. The need for convincing evidence to overcome these problems is obvious. If there is such a connection, especially the development from suffix to word is an important problem that should be put forward with convincing evidence. As far as I know, there is the word ban, which is also mentioned in the Dede Korkut Oghuz Names, which I also point out to be inappropriateness and that Steingass claims to the development from suffix to word. My opinion on this controversial example has not changed today. In the face of all these, the similarity of the structure with the Old Turkish forms is obvious. In this article, it will be attempted to prove that the reason for this similarity is a domestication event.

Keywords: Domestication, -(s)Xn geri, Old Turkish.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 07.01.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2021

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, GİRESUN; ORCID: 0000-0003-2659-5850, E-posta: ozdemirhn@yahoo.com

Giriş

Yapı üzerine tartışmadan ilk defa 2018 yılında haberdar oldum. Dr. Öğr. Üyesi İsa Sarı'nın academia.edu internet sitesinde açtığı bu tartışma 2019 yılında bir makale hâlini aldı (Sarı, 2019). Bugün bir kısmı yazı dilinde de kullanım alanı bulan yapının Eski Türkçedeki kullanımlarla bir ilgisinin var olup olamayacağı hususu tartışmanın da yazının da özünü oluşturmaktaydı.

Esas itibarıyla bugünkü şekillerin böyle bir bağlantısı varsa ekten kelimeye doğru bir gelişim yaşanmış olacaktı. Bu durum da ister istemez çabuk çaba kanununa olan muhalefetten dolayı dilbilimsel açıdan zayıf bir ileri sürme olarak tarihe geçecekti. Doğal olarak bu ilginin var olduğu savı güçlü delillerle desteklenmesi gereken bir ileri sürmedir ve bünyesinde içinden çıkılması kolay olmayan bir keyfiyeti barındırır.

Her ne kadar yazarın da işaret ettiği sessel ve yapısal benzerlik ortada olsa da Oğuz Türkçesinin tarihî dönemlerinde herhangi bir tanıkla karşılaşılması, yapının bugün Eski Türkçedeki işlevden uzak kullanımı ve ekten kelimeye olan dönüşümün dilbilimsel olarak aykırılığı ister istemez çözümün başka bir bakış açısıyla aranmasını zorunlu kılmıştır.

1. Yapının Olası Kaynakları

Asırlar içinde dilde görülen değişim dilin doğasının en önemli özelliklerinden biridir. Belki de dilin özellikleri ile ilgili ileri sürmelerimiz içinde en üst sıraya değişim özelliğini koymamız gerekir. Değişim gramer ve sözlüklerde belirlediğimiz her noktada kendini gösterebilir. Bu değişim bazen öyle boyutlara ulaşır ki bir kopma ve başkalaşma kaçınılmaz hâle gelir.

Oğuz Türkçesinin yer yer gösterdiği durağanlık da bu değişimden bağımsız düşünülemez. XIII. yüzyıl Oğuz Türkçesi ile bugünkünün ilgisini bu durağanlık ve değişkenlik dengesiyle kurarız. Kullanımdan düşen, değişerek devam eden ve olduğu gibi kalanlar gibi çeşitli unsur kullanımları, üzerinde durulmayı fazlasıyla hak eder.

Bilinen bu gerçekliğin üzerinde örneklerle sözü uzatmak yerine elimizdeki yapının kaynağı konusunda bir yol ayrımında bulunduğumuzu belirtmeliyiz. İlk olarak Oğuzlar bu şekilleri bir dönem boyunca kullandılar ama /g/ sesi düşme olayı başlamasıyla birlikte bu şekilleri yeni anlam ve yapıya büründürerek bugüne kadar getirdiler. Oğuz Türkçesinin tarihî dönemlerinde yapının herhangi bir eserde yazıya geçirilmemiş olması bu bakımdan sıkıntılı bir durum arz eder. Bununla birlikte eski şekille bugünkü şeklin işlev/anlam farklılığı Oğuzların bir dönem bu yapıyı lehçelerinde kullanmış olsalar bile bugün de o şekli kullanmaya devam ettiklerini söylememizin önünde önemli bir engel oluşturur. Yine de yazı diline yansımamış ağız malzemesi ve aşağıda geçeceği gibi ilk şekillerinden kopmuş birçok dil malzemesine bakarak bu olasılığın varlığı bir kenarda tutulmalı.

İkinci olarak Oğuzların bu yapıyı **[-(s)XñArU]** kuzeydeki veya doğudaki dildaşlarından bir şekilde duymaları ve anlamadıkları bu unsuru lehçe söz varlığına duydukları biçimiyle **[-(s)Xñ gerü]** katmalarıdır. Yukarıda, yapının özellikle Oğuz Türkçesinin tarihî dönemlerinde tanıklanmamış olma özelliği bu olasılığı bir nebze daha artırmaktadır. Tanıklanamama durumu yapının ağızlarda kendine yer bulduğu ama bir türlü yazıya geçemediği şeklinde izah edilebilir. Eğer bu sav doğruysa işitme ile ilgili bir durum ortada olup sorunun açıklanması da oldukça kolaylaşır. Son olasılık da benzeri bir kullanımın yapıya kaynaklık etmiş olacağıdır. *Gitsin/gelsin geri* gibi bir emirle yapılan çekim sonucu; *gerisin (sen) geri* gibi şahıs eklerinin ilhamıyla veya benzeri bir başka şekilde yapı kullanım alanına girmiş olabilir. Bu son şıkkı ortadan kaldıracak herhangi bir delilin ikna ediciliği ister birinci isterse ikinci şıkkın mümkün olabileceğini ortaya koymaktan geçer. Ama bunu ispatlasak bile bu şıkkın hep aklımızın bir köşesindeki acaba kapısını kapatıp kapatamayacağı bizce bir bilinmez olarak kalacaktır.

2. Yapının Kaynağı Üzerine Bir Çıkarsama

Oğuz etnik yapısının ortaya çıkmasının birincil dil göstergesi ne veya nelerdir dense ilk aklımıza gelenin özellikle ek başındaki /g/ seslerinin düşmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu özellikten dolayı Eski Türkçede kullanılan yapının donma dışında Oğuz Türkçesinde kullanımının izahı zor görünüyor. Bugün özellikle -GARU ekinin başındaki /g/ sesinin tarih boyunca evrilerek de olsa bugüne gelmesi beklenen bir durum değildir. Donma ise ilk şekle atıfta bulunacak biçimde *taşra*, *içre* gibi benzeri bir kullanıma veya görüntüye sebep olmalıydı.

Oğuz, Eski Türkçedeki yapıyı lehçesinin bilinmez dönemlerinde kuzeydeki ve doğudaki dildaşları gibi kullanmış olsa da /g/ sesinin düşmesiyle birlikte bu kullanımın tarihe karışacağı veya bilinmez bir yapı olarak dönüşüme uğrayacağı ama yazılı metinlere de bu ifadenin bir şekilde geçeceği yüksek ihtimaldir. Özellikle ikinci ihtimaldeki yazılı kaynaklara yansıma gerçekleşmediğine göre Oğuz'un bu kullanımı daha geç bir dönemde kuzeydeki veya doğudaki Türkçe konuşurlardan bir şekilde duyduğunu söylememiz daha da kolaylaşacaktır. Ama onun kullanıma anlam vermesi, yapının ek hâlden değil ekin çağrıştırdığı *geri* veya o günkü kullanımla *gerü* kelimesi üzerinden oldu dense yanlış bir yargı ortaya konmuş olmaz.

Böylece kulaktan duyma diye ifade edebileceğimiz durum, bizi ekten kelimeye olan zorlamanın tasallutundan da kurtarmış olur. Yani Oğuz kendisiyle aynı lehçeyi konuşmayan dildaşlarından bir eki değil bir kelimeyi duyuyordu. Bunun en büyük delili, Oğuz'un Eski Türkçedeki yapıda bulunan -(s)Xn iyelik ekini beklediği gibi yeni durumda kullanmasıdır. Bu durumun, Eski Türkçedeki kullanımdan şekil dışında işlev/anlam bakımından tamamen kopmayı ve *geri* kelimesini başta kendisi olmak üzere eş anlamlı kelimelerle bir ikileme¹ kuracak şekilde bir arada kullanılmasını beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz: *gerisin geri, kıçın geri, götün geri, arдын geri, sırtın geri...*

3. Konu İçin Birtakım Örnekler

Her konu gibi bu durumun da benzeri örneklerle desteklenmesi zorunludur. Bahsi geçen konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir. Yazıyı uzatmama adına şu iki örnekle yetinelim:

Taňa kalmak>donakalmak: 'Şaşkınlık' anlamındaki *tañ* kelimesinin zaman içindeki bu değişimi Akalın tarafından *güncelleme* olarak kayda geçmiştir (Akalın, 2017, s. 21). Oğuz zamanla kullandığı bir şekli unutmuş ve onu aynı anlamı karşılayacak şekilde daha bilinen başka bir kelimeyle güncellemiştir.

Yoz ilrük>üzerlik: *İlrük* ve onun *yoz*, *yabani* oluşunu hatırdan çıkararak Oğuz, onu zamanla kullandığı hâle uygun olarak bir şeylerin üzerine asmakla; daha çok nazar için kullanımla isimlendirmiş ve ona *üzerlik* demiştir (Akalın, 1993, s. 256).

Oğuz, bırakalım başka Türk unsurlarından duyduğu yapıları yerlileştirmeyi bu örneklerde kendi atalarının kullandığı yapıları yerlileştirmiştir. Her iki örnekte de aynı anlam içinde birbirlerini çağrıştıracak biçimlerin yerlerini zaman içinde geri dönüşü olmaksızın diğerine bırakmasını görüyoruz. Bu durum da ilk şekilden bir kopma yaşanmasına sebep olmuştur. (s)Xn geri yapısında da Oğuz bağımlı bir biçimbirimi bağımsız bir biçimbirim zannederek ilk şekilden kopmayı daha ilk anda gerçekleştirmiştir. Ama yapıyı ilk duyduğu iyelik ekli kalıba uygun olarak kullanmaya devam etmiştir. Böylece kendince belirlediği anlama bağlı kalarak hem-lehçe olmadığı dildaşlarından

¹ Unsurlara gelen ekler sebebiyle kısaltma grupları içine sokulsa da bizce bu ekler ikilemenin doğasını bozmamaktadır. Fakat yapı burada ifadesini bulduğu gibi bir ikilemeyi andırsa da *arka* anlamındaki kelimelerle kullanım sınırı olan bir edat grubu oluşturduğu düşüncesi doğru bir belirleme gibi görünmektedir (Sarı, 2019; ayrıca *krş. geri geri gitmek ~ gerisin geri gitmek*).

duyduğu ama künhüne vakıf olamadığı şekli yeni formuyla yaşatmaya başlayıp bugüne getirmiştir. Yapının bugün ortaya çıkmış bulunan işlev farklılığı da bu künhüne varamama üzerinden izahını bulmuş olur.

Sonuç

Bu yazının yukarıda bahsi geçen üçüncü şıkkı kesin olarak ortadan kaldırması ne olursa olsun beklenemez ama Eski Türkçe şekille olan ilginin imkansızlığı yönünde ileri sürülenleri ortadan kaldıracabileceği söylenebilir. Bu imkânsızlık değerlendirmesi; Oğuzların yapıyı farkında olarak, bile isteye ek olmaktan çıkartıp kelime hâline dönüştürdükleri savına dayanır. Oysa bu durumun bir farkındalığın sonucunda gelişmediği açıktır. Oğuz, kendi lehçesine yabancı dildaşlarının kullandığı unsuru olduğu gibi ek olarak değil kendi anladığı şekilde bir kelime olarak lehçe söz varlığı içine yerleştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bu yapının Eski Türkçe şekille ilgisinin önündeki engellerin (tarihî metinlerde tanıklanamamış olması, ekten kelimeye evrilme ve karşılaşılan işlev/anlam farklılığı) *yerleştirme* ileri sürmesiyle ortadan kaldırılabilir ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. H. (1993). "Üzerlik". *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. 247-260.
- AKALIN, Ş. H. (2017). "Türkçede Söz Oluşum Yollarından Biri: Güncelleme". *Akademik Ağamusa Axundovun 85 İlliyinə Həsr Olunmuş "Ağamusa Axundov və Azərbaycan Filologiyası" Beynəlxalq Elmi Konferansın Materialları*. 19-23.
- SARI, İ. (2019). "Türkiye Türkçesi ve Ağızlarındaki -(s)Xn geri Yapısı Üzerine". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. IX/2: 504-514.

YENİ ÖRNEKLERLE BEŞİNCİ TİP KARMA KELİMELER

Ünal KALAYCI *

ÖZ

Türkçede otuzu aşan kelime yapma yolu var. Onlardan biri de "karma kelime" yapma yöntemidir. Bu yöntem ile iki kelimenin farklı kısımları altı farklı şekilde birleştirilerek yeni bir kelime oluşturulabilmektedir. Oluşturulan kelime oluşumuna kaynaklık eden kelimeleri çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda bu iki kelimenin anlamını üzerinde taşımaktadır. Türkçede bu yöntemle çok önceden oluşturulmuş az sayıda örneğe rastlanmaktadır. İngilizce gibi başka dillerde de kelime yapma yolu olarak kullanılan karma kelime yöntemiyle Türkçede son zamanlarda daha çok kelime yapılmaya başlanmıştır. "Karma kelime" terimi aynı dilden farklı kelimelerden hareketle oluşan yeni kelimeyi ve farklı dillerden biçim birimlerle oluşan yeni kelimeyi karşılamaktadır. Çalışma konusu olan aynı dilden en az iki kelimenin farklı kısımlarının birleştirilmesiyle oluşan "karma kelimeler" altı başlık altında sınıflandırılabilir. Çalışmada kaynak tarama yöntemiyle tespit edilen TDK'nin Türkçe Sözlük'üne girmemiş beşinci tip on "karma kelime" oluşumları ve anlamları bakımından incelenmiştir. Beşinci tip karma kelimelerin oluşumunda "ikizleşme noktası" tespit edilmiş ve sonuç bölümünde bu husus açıklanmıştır. Türkçe için yeni denilebilecek "karma kelime" yapma ön yargı ile yaklaşılmadığı takdirde Türkçeye zenginlik katacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelime Yapma, Kelime Türetme, Karma Kelimeler.

THE FIFTH TYPE BLENDING WORDS WITH SOME NEW EXAMPLES

ABSTRACT

There are more than thirty ways of making words in Turkish. One of them is the method of making "blending words". With this method, a new word can be created by combining different parts of two words in six different ways. It evokes the words that are the source of the created word formation. It also bears the meaning of these two words. There are a few examples in Turkish that were created long ago with this method. Recently, more words have been made in Turkish with the blending word method, which is used as a way of making words in other languages such as English. The term "blending word" refers to the new word formed from different words from the same language and the new word formed by morphological units from different languages. Blending words, which are formed by combining different parts of at least two words from the same language, Which is the subject of study, can be classified under six headings. In the study, fifth type ten "blending words" that did not enter the Turkish Dictionary of TDK, which were determined by the source scanning method, were examined in terms of their formations and meanings. In the formation of the fifth type of "blending words", the "twinning point" was determined and this point was explained in the conclusion section. It is thought that making a new "blending Word" for Turkish will add richness to Turkish unless it is approached with prejudice.

Keywords: Word Making, Word Derivation, Blending Words.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 22.01.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2021

* Dr., MEB, Süha Erler Anadolu Lisesi, KAHRAMANMARAŞ; ORCID: 0000-0002-0076-2916, E-posta: kalayci@gmail.com

1. Türkçede Kelime Yapma Yolları ve Karma Kelimeler

1.1. Türkçede Kelime Yapma Yolları

Yapı bakımından sondan eklemeli bir dil olan Türkçede yeni kelime yapmanın en eski iki yolu yapım eklerini kullanmak ve kelimeleri birleştirmektir. Çeşitli sebeplerle zaman içinde kelime yapmada yeni adlandırmalara gidilmiş ve yeni yöntemler geliştirilmiştir.

Demir ve Yılmaz, Türkçede kelime yapma yollarını dört başlık altında ele almışlardır. Bunlar: 1. Türeme 2. Birleştirme 3. Kısaltma 4. Kopyalamadır (2014, s. 193-200).

Yıldız, Türkçede kelime yapma yollarını şu şekilde adlandırmıştır: A. Türkçede başlangıçtan beri sistemli kelime yapma yolu: 1. Türetme 2. Birleştirme. B. İngilizce gibi başka dillerde alternatif kelime yapma yolu olarak görülen Türkçede eskiden beri kullanılan ancak Türkçe gramer kitaplarında kelime yapma başlığında yer almayan kelime yapma yolları: 3. Yansıma 4. İkileme. C. Halkın ve bazı kurumların katkısıyla ortaya çıkan Türkçede alternatif kelime yapma yolları: C.1. Kısaltmalar: 5. Kırpma 6. Harmanlama 7. Akronim. C.2. Aktarmalar: 8. Kişi isimleri 9. Ürün isimleri (2010, s. 1034-1035).

Alibekiroğlu, on iki farklı, sözlük hazinesini zenginleştirme ve sözcük türetme yolundan bahsetmektedir: A. Türkçede sözlük hazinesini zenginleştirme yolları: 1. Türetme 2. Birleştirme 3. Derleme ve tarama 4. Örneksime 5. Ödünçleme 6. Eğretileme 7. Özel adların varlık ya da kavram adı olarak kullanılması 8. Kısaltma. B. Sözcük türetme yolları: 9. Türetme 10. Birleştirme 11. Örneksime 12. Ses Değiştirme Yöntemi (2017, s. 38).

Eker, sözcük yapımı ile ilgili başlıca yolları şu şekilde sıralar: 1. Birleştirme 2. Türetme 3. Kalıplaşma 4. Örneksime 5. Kırpma 6. Karma 7. Kısaltma 8. Kasıtlı yaratma 9. Ters türetme 10. Derleme 11. Tarama 12. Genelleşme 13. Kopyalama (2018, s.107-110). Eker, başka bir çalışmasında yukarıdaki kelime yapma yollarına ilave olarak anlam kayması, adlaşma ve eylemleşme, uydurma ve ödünçlemeyi de saymıştır (2019, s. 326-327).

Sarı, Türkçede on dört farklı kelime yapma şekli olduğunu dile getirmiştir: 1. Türetme 2. Kırpma 3. Eksiltme 4. Karma 5. Başharfleştirme 6. Geri oluşum 7. İşlev değiştirme 8. Genelleme 9. İkileme 10. Birleştirme 11. Kopyalama 12. Yansıma 13. Uydurma 14. Eşleştirme (2015, s. 44).

Hazar, konu üzerine daha önce yapılan çalışmalardan hareketle Türkçede otuz üç farklı kelime türetme yolu olduğunu dile getirmiştir: 1. Eklerle (affixation) 2. Anlam etkilenmesi 3. Birleştirme ~ naht (compounding) 4. Cümle tipinde sözcük türetme (word reproduction type in sentence) 5. Çeviri yoluyla aktarma (transfer by translation) 6. Çok parçalı "birkaç dilden kelime ve ek alarak oluşan" sözcükler (multipart) 7. Çözümleyici yolla fiil türetme "ol- yardımcı fiiliyle oluşan dolaylamalı filler" 8. Derleme (compiling) 9. Eksiltme (ellipsis) 10. Genelleşme (genaralization) 11. Hece kesbirleme yoluyla kelime türetme 12. İkilemeler (duplucation) 13. Örneksime (analogy) 14. Öykünme ~ geri oluşum (backformation) 15. Kalp "hecelerin yerini değiştirerek kelime türetme" 16. Karma (blending) 17. Kelime diriltme (resurrection) 18. Kırpma (clipping) 19. Kısaltma (acronym) 20. Kopyalama (copy) 21. Ödünçleme (browwing) 22. Örtmece ~ dolaylama (euphemism) 23. Özel adların genel ad olması ~ genelleşme (common name) 24. Tarama (scan) 25. Tamlama yapma yolu (determinative group) ve kelime grupları 26. Titremleme (intonation) 27. Tür değiştirme ~ evrişim (conversion) 28. Uydurma ~ kasıtlı yaratma ~ yenicilik (coinage ~ neologism) 29. Yeni anlam yükleme (new meaning installation) 30. Yerel sözcük türetme (domestic invented words) 31. Vezin ~ bükün ~ iştikak (prosody)

kalıplarıyla türetme 32. Sözcük görevini yitirmiş ikinci derece kelimelerden oluşan türler - edatlar “bağlaç, ünlem, ses taklitleri” ve biçimbirimler- (atrophy) 33. Sözcük ifade eden işaretler (signs) (2015, s. 1651).

Yukarıdaki sınıflandırmalardan da açık şekilde görüleceği gibi Türkçe için kelime yapma yollarından biri de bir çalışmada “harmanlama” diğerlerinde “karma (blending)” olarak geçen kelime yapma yoludur. Bu çalışmada genelde kelime yapma yollarından “karma” kelime yapma yolu özelde ise beşinci tip karma kelime yapma yolu ele alınacaktır. Karma kelime terimi Türkçe iki ya da daha fazla kelimenin farklı şekillerde birleştirilmesiyle oluşan yeni kelimeler için kullanılmaktadır.

“Karma kelime” terimi ayrıca iki farklı dilden biçim birimlerle oluşan kelimeler için de kullanılmaktadır (Gözütok, 2008, s. 20). Türkçe sayış- fiiline Moğolca -tai/tay eki getirilerek oluşturulan “sayıştay” kelimesi buna örnek olarak gösterilmektedir (Şirin, 2019, s. 13-14). Aynı terimin farklı iki dil olayı için kullanılması karışıklığa neden olabilir. Bu karışıklığı gidermek amacıyla aynı dilden kelimelerin farklı bölümlerinin birleştirilmesiyle oluşan yeni kelime türleri için Şenel, aşağıdaki terim önerilerini dile getirmiştir:

“(Kısaltma +birleştirme) kısbir

(Kesip + birleştirme) kesbir

(Kes + kopyala +yapıştır) keskopyap

(Böl + yapıştır) böl yap

(Parçala + yapıştır) paryap

(Bölme + birleştirme) bölbir

(Parçalama + birleştirme) parbir

(Kopyala + yapıştır) kopyap” (Şenel, 2009, s. 108).

Bu çalışmada terim karmaşasına dikkat çekilerek önceki çalışmalarda kullanıldığı gibi bir dilden iki ya da daha fazla kelimenin farklı kısımlarının birleştirilmesiyle oluşan yeni kelimeler için karma kelime terimi kullanılacaktır.

1.2. Karma Kelime Türleri

Karma kelimeler farklı şekillerde yapılmaktadır. Bu oluşum şekillerine isimler verilerek sınıflandırmalar yapılmıştır. Sarı, karma kelimeleri oluşumlarına göre altı başlık altında sınıflandırmıştır:

“(a) İki sözcüğün ilk kısımları (ses ya da heceleri) alınır ve tek bir sözcük yapısında birleştirilir. Ortaya çıkan yapının anlamı, esas öbeğin baş ögesinin anlamıyla aynıdır. Bunun yanı sıra sadece (b) birinci, (c) ikinci sözcüğün bazı kısımlarının atıldığı veya (d) sözcüklerin farklı kısımlarının indirgendiği karma tipleri de mevcuttur. Üç sözcükten oluşan karmalar da mümkündür (e). Bazı karmalar (e ve b'de görüleceği üzere) bir özel ad niteliği kazanabilirler” (Sarı, 2015, s. 52-53).

Duman, oluşumları bakımından karma kelimeleri beş başlık altında sınıflandırmıştır:

“1. Karma kelimeyi meydana getiren kelimelerin baştaki hece ya da hecelerinin kullanılmasıyla oluşturulan karmalar

2. Karma kelimeyi meydana getiren kelimelerin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan karmalar

3. Karma kelimeyi meydana getiren kelimelerden sadece ilkinin kırılmasıyla oluşturulan karmalar

4. Karma kelimeyi meydana getiren kelimelerden sadece ikincisinin kırılmasıyla oluşturulan karmalar

5. Karma kelimeyi meydana getiren kelimelerin ilkinin başından diğerinin ise sonraki hecelerinden ses alınması ile oluşturulan karmalar” (Duman, 2017, s. 370-373).

Sarı tarafından yapılan sınıflandırmanın “a” maddesinde iki sözcüğün de ilk kısımları denilirken hece yanında seslerin de karma kelimenin oluşumuna dahil edilmesi kısaltma ile karışmasına neden olabilmektedir.

Duman tarafından yapılan sınıflandırmanın ikinci başlığında kısaltmayı oluşturan kelimelerin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulanlar ifadesi de karma kelimenin kısaltma ile karışmasına neden olabilmektedir.

Çalışmanın birinci başlığında Türkçedeki kelime yapma yollarına özellikle yer verilmiştir. O çalışmalarda “kısaltma” karma kelime dışında kelime yapma yolu olarak verilmektedir. Dolayısıyla harflerle yapılan kısaltmaların karma kelime sınıflandırmasına girmeyeceği açıktır. Buradaki karışıklık karma kelimenin de bir kısaltma olduğu düşüncesidir. Harflerle yapılan yeni kelimelerin kısaltma, hecelerle yapılanların karma kelime kabul edilmesiyle sorun çözülebilir. Bu tespitten hareket edilerek ve yukarıdaki çalışmalardan yararlanılarak karma kelimeler altı başlık altında sınıflandırılabilir:

1.2.1. İki sözcüğün de ilk hece ya da heceleri alınarak yapılan karma kelimeler:

akbil<**ak**ıllı+**bi**let

1.2.2. İlk sözcüğün tümü ikinci sözcüğün son hece ya da heceleri alınarak yapılan karma kelimeler:

morcivert<**mor**+**lacivert**

1.2.3. İlk sözcüğün tümü, ikinci sözcüğün baş kısmındaki hece ya da heceler alınarak yapılan karma kelimeler:

kanka<**kan**+**kardeş**

1.2.4. Birinci sözcüğün baş kısmındaki hece ya da heceler, ikinci sözcüğün tümü alınarak yapılan karma kelimeler:

tümgeneral < **tümen** + **general**

1.2.5. Birinci sözcüğün baş kısmındaki hece ya da heceler, ikinci sözcüğün son kısmındaki hece ya da heceler alınarak yapılan karma kelimeler:

yarbay < **yardımcı** + **albay**

1.2.6. Üç sözcüğün de baş kısmındaki hece ya da heceler alınarak yapılan karma kelimeler:

ASELSAN<**askerî elektronik sanayi**

1.3. Çeşitli Kaynaklarda Yer Alan Beşinci Tip Karma Kelimeler

Aşağıda karma kelimeler üzerine yapılan çalışmalarda geçen beşinci tip karma kelime örneklerine yer verilmiş ve bu örneklerden hareketle karma kelimeler üzerine bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. Çok önceden beri kullanılan bazı kelimelerin oluşumu karma kelimeye uygundur:

amca<amuca<abuce<apaçe<**apa+eçe**

bilezik<**bilek**+**yüzük**

kaplıca<**kaplı**+ **ılca**

kımran<**kımız** +**ayran** (Nalbant, 2017, s. 63-64).

2. “Karma kelime” yapma yoluyla yaşamın her alanına ait kelime yapmak mümkündür:

peymacun<**peynirli**+ **lahmacun**

havet<**hayır** + **evet**

yarbay < **yardımcı** + **albay**

biyonik < **biyolojik** + **elektronik** (Sarı, 2015, s. 53-55).

3. İş yeri adlarında da karma kelime yapma yolundan yararlanılmaktadır:

Do-Rem (İç Çamaşırları) <**Doğan** + **Kerem**

Güncem (Taki ve Butik) <**Günce** + **Ecem** (Paylan, 2015, s. 164).

4. İngilizcede yapılan karma kelimeler Türkçe dâhil pek çok dile geçmiştir:

“smog<**smoke** + **fog**

motel<**motor**+ **hotel**

brunch<**breakfast** + **lunch**” (Şenel, 2009, s. 107).

telethon<**telephone** + **marathon**

electrocute<**electronic** + **execute**

clash< **clap** + **crash**

flop<**flap** + **drop** (Paylan, 2015, s. 167).

5. Karma kelimeler genelde karma kelimeyi oluşturan kelimelerin ortaklaşa oluşturdukları anlam içerir. Aşağıdaki ilk karma kelime örneği karma kelimeyi oluşturan kelimelerin dışında bir kavramı karşılamaktadır:

cehennet<**cehennem**+**cennet**: “araf”

Türkmanca<**Türkçe**+**Almanca** (Duman, 2017, s. 369, 373).

6. Kökeni Türkçe olmayan iki kelimededen bu yolla Türkçe kelimeler yapılmıştır:

resfebe<**resimli**+**alfabe** (Yıldız, 2010, s. 1036).

2. Beşinci Tip Karma Kelimelere Yeni Örnekler

Yukarıda karma kelimeler sınıflandırılırken beşinci öbek için birinci kelimenin baş kısmındaki hece ya da heceler ve ikinci kelimenin son kısmındaki hece ya da heceler alınarak yapılır, denmişti. Bu çalışmada TDK tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'te yer almayan ve konuyla ilgili çalışmalarda yer verilmemiş beşinci tip yeni karma kelimeler ele alınmıştır. Kelimeler Genel Ağ'da kaynak tarama yoluyla tespit edilmiştir. Ele alınan kelimelerin oluşumu açıklanmış ve kelimeler hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Genel Ağ'da konuyla ilgili tespit edilen kelimelerin en az 500 defa kullanılması alt sınır olarak belirlenmiştir. Bu sayının altında kullanılanlar çalışmaya alınmamıştır.

1. Turanj<**turuncu**+**oranj**: Turuncu ve oranj (Fransızca orange) kelimelerinin anlamını içeren yaygın kullanıma sahip bir kelimedir. Yapılan bir tezde kelime, televizyon kişilikleriyle dile giren kelimeler arasında gösterilmiştir (Tombul, 2006, s. 36).

2. Süslüman<**Süslü+Müslüman**: Eleştirel bakış açısıyla oluşturulmuş bir kelimedir (Albayrak, 2013).

3. Dingiltere<**dingil+İngiltere**: İngiltere'ye karşı kızgınlık ifadesi olarak kullanılmaktadır. Böyle bir kelimeyi hoş karşılamayız fakat bu, kelimenin var olduğu gerçeğini değiştirmez (Star, 2000).

4. İşengeç<**işemek+üşengeç**: Kalkıp gitmeye üşendiği için uzun süre tuvaletini tutan, bu yüzden de böbrek ve idrar yolları sorunları yaşamaya namzet tembel kimse (Yaman, 2006, s. 26).

5. Türkilizce<**Türkçe+ İngilizce**: Türkçe-İngilizce karışık konuşma ve yazma. Ayrıca Türkçe-İngilizce sözlükler için de kullanılmaktadır (Öztaş, 2020).

6. Burtvin<**Bursa+Artvin**: Artvinleşmiş Bursa anlamındadır (Kaplan, 2017).

7. Kankamatik<**kanka+bankamatik**: Maddi anlamda sıkışıldığında imdada yetişen arkadaş anlamındadır (Nişancık, 2018).

8. Markalemun<**marka+bukalemun**: Saç şeklini ve rengini üzerindeki marka giysiye göre değiştiren kişi (Selen, 2015).

9. Çingilizce<**Çince+İngilizce**: Bu iki dilin karışımı bir konuşmadır (Kamuran, 2015).

10. Tembesil<**tembel+embesil**: Tembel ve akılsız kişiler için kullanılır (Yaman, 2006, s. 450).

Değerlendirme ve Sonuç

1. Türk Dil Kurumu ülkemizde yaşanan dil kavgasından sonra pozisyonunu toplumun önünden giderek dile yön vermekten çok toplumun ardından giderek toplum tarafından genel kabul gören dil olaylarını tespit etmek şeklinde belirlemiştir. Hem toplum hem de kurumlar tarafından karma kelime türetme yolu bir kelime yapma yolu olarak kullanılmaktadır. Türkçenin temel kelime yapma yolu olan türetme ve birleştirme ile yeni durum ve kavramlara karşılıklar bulunamadığı sürece farklı kelime yapma yollarının kullanılması kaçınılmazdır. Toplumun kabul ettiği bu alternatif kelime türetme yolu ile türetilen kelimelerin kalıcılığını yine toplumun kullanıp kullanmaması belirleyecektir.

2. Kaynaklarda “korkanç < **korkunç+kıskanç**, **iğrence** < **iğrenç+eğlence**, **dali** < **dahi+deli**, cayrıntı < **caydıran+ayrıntı**” gibi pek çok beşinci tip karma kelimeye rastlanmaktadır. Dikkat çekmek ve eğlenmek gibi nedenlerle yapılan bu kelimeler kullanım yoğunluğu kazanmadığı için çalışmaya alınmamıştır.

Çalışmaya alınan kelimeler Genel Ağ'da taratıldığında birinci kelimenin 558.000, ikinci kelimenin 40.700, üçüncü kelimenin 36.400, dördüncü kelimenin 7.670, beşinci kelimenin 6.960, altıncı kelimenin 4.460, yedinci kelimenin 1.130, sekizinci kelimenin 692, dokuzuncu kelimenin 600 ve onuncu kelimenin 547 defa kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım sayısı kelimelere toplumun sahip çıkma oranını göstermesi bakımından önemlidir.

3. İlk kelimenin baş kısmındaki hece ya da heceler ile ikinci kelimenin son kısmındaki hece ya da heceler birleştirilerek oluşturulan beşinci tip karma kelimeler şekil olarak da anlam olarak da kendine kaynaklık teşkil eden kelimeleri çağrıştırmaktadır.

4. İkizleşme noktası: Çalışmada bu yolla türetilen kelimelerin çoğunda ortak bir nokta olduğu görülmüştür. Birinci kelimenin bitirildiği harf ya da hece ile ikinci kelimenin başladığı harf ya da hece aynıdır. “**Tembesil**<**tembel+embesil**” örneğinde ilk kelimenin

“-be-” harfleri ile ikinci kelimenin “-be-” harflerinin ortak olduğu görülmektedir. Bu harf ya da harflerden dolayı ikinci kelimeye geçiş de kolay olmaktadır. Yukarıdaki on örneğin dokuzunda bahsi geçen durum vardır. Bu durum tarafımızdan tespit edilmiş ve “ikizleşme noktası” olarak adlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Ö. (2013.06.01). “Süslüman”. *Yeni Şafak*.
- ALİBEKİROĞLU, S. (2017). “Türkçede Sözcük Türetme Yolları”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XVI/1: 35-46.
- DEMİR, N. - E. YILMAZ. (2014). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- DUMAN, G. B. (2017). “Kelime Türetmede Yeni Bir Eğilim”. *I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildiri Kitabı* (4-7 Ekim 2017). Karabük: 366-376.
- EKER, S. (2019). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- EKER, S. (2018). “Dördüncü Ünite”. *Türk Dili 1*. (ed. Muhsin Macit - Serap Cavkaytar). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- GÖZÜTOK, A. (2008). “Türkiye Türkçesinde Karma Kelimeler”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 36: 17-22.
- HAZAR, M. (2015). “Türkçede Fono-Semantik ve Morfo-Fonolojik Yolla Sözcük Türetme”. *IJLET*. 1648-1669.
- KAMURAN, S. (2015.01.22). “Lezzetli Bir Köşe: Makao”. *Milliyet*.
- KAPLAN, O. (2017.05.16). “Burtvin’den Artvin’e Yolculuk”. *Yenişehir Yörem*.
- NALBANT, M. V. (2017). “Türkçede Bir Sözcük Türü ve Sözcük Türetme Yolu Olarak Karma Sözcükler”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*. I/1: 59-66.
- NİŞANCIK, İ. (2018.02.11). “Bizim, Çark Deresi’ne Bakarken Porsuk’u Düşünmek İhanet mi Sizce?”. *Sakarya Halk*.
- ÖZTAŞ, S. (2020.09.15). “Türkilizce”. *Günışığı Gazetesi*.
- PAYLAN, K. (2015). *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SARI, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SELEN, O. (2015.04.09). “Türkçe Zenginleşiyor”. *Anayurt*.
- “Dingiltere” (2000.04.21). *Star*.
- ŞENEL, M. (2009). “Kes-Kopyala-Yapıştır; Yeni Kelime Türet”. *Bellekten*. 1: 99-109.
- ŞİRİN, H. (2019). “Dil Devrimi’nin Melez Sözcükleri ve ‘Bağnaz’”. *Türk Dili*. 13-20.
- TOMBUL, I. (2006). *Kültürel Yozlaşmanın Göstergesi Olarak Televizyonda Dilin Kullanımı: Televizyon Sunucuları Örneği*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YAMAN, H. (2006). *Post Modern Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Ofset Yapımevi.

YILDIZ, H. (2010). "Halkın Dile Katkısına Örnek Olarak Türkçede Kelime Yapmanın Alternatif Yolları Üzerine". *Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (16-18 Aralık 2010). İzmir: 1033-1042.

ARAPÇADAN TÜRKÇEYE HAZIRLANMIŞ BİR SÖZLÜK: MÜNTEHABÜ'L-LÜGA VEYA ÇULLUK KAPAN LÜGATİ

Muhsin UYGUN*
Mustafa TOKER**

ÖZ

Sözlükler tüm diller için olduğu gibi Türk dili için de temel başvuru kaynaklarındandır. Dîvânü Lügâti't-Türk'ün yazıldığı 11. yüzyıldan bugüne kadar Türkçenin konuşulup yazıldığı farklı saha ve coğrafyalarda birçok Türkçe sözlük kaleme alınmıştır. Bu sözlüklerden biri de en eski nüshası 14. yüzyıla ait olan ve Arapça-Türkçe formunda oluşturulan Çulluk Kapan Lügati'dir. Bu çalışmada Çulluk Kapan Lügati'ne ait Konya Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesinde 4, Millî Kütüphanede 2, Köprülü Yazma Eserler Müzesinde 1 ve Türk Dil Kurumu kütüphanesinde 1 olmak üzere toplam 8 nüsha hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Öncelikle nüshaların varak sayıları, sağlamlık durumları, sayfalarda yer alan satır sayıları vb. genel durumundan bahsedilmiştir. Ardından nüshalardaki dikkat çeken yazım özellikleri üzerinde durulmuştur. Nüshaların hangi kelimeyle başladığı ve hangi kelimeyle bittiği, derkenarlara kelimelerin yazılıp yazılmadığı, nüshalarda okunamayan kelimelerin olup olmadığı, nüshalar arasında bir farkın bulunup bulunmadığı gibi hususlarda bilgiler verilmiştir. Ayrıca nüshalardan rastgele seçilen birkaç kelime tablo hâlinde verilmiş, araştırmacılara nüshalar arası mukayese yapma imkânı sağlanmıştır. Son olarak da tanıtılan nüshalardan tıpkıbasım örnekleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Müntehabü'l-Lüga, Çulluk Kapan Lügati, Sözlük, Sözlükçülük.

A LEXICON PREPARED FROM ARABIC TO TURKISH: MÜNTEHABÜ'L-LÜGA OR THE DICTIONARY OF ÇULLUK KAPAN

ABSTRACT

Dictionaries are basic reference sources for Turkish as well as for all languages. Since the 11th century when Dîvânü Lügâti't-Türk was written, many Turkish dictionaries have been written in different fields and geographies where Turkish has been spoken and written. One of these dictionaries is the Çulluk Kapan Dictionary, the oldest version of which belongs to the 14th century and was created in Arabic-Turkish form. In this study, detailed information is given about 8 copies of Çulluk Kapan Dictionary, 4 in Konya Koyunoğlu Museum and Library, 2 in National Library and 1 in Köprülü Manuscript Museum and 1 in Turkish Language Association. First of all, the leaf numbers of the copies, their stability, the number of lines on the pages, etc. his general condition was mentioned. Then, the striking spelling features in the copies are emphasized. Information is given on issues such as which word the copies begin and with which word they end, whether words are written in the words, whether there are unreadable words in the copies, and whether there is a difference between the copies. In addition, a few words randomly have selected from the copies were given in a table, allowing researchers to make comparisons between copies. Finally, facsimile examples are given from the introduced copies.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Müntehabü'l-Lüga, Çulluk Kapan Dictionary, Dictionary, Lexicography.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 06.02.2021; Yayıma Kabul Tarihi: 01.03.2021

* Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, KONYA; ORCID: 0000-0001-7901-9094, E-posta: muygun@erbakan.edu.tr

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KONYA; ORCID: 0000-0002-4311-7044, E-posta: mtoker@selcuk.edu.tr

Giriş

Türkçe yaklaşık olarak 7. yüzyıldan beri yazılı metinlerle takip edilebilmektedir. Eldeki metinlerin tarihine bakıldığında Göktürkler döneminde başladığı bilinen yazma faaliyeti her geçen yüzyılda değişik saha ve coğrafyalarda artarak devam etmiştir. Dil tarihi dikkate alındığında Türklerin çok farklı türlerde eserler kaleme aldıkları görülmektedir. Bu türler içerisinde sözlükler önemli bir yere sahiptir. 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan *Dîvânü Lügâti't-Türk* ile Türk sözlükçülük geleneği başlamış ve bugüne kadar Türkçenin konuşulduğu farklı coğrafyalarda yüzlerce sözlük yazılmıştır.

Göktürkler döneminde Türkçenin bilinen ilk yazılı metinleri meydana getirilmiştir. Göktürkçenin elde bulunan sınırlı sayıdaki yadigârında sınırlı bir kelime hazinesiyle karşılaşmaktadır. Bu yadigârlar genellikle dönemin tarihini anlatan metinlerden oluşmaktadır.

Uygur Türkleri, büyük bir kültür ve medeniyet değişikliği yaşamışlar, dâhil oldukları Manihaizm ve Budizm dinlerinin Uygurlar arasında yaygınlaşması, sosyal hayatlarında birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu medeniyet değişikliği, sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olan dil üzerinde de etkili olarak dilde de birtakım değişiklikleri ve yenilikleri ortaya çıkarmıştır. Çeşitli dillerden yapılan çoğu dinî içerikli çeviri eserlerle Türkçe daha işlek hâle gelmiş, eser sayısında -bir önceki döneme göre- büyük bir artış görülmüştür. Ancak Göktürkler döneminde olduğu gibi Uygurlar döneminde de sözlük türüne ait bir eserin hazırlandığına dair elde bilgi ve belge bulunmamaktadır.

Karahanlı Türkçesi döneminde, bir Doğu Karahanlı şehzadesi olan Kâşgarlı Mahmud, Türk dünyasından topladığı malzemeyi 1072-1077 yılları arasında Bağdat'ta kitap hâline getirmiştir. Böylelikle Türkçenin bilinen ilk sözlüğü 11. yüzyılda vücut bulmuştur. Karahanlılardan sonra da sözlük yazma faaliyeti devam etmiş, Harezmi Türkçesi döneminde Zemahşerî tarafından *Mukaddimetü'l-Edeb*, Cemâleddin İbni Muhennâ tarafından *İbni Muhennâ Lügati* kaleme alınmıştır.

Türk sözlükçülük tarihi incelendiğinde Kıpçak Türklerinin, özellikle de Mısır'da Memlûklüler ya da Kölemenler adıyla bilinen Memlûk Kıpçak Türklerinin önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Ancak onlardan önce Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kuman-Kıpçakların ağzından Almanlar ve İtalyanlar tarafından derlenen *Codex Cumanicus*'tan söz etmek yerinde olacaktır. Bu sözlük, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ten sonraki en eski iki dilli sözlük olması açısından önemlidir. Memlûk Kıpçak Türklerine gelinecek olursa; onların hâkimiyet alanı dikkate alındığında yöneticilerin Türk, halkın ise çoğunlukla Arap olduğu görülmektedir. Bu durumun neticesi olarak Memlûk sahasında Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla Arapça-Türkçe, Türkçe-Arapça formunda pek çok sözlük kaleme alınmıştır. *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, *Kitâbü'l-Ef'âl*, *Ed-Dürretü'l-Müdiyye fi'l-Lügâti't-Türkiyye*, *El-Kavânînu'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügâti't-Türkiyye*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügâti't-Türkiyye*, *Kitâbu Bülğatü'l-Müştâk fî Lügâti't-Türk ve'l Kıpçak* ve *Resûlî Sözlüğü* (Argunşah vd., 2014, s. 283-291) bu dönemde yazılmış olan eserlerdendir.

Çağatay Türkçesi döneminde de sözlük türüne önem verilmiş, birçok eser meydana getirilmiştir. Özellikle Ali Şir Nevâyî'nin eserlerini anlayabilmek için Çağatayca-Farsça, Çağatayca-Osmanlıca formunda sözlüklerin yazıldığı görülmektedir. *Abuşka Lügati*, *Bedâyiü'l-Lügat*, *Senglâh Lügati*, *Lügat-i Çağatay* ve *Türkî-i Osmânî*, *Hulâsâ-i Abbâsî*, *Fazlullah Han Lügati*, *Kitâb-ı Zebân-ı Türkî*, *El-Tamga-yı Nâsırî*, *Fethali Kaçar Lügati*, *Üss-i Lisân-ı Türkî* (Argunşah, 2013, s. 71-76) Çağatay döneminde kaleme alınan sözlüklerdir.

Kıpçak ve Çağatay sahasında olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinin son dönemleriyle Osmanlı döneminde de sözlük türünde eserler verilmiş, sözlükçülük bu dönemde de gelişme göstermiştir. Özellikle Arapça-Türkçe sözlüklerin 14. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlandığı görülmektedir. Bu kabilden olmak üzere o dönemde yazılan Arapça-Türkçe sözlüklerden bazıları yazılış tarihlerine göre şu şekilde sıralanabilir:

Müellifi belli olmayan *Müntehabü'l-Lüga* veya *Çulluk Kapan Lügati* (14. yüzyıl). (Aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir).

Pîr Mehmed bin Yûsuf el-Ankaravî'nin *Tercüme-i Sihâhî'l-Cevherî* ya da *Lugat-i Karapîrî'si* (tahminen 15. yüzyıl ortaları) (Özcan, 2007; Kurt, 2015),

Abdullah Kestelî'nin *Mirkâtü'l-Lüga'sı* (1533) (Ghaffar, 1983; Yüce, 1988),

Merkezzâde Ahmed Efendi'nin *Bâbûs fî Tercemeti'l-Kâmûs'u* (950/1543) (Tanrıverdi, 2006),

Muslihuddin Mustafa Karahisarî'nin *Ahterî-i Kebîr'i* (952/1545)(Kılıç, 1989),

Vankulu Mehmed Efendi'nin *Vankulu Lügati* olarak da meşhur olan *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'si* (997/1588-1589) (Kaçalın, 2012; Dündar, 2017).

Bunlar dışında 15-16. yüzyılda manzum ve mensur olarak kaleme alınmış çok sayıda sözlüğün varlığı da bilinmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Tanrıverdi, 2006; Dündar, 2017).

Osmanlı Türkçesinin son dönemi de sözlükçülük açısından oldukça zengin bir dönemdir. Bu dönemde açıklamalı Osmanlı Türkçesi sözlükleri ve iki dilli sözlükler hazırlanmıştır. Özellikle Batı dillerinin öğretilmesi için çok sayıda iki dilli sözlük kaleme alınmıştır. Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat'i*, Sir James W. Redhouse'un *Müntehabât-ı Lügat-i Osmâniyye'si*, Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmânî'si*, Ebüzziyâ Tevfik'in *Lügat-i Ebüzziyâ'sı*, Mehmed Salâhî'nin *Kâmûs-ı Osmânî'si*, Muallim Nâcî'nin *Lügat-i Nâcî'si*, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî'si* ve *Kâmûs-ı Fransevî'si*, Mehmed Fuad'ın *Fransızcadan Türkçeye Yeni Lügat'i*, Ömer Faik'in *Almancadan Türkçeye Lügat Kitabı* bu dönemde kaleme alınan sözlüklerden birkaçıdır.

Bugüne gelindiğinde ise gerek Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla gerekse çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili çok sayıda sözlük yayınının yapıldığı ve yapılmaya devam edildiği görülmektedir.

Türklerdeki sözlük geleneğinden bahsedilen yukarıdaki kısa girişten sonra aşağıda bu yazının ana konusu olan *Çulluk Kapan Lügati*'nden söz edilecektir.

Müntehabü'l-Lüga veya Çulluk Kapan Lügati

Sözlük; kataloglarda *Muntahab-ı Lugati'l-Arabiye*, *Muntehabü'l-Luga*, *Muntehabu'l-Luga*, *Muntehabu'l-Lügat*, *Muntehabu'l-Luga*, *Muntehabu'l-Lugati'l-Arabiyye*, *Muntehabu'l-Lugati'l-Arabiye*, *Muntehabu'l-Lugati'l-Arabîyye*, *Muntehabu'l-Lugati'l-Arabîye*, *El-Müntehab fî'l-Luga*, *Lügat-i Müntehab*, *Lüğat-ı Çulluk Kapan*, *Lugat-i Çulluk Kapan* gibi adlarla kayıtlıdır.

Kaynaklarda sözlüğün kime ait olduğu hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. Yabancı kelimelere karşılıklar bulmak gayesiyle hazırlanmış olan *Tarama Dergisi* (1934, s. 54)'nde sözlüğün Konyalı Eyüp bin Ahmed tarafından 16. yüzyılda yazıldığı ifade edilmektedir. Hulusi Kılıç (1972, s. 41), Arap leksikografisi üzerine yaptığı çalışmasında, sözlüğün yazarının tespit edilemediğini belirtir. Eserin Koyunoğlu 10083 numaralı nüshası üzerine yüksek lisans çalışması yapan Muhsin Uygun (2014, s. iii), eserin yazarı hususunda bir görüş belirtmemiş, çalıştığı nüshada bu yönde bir kayıt bulunmadığını ifade etmiştir. Eyüp Tanrıverdi (2006, s. 321), Merkezzade Ahmed Efendi'ye ait olan *El-Bâbûs* adlı sözlük

üzerine yaptığı araştırmasında, Osmanlılar zamanında hazırlanan Arapça-Türkçe sözlüklerden bahsederken *Çulluk Kapan Lügati*'yle ilgili olarak "Konyalı Eyüp b. Ahmed, *Çulluk Kapan Lügati* olarak bilinen *Müntehabü'l-lugât* adlı Arapça-Türkçe sözlüğü büyük bir ihtimal ile XVI. yüzyıl başlarında yazmış olmalıdır." bilgisini vermiştir. Tanrıverdi (2006, s. 351), bu ifadelerinin ardından bir sonnot ile eser hakkında verdiği bilgileri genişletmiş, lakin bunu yaparken ana metinde verdiği bilgilerle çelişerek eserin yazarı ve tarihiyle ilgili ana metinde verdiği bilgilerin aslında Millî Kütüphane'de kayıtlı bir nüshanın bilgileri olduğunu ifade etmiştir¹.

Bazı kataloglarda eserin yazarı olarak *Çulluk Kapan* adı geçiyor ise de bunun doğru olduğu tartışma götürür bir mevzudur. Millî Kütüphane 1180 numarada kayıtlı olan nüshadaki Veled Çelebi rivayetine göre sözlüğü bir çulluk kuşunun ciğer sanıp kapıp götürmesi sebebiyle sözlüğe bu isim verilmiştir (bk. 2.2. Millî Kütüphane 1180 numaralı nüsha). Koyunoğlu Müzesi 13442 numarada kayıtlı nüshanın katalog bilgisinde ise sözlüğün yazarı *Ebû Şifâ*, *Çulluk Kapan* olarak verilmiştir. Ancak eserde böyle bir kayıt tespit edilememiştir. Eserin ilk sayfasında tasnifi yapan kişi Arap harfleriyle bu ismi yazmış olmakla beraber yapılan kaynak taramalarında *Ebû Şifâ* adında bir müellife rastlanamamıştır.

Eserin yazılış tarihine gelinecek olursa, bu hususta da farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Uygun (2014, s. iii), eserin yazılış tarihiyle ilgili fikir yürütmekten kaçınmış, en eski istinsah tarihli olan nüshanın Köprülü Yazma Eserler Müzesi nüshası olduğunu belirtmiştir. Dünder (2017, s. 120), çalışmasının ilgili başlığında *Çulluk Kapan Lügati*'nin bir nüshasının istinsah tarihini (923/1517) vermekle yetinmiştir. Eserin elde bulunan en eski nüshası Köprülü Yazma Eserler Müzesi'nde bulunan nüshadır. Nüshanın istinsah tarihi katalog bilgisine göre Hicri 770'tir. Bu tarih miladi olarak 1368-1369 yıllarına tekabül etmektedir. Eserin temmet kaydında, eserin 770 yılının Receb ayının sonlarında bitirildiği ifade edilmektedir. Bu tarih de Mart 1369 tarihine denk gelmektedir. Bizce bu tarih lüğatin istinsah edildiği değil müellifi tarafından yazıldığı tarih olmalıdır. Zira müstensih temmet kaydının altına kırmızı mürekkeple büyükçe bir mim koyduktan sonra tarih vermeden kendi künyesini belirtmiştir. Bu yüzden biz bu nüshada zikredilen tarihin istinsah değil yazılış tarihi olduğunu düşünüyoruz. 1369 tarihi ister eserin yazılış tarihi olsun isterse istinsah tarihi olsun eserin, Eski Anadolu Türkçesinin Beylikler Dönemi olarak adlandırılan devresinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ancak dili incelendiğinde nüshanın, Beylikler Dönemi'nden ziyade Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde istinsah edilmiş olabileceğini göstermektedir. Bu da 1369 tarihinin eserin yazılış tarihi olabileceğini gösteren bir ipucudur.

Bu bilgilerden hareketle *Müntehabü'l-Lüga* veya *Çulluk Kapan Lügati*'nin Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınmış ilk Arapça-Türkçe sözlük olduğu söylenebilir.

Nüshaları

Sözlüğün kütüphanelerde yüze yakın nüshası bulunmaktadır. Aşağıda bu nüshalardan bir kısmı üzerinde durulmuştur.

¹ Tanrıverdi, çalışmasının 2 numaralı son notunda şunları söylemiştir: "Eserin XVI. yüzyılda istinsah edilmiş çok sayıda nüshası mevcuttur. İncelediğimiz nüshalarda eserin yazarı ve yazılış tarihine dair herhangi bir kayda rastlayamadık. *Tarama Dergisi*'ndeki (s. 54) tanıtımda eserin 951/1544'te yazıldığına dair bilgi, bir yanlışlıktan kaynaklanmış olmalıdır. Söz konusu bilgiler, Veled Çelebi'nin Cebeci İlçe Halk Kütüphanesi'nden Millî Kütüphane'ye geçen nüshasıyla (Millî Ktp. 06 Ceb 31) ilgilidir. Ancak 951/1544 tarihli bu nüsha, Eyyûb bin Halîl tarafından istinsah edilmiş bir nüsha olduğuna dair kayıt taşıyor (154^b)."

1. Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Nüshaları

Konya Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesinde *Çulluk Kapan Lügati*'ne ait dört nüsha bulunmaktadır. Bu nüshalar kütüphanenin 10083, 12285, 11790 ve 13442 numaralarında *Lügat-i Çulluk Kapan* adıyla kayıtlıdır.

1.1. 10083 Numara İle Kayıtlı Olan Nüsha²

Bu nüsha toplam 181 varaktır. Baştan ve sondan eksik olan nüshanın kapağında el yazısıyla *Çulluk Kapan Lügati* yazmakta, eserin katalog bilgisinde yazarının Çulluk Kapan olduğu ifade edilmektedir. Gerek katalog bilgisinde ve gerekse eserde nüshanın istinsah tarihi ve istinsah yeriyle ilgili bilgi yoktur. Yazmanın her sayfasında ortalama 7-8 satır yer almakta, yırtılan veya yıpranan birkaç sayfada satır sayısı 6'ya düşmektedir³. Eserde fasıllar ve Arapça ibareler kırmızı mürekkeple, Arapça madde başı olan kelimeler koyu siyah mürekkeple, açıklamalar genellikle siyah mürekkeple yazılmıştır. Lakin bazı kelimelerin açıklamalarının da kırmızı mürekkeple yazıldığı görülmektedir. Mesela; 9b/8/3'te yer alan *izâr* kelimesi siyah mürekkeple, açıklaması olan *iç tonı* ibaresi ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserde, madde başı olan kelimeleri birbirinden ayırmak maksadıyla kelimelerin arasına kırmızı mürekkeple "o" işareti konulmuştur. Yazmada bazı madde başlarının ve açıklamalarının derkenarlara yazıldığı görülmektedir. 11a'da yer alan *istitâr: bürünmek* kelimesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Nüshanın tamiratından ve bu tamirata bağlı olarak fotoğraflamadan kaynaklı bazı sayfaların iç kısımlarında yer alan madde başı kelimeler ve açıklamaları okunamaz durumdadır. Muhtemelen nüsha tamir edilirken bu sayfalar yapıştırılmış, fotoğraflama sırasında da -yırtılma endişesiyle- sayfalar tam olarak açılmadan fotoğraflar çekilmiştir. 38b/2/7'de yer alan *ter...* (...ت) kelimesi ve kelimenin açıklaması bu sebepten dolayı okunamaz hâdedir.

Genellikle sağlam durumda olan nüshanın ilk birkaç sayfasında yırtıklar vardır ve 36/b sayfası boştur. Ayrıca rutubetten dolayı bazı sayfalar da yıpranmış durumdadır. Eserde hem madde başı olan kelimelerin hem de bu kelimelere ait açıklamaların genellikle harekeli olduğu görülmektedir. Fakat kimi kelimelerin açıklamalarının harekesiz yapıldığına da tesadüf edilir. Mesela; 111b/1/4'te yer alan *ğazaf* kelimesinin açıklaması olan *irkek arslan* ibaresi harekesiz yazılmıştır.

Metinde madde başı olarak verilen kelimelerin genellikle açıklamaları yapılmıştır. Ancak bazı kelimelerin açıklaması yapılmamış, açıklama yerine (ج) veya (م) harfleri yazılmıştır. Mesela; 19b/4/1'deki *iktinâ*' kelimesi için bir açıklama yapılmamış, 14a/2/5'te yer alan *aşfer* kelimesine açıklama olarak (م), 15b/7/6'da yer alan *e'âcim* kelimesinin altına ise (ج) yazılmıştır. Bu harflerin ne anlama geldiği aşağıda belirtilecektir (bk. 2.2. 1180 numara ile kayıtlı olan nüsha).

Yazmada madde başlarına açıklama yapılırken kimi kelimelere bir anlam, kimi kelimelere de birden fazla anlam verildiği tespit edilmiştir. 16a/8/4'teki *i'tibâr* kelimesi *hazan geçmek*, *nazar eylemek* ve *ğayret tutmak* ve *ri'âyet eylemek* ve *irişmek* ve *kaşd eylemek* şeklinde birden fazla anlam verilerek, 17b/7/4'teki *ufül* kelimesi ise *batmak* şeklinde tek anlam verilerek açıklanmıştır. Bu durum Arapça kelimenin anlam zenginliğiyle ilgili olmalıdır.

² Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesinde 10083 numarada kayıtlı olan nüsha, Muhsin Uygun tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır (Uygun, 2014).

³ Bu rakamlar, Arapça kelime ve onun Türkçe karşılığı bir satır hesap edilerek verilmiştir.

Nüsha baş ve son kısımlarından eksik olduğu için *āṣāl*: *ikindi ile aḥşam arası* kelimesiyle başlayıp *hedid*: *irkek gögercin āvāzı* kelimesiyle bitmektedir. Eserin son iki sayfasında gelişigüzel yazılmış kelimeler ve bu kelimelere ait açıklamalar yer almaktadır.

Fotoğraf 1: 10083 numaralı nüshaya ait bir fotoğraf

1.2. 12285 Numara İle Kayıtlı Olan Nüsha

Baştan ve sondan eksik olan bu nüsha toplam 118 varaktan müteşekkildir. Eserin istinsah yeri ve tarihi belli olmayıp katalogta yazarının *Çulluk Kapan* olduğu bilgisi verilmiştir. Nüshanın her sayfasında 9 satır bulunmaktadır. Bölümler, fasıllar ve bazı Arapça ibareler genellikle kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ancak bu kısımların siyah mürekkeple yazıldığı ve üzerine kırmızı mürekkeple çizgi çekildiği de görülmektedir. Mesela; 30a/2'de yer alan *bi'l-kesri* ibaresi siyah mürekkeple yazılmış, üzerine kırmızı mürekkeple çizgi çekilmiştir. Nüshada madde başı olan Arapça kelimeler koyu siyah mürekkeple, açıklamalar siyah mürekkeple yazılmıştır. Madde başı olan kelimeler kırmızı mürekkeple çizilen “o” işaretiyle birbirinden ayrılmıştır.

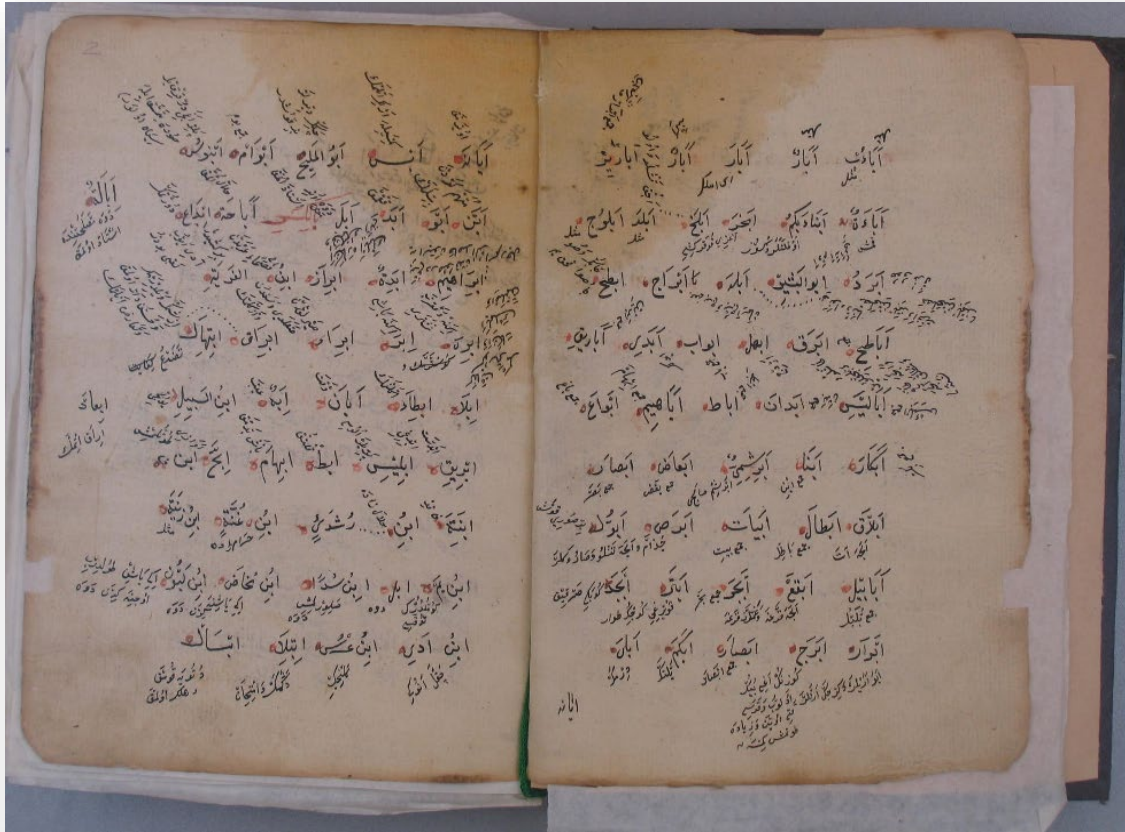
Eserde kitabın tamiratından kaynaklı bazı kısımların okunamadığı görülmektedir. Kitap tamir edilirken bazı sayfalar yapıştırılmış, yapıştırılan bu sayfalar da fotoğraflama yapılırken tam manasıyla açılmadığı için sayfaların iç kısmında kalan bazı kelimeler ve kelimelere ait açıklamalar okunamaz hâle gelmiştir. 9b/2/4'te yer alan *erbāb*: *ehiller ve ulu....* kelimesinin açıklamasının bir kısmı bu nedenle okunamamaktadır.

Nüshada hem madde başı olan kelimeler hem de açıklamalar genellikle harekelidir. Fakat kimi açıklamaların harekesiz yapıldığına da tesadüf edilmektedir. Örnek vermek gerekirse; 10a/4/3'te yer alan *irā'ü* kelimesinin açıklaması olan *helāk eylemek* ibaresi harekesiz yazılmıştır.

Yazmada bazı kelimeler ve kelimelerin açıklamaları derkenarlara yazılmış, bazı kelimelerin açıklama kısmı boş bırakılmış, bazı kelimelere açıklama olarak (م) ve (ف) yazılmış, bazı kelimelere ise açıklama için sadece *cem'* yazılmıştır. Mesela; 11b/1/1'de yer alan *esrāb* kelimesi için herhangi bir açıklama yapılmamıştır. 12a/2/3'teki *üstāz* kelimesinin açıklamasına (ف), 11b/9/4'teki *esved* kelimesinin açıklamasına (م) yazılmıştır. 36b'de yer alan *tebcil*: *ululamağ* kelimesinin ise derkenara yazıldığı görülmektedir.

Müstensihin bazı kelimelerin açıklamalarına *cem'* yazdığı görülmektedir. Metnin geneline bakıldığında *cem'* ibaresi 1b/4/4'teki *ebvāb*: *cem'-i bāb* kelimesinde olduğu gibi bir kelimenin çokluğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bazı kelimelerde *cem'* kelimesinden sonra ilgili kelimenin yazılmadığı görülmektedir.

Eserde madde başı durumundaki kelimelerin karşılıkları tek kelime ile verilebildiği gibi birden fazla kelimeyle de verilebilmektedir. Mesela; 70a/3/1'deki *ħalfā'ü* kelimesi *kındıra* şeklinde tek kelime ile açıklanmış, 70a/5/4'te yer alan *ħalā'ü* kelimesi *ħalk eylemek* ve *kırtarmağ* ve *müsterāh* şeklinde birden fazla kelime ile açıklanmıştır. Nüshanın 97b yaprağının derkenarında bir satırlık, 114b yaprağının derkenarında altı satırlık -metinle alakası olmayan- bir yazı yer almaktadır. Nüsha, *azifetün*: *kıyāmet* kelimesi ile başlamakta, *žerrāb*: *ağ koyu bal* kelimesi ile bitmektedir.

Fotoğraf 2: 12285 numaralı nüshaya ait bir fotoğraf

1.3. 11790 Numara İle Kayıtlı Olan Nüsha

Toplam 106 varaktan ibaret olan bu nüsha hem baştan hem de sondan eksik durumdadır. Nüshanın istinsah yeri ve müstensihî belli değildir. Ancak katalog bilgisinde yazar ismi olarak *Çulluk Kapan* yer almakta, istinsah tarihi olarak da H-933 (M-1527) verilmektedir. Eserin hemen her sayfasında 9 satır yer almaktadır. Fakat yırtılmadan dolayı 1a ve 2a'da beşer satır vardır.

Yazmada madde başı olan kelimeler siyah koyu mürekkeple, açıklamalar genellikle siyah mürekkeple yazılmıştır. Lakin az da olsa bazı kelimelere ait açıklamaların kırmızı mürekkeple de yazıldığı görülmektedir. Örnek verilecek olursa; 105a/1/3'te yer alan *yevm* kelimesinin açıklaması olan *rûz* ibaresi kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserde Arapça ibareler ve madde başı olarak verilen kelimedede hangi harfe geçilmişse bu harfler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mesela; 4b/8'de elif harfine ait madde başı olarak verilen kelimedede ط harfine geçilmiş ve ط harfi kırmızı mürekkeple yazıldıktan sonra siyah mürekkeple *eṭnāb: cem^c-i ṭnab* kelimesi verilmiştir.

Metinde kelimeleri birbirinden ayırmak için herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Eserin tamiratından ve fotoğraflamadan kaynaklı bazı kelimeler ve kelimelere ait açıklamalar okunamaz durumdadır. 4b/8/7'de yer alan kelimenin sadece *eṭ...* (...اط) hecesi okunmakta, kelimenin devamı ve açıklaması okunamamaktadır. Eserde bazı kelimelerin derkenarlara yazıldığı göze çarpmaktadır. 11a'da yer alan *i'timāl: zahmet* kelimesi bu durumun bir örneğini teşkil etmektedir. Nüşhadaki madde başı kelimeler ile kelimelerin açıklamaları genellikle harekelidir. Ancak kimi açıklamaların harekesiz yazıldığı da görülmektedir. Mesela; 13b/4/7'de yer alan *üstād* kelimesinin açıklaması olan *ma'rūf* ibaresi harekesiz yazılmıştır.

Müstensih, eserdeki madde başı olan kelimelerin büyük çoğunluğuna açıklama yazmıştır. Fakat kimi kelimelerde herhangi bir açıklama yer almamaktadır. 16b/9/7'de yer alan *büşām* kelimesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Müstensih'in bazı kelimelere açıklama yazmadığı, bunun yerine açıklama olarak (ا) harfini yazdığı görülmektedir. 15b/8/6'daki *bahā* kelimesine açıklama olarak kırmızı mürekkeple (ا), 16a/9/1'de yer alan *billūr* kelimesine ise siyah mürekkeple (ا) yazılmıştır.

Nüsha *ebu'l-beşer: Âdem (as.)* ile başlamakta, *yūh: hūr ya'nî güneş* kelimesi ile bitmektedir. Ayrıca son varağın ilk sayfasında gelişigüzel yazılmış kelimeler ve bu kelimelere ait açıklamalar yer almakta, ikinci sayfasında ise esere sonradan eklendiği belli olan -sayfanın yırtık olmasından dolayı bazı yerleri okunamaz hâldedir- bir şiir parçası yer almaktadır.

Fotoğraf 3: 11790 numaralı nüshaya ait bir fotoğraf

1.4. 13442 Numara İle Kayıtlı Olan Nüsha

Bu nüshanın metin kısmı toplam 63 varaktan ibarettir. Eser müstakil bir cilt içinde olmayıp birden fazla eserin bir araya getirilmiş olduğu bir mecmuanın 52a-114a yaprakları arasında yer almaktadır. Mecmuanın ilk eseri 13440 numarada kayıtlı olan *Hadîsü'l-Ezkârü'd-Dakîk*, ikinci eseri 13441-1 numarada kayıtlı olan *Es-Sefîne*, üçüncü eseri 13441-2 numarada kayıtlı olan *Mecmua-i Ahâdis-i Nebeviyye ve Kelimât-ı Alî*, dördüncü eseri 13442 numarada kayıtlı olan *Lügat-i Çulluk Kapan* ve beşinci eseri ise 13443 numarada kayıtlı olan *Miftâhü'l-Edeb fî Lügâti'l-Fürs*'tür.

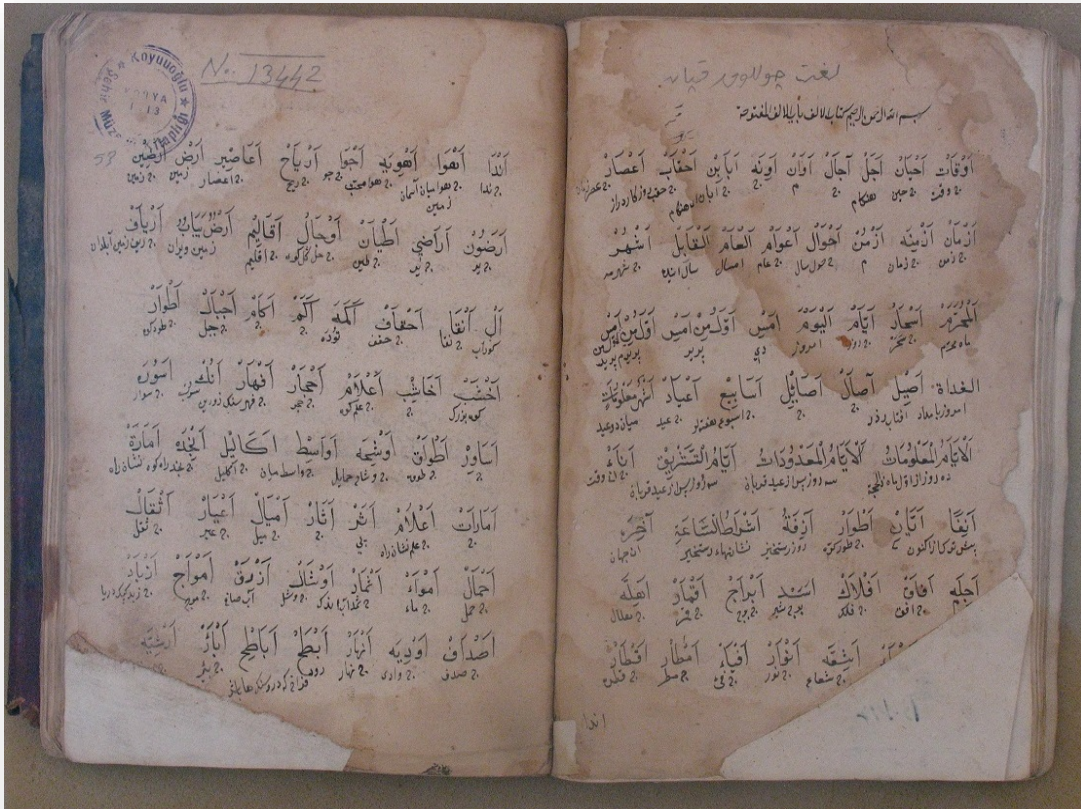
Sözlüğün kapağının iç yüzünde mecmuada yer alan eserlerin isimleri mürekkepli kalem kullanılarak Arap harfleriyle yazılmıştır. Metinden bağımsız olan ilk varağın a yüzünde de bu eser adlarının kurşun kalem kullanılmak suretiyle yazıldığı görülmektedir. Çulluk Kapan'ın bulunduğu bölümün öncesinde boş bir varak bırakılmış, sonradan bu varağın a yüzüne sözlüğün kayıt numarası ve adı kurşun kalemle Arap harfleri kullanılarak yazılmıştır. Bu sayfada eserin adı, yazarı ve türü *Lügat-i Çulluk Kapan, Ebû Şifâ, 'Arabî-Osmanlıca lügat* şeklinde yer almaktadır. Bunlar eseri tasnif eden kişi tarafından yazılmış olmalıdır. Varağın b yüzünde sadece kütüphanenin mührü vardır. İkinci varağın a yüzünde düzensiz şekilde yazılmış Arapça ve Türkçe yazılar yer almaktadır. Arapça yazıların çeşitli hadis-i şerifler olduğu anlaşılmaktadır. İkinci varağın b yüzünden itibaren besmele çekilerek sözlük başlamaktadır.

Katalog bilgisinde eserin istinsah yeri ve tarihine dair bir bilgi yoktur. Ancak eserin yazarının *Ebû Şifâ, Çulluk Kapan* olduğu bilgisi verilmiştir. Nüshanın her sayfasında 8 satır

yer almaktadır. 1b'de 8. satırın başındaki iki kelime ile 2a'da 8. satırın son kelimesinin açıklaması sayfaların yırtık olmasından dolayı okunamamaktadır. Metinde Arapça madde başı olan kelimeler ile Arapça ibareler koyu siyah mürekkeple, açıklamalar siyah mürekkeple yazılmış, kelimeleri birbirinden ayırmak için herhangi bir işaret kullanılmamıştır.

Yazmada Arapça madde başı olan kelimelerin harekeli olduğu göze çarpmaktadır. Ancak kelimelerin açıklamaları genellikle harekesiz olup bazı açıklamalara hareke konulduğu görülmektedir. 3a/8/6'da yer alan *enām* kelimesinin açıklaması olan *ādem* ibaresi harekeli olarak yazılmıştır.

10083, 12285 ve 11790 numaralı nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da bazı madde başı olan kelimelere açıklama olarak (ج), (م), (ف) gibi harflerin yazıldığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; 1b/1/5'te yer alan *evān* kelimesine açıklama olarak (م), 1b/1/6'daki *evine* kelimesine (ج), 3b/1/1'deki *ādem* kelimesine ise (ف) yazılmıştır. Ayrıca eserdeki birçok kelimeye açıklama olarak kelimenin çokluk şekli yazılmıştır. Bu yazım diğer nüshalarda *cem*^۲-i ... şeklinde iken bu nüshada (ج) ... şeklindedir. Mesela, 2a/7/1'deki *aḥmāl* kelimesi için açıklama olarak (ج) *ḥaml* yazılmıştır. Nüshada Arapça madde başı olan kelimeler genellikle tek anlam verilerek açıklanmıştır. Ancak birden fazla anlam verilerek açıklanan kelimeler de mevcuttur. Mesela; 4b/1/4'teki *evrāk* kelimesi (ج) *varak, oturacak yer* şeklinde hem kelimenin çoğul olduğu ifade edilmiş hem de farklı bir anlamı verilmiştir. Nüsha *evkāt*: (ج) *vaḳt* kelimesi ile başlamakta, *yu'yu*^۲: *bāz-ı Türki* kelimesi ile bitmektedir.

Fotoğraf 4: 13442 numaralı nüshaya ait bir fotoğraf

2. Millî Kütüphane Nüshaları

Millî Kütüphanede yazarının *Çulluk Kapan* olduğu bilgisi verilen iki nüsha bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri 06 Hk 206 demirbaş, 1190 DVD numarasıyla, diğeri ise 06 Hk 31 demirbaş, 1180 DVD numarasıyla Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda aynı isimlerle yani *Müntehabü'l-Lugat* ismiyle kayıtlıdır.

2.1. 1190 Numara İle Kayıtlı Olan Nüsha

183 varak olan bu nüshanın katalog bilgisinde yazar olarak *Çulluk Kapan* ismi yer almakta; eserin istinsah yeri, tarihi ve müstensihî hakkında bilgi bulunmamaktadır. Nüshada, her sayfada genellikle 7 satır yer almakla birlikte 83b sayfasında 6 satır bulunduğu görülmektedir. Eserde 1b sayfasının 3-7. satırlarının son kelimeleri, 2a sayfasının 1-7. satırlarının ilk kelimeleri yırtılmadan dolayı, 2b sayfasının 1-7. satırlarının son kelimeleri sayfanın tamiratından dolayı okunamaz hâldedir. Bu yazma diğer yazmalara kıyasla fazla yıpranmış durumdadır. Hemen her sayfada rutubete bağlı olarak yıpranmalar ve lekeler göze çarpmaktadır.

Bu nüshada diğer çoğu nüshadan farklı olarak Arapça kelimenin Türkçe karşılıkları Arapça kelimenin altına değil üstüne yazılmıştır. Eserde madde başı olarak yer alan Arapça kelimeler siyah koyu mürekkeple, kelimelere dair açıklamalar genellikle siyah mürekkeple yazılmıştır. Ancak hem madde başı olan kelimelerin hem de açıklamaların kırmızı mürekkeple yazıldığı örnekler de tesadüf edilmektedir. Mesela; 85b/5/4'te yer alan *revm* kelimesi kırmızı mürekkeple, kelimenin açıklaması olan *ṭaleb eylemek* ibaresi ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserde; fasıllar, bölüm isimleri ve bazı Arapça ibareler çoğunlukla kırmızı mürekkeple yazılmış olsa da yer yer bu ibarelerin siyah mürekkeple de yazıldığına rastlanmaktadır. Ayrıca nüshada kelimelerin birbirine karışmasını önlemek gayesiyle kelimelerin arasında kırmızı mürekkeple çizilmiş olan "o" işareti yer almaktadır.

Nüshadaki bazı kelimelere açıklama olarak -diğer birçok nüshada olduğu gibi- (ج), (م), (ف) harfleri yazılmıştır. Örnek verilmesi icap ederse; 86a/7/2'de yer alan *rūm* kelimesinin açıklamasına (ج), 90a/2/3'te yer alan *itisāl* kelimesinin açıklamasına (م), 117a/2/7'de yer alan *abîr* kelimesinin açıklamasına ise (ف) harfinin verilmesi yeterli görülmüştür. Nüshada, diğer nüshalardan farklı olarak bu harfler genellikle kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshada da diğer nüshalarda olduğu gibi bazı kelimelerin birden fazla kelimeyle karşılandığı göze çarpmaktadır. Mesela; 10b/5/1'deki *erāk* kelimesi *bir ekşi ağaç ve misvāk ağacı* şeklinde birden fazla kelimeyle, 10b/6/6'daki *irtiyāḥ* kelimesi *sevinmek* şeklinde tek kelimeyle açıklanmıştır.

Yazmadaki madde başı olan kelimeler harekelidir. Ancak açıklamalarda hareke konusunda bir istikrar yoktur. Bazı kelimelerin açıklamalarının harekelendiği bazılarının ise harekelenmediği görülmektedir. Mesela; 11a/6/3'teki *irāne* kelimesinin açıklaması olan *diñlenmek* ibaresi harekeli, 12a/1/2'deki *ezel* kelimesinin açıklaması olan *girü ṭutmak* ibaresi harekesiz yazılmıştır. Metinde kelimeler genellikle satırlara muntazam bir şekilde yazılmıştır. Ancak bazen derkenarlara da kelimelerin yazıldığı görülmektedir. 41a'da yer alan *tedārūc: saklamak* kelimesi derkenara yazılmıştır. Nüsha, *āzān: cem'-i ezān* kelimesi ile başlamakta, *yehmūr: yeri götüren balık* kelimesi ile bitmektedir.

Fotoğraf 5: 1190 numaralı nüshaya ait bir fotoğraf

2.2. 1180 Numara İle Kayıtlı Olan Nüsha

Metin bölümü 155 varak olan bu nüsha, diğer nüshalara kıyasla eksik durumdadır. Katalog bilgisinde eserin yazarı olarak *Çulluk Kapan*, müstensihi olarak *Eyüp b. Halil* ismi verilmiş, istinsah yeri belli olmayan eserin istinsah tarihi H-951 (M-1543) olarak kaydedilmiştir. Eser kapağının iç kısmında Arap harfleriyle *Müntehabü'l-lügât nâm-ı diğer Çulluk Kapan* ifadeleri yer almaktadır. Eserin isminin belirtildiği bu ifadelerden sonra eserin adıyla ilgili şu rivayet aktarılmaktadır:

“Hocam Konya’da (Sultan Veled) Medresesi müderrisi Abdurrahmân Sûfî dirdi ki: Bir hoca bu (Müntehabü'l-lügât)i kırmızı mendiline bağlamış, bir taş üstüne koymuş, başka işle meşgul olmuş. Çulluk ciğer zann iderek kapmış götürmüş. Onuñcün bu isim virilmiş imiş.”

Bu rivayet diğer nüshaların hiçbirinde yer almamaktadır. Rivayetin altında yazanı ve tarihi yer almaktadır. Buna göre bu rivayet 13 Mart 1930 tarihinde Veled Çelebi tarafından yazılmıştır.

Eserin iç kapağının a yüzünde eserin adı Latin harfleriyle Müntehabat el-Lüğa şeklinde yazılmıştır. Eser altında yer alan 28.11.1947 tarihi ise kitabın kütüphaneye giriş tarihi olmalıdır.

Metinden bağımsız olan ilk varanın a yüzünde, diğer nüshalarda bulunmayan bir mukaddime yer almaktadır. Mukaddimeye başlanmadan önce sayfanın üst kısmında silik harflerle *Kitâbu'l-Lügatü'l-Müntehâb* ismi görülmektedir. Bu ismin altında sonradan

yazıldığı belli olan -çünkü kurşun kalemle yazılmıştır- *Kitâbu Münteḥabü'l-Lügât nâm- ı dîger Çulluk Kapan Lügati* ibaresi yer almaktadır.

Mukaddimede, eserde kelime bulmanın usulleri ve kısaltma olarak kullanılan bazı harflerin neyi ifade ettiği anlatılmaktadır. Sayfadaki yazılar oldukça tahrif olmuş durumda olduğu için metnin bazı kısımları okunamaz hâldedir. Bazı kısımlarında tahmin yürütülerek yapılan okuma neticesinde bu kısımda şunlar yazmaktadır:

(1) *Bu kitâbda lügat bulmanıñ tarîki budur ki her lügat ki bulmak kasd oluna evvelâ ol lügatüñ evvel harfine (2) i'tibâr olunduktan soñra nazar oluna, görölür sülâsiden midir yâhud mezîdâtndan mıdır? Eger mezîdâtndan [ise] (3) masdarına nazar oluna, anda bulunmazsa ism-i fâ'iline veyâhud ism-i mef'ûlüne nazar oluna, andan dahi (4) bulunmaz ise sülâsiniñ masdarına nazar oluna, onda dahi bulunmazsa fâ'iline veyâhud ism-i mef'ûlüne (5) nazar oluna.*

Bu ifadelerin ardından eserde kullanılan kısaltmaların neler olduğu ve ne anlama geldiği belirtilmiştir:

Ve hem ba'zı lügat ki mim yazılmışdır, mâ kablinde geçen lügatüñ misline işâret [ider]. (6) Ve ba'zı lügat ki altında harf-i cim yazılmışdır, mâ kablinde geçen lügatüñ cem'ine delâlet ider. (7) Ve hem ba'zı lügatüñ altında harf-i fâ yazılmışdır, beyne'n-nâs meşhûr olmasına [işâret ider].

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere eserde kullanılan kısaltmalardan *mim*, altına yazıldığı kelimenin, öncesindeki kelimeyle benzer olduğunu; *cim*, altına yazıldığı kelimenin, öncesindeki kelimenin çokluk şekli olduğunu; *fe* harfi ise altına yazıldığı kelimenin insanlar arasında meşhur olduğunu, yani insanlar tarafından zaten bilindiğini ifade etmek için kullanılmıştır.

İlk varanın b yüzünden itibaren besmele çekilerek esere başlanır. Yazmada madde başı olan kelimeler siyah koyu mürekkeple, Arapça fasıllar ve ibareler kırmızı mürekkeple, açıklamalar ise genellikle siyah mürekkeple yazılmıştır. Ancak bazı açıklamaların hem siyah hem de mavi mürekkeple yazıldığı görülmektedir. Mesela; 13a/1/1'deki *istilâm* kelimesinin açıklaması olan *boyun komağ* ibaresi hem siyah mürekkeple hem de mavi mürekkeple yazılmıştır. Kelimeleri birbirinden ayırmak için kırmızı ve siyah mürekkeple "o" işaretinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu kullanımda bir istikrar yoktur. Eserde bazı kelimelerin üstüne kırmızı, altına mavi mürekkeple çizgi çekildiği görülmektedir. Mesela; 3a/4/1'de yer alan *ebrâr: eyü erenler ve gerçək erenler* kelimesinin üstüne kırmızı, altına mavi mürekkeple çizgi çekilmiştir.

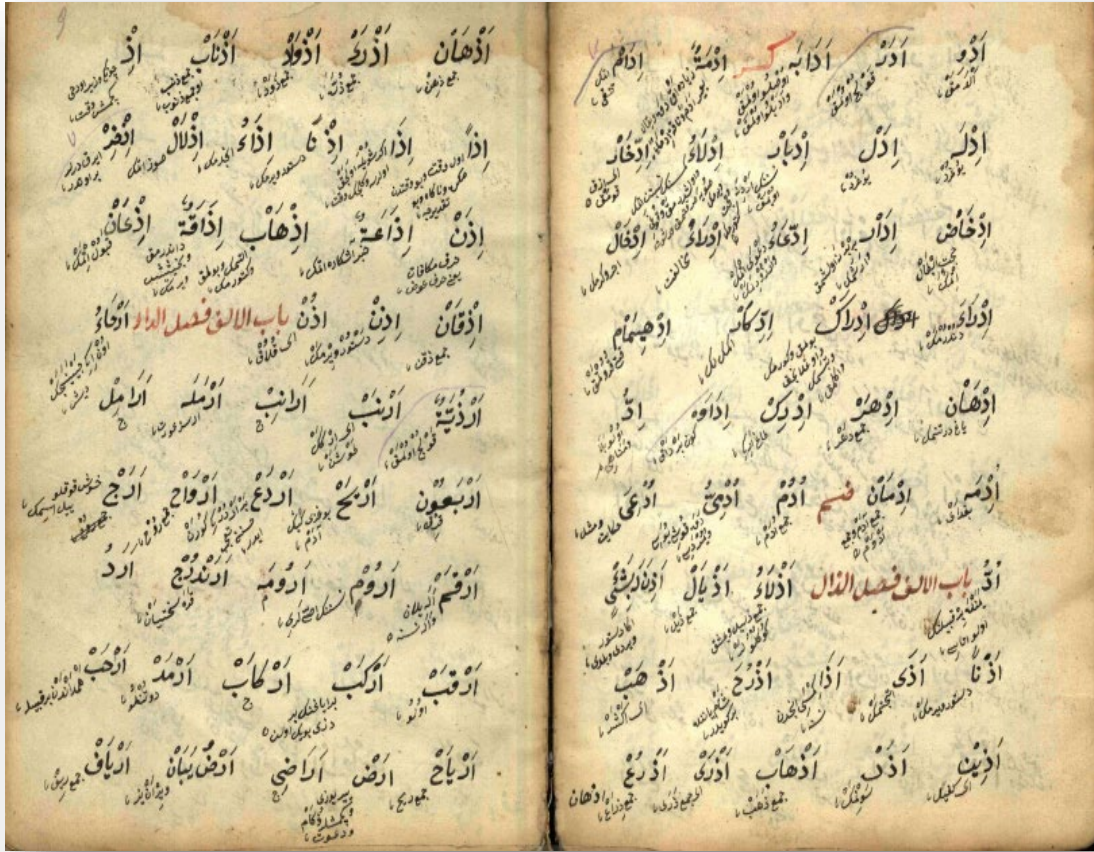
Nüsha genel itibarıyla sağlam durumdadır. Ancak kimi sayfaların rutubetten dolayı lekelenildiği ve kimi sayfaların da tamir edildiği görülmektedir. Tamir edilme sırasında bazı sayfalar yapıştırılmış, bu yapıştırma işlemi sırasında muhtemelen itinalı davranılmadığı için bazı sayfaların iç kısımlarında kalan kelimelere ait açıklamaların bir kısmı okunamaz hâle gelmiştir. Mesela, 12b/6/4'te yer alan *istihlāk: helāk...* kelimesinin açıklaması yapıştırma işleminden dolayı okunamamakta, açıklama eksik kalmaktadır. 10b, 11b, 12b, 15b, 16b, 27b, 37b, 38b, 39b, 45b, 46b, 47b, 8a, 49b gibi bazı yapraklarda da belirtilen durum nedeniyle iç kısımda kalan kelimelere ait açıklamaların bazılarının okunamadığı görülmektedir.

Eserde madde başı olan Arapça kelimeler harekeli, bu kelimelere ait açıklamalar ise bazen harekeli, bazen de harekesiz olarak yazılmıştır. Dolayısıyla eserde hareke kullanımıyla ilgili bir istikrardan söz etmek mümkün değildir. Örnek verilecek olursa; 13a/1/2'deki *istilâm* kelimesi harekeli, kelimenin açıklaması olan *yüz sürmek ve yapışmak* ibareleri ise harekesiz yazılmıştır.

Nüshada kelimelerin açıklamaları tek kelime ile yapılabildiği gibi birden fazla kelime ile de yapılmış, bazı kelimelerin altlarınına boş bırakıldığı gözlemlenmiştir. Mesela; 22a/1/4'teki *iktibāb: yazma* tek kelimeyle, 35a/3/2'de yer alan *beni fülān: fülān oğlu ve kızı* birden fazla kelimeyle açıklanmıştır. Bunların yanı sıra 32a/2/1'de yer alan *bürüz* kelimesine ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Diğer nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da bazı kelimelerin altlarına (ج), (م) ve (ف) harflerinin yazıldığı görülmektedir. Mesela; 2a/3/2'deki *āvine* kelimesinin altına (م), 5a/2/5'teki *ecādil* kelimesinin altına (ج), 34b/6/1'deki *balğam* kelimesinin altına ise (ف) harfinin yazıldığı görülmektedir. Nüshada madde başı olan bir kelime şayet bir kelimenin çokluğu ise açıklama genellikle *cem'-i ...* şeklinde yapılmıştır. Ancak müstensih bazı kelimelerin altına kısaltma yapmak yerine yazıyla *cem'* ibaresini yazmış, muhtemelen devamını yazmayı unutmuş veya ihmal etmiştir. Mesela; 27b/9/3'te yer alan *evrāk* kelimesinin açıklaması *cem'-i varak* şeklinde tam yazılmışken 33a/3/1'deki *buşerā'ü* kelimesinin açıklamasına *cem'* yazılıp geçilmiştir.

Nüsha *āzān: cem'-i ezān* kelimesi ile başlamakta, *yehmūr: (م)* kelimesi ile sona ermektedir.

Fotoğraf 6: 1180 numaralı nüshaya ait bir fotoğraf

3. Köprülü Yazma Eserler Müzesi Nüshası

Bu nüsha, 34 Ha 328 demirbaş numarası ile Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu'nda *el-Müntehab fi'l-Luga* adıyla yer almaktadır. Katalogda eserin 171 varaktan oluştuğu, yazarının *Çulluk Kapan*, müstensihinin *Ebû Bekir* adlı bir kişi olduğu, H-770 (M-1368/1369) yılında istinsah edildiği bilgileri yer almaktadır. Ancak yukarıda sözü edildiği üzere bu tarih, eserin istinsah edildiği değil yazıldığı tarih olmalıdır. (bk. *Müntehabü'l-Lüga veya Çulluk Kapan Lügati* başlığı). Nüshanın metinden bağımsız olan ilk varagında kitabın adı *Kitâbü'l-Müntehab fi'l-Lügat* olarak yazılmıştır.

Bu nüshada da Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları Arapça kelimenin altına değil üstüne yazılmıştır. Bu durum 1190 numarada kayıtlı Millî Kütüphane nüshasında da görülmekteydi. Yazmada madde başı durumunda olan kelimeler ile açıklamaları siyah mürekkeple, Arapça fasıllar ve ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshada kelimeleri birbirinden ayırmak için kırmızı mürekkeple “o” işareti kullanılmıştır. Her sayfasında 7 satır bulunan yazma genel olarak sağlam durumdadır. Lakin rutubet kaynaklı yer yer lekelenmelerin olduğu göze çarpmaktadır. Yazmada yer alan madde başı kelimeler harekeli olarak yazılmış, açıklamalarda ise harekenin zaman zaman kullanıldığı tespit edilmiştir. Müstensih; herhangi bir kural, yöntem olmaksızın bazı kelimeleri harekeli, bazılarını ise harekesiz yazma yoluna gitmiştir. Mesela; 2b/3/3'te yer alan *ebed* kelimesinin açıklaması olan *ebedilik* ibaresi harekeli yazılmışken 3a/7/2'deki *ibâhe* kelimesinin açıklaması olan *helâl olmak* ibaresi harekesiz yazılmıştır. Müstensihin madde başı durumundaki kelimeleri tek kelime ile veya birden fazla kelime ile açıkladığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; 7b/7/1'deki *ahyef* kelimesini *çara gözlü şol devedür ki zekeri büyük ola ve bir gözi çara ve bir gözi çök olan ata dirler* şeklinde uzun bir açıklama ile vermiş, 10a/3/5'teki *erzen* kelimesini ise *çaru* şeklinde tek kelimelik bir açıklama ile vermiştir. Metinde, satırlara yazılması unutulmuş birtakım kelimelerin derkenarlara ilave edildiği örneklerle de karşılaşmaktadır. 26b yaprağında yer alan *ecnâ'*: *cem'-i ceza'* kelimesi bu hususa örnek teşkil etmektedir.

Diğer tüm nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da bazı kelimelerin açıklaması yapılmamış, bunun yerine açıklama olarak (ج), (م) ve (ف) harfleri kullanılmıştır. Lakin bu nüshada (ف) harfinin kullanımının fazla olması dikkat çekici bir durum arz etmektedir. Zira diğer nüshalarda sınırlı sayıda gördüğümüz (ف) kullanımı, bu nüshada, diğer nüshalara göre bir hayli fazla kullanılmıştır. Nüshanın dikkat çekici bir özelliği de bazı açıklamalarda (م) ve (ج) harflerinin birlikte kullanılmış olmasıdır. Mesela; 20a/6/1'deki *afadiye* kelimesine açıklama olarak (م) ve (ج) yazılmıştır. 2b/6/7'deki *eblüc* kelimesi için (م), 5b/6/2'deki *ictimâ'* kelimesi için (ف), 34b/7/1'deki *belâki'* kelimesi için ise (ج) harfi açıklama olarak verilmiştir. Eser *âzan: cem'-i üzñ* kelimesi ile başlamakta, *yehmür: yeri götüren balık* kelimesi ile bitmektedir. Metnin 171b yaprağında eserin temmet kaydı vardır. Temmet kaydında şunlar yazmaktadır:

Temme'l-kitâbü bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-ma'bûd, ve'l-hamdu li'llâhi ve salla'llâhu 'alâ seyyidinâ Muhammedini'l-mevdûd, fi evâhiri şehri Recebül-mürecceb min seneti seb'îne ve seb'a mietin mine'l-yevmi'l-ma'dûd, min hicreti nebiyyinâ Muhammedini'l-mes'ûd, Allâhümma'ğfir li-sâhibihî ve li-kâtibihî ve li-kâri'ihî ve li-men sahhaha hâzihi'n-nüshate'l-mübâreketi ma'a'l-müslimîne ve'l-müslimâti ve'l-mü'minîne ve'l-mü'minâti ve hüm ehli'l-hayri ve'l-cûd⁴.

⁴ Bu kitap, bütün mabutların sahibi olan Allah'ın yardımıyla tamam oldu. Hamd Allah'a mahsustur ve salat u selam sevgili peygamberimiz Muhammed aleyhisselam üzerinedir. (Bu kitap) saadetli peygamberimizin hicretinin yedi yüz yetmişinci senesinde Recep ayının sonlarında yazıldı. Allah'ım, bu kitabın sahibini, yazarını, okuyanı ve bu mübarek nüshayı düzenleyenini, bütün Müslüman erkekler ve hanımlarla, bütün mü'min erkekler ve hanımlarla ve onların hayır ve cömertlik ehli olanlarıyla birlikte başışla!

Bu 3 satırlık Arapça temmet kaydının ardından kırmızı mürekkeple büyükçe yazılmış bir (ا) harfi bulunmaktadır. Bu mim harfinin altındaysa şu ifadelerle bu nüshanın müstensihini kendi künyesini vermiştir:

Ketebe hâzihi'l-lügate's-şerîfete Hâccî Ebû Bekrini's-sâkini fî şehri'l-Ayıntâb⁵.

Nüshanın 172a sayfasında ise kime ait olduğu belirtilmeyen ve sonradan yazıldığı yazı karakterinden de belli olan aşağıdaki manzumenin varlığı dikkati çekmektedir:

*hû deyince cân uyanur
misk-i 'anbere boyanur
melekler şaf tutar durur
hû diyelüm hû diyelüm*

*zikir dâyim dilde ola
muhabbetiñ kalbim tola
melekler şaf tutup dura
hû diyelüm hû diyelüm*

*'aşkıñ kalbimize dola
günâhımız 'afv ola
melekler âvâzı gele
hû diyelüm hû diyelüm*

*nûruñ-ıla cismim tola
melâ'ik şaf şaf dura
haqqıñ hidâyete ola
hû diyelüm hû diyelüm*

*zıkr iden diller açulur
hulle donlar biçülür
âb-ı kevşer içülür
hû diyelüm hû diyelüm*

Manzumenin ardından şu duaya yer verilmiştir: *Bu za'îf bî-çâreye rahmet eyleye Haq aña cennet-i 'adnini aña ihsân [eyleye]*". Yazmanın son varlığında peygamberimize atfedilen ve Ma'kıl bin Yesâr'dan rivayet edilen bir söz ile Arapça birtakım yazılar yer almaktadır.

⁵ Bu mübarek lügati Antep şehri sakinlerinden Hacı Ebubekir yazdı.

Fotoğraf 7: Köprülü Yazma Eserler Müzesi nüshasına ait bir fotoğraf

4. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Nüshası

Metin kısmı 148 varaktan ibaret bu nüsha Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde *Muntahab-ı Lugat'il-Arabiye* adıyla A/559 numarada kayıtlıdır. Katalog bilgisinde eserin yazarı, müstensihî ve istinsah yeri ile ilgili bilgi verilmemiş, istinsah tarihinin H-933 (M-1526) olduğu belirtilmiştir.

Nüshanın iç kapağında Türk Dil Kurumuna ait bir mühür ve kurum yetkilileri tarafından esere verilen kayıt numarası yer almaktadır. İlk sayfada eserden bağımsız olduğu anlaşılan ve Arapça başlayıp Türkçe devam eden bir metin mevcuttur. Sayfada çok fazla silinti olması hasebiyle tam olarak neden bahsettiği anlaşılacak şekilde birlikte Hazret-i Ebûbekr'den nakledilen bir hadis-i şerif yazıldığı tespit edilebilmiştir. İkinci sayfada, yani 1b sayfasından itibaren sözlük başlamaktadır. Bu nüshada diğer nüshalardan farklı olarak iki varaklık bir mukaddime bölümü vardır. Müellifin yazdığı anlaşılacak şekilde bu mukaddimedeki özetle şunlar yer almaktadır:

Mukaddime, gelenek olduğu üzere besmele ve Allah'a hamd ile başlar, Hazreti Muhammed'e salat ve selam ile devam eder. Ardından sözlüğün neden lüzumlu olduğu izah edilir. Meçhul yazar, Kur'ân-ı Kerîm'i ve sünneti anlayabilmek için Arapçayı iyi bilmek gerektiğini, buna Arapların ihtiyacı olduğu gibi Arap olmayanların da ihtiyacı olduğunu söyleyerek Arapça öğrenmek gerektiğini, bundan dolayı da bu eseri hazırladığını ifade

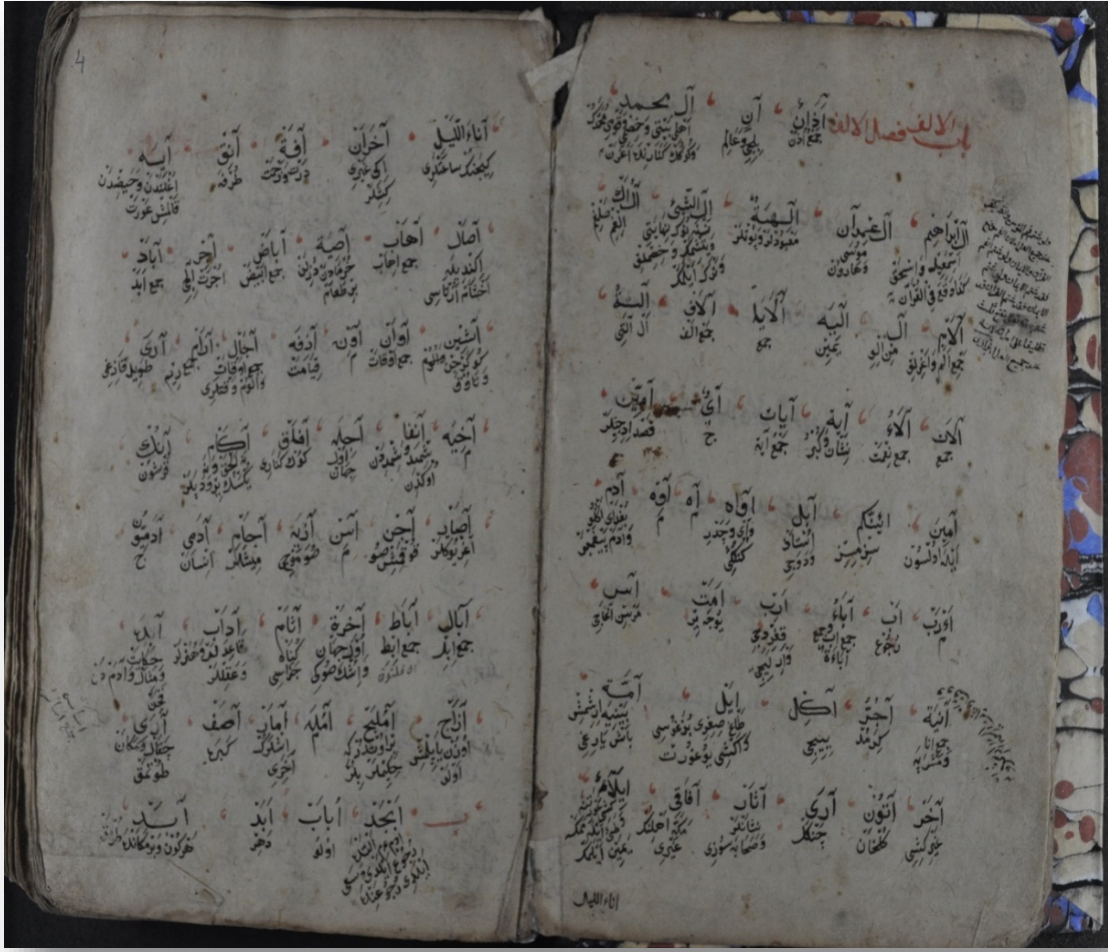
eder. Müellif, Arapçadan Arapçaya ve Arapçadan Farsçaya yapılan bütün sözlükleri gördüğünü ve kendisinin o sözlüklerden daha basit, anlaşılabilir, günlük hayatta en çok kullanılan Arapça kelimeleri derleyerek bir sözlük meydana getirdiğini sözlerine ekler. Kelime sayısı az fakat faydası çok bir sözlük meydana getirdiğini ifade ederek bu çalışmada bazı kısaltmalara müracaat ettiğini söyler. Ancak nüshada bu kısaltmalar hakkında, sözü edilmesine rağmen nedense bilgi verilmemiştir. Mukaddimenin son kısmında yazar yararlandığı sözlükleri sıralayıp eserin düzeni hakkında bilgi verdikten sonra “Allah’ım, senden hidayet istiyoruz; Rahman ve Rahim olan Allah’ım, dalalet düşmemek için senden yardım istiyoruz.” duasıyla sözlerini bitirir.

Sözlüğün meçhul yazarı, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi nüshasında yer alan mukaddimede (s. 2b-3a) *Müntehabü'l-Lüga*'yi hazırlarken *Esmâu Cârullâh, es-Sihâh, el-Mesâdir, et-Tezhîb, es-Sâmî, ed-Düstûr, el-Kânûn, el-Kâmûs* ve *el-Mağrib* adlı Arapça sözlüklerden yararlandığını ifade etmektedir. Bu hususu Kılıç (1972, s. 41) da çalışmasında zikretmiştir.

Her sayfasında 8 satır bulunan yazmada kelimeleri birbirinden ayırmak için kırmızı mürekkeple “●” işaretinin istikrarlı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Yazmada madde başı durumundaki Arapça kelimeler siyah koyu mürekkeple, kelimelerin açıklamaları siyah mürekkeple, Arapça bölüm ve fasıl isimleri ile madde başı olan kelimedede hangi harfe geçilmişse bu harfler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mesela, 7a sayfasının ikinci satırında cim (ج) harfine geçilmiş, cim (ج) harfi kırmızı mürekkeple, bu harften sonra gelen *iclâl* kelimesi siyah koyu mürekkeple yazılmıştır. Metinde hem madde başı olan kelimelerin hem de kelimelere ait açıklamaların harekeli yazıldığı göze çarpmaktadır.

Eser genel itibarıyla sağlam durumdadır. Ancak eserin bazı yerlerinde tamirat yapıldığına tesadüf edilmektedir. Bu tamirat sırasında yırtılan yerler yapıştırılmış, bu yapıştırma işlemi itinalı bir şekilde yapılmadığı için -az da olsa- birkaç kelimenin açıklamasının bazı kısımları okunamaz hâle gelmiştir. Mesela; 11b/5/6'da yer alan *erüc* kelimesinin açıklaması *hoş kokul...* şeklinde yapıştırma işleminden dolayı eksik kalmıştır. Nüshanın 39a sayfasının 6. satırında yalnızca *ta'riz: artlu söylemek* kelimesi yer almaktadır. Ayrıca *ta'riz* kelimesinin açıklaması olarak verilen *artlu söylemek* ifadesinin haricinde *el-ta'riz* ibaresiyle başlayan 4 satırlık Arapça bir açıklamaya da yer verilmiştir.

Diğer nüshaların hemen hepsinde olduğu gibi bu nüshada da müstensih bazı kelimelere açıklama yapmamış, bunun yerine açıklama olarak (ج), (م) ve (ف) harflerini kullanmıştır. Örnek vermek gerekirse; 4a/4/1'deki *âhiye* kelimesine açıklama olarak (م), 2b/6/4'teki *ebnâ* kelimesine (ج), 5a/7/3'teki *ebrişim* kelimesine ise (ف) yazılmıştır. Müstensih, madde başı olan kelimeleri tek kelimeyle açıkladığı gibi birden fazla kelimeyle de açıklamıştır. Mesela, 7b/4/3'te yer alan *acîr* kelimesi *girici* şeklinde tek kelimeyle, 8a/5/3'teki *ictirâh* kelimesi *yutmağ ve kesb eylemek* şeklinde birden fazla kelime ile açıklanmıştır. Nüsha *âzân: cem[‘]-i üzñ* kelimesi ile başlamakta, *yehūd: (ج)* kelimesiyle bitmektedir. Ayrıca yazmanın sonunda *fî vaqti'z-žuhri sene ...* şeklinde son kısmı anlaşılmasın bir kayıt vardır. Müstensih muhtemelen eserin istinsah tarihini yazmak istemiş, ancak nedense o kısma birtakım anlaşılmasın karalamalar yapmıştır.

Fotoğraf 8: Türk Dil Kurumu Kütüphanesi nüshasına ait bir fotoğraf

Yukarıda tanıtılan nüshaların birbirleriyle kıyaslanabilmesi için birkaç örnek kelime aşağıdaki listede dikkatlere sunulmuştur:

	ibrā'	imzā'	kābile	mıknatıs	mejd	yāni'
Koyunoğlu 10083	bir hâlden bir hâle dönmek ve şayrılıktan şağaldı demek ve nesneden ve az gelmek	hüküm geçürmek ve nesne kuvvatlandırmak	'avrat toğuran 'avrat	demür kapan taş	kımıldamak ve deprenmek	--
Koyunoğlu 12285	şayrılıktan şağaldı ve [ne]sneden ve az gelmek	sürüp işi ve hüküm geçürmek ve nesneyi kuvvetlendürmek ve had tamâm urmak	--	--	--	--
Koyunoğlu 11790	--	--	evride	--	--	--
Koyunoğlu 13442	--	--	--	--	--	--

Millî Kütüphane 1190	şayruluğdan sağlığa dönmek ve nesneden ve az gelmek	sürüp işi ve hüküm geçürmek ve nesne kuvvetlendürmek ve haddü tamâm vurmağ ve cevâz	oğlan toğurdan 'avrat	demür kapar taş	kımıldamağ ve deprenmek	'uşağ yimek
Millî Kütüphane 1180	şayruluğdan sağlığa dönmek ve nesneden ve az gelmek	sürüp işi ve hüküm geçürmek nesneyi kuvvatlandıрмаğ ve haddi tamâm vurmağ ve cevâz	oğlan toğurdan 'avrat	demür kapan taş	--	bişmiş
Köprülü Yazma Eserler Müzesi	bir hâlden bir hâle dönmek	sürüp iş ve hüküm ve cevâz ve hüküm geçürmek nesneyi kuvvetlendürmek ve haddi tamâm vurmağ	oğlan toğuran 'avrat	demir kapan taş	kımıldanmağ ve deprenmek	yimiş bişmek ve göyünmek
Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	şayruluğdan sağlığa dönmek ve nesneden ve az gelmek	sürüp işi ve hükmi geçürmek ve nesneyi kuvvatlandıрмаğ ve haddi tamâm vurmağ ve cevâz görmeğ	oğlan toğurdan 'avrat	demür kapan taş	kımıldanmağ ve deprenmek	yimiş bişmek ve göyünmek

Yukarıdaki listede görüldüğü üzere bazı nüshaların birbirinden oldukça farklı oldukları görülmektedir. Özellikle Koyunoğlu 13442 numarada kayıtlı olan nüshada rastgele seçtiğimiz kelimelerin hiçbirinin bulunmaması dikkat çekicidir. Yine Koyunoğlu 11790 numarada kayıtlı olan nüshada da seçilen kelimelerden yalnızca birinin bulunduğu görülmektedir. Var olan kelimeye verilen anlam da diğer nüshalardakinden farklıdır.

Nüshalardan seçilen kelimeler teker teker değerlendirildiğinde aşağıdaki hususlarla karşılaşılacaktır:

ibrâ': Kelimeye verilen karşılıklar mevcut nüshalarda birbirine benzemekle birlikte Millî Kütüphane 1190 ve 1180 nüshaları dışındakiler birbirleriyle aynı değildir. Az veya çok birbirlerinden farklı anlamlar içermektedirler.

imzâ': Bu kelime de *ibrâ'* kelimesindekine benzer bir durum söz konusudur. Ayrıca bu kelimenin açıklamasında geçen *kuvvetlendürmek* kelimesinin Koyunoğlu 10083, Millî Kütüphane 1180 ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi nüshalarında *kuvvatlandıрмаğ* şeklinde yazıldığı görülmektedir.

ķābile: Bu kelimenin karşılıklarında nüshalar arasında oldukça fazla farklılık olduğu görülmektedir. Günümüz Türkçesinde *ebe* anlamına gelen kelimenin yalnızca üç nüshada doğru anlamlandırıldığı görülmektedir. Kelime iki nüshada bulunmazken diğer üç nüshada anlamın müstensihler elinde farklılaştığı görülmektedir.

mıķnaţis: Kelime beş nüshada geçmekle beraber, bunlardan dördünde *demür* şeklinde geçen kelime, bir nüshada *demir* şeklinde yazılmıştır. Bu da *demir* şeklinde yazılan nüshanın daha geç tarihte istinsah edildiğini göstermektedir.

meyd: Dört nüshada bulunan kelimeye dört nüshada da aynı anlamın verildiği görülmektedir.

yānî': Kelime sadece dört nüshada geçmektedir. İki nüshada kelimenin anlamının aynı olduğu, diğer iki nüshada ise farklı şekilde anlamlandırıldığı görülmektedir.

Sonuç

Müntehabü'l-Lüga veya *Çulluk Kapan Lügati* Arapçadan Türkçeye iki dilli hazırlanmış bir sözlüktür. Sözlüğün yazarı şimdiye kadarki çalışmalarda tespit edilememiştir. Sözlüğün çeşitli kütüphanelerde yüze yakın nüshası vardır. Bu çalışmada bu nüshaların sekiz adedi incelenerek sözlük hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. İncelenen nüshalardan dördünün istinsah tarihi belli değildir. Millî Kütüphane 1180 numaralı nüsha 951 (1543), Koyunoğlu Müzesi 11790 numaralı nüsha 933 (1527), Köprülü Yazma Eserler Müzesi nüshası 770 (1369), Türk Dil Kurumu Kütüphanesi nüshası ise 933 (M-1526) tarihini taşımaktadır. En eski nüsha olan Köprülü Yazma Eserler Müzesi nüshasındaki temmet kaydının eserin müellifi tarafından yazılan temmet kaydı olduğunu düşünüyoruz. Zira adı geçen nüshanın müstensihisi kendi künyesini temmet kaydının altına ayrıca yazmıştır. Eğer temmet kaydında yazılanlar müstensihe ait olsaydı, müstensih ayrı bir yerde kendi künyesini zikretmezdi. Bu sebeple Köprülü Yazma Eserler Müzesi nüshasında geçen tarih eserin yazılış tarihi olmalıdır. Elbette ki bu bizim tahminimizdir, kesinlikle böyledir demek için elde yeterli delil bulunmamaktadır. Bu tarih, eserin yazılış tarihi değil de istinsah tarihi olsa dahi nüshanın en eski nüsha ve eserin 14. yüzyıl eseri olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu gerçekten hareketle *Çulluk Kapan Lügati*'nin Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış en eski iki dilli sözlük olduğunu söylemek mümkündür. Eser üzerinde bilimsel çalışma yapılmış olması sevindirici olmakla birlikte eserin tenkitli metninin hazırlanması, Türkologlar ve Arabologlar için büyük bir hizmet olacaktır. Eserdeki Türkçe söz varlığının ortaya çıkarılması, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi söz varlığına da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARGUNŞAH, M. - G. SAĞOL YÜKSEKKAYA (2014). *Karahanlıca-Harezmece-Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- DİLÇİN, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DÜNDAR, A. İ. (2017). *Osmanlı Dönemi Arapça-Türkçe Sözlükleri, Mehmed bin Mustafa Vâni ve Terceme-i Sihâh-ı Cevherî Adlı Eseri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ERCİLASUN, A. B. - Z. AKKOYUNLU (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lügâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GHAFFAR, A. (1983). *Mirkâtu'l-Luga*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KAÇALIN, M. S. (2012). "Vankulu". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XLII: 513.
- KANAR, M. (2012). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KILIÇ, H. (1989). "Ahterî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. II: 184-185.
- KURT, İ. (2015). *Pîr Mehmed Bin Yusuf el-Ankaravî Tercümân El-Lüga (Lügat-ı Karapîrîf)*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZCAN, T. (2007). "Pîr Mehmed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XXXI: 275-276.
- TANRIVERDİ, E. (2006). "Merkezzade Ahmed Efendi'nin El-Bâbûs Adlı Arapça-Türkçe Sözlüğü". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*. 10: 319-366.

Tarama Dergisi (1934). İstanbul: T.D.T.C. Yayınları, Devlet Matbaası.

UYGUN, M. (2014). *Çulluk Kapan Lügati (İnceleme-Metin-Dizin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YAVUZARSLAN, P. (2004). "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. XLIV/2: 185-202.

YÜCE, N. (1988). "Abdullah Kesteli". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. I: 112-113.

ABDULLÂH EL-KÂTİB VE TEZKİRE-İ RUMÂT ADLI ESERİ

Saddam BZOUR*

ÖZ

Bu çalışma, 17. yüzyılın okçu, meydân şeyhi ve kâtiplerinden olan Abdullah el-Kâtib tarafından kaleme alınan Tezkire-i Rumât adlı okçuluk kitabının incelemesinden ibârettir. Eserin şimdiye kadar tespit edilebilen beş nüshası bulunmaktadır. Bugüne kadar, eseri tanıtmak amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda eser, yazılış tarihi, dönemin okçuları, eserin içeriği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hazırlanmış olduğumuz makalede, eksik olan ve ulaşamadığımız nüshalar değerlendirilmeye alınmamıştır. Çalışmamızda İstanbul Üniversitesi NEKTY2638 barkod numaralı nüsha, geç tarihte yazılan 394 no'lu Michigan Üniversitesi nüshası ile karşılaştırılmıştır. Bu makalede, eserin içeriği, nüshaları, eserdeki okçuluk terimleri, ok meydânları gibi bilgiler ele alınmıştır. Eser, 1453 - 1689 tarihleri arasında yaşamış olan okçular, yer adları, bu dönemde yapılmış yarışmalar, ok meydanları, ok atılan menziller, menzillerin mesafeleri, atan kişilerin elde ettiği rekorlar, atılan rüzgârlar, Osmanlı okçuluğu ve okçuluk terimleri hakkında bilgi vermesi sebebiyle tarihî bir belge niteliği taşımaktadır. Ayrıca çalışmada, metnin dil özellikleri, ses bilgisi ve yazım bilgisi, farklı ve daha önce kullanılmamış yapı ve sözcüklere değinilmiş, imlâ hususiyetleri elden geldiğince ortaya konmuş, bu başlıklar altında metinden çeşitli örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Okçuluk Terimleri, Tezkire-İ Rumât, Ok Meydânları, Dil, Menzil Taşları

ABDULLÂH AL-KÂTİB AND HIS WORK TEZKİRE-İ RUMÂT

ABSTRACT

This work consists of the archery book "Tezkire-i Rumât", which is written by the Sheikh and archer Abdullah Al-khateeb who is also the author of the 17th century. Yet, five copies of this book were discovered. Moreover, many studies were conducted to define this book. In these studies information is introduced about the history of writing, the archers of that period and the content of the book. In this work, We could not find the lost copies, hence we did not review the missing copies of the book. This study compares the copy that has barcode number NEKTY2638 in Istanbul University to copy number 395 in Michigan University that was recently reproduced. This article discusses the content, copies, archery terms and the archery fields in the book. This book is considered as a historical document since it provides information about the archers who lived between the year of 1453 and 1689, the names of the cities and places, the challenges held during that period, the archery fields, the archery distances, the records achieved by the archers, the names of the wind that they used to hold archery sessions in, the ottoman archery and the archery terms. Moreover, this work studies linguistics, phonetics, spelling, the diverse structure and words that were not unused previously, as well as revealing the features of orthography as much as possible. Many examples are presented under those titles.

Keywords: Archery Terms, Tezkire-İ Rumât, Arrow Squares, Language, Range Stones

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 16.11.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.02.2021

* Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, KIRIKKALE; ORCID: 0000-0001-6360-3907, E-posta: bzoursaddam@gmail.com

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca savaşlarda en etkili silahların başında yer alan yay ve ok, yerini 15. yüzyılda ortaya çıkan ateşli silahlara bırakıp günümüzde bir spor dalı hâline gelmiştir. Okçuluğun savaşlardaki önemi ve tarihi ile ilgili olarak İsmail Fazıl Ayanoglu (1974: s. 11), *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi* isimli kitabında “Tarih, bize, insanların taş devrinde ok ve yay kullandıklarını göstermektedir. Spor ve savaş aracı olarak kullanılan oklar on beşinci yüzyılda yerini yeni ve ateşli silahlara terketmiştir. Bu döneme gelinceye kadar yay, en baş silah olarak önemini yüzyıllar boyu sürdürmüştür.” der.

Tarih boyunca silah olarak kullanılan yay ve ok, pek çok toplum için önemli bir yere sahipti ancak Türk toplumunda okçuluğun müstesna bir yere ve öneme sahip olduğu, tarihî araştırmalarla ortaya konmaktadır. Bozkırda ve göçebe olarak yaşayan Türkler için en önemli savaş ve av araçları yay, ok ve attır.

Halim Baki Kunter (1942, s. 253), Türklerin tarih boyunca ok ve yayı en iyi kullanan milletler arasında yer aldığını, Türk geleneklerinde ve destanlarında okçuluğun önemli bir yer tuttuğunu, bunun en iyi örneklerinden birinin Oğuz Destanı olduğunu ifade etmiştir. Türklerin okçulukta mahir oldukları yabancı kaynaklarda da belirtilmiştir. 8. asırda yaşamış olan gezgin el-Câhiz, Türklerin at üstüdeyken öne, arkaya, sağa ve sola mahir bir şekilde ok attıklarını ifade etmiştir (Şenarslan, 2016, s. 1079).

Selçuklu ve Osmanlıların okçuluğa verdikleri önem, o dönemlerde okçuluk meydânları ve vakıfları kurmalarından anlaşılmaktadır. Devletin en güçlü birimleri arasına giren bu vakıflarda okçuluk ve atıcılık kuralları öğretilmeye çalışılmıştır. Osmanlılar, İslam dininin etkisiyle okçuluğa daha çok önem vermeye ve onun kutsal bir iş olduğuna inanmaya başlamışlardı. Kürşad Aktepe (2003, s. 8), *Okçuluk* adlı kitabında, atış meydânının kutsal olduğunu; oraya abdestsiz olarak girilmemesi, örgüt başının “şeyh” olarak anılması, atışların dua ile başlatılması gerektiğini söylemiştir.

Okçuluk ve atıcılığın İslam dininde önemli bir yer tuttuğu, birçok hadis ve ayetten anlaşılmaktadır. “Attığın zaman sen atmadın; Allah attı (وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى)” anlamındaki, Enfal Suresi’nin 17. ayeti ve “Çocuklarınıza yüzmeyi, atıcılığı ve at binmeyi öğretin (علموا أولادكم السباحة والرماية وركوب الخيل)” hadisi burada örnek verilebilir. Suredeki “atmak” sözcüğünden, ok atmanın kastedildiği söylenmiştir. Ok atmak ve onun kutsal olduğu ile ilgili bazı hadisler, Kürşad Aktepe’nin (2003, s. 1) *Okçuluk* kitabında şu şekilde sıralanmıştır:

1. Bir ok sayesinde üç kişi cennete girer; ok yapan, sunan ve atan.
2. Ok atmak nafile ibadetten daha hayırlıdır.
3. Şu üç mecliste melekler sizinle beraber olurlar: biri ok atışmak, biri pehlivanlık yapmak ve biri helaliyle sevişmek.
4. Ok atmayı öğrenen sonradan terk eden bizden değildir.

Bunlar dışında okçuluğun dinî önem taşıdığı, *Tezkire-i Rumât*’ın 1b sayfasındaki şu duâdan anlaşılabilir: “Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun. Atıcılığı tüm silahlara tercih eden, atıcılığı müminler arasında küçük ve büyük olan herkesin yapmasını emreden, efendimiz Muhammed’e, iyi ve temiz olan ümmeti ve sahabelerine -özellikle atıcı olan Sa’d bin Ebi Vakkas, Ebi Haşim, Ebi İshak, Tahirü’l-Belhi, Ukbe İbni Amir- salat ve selam olsun”.

Hasan Aksoy’un *Kavsnâme* kitabından alıntı yapan Enes Azbay (2016, s. 1) *Hazâ Kitab-ı Kavsnâme* adlı yüksek lisans çalışmasında Osmanlı dönemindeki okçuluk kitaplarının farklı adlar taşıması da genelde Arapça “kavs (yay)” ile Farsça “nâme (mektup, kitap)” adlarının birleşmesinden oluşan “kavsnâme” adıyla anıldıklarını belirtmiştir.

Okçuluk kitapları iki grup şeklinde değerlendirilebilir. Birinci grupta dinî ağırlıklı ve hadislerle desteklenmiş kitaplar; ikinci grupta, okçuluk yarışmalarına katılan kişilerin adları, atış mesafeleri, menziller ve dikilen menzil taşları hakkında bilgi veren kitaplar bulunmaktadır (Aksoy, 2002, s. 70). Tarafımızca yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Tezkire-i Rumât* (Bzour, 2016) adlı eser, ikinci gruptaki kitaplardandır.

Abdullah el-Kâtib

Tezkire-i Rumât'ın yazarı Abdullah el-Kâtib, 17. yüzyılda yaşamış, Ok Meydânı şeyhliği ve Eminönü Yeni Valide Camii kâtipliği yapmıştır. Okçu ve atıcı olmasından dolayı kendi adıyla bir menzili bulunmaktadır. Rekor kırdığı atışla meşhur olmuş, dikilen menzil taşını IV. Mehmed ziyaret etmiştir. At üzeri ve puta atışlarında dönemin ustalarındandır (Uçar, 2013, s. 8-9).

Tezkire-i Rumât

Okçu ve atıcı olan Abdullah el-Kâtib tarafından yazılan bu eserin yazılış tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak eserin yazılış tarihi ile ilgili Kemal Edip Ünsel'in *Tezkire-i Rumat (Atıcılar Tezkiresi)* adlı çalışmasında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Aşağıdaki bilgilerden, kitabın 1094–1103/1683-1691 yılları arasında yazıldığı anlaşılmaktadır:

“Ancak, metinde kâtibi bulunduğu Valide Camiinden bahsederken müellif, (câmi'i merhûmun ve mağfûrun lahâ Vâlide Sultân t̄āba šarāhâ) dediğine ve camii yaptıran Hadice Turhan Sultan, (İrci'î ilâ Rabbiki) âyetinin ebced hesabıyla tekabül ettiği (547)'nin iki misli olan 1094 yılında öldüğüne göre **Tezkire-i Rumat**, (1094 = 1683) tarihinden sonra ve Abdullâh Efendi **Sicill-i Rumat**'taki kayıttan anlaşıldığı vecihle (...)1103'te (1691) ölmüş olduğuna göre de bu tarihten önce, yani 1094 ile 1103 (1683 ile 1691) yılları arasında yazılmış demektir.” (Ünsel, 1944, s. 16)

Eser, tarihî açıdan değer taşımakla birlikte okçuluk ve okçuluk terimleri ile ilgili birçok bilgi de içermektedir. Eserin; Osmanlı topraklarındaki ok meydanlarından bahsetmesi, İstanbul'un fethinden (1453) başlayarak 1689'a kadar gelen atıcılar, atıcıların menzilleri, okçuluk yarışmaları, nişan taşlarını kimlerin diktiği, menzillerin hangi rüzgârda atıldığı vb. hakkında bilgi vermesi, ona ayrı bir değer kazandırmıştır (Ünsel, 1944, s. 17-18).

Kitap yazarı Abdullah el-Kâtib, *ve ba'd bu 'abd fakîr-i pür taqşîr 'abdullâh el-kâtib bi-câmi'i merhûme ve mağfûrın lehâ vâlide sultân t̄ābe šerāhâ bu risāleyi sekiz bâb üzere tezyîn ü tenmîk éyleyüp tezkire-i rumât tesmiye éyledüm* (2a.) ifadeleriyle eseri kendisinin yazdığını, adını *Tezkire-i Rumât* koyduğunu ve kitabın sekiz farklı bölümden oluştuğunu belirtmektedir.

Kitabın bölümleri (bâbları) şunlardır:

1. Bâb-ı evvel (birinci bölüm): Beyan-ı ahval-i meydân-ı tir der-Kostantiniyye (İstanbul'daki ok meydanı durumu ile ilgili açıklanma).
2. Bâb-ı sâni (ikinci bölüm): Beyan-ı faza'il u esrar-ı meydan der-Kostantiniyye (İstanbul'daki meydanın sır ve faziletlerinin açıklanması).
3. Bâb-ı sâlis (üçüncü bölüm): Beyan-ı hudûd-ı meydân der-Kostantiniyye (İstanbul meydanının sınırları açıklanması).
4. Bâb-ı râbi' (dördüncü bölüm): Beyan-ı menazil-i meydan der-Kostantiniyye (İstanbul meydanının menzillerinin açıklanması).

5. Bâb-ı hâmis (beşinci bölüm): Beyan-ı menazil-i edrene (Edirne menzilleri açıklanması).
6. Bâb-ı sâdis (altıncı bölüm): Beyan-ı menazil-i burusa (Bursa menzillerinin açıklanması).
7. Bâb-ı sâbi' (yedinci bölüm): Beyan-ı menazil-i sa'irü'l-memaliki'l-mahruse (Diğer memleketlerdeki menzillerin açıklanması).
8. Bâb-ı sâmin (sekizinci bölüm): Beyan-ı pehlevânân u gayr ez-sahibi menazil (Pehlivanlar ve menzil sahiplerinin açıklanması).

Eserde, içerisinde ok meydanı bulunan bazı şehirler belirtilmiştir. Bu şehirlerin bazılarında bir, bazılarında iki bazılarında üç ve daha fazla seng-i menzil (menzil taşı) bulunmaktadır. Eserde bahsedilen şehir ve memleketler alfabetik olarak şu şekilde sıralanabilir:

Akhisar, Amâsiyye (Amasya), Amman, Anatoli (Anadolu), Ankara, Arz-ı Rum (Erzurum), Asitâne, Avlonya, Ayazmend, Bağdâd (Bağdat), Balıkesir, Belgrad, Bergama, Biga, Bosna, Budin, Burusa (Bursa), Ceh (Çek), Çehrin (Ukrayna'daki Çigirin), Diyarbakir: Diyarbakır, Edrene (Edirne), Estrogon (Macaristan'da Tuna nehrinin kıyısında bulunan bir şehir), Eyyûb (Eyyüp), Frengistan (Avrupa), Geliboli (Gelibolu), Girid (Girit), Hasköy, Haleb (Halep), Hind (Hindistan), İbsala (İpsala), İskenderiyye (İskenderiye), İstanbul, İzmir, Kağadhane (Kâğıthane), Kahire, Kamanıçe (Günümüzde Ukrayna'nın Kamyanets Podilski şehri), Kocaeli, Konya, Kütahya, Leh (Lehistan), Mar'aş (Kahramanmaraş), Mağnisa (Manisa), Mekke-i Mükerrime (Mekke), Merc-i Dabık, Mina, Mora (Yunanistan'da Poleponnesos adlı ada), Cidde, Peşte, Rodos, Selanik, Seyrantepe, Sofya, Şam, Tebriz, Tire, Tokat, Usturumca, Uyvar (Slovakya'da Nove Zamky adlı şehir), Üsküp, Üsküdar, Vardar Yenicesi (Vardar Yenicesi, bugün vardar nehri kıyısında olan bir şehir), Yanık (Osmanlılar tarafından Macaristan'ın Győr şehrine verilen ad), Zileguş (Yazarın döneminde bulunan bir köy adı).

Eserin Nüshaları

Eserin şimdiye kadar beş nüshası tespit edilmiştir:

1. İstanbul Üniversitesi Nüshası (N): İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 355 yer ve NEKTY2638 barkot numaralı bu nüsha, en eski tarihli nüshadır. 189x119 mm boyutlarında, 15 satır, 99 varaktır. Harekesiz nesih ile yazılmıştır. Nüsha 1176/1763 Muharrem ayında, Alî İbrâhim bin İsmâ'il Hatîbzâde tarafından istinsah edilmiştir. Hazırladığımız tezde bu nüsha esas alınmıştır.

2. İstanbul Üniversitesi Nüshası: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshanın yer numarası 355, barkodu ise NEKTY06892'dir. Nüsha, 200 x115 mm boyutlarında 19 satırlık 125 varaktan oluşmaktadır. Nesih hatla yazılmıştır. 1233/1818 yılında Süleymân Hikmetî tarafından istinsâh edilmiştir.

3. İstanbul Üniversitesi Nüshası: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshanın yer numarası 355, barkodu ise NEKTY00334'tür. 134x224 mm boyutlarında 31 satırlık 60 varaktan oluşmaktadır. Harekesiz talik hattıyla yazılmıştır. Üzerinde müstensih adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

4. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Nüshası: 44891 numarada bulunmaktadır. Birinci sayfada 12; yüz on birinci sayfada 16; yüz on dört ve yüz on beşinci sayfalarda on yedişer, diğer sayfalarda yirmi birer satır bulunmaktadır. Nesih hatla yazılmıştır. 13x22, 8x19 ebatlarındadır.

5. Michigan Üniversitesi Nüshası (University Of Michigan) (M): Bu nüsha, 215x158 mm boyutlarında olup 17 satırlık 86 varaktan oluşmaktadır. Harekesiz nesihle yazılmıştır. Müstensihî belli olmayan bu nüshanın 1214-1215 veya 1255-1256 yani 1800-1840 yılları arasında istinsah edildiği tahmin edilmektedir (Bzour, 2016, s. 5-6).

İstanbul Üniversitesi NEKTY02638 barkot numaralı nüsha tamdır. Ayrıca temin edebildiğimiz nüshalar içinde yazılış tarihi en eski olan budur. Dolayısıyla çalışmada bu nüsha esas alınmıştır.

Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tespit ettiğimiz kadarıyla eser üzerine iki çalışma yapılmıştır. Birinci çalışma Kemal Edip ÜNSEL, ikincisi Halim Baki KUNTER'e aittir. Ünsel okçuluk ile ilgili olan çalışmasında eserden bahsedip yazılış tarihi vb. bilgiler vermiştir (1944, s. 16), H. B. KUNTER ise eserin bazı bölümlerini okuyup hakkında ve okçuluk tarihi hakkında önemli yerlere değinmiştir (Kunter, 1942).

Eserin Dil ve İmla Özellikleri

Bu bölümde eserin dil özellikleri an hatlarıyla verilmeye çalışılacak, yazım, ses bilgisi ve yapı bilgisi bakımından önemli ve farklı görülen bazı yerlere değinilecektir.

1. Ünlü Harflerin Yazımı

1. 1. Kapalı “è” Yazımı

Türkçede önemli bir konu ve ayırt edici bir ses olan kapalı “è” yazımı ile ilgili olarak *Tezkire-i Rumât*'ta birçok sözcük bulunmaktadır.

1. 1. 1. Ön Ses Kapalı “è” Yazımı

“è” ünlüsünün metinde ön seste elif “l” harfinin ye “y” harfi ile birleşmesinden oluşan “ay” ile yazıldığı anlaşılmaktadır. Buna ilişkin metinden şu örnekler verilebilir:

ërmez ايرمز (65b/8), öyle éylediler اويله ايلديلر (69a/11), öyle étdiler اويله اينديلر (69b/4), rûm éli روم ايلي (70b/14).

1. 1. 2. İç Ses Kapalı “è” Yazımı

“è” ünlüsünün iç seste ye “y” harfiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Buna ilişkin metinden şu örnekler verilebilir:

vérende ويرندن (69b/10), géydürüp كيدوروب (70a/7), yérde يرده (65b/8), géce كچه (71a/8), têmür تيمور (50b/6).

Metinde dönemin dil özelliklerine dayanarak “y” harfi yazılmadığı hâlde bazı sözcükler kapalı è’li olarak okunmuştur. Örneğin: nèçe نچه (93a/6) nèçün نچون (12a/14).

Metinde “nice” sözcüğünde tutarsızlık bulunduğu görülmektedir: nèçe نيچه (94b/6), nèçe نچه (93a/6).

1. 2. “e” Ünlüsünün Yazımı

1. 2. 1. Ön Seste

“e” ünlüsünün ön seste elif “l” ile yazıldığı görülmektedir:

elli اللي (87a/14), eski اسكي (59b/9), efendi افندي (63a/9), eger اكر (65a/9).

1. 2. 2. İç Seste

Türkiye Türkçesindeki “e” ünlüsünün iç seste Arap alfabesindeki güzel he “e” ile yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak seksen sözcüğünde “e” ünlüsü elif “l” harfiyle yazılmıştır:

“ا”: seksen سڪسان (16a/10).

“ه”: dikeler ديكه لڙ (5b/2), icrā ederek اجرا ايده رك (69b/8), tepeden تپه دن (53b/10).

1. 2. 3. Son Seste

Metinde son sesteki “e” ünlüsünün güzel he “ه” harfiyle yazıldığı görülmüştür. Bununla ilgili bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

yerde يرده (65b/8), maḥşerde محشرده (66a/3), bizde بزده (66a/2), hele (66a/12), öyle اويله (69b/4).

1. 3. “ı, i” Ünlülerinin Yazımı

Metinde “ı / i” ünlüleri ön seste “اي”, iç seste “ي”, son seste ise “ى” harfleriyle yazılmıştır. Bu konu farklı başlıklar altında metinden örnekler alınarak açıklanmaktadır.

1. 3. 1. Ön Seste

“اي”: iki ايكي (33a/4), ilerü ايلرو (54b/12), ile ايله (56a/10), için ايجون (56b/13), iş ايش (68b/5).

“ı,i” ünlülerinin ön seste “اي” ile yazılmayıp “ı” ile yazıldığı sözcüklere de rastlanmıştır. Bu sözcülerin bazıları hem “اي”, hem “ı” ile yazılmıştır:

İşler اشلر (68b/2), istersiniz استرسيز (5a/6).

1. 3. 2. İç Seste

“ي”: kimde كيمده (69a/10), gider كيدر (72a/1), dikenler ديكنلر (73a/8), biñ بيك (74a/1).

Metinde bazı sözcüklerin “ي” sesi bulunmadığı hâlde “i / ı” ünlülü okunduğu anlaşılmaktadır:

şimdi شمدي (20a/5) gitmişidi كتمشيدي (65b/1), atılmak ائلماق (68a/1), bir بر (68a/11), dibinde دبنده (73b/10).

1. 3. 3. Son Seste

“ى”: burusalı بروسه لى (73b/10), kaldı قالدى (74a/7), altı آلتى (74a/1), deli دلى (79b/15), begli بكلى (80b/7).

1. 4. “o, ö, u, ü” Ünlülerinin Yazımı

Metinde “o, ö, u, ü” ünlüleri Osmanlı Türkçesi yazımına uygun olarak “و” harfiyle yazılmıştır.

1. 4. 1. Ön Seste

Metinde “o, ö, u, ü” ünlüleri genel olarak “و” harfleriyle yazılmıştır:

olmuşdur اولمشدر (81b/14), uzun اوزون (16a/9), üç yüz اوج يوز (16a/15), öñinde اوكنده (16b/13), on اون (20a/4).

1. 4. 2. İç Seste

Metinde “o, ö, u, ü” ünlüleri genel olarak “و” harfiyle yazılmıştır:

yok يوق (31a/10), buluşup بولوشوب (31a/15), olup اولوب (31b/6), kuşagına قوشاغنه (31b/8), aşurı آشورى (31b/13).

Metinde “و” harfinin yazılmadığı hâlde “o, ö, u, ü” ünlülü yazılıp okunmuş sözcükler bulunmaktadır:

şonra صكره (31a/13), tolu طلو (31b/8), toksan طقسان (41b/15), toköz طقوز (42a/6), küçük كوجك (44a/4).

1. 4. 3. Son Seste

Metinde “o, ö, u, ü” ünlüleri genel olarak “و” harfiyle yazılmıştır:

düyü ديو (67b/10), berü برو (71b/1), şevketlü شوكتلو (75b/5), bu بو (75b/7), yapu ياپو (3a/3).

2. Ünsüzlerin Yazımı

2. 1. “p” Ünsüzü Yazımı

“p” ünsüzü metinde genel olarak “پ” harfiyle yazılmaktadır ancak bazı sözcüklerde “ب” harfiyle yazıldığı görülmektedir. Bu konu “p” ünsüzünün ön ses, iç ses ve son ses başlıkları altında ele alınmıştır.

2. 1. 1. Ön Seste

paşa پاشا (86b/15), parmak پرمق (48a/14), pişürür پشورر (47b/5), pidesi پده سى (47b/7).

2. 1. 2. İç Seste

kapu قپو (40a/7), yapu ياپو (3a/3), tozqoparan توزقوپران (47a11), topal طوپال (96b/15).

2. 1. 3. Son Seste

Metinde ulaç eki olan “-Up” ile biten sözcüklerin “ب” harfiyle yazıldığı anlaşılmaktadır:

çeküp چکوب (91b/12), olup اولوب (92a/9), oturup اوتوروب (92a/15), top طوب (44a/2), ip ايب (96a/3), urup اوروب (96a/3).

“parmak” sözcüğü metinde altı kez geçmiştir. Beşinde “p” ünsüzü ile yazılıp birinde de “b” ünsüzüyle yazılmıştır: başbarmağınun باش بارمغينك (37b/2).

Metinde “tepe” sözcüğünün yirmi yedi kez geçtiği, bir kez “tepe” “تپه”, bir kez “tebe” “تبه” ve yirmi beş kez ise “depe/دپه” biçiminde yazıldığı görülmektedir.

2. 2. “ç” Ünsüzü Yazımı

“ç” ünsüzü metinde genel olarak “چ” harfiyle yazılmaktadır ancak bazı sözcüklerde “ج” harfiyle yazıldığı görülmektedir.

2. 2. 1. Ön Seste

“ç” ünsüzü ön seste genel olarak “چ” ile yazılmış olup bazı sözcüklerde “c (ج)” biçiminde görülmektedir:

çıkarpup چقاروب (10b/2), çull چوللى (35b/4), çizmeci چى چزمه (35b/4), çebebi چلبى (36b/2), çalışduğı چالشدوغى (49a/11).

Metinde bazı sözcüklerin aynı olduğu hâlde ön seste hem “ج” hem de “چ” ile yazıldığı görülmektedir:

çok جوق (4a/3), çokluk چوقلق (7a/7); çağırdup چاغردوب (7a/15), çağırdığım چاغردىكم (33b/15).

2. 2. 2. İç Seste

“ç” ünsüzü iç seste genel olarak “چ” ile yazılmış olup bazı sözcüklerde “c” ünsüzü “ج” biçiminde görülmektedir:

“ç”: açuk آچق (52a/10), küçük كؤچك (53a/15), için ایچون (54a/14), geçürmeyüp كچورمه یوب (65b/3), geçen كچن (50a/9).

“ç”: okçidur اوقجیدر (59b/13), neçe نیجه (67b/4), oldukça اولدقجه (96b/14), kepenekçi کپنکچی (46a/13).

2. 2. 3. Son Seste

“ç” ünsüzü son seste genel olarak “ج” ile yazılıp “چ” okunmuştur:

üç اوج (46b/10), ağaç اغاچ (22a/7), iç ایچ (48a/13), birkaç برقاچ (48b/8), kılıç قلیچ (50b/8).

2. 3. “s” Ünsüzünün Yazımı

2. 3. 1. Ön Seste

“s” ile (kalın ünlülü): sonra صکره (25b/2), şolاق صولاق (25b/4), şu صو (72a/1), sağ صاغ (73b/4), şolında صولنده (73b/9).

Ön Seste, “s” ünsüzü ile başlayan kalın ünlülü sözcükler bulunmaktadır:

sağa سکا (34b/3), sancak سنجاق (37b/5), saz ساز (51a/4), salquya سلقویه (26b/11).

“s” ile (ince ünlülü): sizler سزله (7b/2), seksen سکسان (11a/9), sürüp سوروب (20a/15), sekizinci سکزنجی (53b/6), söz سوز (56b/13).

2. 3. 2. İç Seste

“s” ile (kalın ünlülü) : kışa قصه (55a/2).

“s” ile (ince ünlülü): İç Seste, “s” ünsüzü ile başlayıp kalın ünlülü sözcükler bulunmaktadır. Şart ekinin “-sA” sürekli “s” ünsüzü ile yazılmıştır:

girerse کیررسه (12b/14), gelse کلسه (31b/6), atarsa آترسه (35a/10), olsa اولسه (52a/14), toksan طقسان (52b/5).

2. 3. 3. Son Seste

“s” ile (kalın ünlülü): başdı باصدی (31a/5), yaşduñ یاصدک (32b/3).

2. 4. “t” Ünsüzünün Yazımı

Metinde “t” ünsüzü, kalınlık ve incelik durumuna göre hem “ت” hem de “ط” ile yazılmıştır. “t” ünsüzünden önce ya da sonra ince bir ünlü geldiğinde “ت” ünsüzüyle, “t” ünsüzü kalın bir ünlüden önce ya da sonra geldiğinde “ط” ünsüzüyle yazılmıştır. Ancak bazı sözcüklerde kalın ünlüden önce ve sonra “ت” ünsüzünün geldiği söylenebilir.

2. 4. 1. Ön Seste

“t” ile (kalın ünlülü): toksan طقسان (14a/7), toğrı طوغری (15b/12), toptaşı طوب طاشی (23b/11), toköz طقوز (24b/3), taş طاش (24b/6).

Bazı sözcükler ise kalın ünlülü olduğu hâlde “ت” ünsüzü ile yazılmıştır:

“ت” ile (kalın ünlülü): tozqoparan توزقوپران (21a/10), tozin توزین (28b/11).

“ت” ile (ince ünlülü): têmürtaş تیمورطاش (74b/10), türkiye ترکیه (70b/7), tepe تبه (14b/7).

Metinde bazı sözcüklerin hem “ط” hem de “د” ünsüzleriyle yazıldığı görülür:

țuruşı طوروشی (62a/10), duruşda دورشده (51a/6).

oțabaşı اوطه باشی (84b/6), odada اوده ده (70b/13).

démürden دموردين (22b/13), têmürçi تیمورچی (49a/3).

2. 4. 2. Son Seste

“ت” ile (kalın ünlülü): at أت (71b/9), toĸat توقات (81a/14).

“ت” ile (ince ünlülü): üst اوست (13b/10), dört درت (14b/9), gitdi كتدي (21a/13), yigit يگيت (39b/7).

2. 5. Nazal n (ن) Ünsüzü Yazımı

Nazal n (ن) ünsüzünün ön seste bulunmadığı bilinmektedir. Metinde iç seste ve son seste kef (ك) harfiyle yazılmaktadır.

2. 5. 1. İç Seste

diñleyüp دكليبوب (5a/13), Şonra صكره (76b/7), yeñiçeri يکچرى (85b/15), saña سكا (34b/3).

2. 5. 2. Son Seste

cümlenün جمله نك (34b/1), teŐriř édün تشریف ايدك (76b/5), menzillerinün منزللرينك (20a/6).

3. Ses Bilgisi

3. 1. Ötümlülük

3. 1. 1. Sözcük Başında Ötümlülük

t- Sesinin Korunduğu Sözcükler

Metinde “t-” sesi bazı sözcüklerde Eski Türkçe döneminde olduğu gibi korunmuştur. Bu durum “t / ř” sesinin “d” sesine dönüşmediği durumudur ve daha çok “ř” harfiyle başlayan sözcüklerde görölmektedir:

řoĸuz (37a/8), řoĸsan (41b/15), şolu (31b/8), şaşra (61b/3), şağ (15a/5).

t- Sesinin Ötümlüleştiği Bazı Sözcükler

degöl (66b/14), dişili (52b/8), dikmek (5a/11), dek (18b/6), deli (79b/10).

Bazı sözcükler Türkiye Türkçesinde ötümsüz, metinde ise ötümlüdür:

dükendikden (50b/8), dürlü (68a/11), ditrerdı (49b/14).

Ötümlülük-ötümsüzlük konusunda özellikle t/d ünsüzlerinde tutarsızlık bulunmaktadır. Bazı sözcükler hem “t” hem “d” ile yazılmıştır. Bununla ilgili şu örnekler verilebilir:

tepe (14b/7) depe (16a/1)

démürden (22b/13) têmürçi (49a/3)

durup (32a/4) çurup (71a/10)

Sözcük İçinde Ötümlülük

-ç-> -c-: ağacına (13a/14).

-k- > -g-: gereği (24a/13), piyâde (25b/7), etegine (29a/10), yelegine (50b/6), dikmeğe (58b/11)

-ķ- > -ĝ-: babalığı (7a/6), olduğu (7b/12), bulduğından (8b/3), atıcılığı (20a/13), şapudanlığı (21b/9).

-p- > -b-: Türkçede sadece aslı uzun ünlü taşıyan “dip” sözcüğünde ötümlülük görülmektedir: dibinde (73b/10).

Günümüzde son sesi ötümsüzleşmiş Arapça kökenli sahip, hesap sözcükleri ünlüyle başlayan ek aldıklarında ötümlüleştirek asıl hâllerine döner: şâhibine (74a/6), hesâbında (83b/10).

-t- > -d-: giderken (4a/14), ardında (15a/11), adım (27a/8), hîle edüp (40b/1), ceng edüp (50b/9).

Aynı anlamda olan bazı sözcükler hem “t”li hem de “d”li olarak yazılmıştır: odalı (21b/7), ota (62a/13).

Ötümlülüğün Korunması (Ötümsüzleşme Kuralının İşlemediği Durumlar)

Ötümsüzleşme Kuralı Dışında Kalan Ekler: Ötümlü “d” ünsüzüyle başlayan bazı ekler ötümsüz ünsüzden sonra gelmeleri durumunda ötümlülüklerini korumuşlardır:

+dA (Bulunma Durumu Eki): memâlikde (83b/15), aralıkda (17a/4), yaycılığda (65a/1), pehlevânlığda (70a/1), duruşda (51a/6).

+dAn (Ayrılma Durumu Eki): taşdan (13b/1), şaştdan (26b/14), şâlihâtdan (29a/2), şan’atdan (76a/7), rumâtdan (90b/13).

+dI (Belinen Geçmiş Zaman Eki): gitdi (21a/13), işbât étdiler (27a/1), su’âl étdiler (32b/2), ta’accüb étdiler (41a/11), atdı (66b/11).

+dUk (Geçmiş Zaman Ortacı): dedükde (69a/8), denildükde (74a/6), çekdükden (90b/4), atdukları (95a/8), olduğdan (95a/12).

+dUkdA (Zarf Yapım Eki): helâk eyledükde (65b/11), geldükde (67b/13), dedükde (69a/8), denildükde (74a/6).

+dUkCA (Ulaş Eki): meyl étdükçe (70a/11).

+dUm (Bilinen Geçmiş Zaman Birinci Tekil Kişi Eki): ta’zîm étdüm (5a/2), görmışdüm (12a/1), ölçdüm (35b/1), çekdüm (78b/6), açdüm (47a/11).

+dUğ (Bilinen Geçmiş Zaman İkinci Tekil Kişi Eki): Bu ek metinde yalnızca bir kez yazılmıştır: yaşduğ (32b/3).

+dUr (üçüncü tekil kişi bildirme eki): muhâlifdür (32b/8), müte’ârefdür (86b/12), müşbetdür (42b/5), dördür (44b/14), gerekdür (41a/11).

-dUr- (Eylem Eylem Yapım Eki): alışdurup (76b/14), hüccet étdürüp (83a/9), dikdürmezüz (5a/14), yapdurup (22b/14).

3. 2. Ötümsüzlük

Ön Seste Ötümlülüğün Korunması: Metinde kimi sözcüklerin ön sesinin kimi yerde günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ötümsüz olup kimi yerde aynı sözcüğün ötümlülüğünü devam ettirdiği görülmektedir: parmak (48a/14), başbarmağınuğ (37b/2), bıñarında (70a/6).

3. 3. Ses Değişmeleri

3. 3. 1. Orta Hecede Dar Ünlü Düşümü

Ünlü düşmesi karşımıza üç farklı biçimde çıkmaktadır. Metinde ünlü düşmesi, sözcüğün ortasında olup düşen ünlünün dar-düz ünlü olduğu örneklerden anlaşılabilir:

Sözcük içinde: oğlı (31a/14), yalnız (51b/6), burnıpamuğlıda (98b/11).

Eklerde: birbirinden (66b/12), kimesne (54a/11).

Yardımcı eylem ile olanlar (i- yardımcı eylemi): giderken (79a/1), muvaffak ederse (70b/6), yapardı (85a/1).

3. 3. 2. Ünsüz Türemesi

Metinde ünlü türemesi yalnızca yardımcı sesler ile karşımıza çıkmış olmakla birlikte bu sesler Michigan Üniversitesi nüshasında genel olarak “n” biçiminde, Nadir Eserler nüshasında “y” biçiminde yazılmıştır. Örneğin: N. nüshası: kabzaya (26b/10); M. nüshası: kabzana (21a/8).

Üçüncü tekil kişi iyelik ekinden sonra bir ek geliğinde, iyelik ekiyle diğer ek arasında adıl n’si sesi türetilir.

Yardımcı ses örnekleri: olmayan (88a/10), olmaya (90a/6), murûriyle (3a/11), yürüyen (25b/6), ta’yîn eyleyen (54a/12).

Adıl n’si örnekleri: zümresinden (27b/12), başlarından (30b/7), ulularından (31a/3), kal’asını (85b/2), eyledüğünde (85b/2).

3. 3. 3. Hece Kaynaşması

Bazı sözcükler ünlü ile bitip ünlü ile başlayan bir ek alınca ortaya art arda gelmiş iki ünlü çatışması olur. Bu durum Türkçenin sözcük yapısına uygun olmadığı için iki ünlü birleşip tek ses olarak okunur:

şol (94a/12) < şu + ol

nêçün (12a/14) < nè + içün

şimdi (20a/5) < şu + imdi

yalñuz (51b/6) < yalıñ + öz

böyle (70b/4) < bu + eyle

şöyle (32b/15) < şu + eyle

Şol, Nêçün, Şimdi sözcüklerinde hem ünlü düşmesi hem de hece kaynaşması vardır. *Yalñuz* sözcüğünde hem ünlü değişimi hem de ünlü düşmesi bulunmaktadır. *Böyle* sözcüğünde ünlü değişimi, hece kaynaşması ve ünlü düşmesi bulunmaktadır. Aynı durum *böyle* sözcüğü için geçerlidir.

4. Yapı Bilgisi

4. 1. Adlar / Ad Çekimi

4. 1. 1. Ad Durum Ekleri

4. 1. 1. 1. Yönelme Durumu Eki

Bu ek metinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi +(y)A biçiminde olup bir isim, ünlü ile bittiğinde “y” yardımcı ünsüzü yönelme eki ile ismin arasına girer. Bir sözcüğün sonuna üçüncü tekil kişi iyelik eki geldiğinde adıl n’si sözcük ile yönelme ekinin arasına girer: yerine (2b/9), ‘ulemāya (2b/11), defterhāneye (31a/1), t̄a’ifesine (3a/5), meydāna (3b/1).

4. 1. 1. 2. Belirtme Durumu Eki

Belirtme durumu metinde üç farklı biçimde yazılmıştır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “+I”; bu ek ise “+n” üçüncü iyelik ekinden sonra gelir:

+I: maqtūli (11b/1), oқи (26b/5), taşını (27a/12), dikilmesini (34b/5), pāresini (41a/6).

+n: cezāsın (73a/8), yayların (66b/11), selāmın (66b/15), ʔāʔifesi (4b/15), yerin (4b/15).

Eksiz belirtme +η, M. nüshasında sık bir şekilde yazılıp N. nüshasında çok olmasa da görülmüştür: atduğıη (22b/14), oğıη (65b/9), ʔaşıη (58a/6), atduğıη (60b/11), nizāʔıη (67a/6).

4. 1. 1. 3. Bulunma Durumu Eki

Metinde bulunma durumu eki sadece +dA biçiminde olup Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Ancak ötümsüz biçimi bulunmamaktadır: ocağında (27b/13), meydānında (28a/14), üsküdārda (29b/8), altında (29b/6), vāqıʔamda (32a/2).

4. 1. 1. 4. Ayrılma Durumu Eki

Metinde ayrılma eki her zaman +dAn biçiminde olup Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Ancak ekin ötümsüz biçimi bulunmamaktadır: ʔaşından (56a/14), bunlardan sonra (56b/9), ocağından (57a/1), pehlevānlardan (58b/4), ihtiyārlarından (61b/15).

4. 1. 1. 5. İlgı Durumu Eki

Metinde ilgi durumu eki +nUη ve +Uη biçimindedir. Ad ünlü ile bitiyorsa +nUη biçiminde olup ünsüz ile bitiyorsa +Uη olarak yazılmıştır. Ayrıca ekin sonundaki ünsüz her zaman zaman “η” sesidir: meydānınuη (10b/14), vāqıʔanuη (11b/4), sınırınınuη (13a/7), menzilinüη (13b/10), bāğçenüη (14a/9).

Birinci tekil kişi ile birinci çoğul kişi adlarıyla gelen ilgi eki +Um biçimindedir: bizüm (75a/6), benüm (78a/6).

4. 1. 1. 6. Araç Durumu Eki

Metinde araç durumu eki +lA, +(y)lA ve yardımcı eylemli (i+le) olarak görülmektedir. Bu durum addaki son sesin ünlü veya ünsüz olup olmadığına bağlıdır. Adın son sesi ünlü ise araç durumu eki +(y)lA, son ses ünsüz ise +lA biçiminde kullanılmıştır. Eki taşıyan sözcüğün cümledeki yerine göre ek, araç, birliktelik ve karşılıklılık anlamlarını verebilir: oğıyla (24b/14), iltimāsiyle (25a/11), ʔoğrusıyla (27a/1), yoluyla (27b/15), buyurmalarıyla (28b/13).

4. 2. İyelik Ekleri

Birinci tekil kişi iyelik eki [+ (U)m]:

Metinde kullanılan birinci tekil kişi iyelik ekinin Türkiye Türkçesinden farkı, her zaman yuvarlak ünlülü olmasıdır. menzilüm (64a/16), beglerüm (64a/16), ʔağkumdur (78a/6), maʔlümüm (81b/4), ʔaşum (32b/14).

İkinci tekil kişi iyelik eki [+η]: oğıη (65b/9), nizāʔıη (67a/6), maʔlümātuη (69b/8).

Üçüncü tekil kişi iyelik eki [+I/+sI]: Metnimizde üçüncü tekil kişi iyelik eki sık olarak görülmüştür. Ad ünlü ile bitiyorsa +sI, ünsüz ile bitiyorsa +I yazılmıştır. Ekin Türkiye Türkçesinden farkı, ise her zaman düz ünlülü olmasıdır. pıñarına (72b/6), hevāsiyla (72b/6), ʔapusu (73b/10), şandūqası (76a/4), ʔarşusına (77a/4).

Birinci çoğul kişi iyelik eki [+ (U)mUz]

Metinde birinci çoğul kişi iyelik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tek farkı ise her zaman yuvarlak ünlülü olmasıdır. Ancak bazı sözcüklerde bağlayıcı ünlünün (+U) değil, (+I) olarak yazıldığı görülebilir. Herhangi bir ad ünlü ile bitiyorsa bağlayıcı ünlü eklenmez, ama ad ünsüz ile bitiyorsa bağlayıcı ünlü eklenir:

+(U)mUz “مز”: meydânumuzda (78b/13), zamânumuza (19a/15), qarındaşumuzun (35a/1), ‘aşrumuzda (58b/7), yanumuzda (62b/3).

+(I)mUz “يمز”: maqbûlimuzdur (34b/14), pādşâhimuz (65b/5), iktidârimuz (80b/5), ‘aşrimuza (94b/14), kuşûrlarımız (19b/1).

Ünlü ile biten sözcük: tekyemüzün (93a/13).

İkinci çoğul kişi iyelik eki [+ (U)ŋUz]: Metinde ikinci çoğul kişi iyelik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tek farkı ise her zaman yuvarlak ünlülü olmasıdır. Ancak bazı sözcüklerde bağlayıcı ünlünün (+U) değil, (+I) olarak yazıldığı görülebilir. Herhangi bir ad ünlü ile bitiyorsa bağlayıcı ünlü eklenmez ama ad ünsüz ile bitiyorsa bağlayıcı ünlü eklenir:

+(U)ŋUz: hükümünüz (7b/4), kudûmuñuz (76b/5), taşuñuz (5a/6), koluñuza (66a/10).

+(I)ŋUz: himmetlerinüz (32b/3).

Ünlü ile biten sözcük: vërmeñüz (67a/9).

Üçüncü çoğul kişi iyelik eki [+IArI]: Metinde üçüncü çoğul kişi iyelik eki Türkiye Türkçesindeki gibidir. Genellikle +IArI ekiyle kullanılmıştır: ‘âşıklarından (94b/2), atdukları (95a/8), ağalarına (96b/8), atıcılarından (96b/13), cânların (50b/7).

4. 3. Sayı Adları

Metin, sayılar bakımından zengindir. Bunun nedeni ise okçuluk yarışlarında hesaplama yapılmasıdır. Asıl sayılar, kesir sayılar ve sıra sayılar olmak üzere birçok sayı adı bulunmaktadır.

4. 3. 1. Asıl Sayılar

bir: bir gez (60a/11), her biri (68a/11).

iki: iki cânibi (72a/1), iki oğ (75b/3).

üç: üç barmağ (78a/4), üç sene (85a/4).

dört: dört yol (14b/9), dört kapu (14b/13).

beş: beş gez (36a/6), ‘aded beşdür (49a/9).

on: on gez (51a/8).

yigirmi: yigirmi ağça (59a/1), yigirmi gezdür (61a/5).

toğsan: toğsan gez (44a/10).

sekiz yüz elli beş: sekiz yüz elli beş gezdür (57b/7).

biñ: biñ gezden (58b/6).

4. 3. 2. Kesir Sayıları

toğuz yüz seksen buçuk: toğuz yüz seksen buçuk gezdür (59a/11).

4. 3. 3. Sıra Sayıları

birinci: birinci anataş (53a/6).

ikinci: ikinci hâttât şeyh merhûm (33a/2).

üçüncü: üçüncü gürz sinân (33a/4).

dördüncü: dördüncü beñli qaragöz (33a/5).

toğuzuncı: toğuzuncı sultān bāyezīd (56a/7).

onuncı: onuncı, beg muştafası (56a/8).

on birinci: on birinci, hāçī ismā'īl (56a/9).

on üçüncü: on üçüncü, tır-dār aħmed beg aşurı on beş gezdür (61a/7).

on dördüncü: on dördüncü, kuğu muştafā aşurı on gezdür (61a/8).

4. 3. 4. Üleştirme Sayıları

Birer: birer oğçı ile birer yaycı (68b/1).

İkişer: ikişer dirhem (63a/14).

Üçer: üçer barmağ idi (65b/14).

4. 4. Edatlar²

Metinde edatlar, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir.

gibi (24a/13), için (24b/14), ile (26a/8), göre (66a/13), dek (75b/12), kadar (94a/12), beri (49a/15), içinde (40a/10), +dan sonra (40b/4), dèyü (44b/8), üzre (32a/8), toğrı (13a/9), yukarı (56a/14), aşağı (13a/15), içerü (22b/14).

4. 4. 1. Edatların İstemleri

4. 4. 1. 1. Kim/kimin hâli isteyen Edatlar: Miktar ve nitelik karşılaştırmaları yaparlar. yigit gibi (39b/7), anuğ için (19b/13), birāder dèyü (29a/5), lodos ile (38b/9), menzil üzre (33a/14).

4. 4. 1. 2. Kime Hâli İsteyen Edatlar: Karşılaştırmalar yaparlar ve yer yön, sınır ilişkileri kurarlar. kolinğa göre (66a/13), aşağı dereye toğrı (13a/13), aħşama dek (85b/4).

4. 4. 1. 3. Kimden Hâli İsteyen Edatlar: Zaman ve yer yön ilişkileri kurarlar ve sebep, sonuç, ayrılık göstermeye yararlar. ma'mūr olduğdan sonra (97b/12), günden beri (78b/5), taşından yukarıca (56a/14), sağız ağacından aşağı (13a/15), kal'adan içerü (22b/14).

4. 5. Eylemler

4. 5. 1. Yapı Bakımından Eylemler

4. 5. 1. 1. Yalın Eylemler

gir- (4b/4), dè- (5a/5), gel- (9a/7), gèy- (29a/9), ağ- (73a/1).

4. 5. 1. 2. Türemiş Eylemler (Çatılar)

Metinde bulunan çatı ekleri, Türkiye Türkçesindekilerle aynıdır. İncelemede hiçbir farka rastlanmamıştır. Edilgen, dönüşlü, ettirgen, oldurgan ve işteş çatıları bulunmaktadır.

4. 5. 1. 2. 1. Edilgen Çatı

Edilgen çatı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi -(I)l- ve -(I)n- ekleriyle gösterilmiştir:

-l-: buyurıldığı (70a/13), kırılan (70a/15), vèrilüp (9b/14), urulup (96b/10), vèrilmişdür (10a/2).

-n-: işbāt olınup (5b/14), bulunmayup (47b/1), alınmayup (8a/2), diğlenüp (35a/8), kondurılmadı (30b/15).

² Banguoğlu, 2007 esas alınmıştır.

4. 5. 1. 2. 2. Dönüşlü Çatı

Dönüşlü çatı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi -(I)l- ve -(I)n- bazen de -ş- ekleriyle gösterilmiştir. -ş- eki bazı eylemlerde görev olarak dönüşlülük bildirir:

-l-: tırıldıkdâ (60a/1), tırulsa (72a/11), atılup (27b/5).

-n-: kondurılmadı (30b/15), geçinürdi (38a/10).

-ş-: yetişdirelerdi (71b/5), yetişüp (94b/14).

4. 5. 1. 2. 3. Ettirgen Çatı

Metinde ettirgen çatı Türkiye Türkçesinde olduğundan farklı olmayıp -Ar-, -dUr-, -t- ve -Ur- ekleriyle karşımıza çıkmıştır:

-Ar-: kôparup (28b/11), çıkarup (38a/3).

-dUr-: yapdurup (22b/14), dikdürmezüz (5a/14), êtdürmek (25b/15), kondurılmadı (30b/15), gèydürüp (4a/6).

-t-: çağırdup (69a/7), kâpadup (85b/6).

-Ur-: aşurdukdâ (83a/13), ayurmuş (98a/10), aşurı (20a/2).

Yukarıda verilen eklerden farklı olarak aşağıdaki örnekte oldurgan çatı “dır” ile yazılmıştır: yetişdirelerdi (71b/5).

4. 5. 1. 2. 4. Oldurgan Çatı

Bu çatı ettirgen çatının yazıldığı eklerle yazılır. Oldurgan çatıyla ilgili şu örnekler verilebilir: segirdüp (32b/5), kâldurur (22b/8), döndürüp (71a/11), töldürdüñuz (5a/5), kaçurup (25a/15).

4. 5. 1. 2. 5. İşteş Çatı

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi işteş çatı metinde “ş” ile gösterilmiştir: söyleşerek (26b/6), azğaşdılar (26b/6), merhabâlaşdılar (70a/3), döğişüp (71a/8), bulışmışlardur (29b/1).

4. 5. 1. 3. Birleşik Eylemler

4. 5. 1. 3. 1. Tasvirî Eylemler

4. 5. 1. 3. 1. 1. Tezlik ve Yaklaşma Eylemleri (-I+ver-; A+yaz)

Tezlik: alivér الیویر (69a/7).

Yaklaşma: düşe yazdı دوشه یازدی (77a/9).

4. 5. 1. 3. 1. 2. Yeterlilik Birleşik Eylemi (-A+bil-): Yeterlilik birleşik eylemi metinde sadece iki kez görülmüştür: yapışabildüm (29a/10), atabildüm (32b/14).

Yeterliliğin Olumsuzu: yanına uğrayamadı (44b/4).

4. 5. 1. 3. 1. 3. Sürerlilik Birleşik Eylemi (-A+gel-): Sürerlilik birleşik eylemi, metinde sadece bir kez geçmiştir: veregeldüklerinden (9a/9).

4. 5. 1. 3. 2. Ad ve Yardımcı Eylemlerden Oluşan Birleşik Eylemler

Bir adın yardımcı eylemle birleşmesinden ortaya çıkan eylemlerdir. Bu tür eylemler, iki sözcüklü olup genel olarak isim, yabancı bir dilden geçmiş olur. Ada “bul-, eyle-, êt-, ol-, kıl- buyur-” vb. yardımcı eylemler eklenerek ortaya birleşik eylemler çıkarılır:

bul-: selāmet buldılar (65b/12), şuyū^c bulduđdan şonra (78b/7), nihāyet bulup (15a/2).

eyle-: Eylemek yardımcı eylemi, genel olarak yabancı adlara eklenerek birleşik eylem türetir. iħrāc eylemişdür (47b/13), ĥükm eylemeyüp (67a/7), zılm eylemezler (34b/11), ħatlı eylemişdür (41a/8), ĥidmet eylemiş (76a/4).

ēt-: ġayret ētmişdi (69a/1), icābet ētmedi (71a/1), meyl ētdükçe (71a/11), iħrāc ētmişler (73a/5), ħarār ētdükden (75a/14).

ol-: fesād olup (11b/10), zāhir oldı (12a/1), cem^c olup (12a/8), ilħāk olan (13a/6), tamām olup (15b/10).

olın-: ħatlı olınup (11a/15), ta^carruz olınmayup (12b/7), zıkr olınan (14a/4), bed^c olunur (15b/11), vaż^c olınan (15b/9).

buyur-: iħsān buyurmuşlardır (9b/9), naşb-ı ĥıyām buyurmuşlar (11a/12), ma^czūr buyurular (19b/2), su^cāl buyurduğlarında (21b/5), ikrām buyurup (29a/5).

ķıl-: Metinde bu yardımcı eyleme nadiren rastlanmıştır: nevbetċi ķıldılar (50b/1).

4. 6. Eylem Çekimi

4. 6. 1. Basit Çekimler

4. 6. 1. 1. Bildirme Kipleri

4. 6. 1. 1. 1. Geniş Zaman

Metinde geniş zaman -r/-Ar ekleriyle yapılmıştır.

Birinci tekil kişi: atarum (66a/6), ricā ederüm (2a/5).

İkinci tekil kişi: atarsın çıkarıruz (74a/6).

Üçüncü tekil kişi: atar (89b/14), diker (26b/11), görünür (45a/3) olur (74b/6), olunur (91b/6).

Üçüncü tekil kişi olumsuz: atılmaz (35a/12), gelmez (65b/9), dēnilmez (74b/8).

Birinci çođul kişi: dikerüz (5a/14), diňlerüz (5a/9), bilürüz (60b/11).

Birinci çoğul kişi olumsuz: dikdürmezüz (5a/14), dikmezüz (82b/7).

İkinci çoğul kişi: istersinüz (5a/6).

Üçüncü çoğul kişi: dērler (19b/14), bilürler (6a/6), üzdürürler (22b/12), bulurlar (30b/10).

Üçüncü çoğul kişi olumsuz: zılm eylemezler (34b/11).

4. 6. 1. 1. 2. Bilinen Geçmiş Zaman

Birinci tekil kişi: bozdum (71b/4), mađfūr oldum (24b/2), yapışabildüm, (29a/10), gördüm (32a/2), söyledüm (32a/3).

Birinci tekil kişi olumsuz: görmedüm" (71b/10), ĥile ētmedüm (83b/9).

İkinci tekil kişi: nā^cil olduğ (77a/14), ĥükm eyledün (32a/2).

Üçüncü tekil kişi: iktizā eyledi (5a/11), mübāşeret eyledi (77a/1), ħaldurdı (23a/4), olurdı (61b/12), atdı (66b/11).

Üçüncü tekil kişi olumsuz: dikmedi (25a/9), gelmedi (54b/12), vērmedi (66b/13), icābet ētmedi (71a/1) ħondurılmadı (30b/15).

Birinci çoğul kişi: geldük (77b/9) gördük (82a/1); eşitdük (6b/10), gitmiş idük (57b/6), demiş idük (28b/2).

Birinci çoğul kişi olumsuz: bulmaduk (47b/11), görmedük (85b/1).

İkinci çoğul kişi: Geldiñüz (76b/4), getürdiñüz (76b/4), toldurdiñüz (5a/5).

Üçüncü çoğul kişi: nevbetçi kıldılar (50b/1), selâmet buldılar (65b/12), bozdılar (66a/1), oldılar (66b/14), rağbet buyurdılar (68a/3).

Üçüncü çoğul kişi olumsuz: faşl vèremediler (67a/7), oğ atmadılar (23a/8).

4. 6. 1. 1. 3. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Metinde birinci ve ikinci tekil kişi ile birinci ve ikinci çoğul kişi çekimleri bulunmamaktadır. Yalnızca üçüncü tekil kişi ile üçüncü çoğul kişi vardır.

Üçüncü tekil kişi: demiş (24b/2), dikmiş (74b/14), gitmiş (76a/2), ihtiyâr olmuş (59b/13); resm étmiş” (27a/15).

Üçüncü tekil kişi olumsuz: eyü étmemiş” (78b/8), ‘ömrleri vefâ étmemiş (9a/14).

Üçüncü çoğul kişi: men’ buyurmuşlar (22b/10), bey’ étmişler (8a/14), görmüşler (12a/7), demişler (23a/7), dikmişler (47b/10).

Üçüncü çoğul kişi olumsuz: nişân naşb étmemişler (24b/14).

4. 6. 1. 2. Dilek Kipleri

4. 6. 1. 2. 1. Dilek – Şart Çekimi

Birinci tekil kişi: döndürürsem (71a/7), bilsem (76a/7), atmaz isem (32a/1).

Üçüncü tekil kişi: muğâren olsa (52a/14), muvaffağ éderse (70b/6), müdâvemet buyursalar (51b/7).

Üçüncü tekil kişi olumsuz: atmasa (22a/14), çekilmese (31a/8).

Üçüncü çoğul kişi: buyursalar (51b/7), gitseler (94a/13), şikest eyleseler (9b/4).

Üçüncü çoğul kişi: fâriğ olmazlar ise (60a/9).

4. 6. 1. 2. 2. İstek Çekimi

Birinci tekil kişi (-AyAm): almayam (32a/1), koyayum (69a/9), tağayum (11b/13).

Üçüncü tekil kişi -(yA): menziller éyleye (27a/10), ‘âlî ola (39b/7), ata (24b/14), hâlâş éde (11b/14), müyesser éyleye (27b/10).

Üçüncü tekil kişi olumsuz(-mAyA): olinmaya (90a/6), ta’bîr olinmaya (8a/7).

Birinci çoğul kişi (-AlUm): meşy édelüm (10b/8), taleb édelüm (26b/15), farz édelüm (35a/3), dikelüm (35a/7), temâşâ édelüm dédiler (76b/8).

Birinci çoğul kişi olumsuz (-mAyAlUm): Metin bu ek sadece bir yerde geçmiştir. varmayalum (7a/8).

Üçüncü çoğul kişi (-A): mâni’ olalar (10a/8) mütecelli olalar (29b/9), ma’zûr buyuralar (19b/2), važ’ édeler (45b/6).

Üçüncü çoğul kişi olumsuz: hâniş olmayalar (11a/3), kuş dağı geçürmeyeler (3a/5), at bağlamayalar (9b/8).

4. 6. 1. 2. 3. Emir çekimi

İkinci tekil kişi: havāle eyle" (12b/3), cānibine at (33b/13), sen şaştdan geç (26b/14), fülān yere gel (77a/6).

Üçüncü tekil kişi (-sUn): atsun (30b/14), diksün (25a/11), vërsün (8b/13), olsun (71b/4).

Üçüncü tekil kişi olumsuz (-mAsUn): dikilmesün (75a/13), öğretmesün (78b/8), fāriğ olmasun (20b/2), zāyi' olmasun (44b/8).

4. 6. 1. 2. 4. Gereklilik Çekimi

Metinde gereklilik çekiminde özel bir ek bulunmamaktadır. Ancak "-mAK" ekine "gerek" sözcüğü eklenip gereklilik ve ihtimal anlamı verildiği görülmektedir. anaşaşı olmak gerekdür (47b/11), qarīb olmak gerekdür (83a/11), bu menzil ağaç olmak gerekdür" (42b/8).

4. 6. 2. Birleşik Çekimler

4. 6. 2. 1. Hikâye Birleşik Çekimi

4. 6. 2. 1. 1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Birinci tekil kişi: aşardum (72b/12), geçerdüm (76a/8).

Üçüncü tekil kişi: çekerci (25b/1), atardı (61b/13), ditrerdi (49b/13), olurdu (61b/12), iddi'ā ederdi (78a/6).

Üçüncü tekil kişi olumsuz: fark olunmazdı (66b/12), eksük olmazdı (78a/9).

Üçüncü çoğul kişi: dërler idi (21a/4), dögerler idi (98a/10), yazarlardı (8a/12), atarlardı (51b/8), buyururlardı (68a/4).

Üçüncü çoğul kişi olumsuz: kâni' olmazlardı (94a/13).

4. 6. 2. 1. 2. Bilinen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Üçüncü tekil kişi: çekildi idi" (31a/2).

4. 6. 2. 1. 3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Birinci tekil kişi: atmış idüm (75b/1).

Üçüncü tekiş kişi: gelmiş idi (25b/8), göndermiş idi (25b/15), oğ atmış idi (26b/10), zıkr olunmuş idi (51a/1), bozmuş idi (68b/7).

Üçüncü tekil kişi olumsuz: dikmemiş idi (25a/4).

Birinci çoğul kişi: demiş idük (28b/2), gitmiş idük (57b/6),

4. 6. 2. 2. Rivâyet Birleşik Çekimi

4. 6. 2. 2. 1. Geniş Zamanın Rivâyeti

Üçüncü tekil kişi: atar imiş (41a/13), kaldırur imiş (22b/8), mulâhaza eder imiş (24b/13), eser imiş (30b/5), çeker imiş (55a/9).

Üçüncü çoğul kişi: ederler imiş (29a/6), nağl ederler imiş (78b/6), atarlar imiş (22b/1).

4. 6. 2. 3. Şart Birleşik Çekimi

4. 6. 2. 3. 1. Geniş Zamanın Şartı

Birinci tekil kişi: döndürürsem beni katl eyle (71a/7).

Birinci tekil kişi olumsuz: atmaz isem (31b/15).

Üçüncü tekil kişi: atarsa (35a/10), kalur ise (69a/10).

Üçüncü tekil kişi olumsuz: olmaz ise (38b/13).

İkinci çoğul kişi: murâd edersenüz (34b/14).

Üçüncü Çoğul Kişi Olumsuz: olmazlar ise (60a/10).

4. 7. Eylemsiler

4. 7. 1. Mastarlar

-mAğ: dikmemek (61b/2), gelmek (65b/8), demekle (88a/12), vaqf etmek (93a/14), tercüme olunmak (70b/7).

-mA: taş dikmede (12a/4), çekmede (25b/1), dinlemede (32b/1), vèrmede (51a/4), döğmede (89b/3), yapmada (62b/13).

4. 7. 2. Ortaçlar

-AcAK (Gelecek Zaman Ortacı): aḥmed ağa kadar olacağında şübhe yokdur" (52a/14), tekyede bir oturacak ve bir düşünecek şey olmayup (8b/13).

-An (Geniş Zaman Ortacı): gelenlere (9a/9), görenler (49b/14), dikenler (73a/8), atan (92b/2), gelmeyenlerdendir (48b/10), olmayanlardandır (19b/7).

-dUK (Görülen Geçmiş Zaman Ortacı): istedikleri (58b/2), etdikleri gâzâ (91b/5), atdukları (95a/7), sürdigi (66a/5), vèrdigi (87b/11).

-mAz (Olumsuz Geniş Zaman Ortacı): mişli olmaz bir oğ atmış (35a/1), atmaz olmuş idi (50a/12), yanmaz ağaç oğlı el-ḥacc 'alî (65a/4), mezbür ḥaçî bâlî kiriş düşmez olup mışırda merḥûm olmuşdur (26b/14), érmez yerde (65b/8).

-r/-Ar (Geniş Zaman Ortacı): oğur var ise (65b/8), muştafâ usta şolağına atar lâ-nazîr tîr-endâzdur (89b/14), gâyet yay çeker kaşîrû'l-kâme âdem imiş (39a/1), kayyum-zâde kadar çok yay çeker kimesne istima^c olunmadı (55a/11), kemüğine beñzer iken (35b/14).

-mİş (Öğrenilen Geçmiş Zaman Ortacı): aḥmed beg biñ gezden ziyâde oğ atmış pehlevândur (58b/6), şoyulmuş koyun (35b/14), pârelenmiş iken (41a/5), demişken (5b/7), ma^kül cevâb vèrmiş iken (6a/13).

-IcI: atıcı idi (48a/13), çekici (25a/15), kırıcılar (52a/11).

4. 7. 3. Ulaçlar

-(y)A: Bir eylem ünlü ile bitiyorsa bu ulaç ekiyle eylemin arasına bağlayıcı ünsüz "y" gir. Buna dair şu örnekler verilebilir: yapış-a bildüm (29a/10), at-a bildüm (32b/14), yanına uğrayamadı (44b/4).

-ArAK: icrâ ederek (69b/8), gezlerin atarak ayak yerine varılıp..." (33b/6).

-dUGIndA: muḥâşara eyledüğünde (85b/2), istimâ^c etdüğünde men^c buyurmuşlar (22b/10), menzilin atduğunda (38a/2), ravzâatun min riyâzi'l-cenneti olduğunda (10b/15).

-dUGIndAn: 'âlî olduğundan nizâ^c yokdur (35b/3), bedel atduğundan ḥaberdâr degüller idi (76b/3), ḥaqq yerin bulduğundan (8b/3), meydân müdâvimlerinden olup çekdiğinden ziyâde oğ atar (92a/7).

-dUKça: meyl etdikçe (71a/11), olduğça (66b/14), atıldukça (36a/14).

-dUKdA: dênildükde (9a/10), vêrildükde (9b/8), tamâm êtdükde (11b/15), geldükde” (30b/6), menzil dikdükde (48b/7).

-IcAK: -IncA anlamını vermektedir. bir kimesne dağı oğ atmağa Őürü‘ *édicek* mezbür oğı bulurlar (30b/9).

-IncA: şalınca (38b/6), varınca (67b/10), olmayınca (75a/13), Őürü‘ édince (77a/9), gelince (40a/1).

-ken/iken: mıŐıra giderken (31b/8), gelürken (49b/4-5), şekerken (39b/13), döğerken (78b/2).

-mAdAn: girmeden (13a/1).

-mAGIn: řaŐ dikmegin (23b/13), öyle étmegin (47b/8), görülmegin (67a/10), işlemegin (87a/7), mümtáz ü müsellemler olmağın (93a/5).

-mAKIA: küçük arnavüd demekle beyne‘r-rumât meŐhür u müte‘ârefdür (86b/12), bir sevdâya düŐmekle marđüm olmuşdur (98b/2), mu‘vecc menzil istemem dëyüp sefere gitmekle şaldı (48b/13), ağmed efendi elli gez aşurı atup sürmekle řaŐ dikdi (55a/14), yazu yazmağla oğ atmağ güyâ bir ferâce geymek gibidür (29a/8).

-mAzdAn: *gelmezden* evvel (26b/5), atmazdan evvel (27b/13), oğ *varmazdan* muşaddem atış tamâm olup geldiler (30b/15).

-U: “belki lodos menzili biter *dëyü* çıkarp atmuŐlar” (38a/3).

-Up: bir řaç řaŐ ihrâc *eyleyüp* atmuŐumdur (73a/7), hevâsına râst *gelmeyüp* düz yerde olmağla ‘aksine çurup atmuŐdur (71a/10), yetmiş gez şabzaya bir řaŐ *diküp* şoğrılmak şartıyla olmazsa çıkarmak üzere dikmiş (74a/3), boyından ziyâde řul *gëyüp* iskât olındı (75b/4), atmağ ümîdiyle *dikmeyüp* Şonra bir nişân řonmuŐdur (78b/1).

Düz ve Yuvarlak Eklerin Yazımı -dUr (Eylemden Eylem Yapım Eki): Bu ek genel olarak “د” biçiminde yazılıp yuvarlak olarak okunmuştur. Ancak bazı yerlerde “ي” harfi yazılıp düz olarak okunmuştur: şaldırur (22b/8), şaldırup (72a/3), yapıdırup (22b/14), şondurulmadı (30b/15).

5. Söz Varlığı

Okçuluk Terimleri

Metinde geçen okçuluk ve atıcılık terimleri ile ilgili bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

ana řaŐ 020a/03 “Bir menzilde dikilen ilk řaŐ”

aşurı atmak 018a/12 “Bir menzilde bütün taŐlardan daha ileriye ok atmak suretiyle kırılan rekorun adıdır.”

atıcıyân 039a/06 “Atıcılar. Örnek: řâ‘ife-i atıcıyân”

ayağ řaŐı 05a/03 “Okçunun bir menzilde kırđıđı rekor için oku ilk attığı yere diktirdiği řaŐ”

âzmâyıŐ 085a/09 “Daha çok ok yarışmalarında kullanılan demir temrenli meŐ oku”

baş řaŐ 016a/09 “Bir menzilin en ileride bulunan taşı”

gez 013a/15 “Ok atışlarında kullanılan 66 santimetrelik uzunluk ölçüsü”

şazret-i sa‘d 012b/03 “Sa‘d Bin Ebi Vakkas (bilinen iyi okçulardandır)”

hevâcı 096a/10 “Ok atışlarında hava yerinde durup okun düştüğü yeri ayak yerinde duranlara bildiren meydan görevlisi”

hevâ-dâr 68/b/02 “Ok yarışmalarında hava yerinde durup okun düştüğü yeri ayak yerinde duranlara bildiren meydan görevlisi”

ķabza 040b/03 “Yayın sol elle kavranan orta kısmı olarak tanımlanır”

ķā‘ide-i ok 077a/12 “Ok kaidesi / temeli”

keman 050b/05 “Yay”

kemân-keş 081a/13 “Ok atan, yay çeken”

kemāngere 021a/01 “Kundak yay”

ķirişdaş 089b/12 “Yayı kurmaya yarayan lastikli bağı üretenler”

ķubūr 065a/09 “Kubur, okların koyulduğu kap”

menāzil 019a/04 “Menzil’in çoğulu, menziller”

menzil 04b/10 “Ok meydanlarında, belli bir rüzgârla 900 gezden aşırı ok atılıp açılan ve rekor kırıldıkça taş dikilen sabit taş yeri”

menzil açmak 04b/14 “Meydan şeyhinden gerekli izni alıp o menzilde ana taşın ve ardından baş taşının diktirilmesi suretiyle menzil açılması”

menzil zıyâfeti 047b/07 “Rekor kıran kemankeşin, kırdığı rekorun ve diktirdiği taşın anısına verdiği yemek”

meydân 04b/04 “Meydan, ok atma ve yarışma meydanı”

okçı 04b/08 “Ok atan kimse, ok yapan veya satan kimse”

okçıyân 04b/07 “Okçular”

pehlevân 04a/05 “Okçu”

pertâb 23a/05 “Atma, atılma”

pertâb-dûzi 99a/02 “Atıp dikme işi”

pişrev 064a/15 “Menzil atışlarında ve koşularında kullanılan ok”

pûta 23a/05 “Bir çeşit nişan oku”

pûta-endâzi 089a/10 “Bir çeşit nişan okçuluk”

puta ok 075b/09 “Bir çeşit nişan oku”

râmiyân 03b/04 “Okçular, atıcılar”

remy 021a/15 “Ok atma”

rumât 02a/04 “Okçular”

şeyh 6b/04 Okmeydanı’nın yönetiminden sorumlu olan en yetkili kişi

tîr 02b/03 “Okçu”

tîrdâr 0262a/05 “Okçu”

tîr-dârân 084b/05 “Okçular”

tîr-endâz 049a/02 “Okçu”

tîr-endâzân 05a/08 “Okçular”

tîr-endâzi 084a/06 “Okçuluk, ok atıcılık”

tj̄r-endāzlık (ġ) 5a/15 “Okçuluk”

tj̄r-ger 043b/10 “Ok yapma işi”

yā allāh 032a/15 “Kemankeşlerin ok atarken haykırdıkları ifade”

yay 03a/15 “Yay”

yaycı 04b/08 “Yay yapan kişi”

zih-gj̄r 062b/13 “Okçuların ok atarken parmaklarına geçirdikleri yüzük, zihgir”

zih-gj̄rci 078b/01 “Okçuların ok atarken parmaklarına geçirdikleri yüzüğü yapan veya satan kimse”

Sonuç

Kadim dünya düzeninde önemli bir silah, günümüzde ise bir spor aleti olan yay ve ok, Osmanlı Devleti’nde de kendine büyük bir yer bulmuştur. Bu önemli aletin yapımı, kullanımı, kullanım adap ve erkânı üzerine bu dönemde bir hayli eser yazılmıştır. Üzerinde çalışılan eser de bunlardan biridir. 1683 ile 1691 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen *Tezkire-i Rumât*, 1453’ten 1689 yılına kadar yaşamış olan okçular, bu dönemde yapılmış yarışmalar, atılan menziller ve ok meydanları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca eserde, menzillerin mesafeleri, atan kişiler ile her birinin rekoru, hangi rüzgârda atıldığı da tek tek kaydedilmiştir. Eserde yer alan okçuluk terimleri, ok meydanı adap ve erkânı da onun değerini artırmaktadır.

17. asır kâtip, meydan şeyhi ve meşhur okçularından Abdullâh El-Kâtib’e ait olan eser, harekesiz olarak kaleme alınmıştır. Metnin yazımında birtakım tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *ṭuruşu* طوروشى (62a/10), *duruşda* دورشده (51a/6), *oṭabaşı* اوطه باشى (84b/6), *odada* اوده ده (70b/13), *démürden* دموردن (22b/13), *témürçi* تیمورجى (49a/3). Metinde “tepe” sözcüğü yirmi yedi kez geçip bir kez “tepe” “تپه” biçiminde, bir kez de “tebe” “تبه” biçiminde ve yirmi beş kez ise “depe” “دپه” biçimde yazıldığı görülmektedir. “ç” ünsüzü ön seste genel olarak “چ” ile yazılmış olup bazı sözcüklerde “c” ünsüzü “ج” biçiminde görülmektedir. *çığarup* چقاروب (10b/2), *çullı* چوللى (35b/4), *çok* جوق (4a/3), *çağırdup* جاغردوب (5a/15).

Metinde dil benzeşmesi, o dönemdeki metinler ve günümüz Türkçesiyle aynıdır. Türkiye Türkçesinde yuvarlak ünlülü olup küçük ünlü uyumuna giren birçok sözcüğün metinde düz ünlülü olduğu görülmüştür. Bununla ilgili şu örnekler verilebilir: *toğrı* طوغرى (15b/12), *köpri* کوپرى (17a/3), *arqurı* ارقرورى (24a/2).

Dudak ünsüzleri b, m ve p’nin etkisiyle bazı sözcüklerde yuvarlaklaşma görülmektedir. Metinde buna ilişkin yalnızca *témür* تیمور (50b/6) örneği verilebilir.

Eylemden ad yapan -UK eki Eski Türkçe döneminde yuvarlak olup sonraki dönemlerde de aynı şekilde devam etmiştir. Bu durum metinde açık bir şekilde görülür: *kemükdür* کمکرد (74a/12), *açuk* اچق (52a/10), *delükli kıya* دلکلى قيا (20a/5). Ancak *qırıq* قریق (41a/10) sözcüğünde -ık şeklinde yazıldığı görülmektedir.

Metinde üçüncü kişi iyelik eki ek yığılması durumu karşımıza çıkmıştır. *begler begisi* (81a/3), *birisi* (65s/7), *bölükbaşısı* (38b/10).

Metin, Klâsik Osmanlı Türkçesi dil özelliklerini yansıtmaktadır. Arapça kelime oranı % 38, Farsça kelime oranı % 8, Türkçe kelime oranı ise % 50’dir. Tüm oranlar ise şu şekildedir:

Ar. dil oranı: % 38

Far. dil oranı: % 8

Tr. dil oranı: % 50

Arapça ve Farsça sözcük veya eklerin bir araya getirilmesiyle oluşan sözcükler %1

Farsça kökenli sözcükler Türkçe ek getirilmesiyle oluşturulan sözcükler % 1,3

Arapça kökenli sözcükler Türkçe ek getirilmesiyle oluşturulan sözcükler % 1,2

Batı kökenli sözcükler % 0,5

Toplam Kelime Sayısı: 20172

Toplam Madde Başı Sayısı: 3611

Türk ve dünya devletlerinin asırlarca silah ve spor aleti olarak kullandıkları yay ve ok, gelecekte de bir spor aleti olarak varlığını sürdüreceğe benziyor. Osmanlı dönemi okçuluğunu konu edinen eser üzerinde yapılan bu çalışmanın amacı, okçuluk tarihine yeni bilgiler kazandırmak, eserin dil ve imlâ özelliklerini ortaya çıkarmak böylelikle onun değerini ortaya koymak olmuştur. Bu konuda var olan diğer eserleri üzerinde yapılacak olan çalışmalar eldeki bilgileri artıracaktır.

İstanbul Üniversitesi NEKTY02638 barkot numaralı nüsha eksiksiz bir nüsha olduğundan ve de temin edebildiğimiz nüshalar içinde yazılış tarihi bakımından en eski olan nüsha da bu nüsha olduğundan çalışmamızda bu nüshayı esas aldık.

Ötümlüleşme, ötümsüzleşme ve diğer tüm fonetik ve morfolojik olayların dönemin diliyle genel olarak örtüştüğü fakat istisnai şekilde birtakım örneklerde oldukça az sayıda genelin dışında bir kullanım da görülmektedir. Metinde birkaç istisna verilebilir:

tepe تبه (14b/7)

depe دبه (16a/1)

démürden دموردن (22b/13)

témürçi تیمورچی (49a/3)

durup دوروب (32a/4)

çurup طوروب (71a/10)

“Tasviri fiillerle oluşturulmuş birleşik fiillerin azlığı dikkat çekmektedir. Bu durumda metinde, doğal olarak, basit ve türemiş eylem yapılarının daha ağırlıklı olduğu görülmüştür.”

Tezlik: alivér آلویر (69a/7).

Yaklaşma: düşe yazdı دوشه یازدی (77a/9).

Kısaltmalar

Ar. Arapça, Far. Farsça, Tr. Türkiye Türkçesi, H. B. KUNTER Halim Baki KUNTER

KAYNAKÇA

AKSOY, H. (2002). “Kavsname”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25. Ankara: 70-71.

AKTEPE, K. (2003). *Okçuluk*. İstanbul: Nobel.

AYANOĞLU, İ. F. (1974). *Okmeydanı ve Okçuluk Tarihi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

AZBAY, E. (2016). *Hazâ Kitâb-ı Kavsnâme: İnceleme-Metin-Dizin*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. 8. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- BZOUR, İ. A. S. (2016). *Tezkire-i Rumât (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KUNTER, H. B. (1942). "Atıcılar Kanun-nâmesi". *Tarih Vesikaları*. II/10: 253-274.
- ŞENARSLAN, N. F. (2016). "Osmanlı Sahasında Tercüme Edilmiş İlk Okçuluk Risalesi: Umdetü'l-Mütenasilin". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 56: 1077-1104.
- UÇAR, İ. (2013). *Kavâidü'r-Remy, Ok Atıcılığının Kuralları, Abdullah el-Kâtip*. Sakarya: Mucize Yayınları.
- ÜNSEL, K. E. (1944). "Tezkire-i Rumat (Atıcılar Tezkiresi)". *Tarih Vesikaları*. III/12: 16-25.

ŞÂHİDÎ'NİN MANZUM LÜGÂTİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yılmaz İNCE*

ÖZ

Sözlükler bir dilin bütün söz varlığını kapsadığından, o dilin varlığını sürdürmesi, muhafazası ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için temel kaynaklardır. Manzum sözlükler ise Osmanlı sahasında özellikle XVI. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan sözlük türleridir. Bir kısmı yazarın sanat kudretini göstermek için yazılsalar da manzum sözlüklerin birçoğu eğitim alanında faydalanılmak için kaleme alınmıştır. Özellikle yabancı dil öğrenme faaliyetinde ezberin önemine bağlı olarak ezberlemesi daha kolay olan iki dilli manzum sözlükler hazırlanmıştır. Bu sözlüklerden birisi de Şâhidî İbrahim Dede'nin mensubu olduğu Mevlevîliğin ve özellikle bütün eserlerini Farsça yazan Mevlana'nın anlaşılması için kaleme aldığı Farsça-Türkçe manzum bir sözlük olan "Tuhfe-i Şâhidî"dir. Bu çalışmada Şâhidî'nin sözlüğünün sözvarlığı incelenerek devrinin söz dağarcığının özellikleri tespit edilecektir. Bu inceleme bir bakıma art zamanlı bir çalışma olmasının yanında o günkü söz varlığıyla günümüzdeki söz varlığı arasında bağlantılar kurularak eş zamanlı tespitler yapıp dilin söz varlığındaki gelişmeler ve değişimler izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Manzum Sözlük, Şâhidî, Tuhfe-i Şâhidî, Söz Varlığı.

A STUDY ON THE VOCABULARY OF ŞÂHİDÎ'S DICTIONARY IN VERSE

ABSTRACT

Cause of dictionaries cover the entire vocabulary of a language, they are the basic resources for the survival, preservation and transfer of that language to future generations. Verse dictionaries, on the other hand, were the types of dictionaries that we encountered in the Ottoman field, especially since the XVI. century. Although some of them were written to show the artistic power of the author, most of the verse dictionaries were written to be used in the field of education. Bilingual verse dictionaries were prepared that are easier to memorize, especially depending on the importance of memorization in foreign language learning activities. One of these dictionaries is "Tuhfe-i Şâhidî", which is a Persian-Turkish verse dictionary written by Şâhidî İbrahim Dede to understand Mevlevîism and especially Mevlana, who wrote all his works in Persian. In this article, the vocabulary of Şâhidî's dictionary will be examined and the features of the vocabulary of his era will be determined. In addition to being a diachronic work in a way, this analysis will try to explain the developments and changes in the vocabulary of the language by making simultaneous determinations by making connections between the vocabulary of that day and the present vocabulary.

Keywords: Dictionary, In Verse Dictionary, Şâhidî, Tuhfe-i Şâhidî, Vocabulary.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02.03.2021; Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük MYO, Çağrı Merkezi Bölümü, MALATYA; ORCID: 0000-0002-9820-4604, E-posta: yilmaz.ince@ozal.edu.tr

Giriş

Sözlük (Lügat) ve Manzum Lügatler

“Sözlük, sözcüklerle ilgili olan bir referans kitabıdır. Dille ilgili bir kitaptır“ (Jackson, 2016, s. 43). Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” (Türkçe Sözlük, 2009, s. 1806), “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözcük varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözcük varlığı kitabı” (Aksan, 2003, s. 75) diye tanımlanan sözlük, bir dilin bütün söz varlığını içinde barındırma, toplama, saklama ve onu koruyup gelecek nesillere aktarma görevleri dikkate alındığında temsil ettiği dilin en kıymetli varlıkları olarak görülür. Çünkü dünyada hiç kimse mensup olduğu dilin bütün söz varlığını bilme, aklında tutma ve başkalarına aktarma yetisine sahip değildir. Dilini en zengin şekliyle kullanan özellikle edebi metin yazarları bile dillerinin söz varlığının ancak küçük bir kısmını kullanabilmektedir. İşte bu sebeple bir dilin söz varlığının kayıt altına alınıp gelecek nesillere aktarılmasında dolayısıyla dilin muhafazasında sözlüklerin önemi büyüktür.

İlk defa sözlük (Lat. dictionary) terimi 1225 yılında John Garland tarafından kullanılmıştır. Doğu dünyasında ise çok eski ve köklü bir sözlükçülük geleneğini günümüze ulaşan eserlerden takip edebiliyoruz. Bunların en önemlileri X. yüzyıldan günümüze ulaşan Farablî İsmail Cevherî'nin “Sihâh” adlı sözlüğüyle XIV-XV. yüzyılda yaşamış olan Firuzbâdî'nin “El-Kamüsü'l-Muhit” adlı sözlüğüdür. “El-Kamüsü'l-Muhit” Mütercim Asım tarafından Türkçeye de çevrilmiştir.

Türk sözlükçülüğü ise büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un Türk dilinin en önemli kaynağı olması bakımından önem arz eden “Divânu Lugâti't-Türk” adlı eseriyle başlatılmaktadır. “Divânu Lugâti't-Türk, Türklük biliminin en önemli yapı taşlarından. O, Türk'ün Dîvânı'dır. Bir ülkünün, bir bilincin ürünüdür. Türk'ün kültür savaşının öncüsüdür.” (Bozkurt, 2002, s. 117)

Türk sözlükçülüğü “Türk boylarının geniş ülkelere yayılma ve yerleşik medeniyet kuruculuğunu benimsemeleriyle yeni yeni gelişme devreleri geçirmeğe mecbur olmuştur.” (Caferoğlu, 1984, s. 187) Bu bağlamda Türk sözlükçülüğü tarihî sırasıyla üç ana sahada varlığını hissettirmiştir: Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı (Türkiye) edebî sahaları.

Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı sahalarından günümüze ulaşan çok sayıda sözlükten bazılarını örnek olması bakımından veriyoruz:

Codex Cumanicus (Kıpçak),

Mukaddimetü'l-Edeb (Kıpçak/Harezmi),

Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrâk (Kıpçak/Mısır -Suriye),

Abuşka (Çağatay),

Senglâh (Çağatay),

Bedâi'ü'l-Lugat (Çağatay),

El-Okyanusu'l-Basît fi Tercümeti'l-Kâmûsu'l- Muhît (Osmanlı/Türkiye),

Burhan-ı Katı (Osmanlı/Türkiye),

Ahter-i Kebîr (Osmanlı/Türkiye),

Kâmûs-ı Türkî (Osmanlı/Türkiye),

Türkçe Sözlük (Türkiye/TDK),

Tarama Sözlüğü (Türkiye/TDK),

Derleme Sözlüğü (Türkiye/TDK) vb.

Manzum sözlükler ise zaman zaman Divan şairlerinin sanatkârlıklarını göstermek amacıyla, bir kısmında ise eğitim alanında kullanılmak üzere kaleme alınmışlardır. Dünya edebiyatında manzum sözlüklerle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmasa da kaynaklardan öğrendiğimiz ilk manzum sözlük yazarı İranlı şair Reşidüddin Vatvat'tır (öl. M.1182). Bunun dışında İbn-i Mâlik'in (öl. 1274) Arap grameriyle ilgili yazdığı bin beyitlik hacmiyle dikkat çeken "Kitab'ül Elifiye"si ve Ebu Nasr-ı Ferâhânî'nin (öl. 1221) "Nisabu's- Sibyân" isimli Arapça-Farsça sözlüğü Doğu manzum sözlükçülüğünün önemli eserleridir.

Bizde ise manzum lügatler özellikle XVI. Yüzyıldan sonra karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Levent bu eserlerin yazılış amacını "Divan şairleri manzum lügat tertip etmek merakına da düşmüşlerdir. O kadar ki, yalnız Arap ve Fars dillerine ait lügatlerle kalmamışlar, Fransızca, Rumca ve Ermenice lügatler bile tertip etmişlerdir." (1980, s. 636) şeklinde izah etse de manzum lügatlerin bir kısmının eğitim alanında aktif olarak kullanıldığı da bir gerçektir. Bunun en iyi ispatı ise Sünbülzâde Vehbi'nin Farçayı öğretmek için yazdığı "Tuhfe-i Vehbi"sinin 58 defa, Şâhidî İbrahim Dede'nin "Lugat-i Şâhidî/Tuhfe-i Şâhidî"sinin ise dört defa basıldığıdır.

Teknolojinin bugünkü seviye ve imkanlarının henüz var olmadığı dönemlerde ezber, eğitimde sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Ezber için en kolay yol ise manzum ifadelerdir. "Eflatun gibi büyük düşünür ve eğitimcilerin önemine değindikleri ve istifade yollarını gösterdikleri şiir, İslam dünyasında asırlar boyu akaiden gramere kadar çeşitli bilim dallarının öğretiminde çok önemli görevler icra etmiştir." (Karaismailoğlu, 1990. s. 60)

Dr. Ahmet Hilmi İmamoğlu "Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin) Erzurum AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, 1993" adlı basılmamış doktora çalışmasında 63 adet manzum sözlük tespit ettiğini söylemektedir. Bunlardan 24 tanesi Farsça- Türkçe, 14 tanesi Farsça- Arapça- Türkçe, 12 tanesi Arapça- Türkçe, 1 tanesi Farsça- Farsça, 5 tanesi Arapça- Farsça, 2 tanesi Türkçe- Rumca, 1 tanesi Türkçe-Fransızca, 1 Tanesi Türkçe-Bulgarca, 1 tanesi Türkçe-Ermenice, 1 tanesi Nevaî'nin Divanı'ndaki Çağatayca ve Moğolca kelimeleri gösteren lügat, 1 tanesi de Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe sözlüktür. (İmamoğlu, 1993. s. 3-12)

Şâhidî İbrahim Dede ve Farsça-Türkçe Manzum Lügati "Tuhfe-i Şâhidî"

Mevlevî şairi Şâhidî hakkında tarihî kaynaklarda yeteri kadar bilgiye rastlanmamaktadır. Eserlerinde kendisiyle ilgili verdiği bilgilerden onun Mevlana aşığı bir Mevlevî olduğu, isminin İbrahim olduğu ve Muğlalı olduğunu öğreniyoruz. Hicri 957/Miladi 1550 yılında Karahisar'da vefat eden şairin mezarının nerede olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte bugün Muğla'da babasının mezarının yanındaki bir mezar onun adına ziyaret edilmektedir.

Şâhidî Osmanlı sahasında çok güçlü şairlerin (Bâkî, Fuzulî vb.) yetiştiği XVI. yüzyılda yaşamış ve şairliğiyle fazla tanınmamıştır. Kaynaklarda onun şiir kudretinin çok parlak olmadığına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Zaten kendisi de büyük bir şair olmak peşinde değil, büyük bir aşkla bağlandığı Mevlevîliği yaymak ve anlatmak gayretindedir. Eserlerinde tasavvufu ve Mevlevîliği büyük bir heyecanla yazan Şâhidî'nin başlıca eserleri şunlardır:

- 1- Türkçe Divan
- 2- Farsça Divan
- 3- Gülşen-i Vahdet
- 4- Gülşen-i Tevhîd

- 5- Gülşen-i Esrâr
- 6- Tufe-i Şâhidî
- 7- Gülistan Şerhi
- 8- Gülşen-i İrfân
- 9-Müşâhedât-ı Şâhidiye
- 10- Sohbet-nâme
- 11- Mevlid
- 12- Traş-nâme (?)
- 13- Işk-nâme (?)¹

61 beyitlik bir mesneviyle başlayan Tuhfe, daha sonra 26 bölümlük ve her birinde 5-20 beyit bulunan nazmlarla devam eder, bu bölümlerden sonra yine 136 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki bölüm gelir. Eser Der beyân-ı tarih-i Şâhidî bölümüyle sona erer. Bu son bölüm de mesnevi tarzındadır. Eserin sözlük kısmı 26 bölümlük nazmlar ve mesnevi tarzındaki 27. bölümdür. En fazla kelime de 27. bölümde bulunmaktadır. Eser dil öğrenmeye yeni başlayanlar özellikle de çocuklara yönelik hazırlandığı için dili oldukça sadedir.

Şâhidî'nin Manzum Lügatinin (Tuhfe-i Şâhidî) Söz Varlığı

İncelediğimiz Şâhidî'nin Tuhfe'si söz varlığı bakımından, sözlüğün kendi devrinin söz varlığını içinde barındırması gerektiği göz önünde tutulursa, çok da zengin sayılamaz. İmamoğlu sözlük kısmında 1400 kelime olduğundan bahsetse de biz Farsça kelimelere Türkçe karşılık olarak 1199 madde başı kelime tespit ettik. Bunlardan 167 tanesini de fiil başlığı altında topladık. Eserde bazı kelimelerin farklı bağlamlarla birden çok kullanılması yukarıdaki sayı uyuşmazlığını doğurmuş olabilir. Mesela sözlükte "güneş" 3 yerde, "ıssı" 3 yerde, "ulu" kelimesi ise 4 yerde geçmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Zaten bu tekrarlarla beraber sözlükteki kelime sayısı 1556'dır. Bu sayıya sözlükte kullanılan sözcükleri biri birine bağlayan (vü, u, ile, ki, hem, da, ne, ya'ni vb.) çeşitli edatlar ve yine cümleler arasında yüklem görevinde kullanılan çekimlenmiş fiiller (durur, dirler, dimiş, digil, di, oldı, ne durur vb.) yukarıdaki sayıya dâhil değildir.

1199 kelimenin 991 tanesi Türkçe, geri kalan 208 tanesi ise yabancı kökenlidir. Farsça kelimelere Türkçe varsayılarak karşılık verilen yabancı asıllı kelimelerin oranı % 17.34'tür. Bu kelimelere bakıldığında kelimelerin dile yerleştiği ve bir bakıma dilin bir parçası gibi görüldüğünden kullanılmasında bir beis görülmemiştir. Yabancı kelimelerin büyük bir kısmının Arapça ve Farsça olduğunu görüyoruz. Yabancı kelimelerin büyük bir kısmının Arapça ve Farsça olması "yan katman etkisi" denilen komşuluk ve bir arada yaşamak olduğu kadar, Farsça kelimelerin bu eserdeki varlığını yazarın Mevlevi olmasıyla da izah edebiliriz. Arapça kelimelerin varlığında ise yan katman etkisinin yanı sıra aynı kültür dairesinde, İslâm kültür ve medeniyeti, olunmasının da etkisi görülmektedir. Eserde ilginç olarak az da olsa Farsça/Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar verilirken kullanılan Rumca kelimelerdir.

Şiyâr (Far.).....naşas (Rum.)

Fülfüle (Ar.).....büber (Rum.)

Gülnâr (Far.).....kiras (Rum.) vb. Bu kelimelerin varlığı Osmanlı tebasından olan Rum vatandaşların ortak kültüre etkisi açısından dikkat çekicidir.

¹ Şâhidî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (İmamoğlu, 1993).

Şair kelimelerin kolayca akılda kalması için birbiriyle ilgili kelimeleri mümkün olduğunca aynı beyitte vermeye çalışmıştır:

Arıya di zembûr u kendû kıovan

Şükûfe çiçek engubin oldu bal

Yine akılda kalmasını sağlamak ve dikkat çekmek için sık sık zıt anlamlı kelimeleri birlikte kullandığını görmekteyiz: kuru/yaş, iniş/yokuş, çok/az, yüksek/alçak, ilerlig/girilig vb.

Türkçe Kelimeler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sözlükteki Türkçe kelime sayısı 991'dir. Bu kelimelerin büyük bir kısmı insan hayatında önemli bir yer tutan, insan ve çevresiyle ilgili olan insan vücuduyla, organlarla, ev ve ev eşyalarıyla, hayvanlarla, bitki, sebze ve meyvelerle ve somut eylemlerle ilgili kelimelerdir. Bu kategorideki kelimeler dilbilim çalışmalarında "çekirdek kelimeler" olarak adlandırılmaktadır. Bu kelimelerin en büyük özelliği tarihî süreçte çok az değişikliğe uğrayarak varlıklarını sürdürmeleridir. "Temel söz varlığı adı da verilen bu sözlerin dilde en az değişen ögeler olduğu, 1000 yılda bu varlığın ancak aşağı yukarı % 19'unun değiştiği, % 81'inin yaşamını sürdürdüğü ileri sürülmüştür..." (Aksan, 2003. s. 17) Aşağıda sözlükte geçen bu tür kelimelerden daha sonra ayrıca inceleyeceğimiz için az bir kısmı örnek olarak verilmiştir:

Vücut ve organlarla ilgili kelimeler	Hayvan isimleri	Yiyecek-İçecek
göz	at	etmek (ekmek)
tıdağ	katır	tuz
yanak	öküz	yogurd

Sözlükte kelimeler, basit birleşik ve türemiş kelimelerin hepsi dâhil olmak üzere, şu sıklıkla karşımıza çıkmaktadır: A: 86, B:102, C: 0, Ç: 38, D: 52, E: 48, F: 0, G: 48, Ğ: 0, H: 1, I: 15, İ: 36, K: 180, l: 0, M: 0, N: 3, O: 35, Ö: 24, P: 6, R: 0, S: 97, Ş: 3, T: 69, U: 26, Ü: 17 V: 3, Y: 108, Z: 0 kelimedir. Yukarıdaki istatistiki bilgilere baktığımızda Türkçe kelimelerin sıklık sırasına göre en sık olarak K (180), Y (108), B (102), S (97), A (86) ve T (69) seslerinin kullanıldığını görmekteyiz. C, F, Ğ, L,M, R ve Z sesleriyle istisna bile olsa Türkçe kelimeye rastlanmaması dikkat çekicidir. Yine Türkçe kelimelerde kelime başında bulunmayan H, N, Ş, V sesleriyle çok az kelimenin başladığı ve bunların çoğunun da istisna kelimeler (neden, niçün, nete, var, varlık, verim vb.) olduğu görülmektedir. Bütün bunlar Türkçenin dış tesirlere karşı, yabancı dillerin olumsuz tesirlerine rağmen, ne kadar dayanıklı olduğunun da göstergesidir.

Sosyal Hayatla ve İnsanla Doğrudan İlişkili Kelimeler

Yukarıda Türkçe kelimeler başlığı altında kısmen incelediğimiz bu kelimeleri bu bölümde Türkçe/yabancı ayrımı yapmadan genel olarak inceleyeceğiz. Tuhfe'de insan ve insanın sosyal çevresinde sık sık karşılaştığı, beraber olduğu, sosyal ve toplumsal hayatın bir parçası olan varlık veya nesnelere ifade eden kelimeler de ayrı bir önem arz etmektedir. İnsanla ilgili organ isimleri; hayvan, bitki, sebze-meyve, tarımsal ürün ve alet isimleri; ev, ev bölümleri ve eşyalarla ilgili kelimeler, renk isimleri, ölçü ve tartı isimleri, sayı isimleri, hastalık isimleri, müzik aletlerinin isimleri ve yiyecek isimleri sözlüğün yazıldığı dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatıyla ilgili ipuçları da vermektedir. Mesela atla ilgili kelimelerin (at, at tonu, atlu, uyan, eyer, terki, yular, gömüldürük vb.) sözlüğümüzde yoğun olarak bulunması atın o dönem sosyal ve ekonomik hayatındaki önemini ortaya çıkarmaktadır. Aşağıda bu tür kelimelere çeşitli başlıklar altında örnekler vereceğiz:

İnsan, İnsan Vücutu ve Çeşitli Organları ve Akrabalıkla İlgili Kelimeler

alın	kan	ana
aya	karın	ata
ayak	kaş	dede
bağırsağ	kıl	kardeş
bel	kirpig	yoldaş
beyn	kulağ	kız
bögrek	kuşak	kaynata
damak	omuz	kaynana
damar	saç	bebek
el	tırnağ	pir
eşek (çene)	tuğ	er
göbek	ulu parmak	biliş (tanıdık)
göğüs	yanak	hısım
göz	yüz	kızkardeş

Ev, Evin Bölümleri ve Ev Eşyalarıyla İlgili Kelimeler

bardak	külüng
bıçak	küp
bucak	kürek
çanağ	leğen
çölmek	orta
elek	sınu (makas)
ev	süpürge
igne	tağan(kova)
kapu	tas
kepçe	yayığ

Hayvanlar ve Hayvanlarla İlgili Kelimeler

akreb	koç
arı	kovan
arслан	koyn
at	kula
atmaca	kuabağ
bal	kuş
balık	kuzu
çaylak	öküz
çıyan	ördek
çoban	sağsağan
deve	sağsar
erkeç	serçe
eşek	sıçan
eyer	sürü
gögercin	tavuk
gömlürük	tay
ilan	terki
kaplan	toğan

Şâhidî'nin Manzum Lügâtinin Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme

karınca	uyan
kartal	ügeyik
katır	ügi (baykuş)
kaz	yarasa
kedi	yular
kısrağ	yuva

Bitki, Meyve, Sebze ve Tarımsal Ürünlerle İlgili Kelimeler

Otağ eriği	koz
armud	kuru üzüm
arpa	marul
boyundurığ	mersin
bögrülce	natas
çeç	ot
ekici	ögendire
ekin	saban okı
elma	soğan
erik	susam
fıstık	taru
gendüm	tütün
karpuz	üzüm
kavun	yaba
kiras	yemiş

Renk, Ölçü-Tartı, Hastalık ve Müzik Aletleriyle İlgili Kelimeler

(Özellikle ölçü ve tartı isimlerinin Cumhuriyetle beraber değişmesi sonucunda sözlüğümüzdeki bu tür kelimelerin yazı dilinde kullanımdan kalktığı ve bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşadığı görülmektedir)

ağ	kol
ala	kopuz
arşun	kulaç
atman	ölçeg
bir karış	panbuk (penbe)
çivit (mavi)	sarılık
dirsek	sarışın
dumru (tef)	saru
düdük	sıtma
ıklığ (kemençe)	şunuş
kare (kara)	şiş
karış	tanbur
kızamığ	ten kabarcuğı
kızıl	ur
kile	uyuz

Sayı İsimleriyle İlgili Kelimeler

altı	otuz
altmış	sekiz
beş	seksen
bin	çoğsan
bir	çoğuz
dört	üç
ellü	yedi
iki	yetmiş
kırk	yigirmi
on	yüz

Yiyecek- İçecek İsimleriyle İlgili Kelimeler

'aşura aşısı	kereyağı (tereyağı)
biryana aşısı	pekmez
bozca aşısı	süci
bulgur şorbası	tuz
et	un
etmek (ekmek)	yağ
iç yağı	yogurd
kağırdak	

Deyimler

"Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları" (Aksoy, 1981. s. 49), "Anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu" (Yurtbaşı, 1996. s. 3) tanımlarıyla izah edilen deyimler bir dilin en zengin varlıklarını oluştururlar. Bu zenginliğe Tuhfe'de de rastlıyoruz. Mastarlarla sona eren deyimler çekime girebildikleri için (cümle hâlindeki deyimler) sözlüğümüzde de deyimleri mastar hâllerinden çekimlenmiş deyimlere (ögi gitmiş/ akli başından git-, özin görücü/kendini beğen- vb.) rastlamak mümkündür. Biz bu yapıları elbette deyim olarak değerlendirdik.

Sözlüğümüzde tespit ettiğimiz bugün kelime varlıkları ve dizilişleri farklılaşmış deyimlerden bazılarını bugünkü kullanımlarıyla beraber verelim:

Metinde	Anlam
Aslı alçağ (olmak)	Soyu kötü olmak
Aslı arı (olmak)	Soyu temiz (asil) olmak
Aşağı bırakmak	Alçaltmak, aşağı görmek
Beyhude söz söylemek	Boşa, boş konuşmak
Bihude söz söyleyici	Boş, gereksiz konuş(mak)an,
Derdile ağlamak	Dert ile ağlamak/derdine yanmak
Gönülde tasa olmak	Gönülde tasa, üzüntü olmak
Kendüyü ögmek	Kendini övmek, methetmek, beğenmek
Kinin ödeşmek	İntikamını almak
Kösevü sakalı kaba	Hem suçlu hem güçlü olmak
Laf urucu	Laf vur(mak)an
Ögi gitmiş	Aklı başından git(mek)miş.
Özin görücü	Kendini beğen(mek)en
Rızk virücü	Rızk ver(mek)en

Uçık tutmuş
Yüz çevirmek

Cin tut(mak)muş, cin çarpmak,
Yüz çevirmek,

Sözcük Ölümü

Bütün dillerde mevcut bazı kelimeler zamanla çeşitli iç ve dış tesirlerle unutulmuş ve kaybolur. Bu sözcükler standart dilde yok olmasına rağmen o dilin başka lehçe, şive ve ağızlarında varlıklarını sürdürürler. Sözcük ölümü diye tanımlanan bu olay Şâhidî'nin sözlüğündeki bazı kelimeler için de geçerlidir. Bugün kullanımdan düşmüş bazı lehçe ve ağızlarda varlığını sürdüren bu tür kelimeleri yerlerini alan kelimelerle birlikte aşağıda veriyoruz:

Metinde	Anlam
assı	kâr, kazanç
eşim	pantolon
kaşımak (kaşiyub)	azarlamak
nite	nasıl
od	ateş
önegülük	inat, ısrar
öyken	akciğer vb.
sağış	adet, sayı
sındu	makas
süci	şarap, içki
talabımaş	çarpınmak, dalgalanmak
ügürtlemek	tercih etmek
ülü	hisse, pay
yavu	düşman/kayıp, yitik
yeyni	itibarsız, önemsiz/ hafif

Sonuç

XVI. yüzyılda Farsça öğrenmek isteyenler, özellikle çocuklar, için yazılmış olan Tuhfe-i Şâhidî sınırlı da olsa kendi döneminin söz varlığı hakkında bilgiler vermektedir. Farsça- Türkçe olarak tertip edilmiş olan bu sözlükte Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar verilirken bu kelimelerin sadece % 17.34'nün yabancı (alıntı) kelimelerden oluşması eserin yazıldığı dönem ve muhitte daha sonraki dönemlerde tehlikeli boyutlara ulaşacak olan yabancı dillerin Türkçe üzerindeki bozucu etkisinin henüz oluşmadığı görülmektedir. Sözlükte kullanılan Türkçe kelimelerin büyük bir kısmının "çekirdek sözcükler"den (insan vücuduyla, organlarla, ev ve ev eşyalarıyla, hayvanlarla, bitki, sebze ve meyvelerle ve somut eylemlerle ilgili kelimeler) oluşması da eserin kıymetini arttırmaktadır. Sözlükte zengin bir deyim varlığını tespit ediyoruz. Burada dikkati çeken husus deyimlerin kuruluşunun zamanla değiştiğidir. Bunda bazı kelimelerin veya kelime gruplarının kullanımdan kalkması (sözcük ölümü) etkili olmaktadır. Ancak bugün ölçünlü dilde kullanılmayan, unutilan, sözcük ölümüne uğramış kelimelerin Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşıyor olması da dilin tabiatına uygun bir gelişmedir. Bu tür art zamanlı çalışmalar kendi döneminin gramerinin takibinin yanı sıra dilin tarihî süreçte geçirdiği değişimlerin sebep ve sonuçlarının tespiti açısından da önemlidir.

Kısaltmalar

Ar. Arapça; AÜ Atatürk Üniversitesi; çev. çeviren(ler); Far. Farsça; öl. ölümü; Rum. Rumca; TDK Türk Dil Kurumu; vb. ve benzeri/ve benzerleri

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2003). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ö. A. (1981). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BOZKURT, F. (2002). *Türklerin Dili*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- İMAMOĞLU, A. H. (1993). *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- JACKSON, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (çev. Mehmet Gürlek - Ellen Patat). İstanbul: Kesit Yayınevi.
- KARAIŞMAİLOĞLU, A. (1990). "Manzum Sözlüklerimizden "Tuhfe-i Remzi"". *Millî Kültür*. 74: 60-61.
- LEVENT, A. S. (1980). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YURTBAŞI, M. (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.

LEV NİKOLAYEViÇ TOLSTOY VE TÜRKİYE: TÜRK EDEBİYATINA ETKİSİ*

A. İ. ŞİFMAN **

Rusçadan çeviren: İlyas ÜSTÜNYER ***

ÖZ

L. N. Tolstoy (1828-1910) ilk gençlik yıllarında Arap-Türk edebiyatlarını gelecekteki uzmanlık alanı olarak seçti. 1844'te Kazan Üniversitesi'nin Arap-Türk Edebiyatları Bölümünü kazandı. Burada Türkçe öğrenmeye başladı. Türkçe, onda Türk kültürüne karşı ilgi uyandırdı. [18]60'larda Muhammed adlı bir kitapçık yayımladı. Bu kitapçıkta Türklerin yaşamlarından da bahsetti. 1878'deki Türk-Rus savaşında esir düşen ve Tula'ya götürülen Türkleri ziyaret etti ve onlarla Türk kültürü hakkında sohbetler etti. Türklere esir düşen ve sonra Rusya'ya dönen köylülerle de Türklerin yaşam şekilleri, ahlaki yapıları üzerine konuşmalar yaptı. Tolstoy, 1881'de Türkiye'ye gelen ve onun eserlerini Türkçeye çevirmek isteyen Olga Lebedeva ile mektuplaştı. Lebedeva'dan Türkiye hakkında bilgiler aldı. Türk kültürü ve yaşam şekline dair değişik kaynaklardan öğrendiklerini Rusça Okuma Kitapları, Okuma Çemberi, Her Güne Dair Bilge Sözler, Hayat Yolu vd. eserlerine dâhil etti. 1900'ün başlarında Türk yazarlarla ve basın temsilcileri ile mektuplaşarak onlara eserlerinde önemsemeleri gereken konular hakkında tavsiyelerde bulundu. Tolstoy'un eserlerini Baha Tevfik, Raif Necdet, Vahdet Gültekin, Nazım Hikmet, Zeki Baştımar, Leyla Soykut, Erol Güney, Hasan Ali Ediz gibi Türk edebiyatının seçkin temsilcileri Türkçeye çevirdi. Reşat Nuri Güntekin, İsmail Habib, Halit Fahri Ozansoy, Sabahattin Ali, Suat Derviş vb. Türk edebiyatçıları Tolstoy'dan etkilendiklerini belirttiler.

Anahtar Kelimeler: Tolstoy'un Türkçede Eserleri, Çevirmenleri, Türk Yazarlarla Mektuplaşması, Türk Edebiyatına Etkisi.

LEV NIKOLAYEVICH TOLSTOY AND TURKEY: HIS INFLUENCE ON TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

In his youth years L. N. Tolstoy chose Arabic-Turkish literature as his future specialty. He enrolled in the Department of Arabic-Turkish Literature at Kazan University, started learning Turkish. In 1860's he published a booklet called Muhammed where he spoke of the lives of the Turks. Tolstoy visited Turks in Tula who were taken captive by Russians in the 1878 Turkish-Russian war, talked to them about Turkish culture. He also talked to the Russian villagers who were captured by the Turks and then later returned to Russia about the life and moral structures of the Turks. Tolstoy corresponded with the translator Olga Lebedeva who came to Turkey in 1881 on his books's translation into Turkish language. Tolstoy received information about Turkey from her. Tolstoy reflected the gained information on the lifestyle of Turks and Turkish culture in his works like Russian Reading Books, Reading Circle, Life Path etc. In the early 1900's Tolstoy started correspondences with Turkish writers. Turkish writers such as Baha Tevfik, Raif Necdet, Vahdet Gültekin, Nazım Hikmet, Zeki Baştımar translated Tolstoy's works into Turkish language. Turkish writers like Reşat Nuri Güntekin, Halit Fahri Ozansoy, Sabahattin Ali confessed that Tolstoy had a profound impact on their literary creativity.

Keywords: L. N. Tolstoy's Works in Turkish, His Translators, Correspondences With Turkish Writers, His Influence on Turkish Literature.

Çeviri Makale

Makale Gönderim Tarihi: 17.02.2021; Yayına Kabul Tarihi: 10.03.2021

* A. İ. Şifman (1971). "Tolstoy i Turtsiya". *Lev Tolstoy i Vostok*. Moskva: İzdatelstvo "Nauka". Başlığın ikinci bölümü, makalenin genelini temsil ettiği düşünülerek çevirmen tarafından eklenmiştir. Yine, makalenin numaralarla yapılandırılan bölümleri başlıklarla açıklanmıştır. Özet, makale içinden alınan ifadelerle çevirmen tarafından oluşturulmuştur.

** Prof. Dr. (1907-1992), Sovyet Rusyasının önde gelen Tolstoy araştırmacılarından.

*** Prof. Dr., International Black Sea University, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, Tiflis/GÜRCİSTAN; ORCID: 0000-0002-0107-307, E-posta: ilyas.ustunyer@ibsu.edu.ge

Giriş: Tolstoy'un Üniversitede Türkçe ve Türk Edebiyatı Öğrenimi

L. N. Tolstoy (1828-1910) ilk gençlik yıllarında Arap-Türk edebiyatını gelecekteki uzmanlık alanı olarak seçti.

Kazan Üniversitesi'ne girmeye hazırlanırken özel öğretmenlerden iki yıl Türkçe ve Arapça dersleri aldı (Zagoskin, 1894, s. 95). O döneme ait biyografik kaynaklardan bu derslerin çok başarılı geçtiği bilinmektedir (Molostvov vd., 1909, s. 114)¹. 1844'teki giriş sınavlarında her iki dilden, Türkçe ve Arapçadan, 5 üzerinden 5 aldı ve bu üniversitenin Arap-Türk Edebiyatı Bölümü'ne kabul edildi (Mihaylov, 1953, s. 196-198).

Kazan Üniversitesi o zaman Rusya'nın en iyi eğitim kurumlarından biriydi. A. İ. Herzen (Gertsen) 1836'da kaleme aldığı "Taşradan Mektup" adlı denemesinde Kazan ve Kazan Üniversitesi için: "Bu şehir, Avrupaî fikirlerin Asya; Asya karakterinin de Avrupa yolundaki en önemli kervansarayıdır. Bunun en somut delili Kazan Üniversitesi olmuştur. Bu üniversitenin fakülte ve kürsülerinde Asya uyruklu hocalar, geniş manasıyla, doğu edebiyatları öğretmektedirler", der ve ekler: "Kazan, Avrupa'nın ve Asya'nın iki taraflı başlangıcıdır." (Gertsen, 1954, s. 132-133)

Tolstoy'un okuduğu Arap-Türk Edebiyatı Bölümü'nde Türk tarihi, edebiyatı ve Türk dili alanlarında en yetkin uzmanlar ders vermekteydi. Doğubilimleri Bölümü'nün dört yıllık müfredatında Türk dili, tarihi, edebiyatı dersleri mevcuttu. Türk dili dersini Prof. Aleksandır Kasimoviç Kazembek (1802-1870) ve Kazan Lisesi'nin ilk kıdemli öğretmenlerinden Abdu-us Sattar Kazembek (1814-1888) öğretmekteydi. Türk edebiyatı dersini bilimler adayı (Dr., ç.n) İvan Jukov vermekteydi.

Tolstoy'un görmüş olduğu derslerin defterleri ve diğer kağıtlar Tolstoy arşivinde maalesef korunamamıştır. Ancak, üniversitedeki derslerde aldığı Türkiye ve Türk kültürü hakkındaki bilgi yelpazesinin çok geniş olduğu bilinmektedir. Türk edebiyatı derslerinde öğrenciler *Kabusnâme* ve *Sefaretnâme-i Seyyid Vahid Efendi*'den bölümleri; *Yedi Kıta Tarihi*'nden, *Bâkî Dîvânı*'ndan ve diğer eski edebiyat eserlerinden parçaları analiz etmekteydiler. Tarih derslerinde ise Osmanlı devlet anlaşmalarını ve Ebu'l Gazi Bahadır Han (1603-1663)'dan hikayeler tercüme etmekteydiler. Bölümde, Türkçe geniş çaplı öğretilmekteydi. Üniversite öğrencileri İstanbul ve İskenderiye gazetelerini okur, Rusçadan, Fransızcadan Türkçeye çeviriler yaparlardı, ayrıca dönem Türkçesinin edebiyat dilini konuşma diline tercüme ederlerdi (Korput, 1930, s. 124-125). Tolstoy'un üniversitedeki eğitimi kısa sürdü, kendisinin de itiraf ettiği gibi, doğu dillerine gerektiği kadar hâkim olamadı, ancak bu dillerin öğrenimi ona büyük katkılar sağladı. Türkçe onda Türk ve Arap kültürlerine karşı ilgi uyandırdı.

1854-1855 yıllarında Türk birlikleri İngiliz ve Fransızlarla beraber Sivastopol'ü kuşatınca Tolstoy'un Türkiye'ye ve halkına ilgisi daha da arttı. Şehir savunmasına katılan genç Tolstoy, çok kez Türk esirleri gözlemleyerek onların bu savaşa hangi güdülerle yönlendirildiklerini ve Türklere kaba ve kibirli davranan Fransız ve İngilizlerle onları neyin bir araya getirdiğini anlamaya çalıştı. Ancak, Tolstoy'un bu süreçteki günlüklerine ve eserlerine Türkiye (Osmanlı, ç.n.) yeterince yansımada.

[18]60'lı yılların başında okul çocuklarının okumalarıyla yakından ilgilenerken diğer kitapçıların yansı sıra, bir eğitim dergisi olan "Yasnaya Polyana" adlı derginin eki olarak *Muhammed* adlı bir kitapçık yayımladı. Bu kitapçık Tolstoy'un direktifleri doğrultusunda kız kardeşi S. A. Tolstoy ve E. A. Bers tarafından derlendi. Tolstoy kitapçığa birkaç takviye

¹ Lev Nikolayeviç'in ablası M. N. Tolstoy, Tolstoy'a Türkçe öğreten Prof. Mirza A. Kazım Bek'in Tolstoy'un doğu dillerini öğrenme konusundaki olağanüstü yeteneğine şaşırıldığını belirtmektedir.

yaptı ve önsöz yazdı (Tolstoy 8, 1958, s. 315-316)². Bu kitapçığın amacı köylü çocuklarını değişik milletlerin hayatları ve inançlarıyla tanıştırmaktı. Çocuk kitapçıları, halkların manzum efsaneleri ve değişik ulusların yaşamlarına dair çeşitli bilgiler içermekteydi. *Muhammed* de bu tür bir kitapçıktı. Kitapçık, Peygamber'in efsanevi hayatının yanı sıra Türklerin ve diğer Müslüman doğu milletlerinin yaşamlarına, tarihî ve coğrafi olaylara dair bilgileri içermekteydi.

1. Tolstoy'un Savaşlarda Türklerle Tanışması

Tolstoy'un Türkiye'ye ve Türk halkına ilgisi, 1877-78 Rus-Türk savaşı, savaş öncesi çalkantılı olaylar, Bosna-Hersek'te Slavların silahlı isyanları (1875), fırtına koparan silahlı ayaklanmalar, Bulgarların Türk hakimiyetine karşı kararlı mücadeleleri ve Rusya'da ortaya çıkan Slavlara yardım etme hareketi vb. nedenlerle daha da arttı.

Tolstoy, doğal olarak, Türk boyunduruğu altında acı çeken güney Slavlarına sempati duydu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tutucu hükümdarlarının eylemlerini kınadı. Ancak, Balkanlardaki olaylarla ilgili olarak Rusya'da ortaya çıkan resmî-şovenist gürültüyü onaylamadı. Onun olaylara karşı tutumunu *Anna Karenina* romanının epiloğu somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Epilogda "Slav kardeşlerin" Türk boyunduruğundan kurtulması için St. Petersburg'daki konaklarında ikiyüzlü nutuklar atan kadın, erkek Rusların gösterişli coşkusu ironik bir şekilde tasvir edilmektedir.

Tolstoy, devlet propagandasına kayıtsız kalarak ve resmî politikadan uzak durarak savaş sırasında ve sonrasında Bulgaristan, Sırbistan ve Türkiye'deki sıradan insanların hayatlarına ilgi gösterdi, bu ilgiyi onun ifadelerinde, mektuplarında ve günlüklerinde görmek mümkündür.

Kasım 1876'da Balkanlardaki durumun kötüye gitmesi ve Rusya'nın savaşa gireceği konusundaki söylentiler Yasnaya Polyana'ya ulaştığında Tolstoy, güvenilir kaynaklardan durumu öğrenmek için özel olarak Moskova'ya gitti. Yaklaşmakta olan savaş onu heyecanlandırıyordu, heyecanı savaşın insanlara getireceği kaçınılmaz korkunç felaketlerle ilgili değildi. Savaşın nedenleri ve amaçlarını anlamaya çalışıyordu, olanları daha yakından öğrenmek istiyordu.

Eve döndükten sonra A. A. Fet'e şunları yazdı: "Savaşa dair bilgi almak için Moskova'ya gittim. Bütün bunlar beni çok heyecanlandırıyor. Savaş hakkında kesin bilgileri olanlar çok talihli; ama tarihin yapıldığı koşulları bütün karmaşıklığıyla düşünmeye başladığımda ürperiyorum..." (Tolstoy 62, 1958, s. 288) Aynı konuda eleştirmen arkadaşı N. N. Strakhov'a şöyle yazdı: "Geçen gün sadece savaşla ilgili haberleri öğrenmek için Moskova'daydım. Bütün bunlar beni gerçekten heyecanlandırıyor. Şimdi, Sırp hareketinin³ tarihe geçen bütün saçmalıkları anlam kazandı. Savaşı üreten güç kendisini erken ifade etti ve yönünü gösterdi." (Tolstoy 62, 1958, s. 291)

Daha önce de söylediğimiz gibi, Türk çizimleri altındaki akraba Slav halklarının kaderiyle derinden ilgilenen Tolstoy, ülkedeki askerî psikozu şişiren resmî tavrı kararlılıkla kınadı. Moskova gazete ve edebiyat çevrelerini ziyaretinden sonra, uzun süredir onda mevcut olan bunlara karşı tiksinti duygusu daha da arttı.

Tolstoy, birkaç gün sonra N. N. Strakhov'a yazdığı bir mektupta şöyle haykıracaktır: "Edebiyat ne kadar iğrenç! Gazete ve dergilerin edebiyatı, bütün gazetelerdeki siyasî olayları okuyan ben miyim acaba? Yaşamın en önemli olgularına karşı ilişkilerin önemi

² İlerleyen sayfalarda ciltleriyle verilen Tolstoy atıfları onun 1958 yılında basımı tamamlanan 91 ciltlik toplu eserlerinden alınmıştır.

³ Tolstoy, Balkanlardaki Sırp sorunu etrafında resmî Rus basımının kopardığı gürültüyü kasetmektedir.

altına kendi cehaletini gizleyen aynı yarı şuur hâli, yarı doğallık! Edebiyat korkunç derecede iğrenç!" (Tolstoy 62, 1958, s. 292)

Tolstoy, 1877'nin kış ve ilkbaharındaki olayları sürekli artan bir endişe ile izledi. Üzerlerine gelen korkunç bir çığın çaresizliğiyle yerlerinden fırladılar ve nihayet, 12 Nisan'da, II. Aleksandr'ın Rusya'yı savaşa sokan "âli" manifestosu patlak verdi. Bu haber, Tolstoy üzerinde iç karartıcı bir duygu yarattı.

Çarlığın ve geniş halk kitlelerinin Rus-Türk savaşına karşı tavrının ayrıştığı hemen belirtilmelidir. Sıradan Rus halkının zihninde ve kalbindeki hâkim görüş, zulme uğrayan Slav kardeşlerin yardımına koşmak, onları kurtarmak iken; II. Aleksandr yönetiminin gerçek güdüsü Balkanlarda sarsılmış siyasi nüfuzu geri kazanmak ve kazanılacak savaş yoluyla ülke içindeki gergin ortamı etkisiz hâle getirmektir. Tolstoy, bütün bunları çok açık bir şekilde görüyordu ve bu nedenle savaşa karşı tutumu iki kat daha acı vericiydi.

Savaşın, Balkanlardaki Slavlara bir kurtuluş getireceğine inanmıyordu, soydaşlarının kaderi saray şakşakçıları çok az ilgilendiriyordu. Kendi topraklarından koparılıp uzak diyarlara ölüme sürülmüş Rus köylülerinin kaçınılmaz içler acısı durumu onun malumuydu. Savaşın, Türkler de dâhil olmak üzere, katılan halklara tarif edilemez acılar getireceğini çok iyi biliyordu. Ayrıca, Kırım Savaşı'na katılmanın kişisel deneyiminden hareketle, vasat çarlık komutasının savaşı kolay ve hızlı bir şekilde kazanma yeteneğine de inanmıyordu.

Gerçekten de öyle oldu. Savaşın ilk günleri Rus ordusu ağır yenilgiye uğradı, Tolstoy olanlar için görünür bir kederle endişeleniyordu.

15 Nisan 1877'de akrabası A. A. Tolstoy'a: "Sırp çılgınlığı beni o kadar az meşgul etmekteydi ve ben ona karşı o kadar kayıtsızdım ki; şimdi öyle değil, bu savaş beni çok meşgul ediyor ve bana oldukça dokunuyor", diye yazdı. Aynı günlerde Sofya Andreevna Tolstoy kız kardeşi T. A. Kuzminska'ya bu konuda şunları yazacaktır: "Artık bizde, her yerde, herkeste tek ilgi ve düşünce savaş ve sadece savaş... Lövaçka (Lev), Sırp savaşı konusunda farklı düşünüyordu; nedense herkes gibi değil de savaşa kişisel ve kısmen dinî açıdan bakıyordu. Şimdi savaşın gerçek olduğunu söylüyor ve bunun ona dokunduğunu belirtiyor." (Tolstoy 17, 1958, s. 727)

Savaş sırasında, halkın kahramanlığı ve vatanseverliği ile birlikte, Rusya'nın ekonomik ve politik zayıflığı giderek ortaya çıktı. Tolstoy'u olanları anlama ve bunları kendisine ve insanlara açıklama arzusu sardı. 11 Ağustos 1877'de N. N. Strahov'a şunları yazdı: "Savaş düşüncesi, ruhumun iyi ve kötü durumlarında, benim her şeyimi kuşatıyor. Mesele savaşın kendisi değil, karar verilmek üzere olan acizliğimiz ve benim için daha açık ve net hâle gelen bu acizliğin nedenleri... Bana öyle geliyor ki büyük bir dönüşümün eşliğindeyiz." (Tolstoy 62, 1958, s. 334-335)

Bu günlerde Tolstoy'da, Çar II. Aleksandr'a savaşın somut hedeflerini ve mağlubiyetin gerçek sebeplerini ve gelecekteki gelişmelerin alabileceği şekli ortaya koyan açık bir mektup yazma fikri olgunlaştı. Gelişmekte olan olayların detaylarını öğrenmek için N. N. Strahov'dan gerekli kaynakları göndermesini rica etti. Ancak, kaynakları beklemeden 24 Ağustos'ta işe koyuldu. Ertesi gün S. A. Tolstoy günlüğüne şunları yazdı: "Türklerle yapılan savaşta alınan başarısızlık, Rusya'daki işlerin durumu onu çok heyecanlandırıyor, dün, sabah boyunca sadece bunu yazdı. Akşam ise bana, hükümdara yazacağı mektubun şekli ve mahiyetinden bahsetti." (Tolstoy, 1928, s. 39)

L. N. Tolstoy'un makalesi, mevcut Rus-Türk savaşını 1854-1855'teki Kırım Savaşı'yla karşılaştırarak başlamaktadır. Tolstoy, Rusya'nın İngiltere, Fransa ve Türkiye ile o zamanki savaşını herkesin haklı olarak "despotik, aptal bir hükümetin kaba ve sefil bir hatası" olarak gördüğünü anımsamaktadır (Tolstoy 17, 1958, s. 361). Savaş, yollar,

hastaneler hazırlanmadan ve gıda stoku olmadan, eski silahlarla başladı. Levazım dairesinde hırsızlık, soygun ve aşırılık hüküm sürdü. Çarlık generalleri büyük savaşları kaybetti. Ancak, Tolstoy bu başarısız, popüler olmayan Kırım savaşının bile bugünkünden daha iyi yönetildiğine dikkat çekti. “Şimdi, [18]77 yılında, 21 yıllık barış ve hazırlıklardan sonra, kendimizi o zaman olduğumuzdan çok daha zayıf hissediyoruz. O zaman neredeyse tüm Avrupa ile savaştık ve Kırım’ın bir köşesini ve Sivastopol’ün bir kısmını verdik, Kars’ı aldık. Şimdi ise Kafkasya’nın bir kısmını sadece Türklere verdik ve elle tutulur bir şey almadık” (age). Tolstoy’a göre, bu zayıflığın nedeni, herhangi bir şahsın özel hesaplamalarında değil; aksine bir bütün olarak Rusya halkının çıkarlarına yabancı bütün sosyal sistemde, iç ve dış politikadaki birbirinden habersiz yönetimde aranmalıydı. Kırım Savaşı kaybedildi, fakat savaş Rusya’da köleliğin kaldırılmasına olumlu etki yaptı. Bu, Rusya’nın işine yaradı. Şimdiki soru olası bir yenilgi hâlinde Rusya’yı bekleyen ne olduğuydu.

Bu önemli soruları ciddiyetle dile getiren Tolstoy, sonra makalesini yarıda kesti. Böyle bir makalenin ne II. Aleksandr’a ulaşmasının ne de Rus basınında yayımlanmasının şansı vardı. Bu yüzden makale tamamlanmadan kaldı. Ancak bu, Tolstoy için savaşa ve onun şiddet kazandırdığı problemlere kayıtsızlığı anlamına gelmiyordu. Eskisi gibi savaş durumunu takip etmeye ve olanları yorumlamaya devam etti.

11 Ağustos’ta, Şıpka dağ geçidindeki ünlü savaşta, altı bin kişilik bir Rus müfrezesi, yirmi yedi bin kişilik bir Türk müfrezesine karşı mevzileri savununca Tolstoy memnuniyet içinde Strahov’a şunları yazdı: “Muharebenin üçüncü gününde Şıpka’da durakladık, askerî hareketin veya onun ilk devrinin kaderi belirlendi ve belirlenmekte olduğunu hissediyorum.” (Tolstoy, 62, 1958, s. 337) Strahov ona iki hafta sonra cevabî mektubunda şunları yazdı: “Benim savaşa dair duygularım birçok safhadan geçti, şimdi benim için açık ve kesin olan şu ki, bunun 1854 yılında olandan daha zalim ve çok daha parlak mahkumiyetten (Çarlık sistemi, A.Ş) başka sonuçları olmayacaktır.” (Tolstoy 62, 1958, s. 339)

Takip eden aylarda savaş Tolstoy’un zihnini daha çok meşgul etmeye başladı. Eylül başında akrabası N. M. Nagornov’a: “Savaş beni çok endişelendiriyor ve korkunç derecede işkence veriyor, Siz, gerçekten çok meşgulsünüz ve bu sizi rahatlatıyor. Biz ise hiçbir şey yapamıyor ve bekliyoruz ve hatta hiçbir şeyden haberimiz yok.” (Tolstoy 62, 1958, s. 341) diye yazdı.

Resmî basının yalan haberleriyle çileden çıkarcasına Eylül sonunda şunları yazacaktır: “Her zaman olduğu gibi, gazetelerden bir şey öğrenmenin imkân ve ihtimali yok, ancak herkesteki gayretli suskunluğa bakılırsa işlerin yolunda gitmediği hissediliyor.” (Tolstoy 63, 1958, s. 345)

Savaşın bütün yükünü omuzlarında taşıyan Rus askerlerinin kaderine yas tutan Tolstoy, o kendine özgü iç derinliğiyle zâlim Yeniçerinin savaş cehennemine sürdüğü binlerce Türk köylüsünün akıbetine de üzülmekteydi. Büyük bir hararetle Rus ve Fransız basınında Türkiye halkının ahlaki yapısı, yaşam şekli ve savaşa bakış açısına ışık tutacak haberler aradı. Ancak bu konuda çok az bilgi vardı.

1877 yılının Ağustos ortalarındaki savaşta Ruslara esir düşen bir grup Türk askeri Tula’ya sürüldü, Tolstoy hemen onların yanına gitti. Görüşmede beklendiği gibi, sadece esirlerin savaş, esaret ve varoluş koşulları değil; aynı zamanda Türk askerlerinin manevî, ahlaki bilinçleri de konuşuldu. Tolstoy, onlara Türk halkının ahlaki görüşleri, inançları, Türkiye’deki sıradan insanların durumu hakkında sorular sordu. Esarete bile, “her askerin çantasında Kur’an vardı.” diyerek (S. A. Tolstoy’un mektubu, 1877), savaşın Türk askerlerinin bilincinden manevî bilinci sökemediğini gördü ve memnun oldu. Konuşmalardan Tolstoy, basit bir Türk köylüsü için savaş ne kadar gerekiyle Rus köylüsü

için de o kadar gerekli olduğunu anladı ve ortaya çıkan tüm anlaşmazlıkları ve çatışmaları çözmek için en iyi yolun müzakere yolu olduğu sonucuna vardı

Rus-Türk savaşı Tolstoy'un zihninde belirgin bir iz bıraktı. Sonraları birçok kez, hayatının zor süreçlerinden biri olarak, zihnen savaşa döndü. Türk esaretinden dönen Yasnaya Polyana'lı köylü askerlerle uzun süre ve ilgiyle sohbet etti. Aynı gün günlüğüne şu notu düştü: "Köylülerle Türkiye ve oradaki toprak sisteme hakkında sohbet ettik. O kadar çok şey biliyorlar ki, özellikle çıkarlarımızın yoksulluğu ile karşılaştırıldığında onlarla konuşmak çok öğretici oldu." (Tolstoy, cilt 49, s. 107).

2. Lebedeva'nın Tolstoy'un Eserlerini Türkçeye Çevirme Girişimleri

1890'ların ortalarında Tolstoy'un dikkati tekrar Türkiye'ye çevrildi. Bu kez ilgisi, ülkedeki ulusal kurtuluş hareketini bastırmak için Sultan II. Abdülhamid'in Ermenilere karşı acımasız eylemleriyle ilgiliydi. Tolstoy bu dönemde tanımadığı insanlardan birkaç mektup aldı. Mektuplarda Türklerin yaptıklarından şaşkınlık ve öfkeyle söz ediliyordu, Tolstoy bu duyguları yürekten paylaştı.

Bu günlerde D. L. Jilkov'a şunları yazdı: "Hayatın birçok hadisesi beni kaygılandırıyor ve onlara katılım gerektiriyor: Bunlar... sizin, hakkında yazdığımız ve benim haklarında mektuplar aldığım Ermeni meselesi ve Ermenileri ziyaretlerle ilgili." (Tolstoy 69, 1958, s. 71)

Tolstoy, Türkiye'deki Ermeni olaylarını, Çarlık yönetiminin Rusya'daki dinî sapkınları maruz bıraktığı acımasız muameleler perspektifinden değerlendiriyordu. Osmanlı yönetimini, göstermiş olduğu dinî hoşgörüsüzlük münasebetiyle sert bir şekilde kınadı. Bu duyguyu o sırada üzerinde çalıştığı "Hristiyanlık ve Vatanseverlik" adlı bir makalede ve bir de A. N. Dunaev'e yazdığı ve nerede olursa olsun her türlü adaletsizliği ve zulmü basında ifşa etmesini tavsiye ettiği bir mektupta dile getirdi.

Tolstoy'un, Türk Ermenilerine sempatisini bilen meşhur halk adamı G. A. Janşiev yayına hazırlanmakta olduğu *Türkiye'deki Mağdur Ermenilere Kardeş Yardımı* adlı kitapta yayımlamak için ondan bir yazı rica etti. Tolstoy, memnuniyetle kabul etti, fakat yakalandığı âni bir hastalık verdiği sözü yerine getirmesine engel oldu. 17 Nisan 1897'de Janşiev'e üzüntüyle şunları yazdı: "Bütün yüreğimle ona (çalışmanıza, A.Ş.) başarı diliyorum, üstlendiğiniz hedefe ulaşmanızı temenni ediyorum." (Tolstoy, cilt 70, s. 69) Bu mektup⁴ 1898'de yayımlanan bir derlemede yer aldı.

Üzerinden yıllar geçen, şok edici Sason olaylardan sonra, Türkiyenin (Osmanlı'nın, ç.n.) mevcut durum ve Türk paşaların zulmüne uğradığını düşündüğü Ermenilerin durumu Tolstoy'u ilgilendirmeye devam ediyordu (Veselovski, 1911, s. 47). Tolstoy, 1894 kışında Moskova'da kendisini ziyarete gelen Ermeni öğrenci heyeti ile sohbette Türkiye'de Ermenilerin bağımsızlığına çalışan çevrelerin ve örgütlerin varlığının doğru olup olmadığını sordu. Heyet üyelerinden Y. Veselovski: "Biz, gerçekten de Türkiye'deki Ermenilerin akıbeti ve hatta tamamen özgürleşmeleri üzerine çalışan bu tür örgütlerin olduğunu söyledik", ifadesini hatırlamaktadır. Lev Nikolayeviç'in cevabı: "İşte bu sorun beni çok ilgilendiriyor..." oldu.

Sıradan Türk halkını acımasız yöneticilerden kararlı bir şekilde ayıran Tolstoy, halkın yaşam tarzı, kültürü ve sosyal sorunlarıyla ilgilenmekteydi. Eserlerinin Türkçe

⁴ *Türkiye'deki Mağdur Ermenilere Kardeş Yardımı* adlı derlemede yayımlanan mektup Yasnaya Polyana kütüphanesinde korunmuştur. Ayrıca kütüphanede aynı konu üzerine şu kitaplar da bulunmaktadır: K. Leontev, *İz jizni Hristian v Tursii*, Moskva, 1875; E. Dillon i F. Grin, *Palojenie del v Turetskoy Ermenii i Turetskie zverstva v Sasune*, Moskva, 1896.

çevirmeni Olga Sergeevna Lebedeva (d. 1854-?) ile 1894'te yaptığı yazışmada ondan Türk halkının hayatı hakkında daha fazla bilgi istemesi bunu ortaya koymaktadır⁵.

O. S. Lebedeva, Türk okurları Tolstoy'un çalışmalarıyla tanıştıran ilk kişi oldu. Lebedeva, Kazan Üniversitesi'nde Türkçe ve Arapçayı iyi derecede öğrenip mezun olduktan sonra kendisini Rus ve Türk edebiyatlarını yakınlaştırma gibi soylu bir işe adadı. Rus yazarların eserlerini Türkçeye çevirmek için kapsamlı bir plan hazırlayan Lebedeva, Türk makamlarının rızasını almak için 1881'de İstanbul'a geldi. Ancak onu burada derin bir hayal kırıklığı beklemekteydi. Türk hükümeti onun gizli Rus ajanı olduğundan şüphelendi ve A. S. Puşkin (1799-1837) eserlerinden yaptığı çevirilerin Türkiye'de basımını yasakladı. Uzun süreli uğraşlardan sonra Lebedeva Rusya'ya eli boş dönmek zorunda kaldı. Lebedeva, 1889'da Stockholm'deki şarkiyatçılar kongresinde meşhur Türk yazar, edebiyat eleştirmeni Ahmed Midhat ile karşılaştı. A. Midhat'ın yardım ve editörlüğünde Puşkin'in Lermontov'un birçok eserini ve Tolstoy'un dört hikayesini kısa sürede Türkçeye çevirdi ve bunları Türkiye'de yayımladı.

Lebedeva'nın çevirileri Tolstoy'un eserlerinin Türkiye'deki ilk baskılarıyla karşılaştırıldığında orijinal metinlere en yakın olanları idi. Çünkü diğer çevirmenlerin aksine o çevirileri doğrudan Rusçadan yapmaktaydı. Bunun yanı sıra Lebedeva'nın çevirileri Ahmed Midhat'ın incelikli editörlük çalışmaları sayesinde Türkçe açısından mükemmeldi. Bu nedenle Türkiye'de büyük rağbet gördü. Rusça eserlerin çevirileri o güne kadar benzeri görülmemiş 40.000 tirajla basıldı ve kısa bir süre içinde satıldı.

Lebedeva'nın Tolstoy ile yazışmaları 1894 yılına aittir. Türkiye'deki Ermenilere karşı benimsenen tutumun yol açtığı kanlı Ermeni olaylarından endişelenen Lebedeva, Rus-Türk ilişkilerinin yakınlaşmasına katkı yapabilecek bir eser yayımlamayı düşündü, bu amaçla Tolstoy'un desteğini almak istedi ve ilk iş olarak ona bir mektup yazdı, eserlerinin Türkçe çevirilerinin de yer aldığı mektubu Yasnaya Polyana'ya gönderdi:

"Majesteleri Kont Lev Nikolayeviç!

Doğu dilleriyle meşgul olduğum dönemde özellikle Türkçeyi ve Türk edebiyatını iyi öğrendim. Bu amaçla İstanbul'da biraz zaman geçirdim ve birçok yazarla tanıştım. Bu bana, sizin fevkalade eserlerinizin Fransızcadan yapılan çevirilerini Türk okuyucusunun büyük hevesle okuyup dehanıza hayran olduklarını görme şansı verdi. Türklerin popüler yazarı, ahlakçı ve romancı Ahmed Midhat *Aydınlanmanın Meyveleri*'ni Türkçeye çevirdi ve kendi gazetesi "Tercümân-ı Hakikat"ta yayımladı. Her vatansever kalbin gururu, büyük yurttaşımızın düşünceleriyle Türk okurunu daha yakından tanıştırmak arzusuyla, izniniz olmadan, Aile Saadeti, İlyas, İki Yaşlı Adam, İnsan Ne ile Yaşar? gibi bazı güzel hikayelerinizi Türkçeye tercüme etme cesaretini üzerime aldım. Ne yazık ki alışılmadık derecede katı ve saçma sansür nedeniyle, eserlerin seçiminde çok zorlandık ve şimdilik kendimizi sadece bunlarla sınırlamak zorunda kaldık. Bütün çeviriler oldukça ilgi gördü ve kapışılırcasına satıldı. *Aile Saadeti* Beyrut gazetesinde Arapçaya çevrildi."

Tolstoy, Lebedeva'ya derhâl dostça cevap yazdı. Tolstoy'un kızı T. L. Tolstoy'un el yazısıyla yazıldığı anlaşılan bu mektup ne yazık ki Tolstoy arşivinde korunamamıştır; ancak cevabın içeriği, Lebedeva'nın Yasnaya Polyana'ya yazdığı ve Tolstoy'un Türk halkının yaşamıyla ilgili bir dizi sorusunu cevapladığı yeni mektuba bakarak tahmin edilebilir. 19. yüzyılın sonunda Türkiye'nin sosyo-politik yaşamına dair gerçekçi bir deneme olan Lebedeva'nın bu ikinci büyük mektubu gerçekten bilimsel ilgiyi hak

⁵ Tolstoy'un O. S. Lebedeva ile yazışması bu eserin birinci baskısının 403-414 sayfalarında mevcuttur. Lebedeva'nın Tolstoy'a gönderdiği aşağıda anılan mektuplar Lev Tolstoy Devlet Müzesi El Yazmaları Bölümü'nde korunmuştur.

etmektedir. Tolstoy, Lebedeva'yı takdir etti ve ondan Türkiye'deki toplumsal hareketlilik de dâhil olmak üzere ilgilendiği diğer sorulara dikkatlice cevaplar vermesini istedi. Türk halkının maddî durumu, muhalif mezheplerin olup olmadığı, Türkiye'deki sosyalist hareketin gelişimi gibi onu ilgilendiren konulardı. Tolstoy'un bu konular hakkında bir makale yazmayı düşündüğü veya Lebedeva'nın mektubunu o sıralar değişik halklara dair kitap serilerinin çıktığı kendi yönetimindeki "Aracı" yayınevinde yayımlamayı düşündüğünü tahmin edilebiliriz. Ne yazık ki Tolstoy'un bu mektubu da korunmamıştır. Lebedeva'nın yazdığı cevap mektuplarından hareketle bu konu üzerine de tahminlerde bulunabiliriz. Lebedeva, 18 Ağustos tarihli bir mektupla birlikte Tolstoy'a, Hristiyanlık ile İslam'ın ortak ahlaki ideallerinden bahseden ve iki dini uzlaştırma olasılığını içeren bir de makale gönderdi. Mektubun sonuç kısmında şunlar yazılıydı: "İyi yürekli Kont, sorularınızı cevaplamanın bana zahmet vereceğini lütfen düşünmeyiniz. Aksine, bu benim için büyük mutluluk. Şayet, Sizin ilgilendiğiniz şeyler arasında bilmediklerim olursa hepsini öğrenmeye gayret edeceğim."

Tolstoy'un Lebedeva'ya yazdığı müteakip mektuplar korunmuştur. Bu mektuplardan Lebedeva'nın iki dini uzlaştırma işine içtenlikle ilgi duyduğu görülmektedir. Tolstoy, iki dinin birleşmesine gidecek yolun, bunun vaaz edilmesinin, saf, ütopyk olduğunu fark edemedi. Bu hedef Tolstoy'a, ulusal şovenizmin, fanatizmin ve dinî nefretin en yıkıcı olduğu özellikle Doğu koşullarında çok çekici görünüyordu. Her iki dinde de ahlaki ilkelerin ortaklığının doğrulanması, orada fayda sağlayabilir, ulusal düşmanlıkları yumuşatabilirdi. Bu nedenle Lebedeva'nın Türkiye'de iki dinin ortaklığına dair bir kitap yayımlama düşüncesini destekledi. Ancak, Lebedeva'nın gönderdiği "Önsöz"den hoşlanmadı, yazdığı mektupta bunu açıkça belirtti.

Mektubu bitirirken: "Bu çok önemli bir mesele, hayatınızı ona adadığınızı söylüyorsunuz ve bu yüzden size ne düşündüğümü doğrudan söylüyorum. "Önsöz"ünüzü bir değil, iki değil, 20, 30'dan fazla dönüştürün, bu konuda yapılan her şeyden faydalanın (dinlerin birliği konusunda Max Müller'in mükemmel makalelerinden) ve sonra kitabınız beklediğiniz etkiyi yapacaktır. Lütfen beni kaba dürüstlüğümden dolayı affedin ve sonsuz saygımın teminini kabul edin." (Tolstoy 67, 1958, s. 214-215)

Bu mektup, Lebedeva'nın makalesini sert bir şekilde eleştirse de onu yüreklendirdi. 14 Eylül 1894 tarihli mesajında, çıkacak kitabının önsözüne dair tavsiyeleri için Tolstoy'a kalbî teşekkürlerini sundu ve kitabı tekrar gözden geçirme sözü verdi. Bununla, Tolstoy ve Lebedeva arasındaki ilginç yazışma maalesef bilinmeyen bir nedenden dolayı son buldu. Altı ay sonra, 15 Mart 1895'te, Tolstoy'un sevgili oğlu Vaneçki'nin ölümü üzerine Lebedeva, Yasnaya Polyana'ya samimi taziyelerini içeren kısa, sıcak bir mektup gönderdi.

Muhtemelen Lebedeva'nın kitabı gün yüzüne hiç çıkmadı, çünkü ne Çarlık Rusya'sında ne de Osmanlı Türkiye'sinde bunun için uygun koşullar vardı.

3. Türkçe Unsurların Tolstoy'un Eserlerine Yansıması

Türk edebiyatı Tolstoy zamanında Rusya'da neredeyse hiç bilinmiyordu. Batı Avrupa dillerinde de Türkçeden önemli çeviriler yoktu. Bunlar, Türk edebiyatının Tolstoy'a kadar neden ulaşmadığı sorusunu kısmen açıklamaktadır. Ancak yazar, Türk folklorunu biliyordu ve bunu Rus okuyucusuna tanıtmak için çok çalıştı. Türk masallarını, efsanelerini, geleneklerini ve özlü sözlerini kendisinin *Rusça Okuma Kitapları*'na ve daha sonra halk bilgeliğinden derlemelerine dâhil etti.

Tolstoy'un *Alfabe*, *Yeni Alfabe* ve *Rusça Okuma Kitapları* üzerinde çalıştığı 1870'lerde Türk folkloru Rusçaya maalesef çok az tercüme edilmişti. Bu konuda neredeyse hiç kitap yoktu. Yazar, meşhur *Kelile ve Dimne* adlı fablın Türkçe versiyonunun verildiği Fransız

oryantal folklor antolojisinden (Pontheon litteraire,1839)⁶ faydalandı. Hazırladığı ders kitapları ve okuma kitapları için bu derlemeden malzemeler aldı.

Tolstoy, okuma kitabına aldığı *Maymun, Fare-Kız, İki Tüccar, Şans, Ördek ve Ay, Ahırın Altındaki Fare, Üç Ekmek ve Bir Simit, Şahin ve Horoz, İki Kardeş, Çar ve Şahin, Kurt ve Soğan, Alaca Kargacık* ve diğer hikâye ve masalları *Kelile ve Dimne*'nin Türkçe versiyonuna göre tekrar işledi. Bu yüzden, bu eserlerde Hint renkliliği ile Türk folklor motifleri açıkça hissedilmektedir.

Birçok Türkçe deyiş ve atasözü Tolstoy'un hazırladığı *Muhammed'in Kur'an'a Girmemiş Hadisleri* (Изречения Магомета, не вошедшие в Коран) (1909)⁷ adlı broşürde yer aldı. Yazar, Muhammed'e ait olduğu iddia edilen ve ahlaki gelişim ile erdemli yaşam düşüncelerini içeren sözleri seçmiş, İslâm'ın resmî dogmalarını ifade edenleri görmezden gelmiştir. Derlemeye aldığı sözlerden bazıları şunlardır:

“Aptalın dili, yalancının dilinden daha iyidir.”

“Gerçek tevazu bütün erdemlerin kaynağıdır.”

“Bilgi unutulduğu zaman zarar görür; ancak liyakatsize verildiğinde kaybolur.”

“Kötülerle oturmaktan tek başına oturmak evladır; ama daha evlası da tek başına oturacağına iyilerle oturmaktır.”

“Sükutu muhafazadan daha iyisi, bilgiyi arayana konuşmaktır; bundan iyisi de boşuna konuşmaktansa sükutu tercih etmektir.”

“Ruh selameti için daimî sükuttan daha iyisi ne olabilir ki?”

“Deveni bağladıktan sonra Allah'a tevekkül et.”

“Alın teri kurumadan işçinin hakkını verin.” (Tolstoy 40, 1958, s. 343-349)

Görüldüğü üzere, Tolstoy'un seçtiklerinde ve diğer birçok rafine sözlerinde özellikle dinî, mistik ve büyüleyici bir taraf bulunmamaktadır. Bunlar insanların bilgeliğini yansıtmaktadır.

Aynı şekilde Tolstoy, *Okuma Çemberi, Her Güne Dair Bilge Sözler, Hayat Yolu* gibi kendisinin geç dönem derlemelerinde de Türk halk bilgeliğinin örneklerini işledi. Tolstoy bütün bu hikmet dolu sözleri çok değişik kaynaklardan seçerken bunların halkın derin bilgeliğini yansıtmalarına, Batı Avrupa'nın burjuva “toplayıcıları” ve İslâm mistisizmi tarafından aşındırılmamış olmalarına her zaman dikkat etti.

Tolstoy'un hazırladığı Türk folkloru derlemesi Rusya'da yayımlananların hâlâ en iyisi sayılmaktadır.

4. Tolstoy'un Türk Kültür Adamlarıyla Yazışmaları

Tolstoy'un Türk kültür adamlarıyla yazışmasının başlangıcı 1900'lü yılların başlarına tekabül etmektedir.

Ekim 1901'de İstanbullu genç bir doktor Abdullah Cevdet (1869-1932) Tolstoy'a bir sone ve sıcak bir mektup gönderdi. Mektupta: “Türk gençliği, diğer ülkelerdeki gençlerden

⁶ Tolstoy'un Türk folkloruna dair kaynak olarak istifa ettiği ve Doğu efsanelerinin ve hikayelerinin yer aldığı *la morale en action ou choix de faits memorables*, Paris, 1845 ile *Pontheon litteraire. Litterature orientale*, Paris, 1839 adlı eserler hâlâ Yasnaya Polyana kitaplığında korunmaktadır.

⁷Broşür, Abdullah al Sührverdi tarafından Hindistan'da İngilizce olarak basılıp 1908'de Yasnaya Polyana'ya, Tolstoy'a gönderilen *Hadisler* adlı kitaba dayanılarak oluşturulmuştur. Tolstoy bu kitaptan bazı Hadisleri seçmiş ve onları kendine göre işlemiştir. Bu kitabın yazılış tarihine ilişkin bk. *N. N. Gusev'in Yorumlarında* (40: 499).

daha fazla Rus yazarın eserlerine ve akıl ışığına hayranlık duymaktadırlar.⁸ demektedir. Cevdet, Tolstoy'u güzelliğe ve hakikate hevesli olanları aydınlatan ve ısıtan güneş olarak nitelendirdi ve ona insanlığın hayrına harcaacağı uzun yıllar diledi.

Daha sonra, "Levant Herald" dergisinin editörü, genç Türk gazeteci, sonraları da meşhur yayıncı olacak olan Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) Yasnaya Polyana'ya aynı sıcaklıkta bir mektup gönderdi:

"Muhterem Zât-ı Âlileri,
Ben, Sizin (büyük "S" saygı göstergesi, ç.n.) çok haklı olarak köleler sınıfına dâhil ettiğiniz fakir memurlardan birisiyim. "Levant Herald" adlı bir derginin editörü olarak çalışmaktayım. Dergilerde okuduğum 'Yorumların Yorumu' ve 'Avrupalı' adlı yazılarınızdan sonra asrımızın edebiyat dâhisinin huzurunda tazimle eğiliyorum. Sizin hakkınızda bir makale yazmak istiyordum. Sansür bunu yasakladı. Ama yine de yazdım. Tutuklandım. Ve şimdi tekrar özgürüm. İlk işim Size yazmak oldu. Cevap alamadım. Ancak mektubun size ulaşmadığına⁹ eminim; aksi takdirde, hayranınız olan 23 yaşındaki bir Müslüman Türk ile kesinlikle ilgilenirdiniz. Sizden, anavatanım hakkında ne düşündüğünüzü belirtmenizi, sizin elinizden çıkmış birkaç satırla beni onurlandırmanızı ve bana kendinizi en çok verdiğiniz kitaplarınızdan göndermenizi rica ediyorum.¹⁰"

25 Şubat 1906 tarihli bir yanıt mektubunda Tolstoy, sosyal ve ahlaki öğretisinin ana noktalarını özetledi. Türk muhabire, halka ve insanlığa karşı olan yükümlülüklerini, Türk hükümetine karşı olan yükümlülüklerinden daha fazla düşünmesini ve "ikincisini birinciler lehine gözden çıkarmaya çalışmasını" (Tolstoy 76, 1958, s. 98) tavsiye etti. Tolstoy ona mektupla birlikte Türkiye'de yayımlayabileceği gazete yazılarının Fransızca baskısını gönderdi.

Tolstoy'un Türkiye'den yazdığı diğer muhatapları arasında onun eserlerini çevirmek ve yayımlamak isteyen yazarlar vardı. Haziran 1909'da İstanbul'dan Klanupi ve Makhas adındaki yazarlar ondan romanlarını Türkçeye çevirme izni istedi. Tolstoy bunu kabul etti (Tolstoy 70, 1958, s. 283).

Türkiye'de yaşayan Ermeni yazar Aram Baravyan Tolstoy'un "Haykırmalıyım!" adlı makalesini hemşerileri için çevirmeye istekli isi ve benzer bir ricayla Ağustos 1909'da Tolstoy'a müracaat etti. Tolstoy, 15 Ağustos 1909'da şöyle cevap verdi: "Çeviri talebinize "evet" demekle birlikte makalemde ifade edilen, faydasız diyemeyeceğim, fikirlerin, benimki de ne kadar ukalalık, yayılmasına katkıda bulunma arzunuz için teşekkür ederim." (Tolstoy 80, 1958, s. 48)

Tolstoy, eserlerinin Türkçeye çeviri ve Türkiye'de yayın iznini diğer Türk edebiyatçılara da verdi.

Tolstoy'un eserleri Türkiye'de büyük ilgi uyandırdı (Gordlevski, 1910, s. 283; Gordlevski, 1911, s. 3-5). Rus yazarın daha önce anılan eserlerinin ilk çevirileri, 1890'larda O. S. Lebedeva (takma adı: Gülnar Hanım) tarafından yayımlanan öyküler *İlyas, İki Yaşlı Adam* ve uzun öykü *Aile Saadeti*, okuyucudan ilgi gördü. Kroyçer Sonat öyküsü 1898 yılında "İkdam" gazetesinde yayımlandı.

Ünlü yazar Ahmed Rasim (1864-1932)'in çevirileri Tolstoy'un eserlerine ilgiyi artırdı. Ancak, Türk gazetecinin mektubundan da bildiğimiz üzere, tiranlığın suçlayıcısı

⁸ L. N. Tolstoy Devlet Müzesi El Yazmaları Bölümü (Fransızca mektup).

⁹ L. N. Tolstoy Devlet Müzesi El Yazmaları Bölümü'nde Reşit Saffet Atabinen'in önceden yazdığı mektuplar bulunamamıştır.

¹⁰ L. N. Tolstoy Devlet Müzesi El Yazmaları Bölümü (Fransızca mektup).

Tolstoy'un adı zamane Türkiye'sinde makbul değildi ve iktidar çevreleri onun eserlerinin yayımlanmasını arzu etmemekteydiler.

Tolstoy'un eserleri I. Rus Devrimi'nden (1905, ç.n.) ve özellikle de Jön Türklerin 1908 hadisesinden sonra daha çok çevrilmeye başlandı. İlyas'ın ikinci baskısı 1909'da İlyas veya Zenginlik başlığı altında çıktı. Kafkas Esiri, Allah Doğruyu Görür ama Hemen Söylenmez (Cefakâr İvan adı altında) yayımlandı.¹¹ Bu iki çeviri de Rusçadan yapıldı. 1911'de Baha Tevfik (1884-1914)'in Fransızcadan çevirisiyle *Diriliş* romanı yayımlandı ve bunun ardından Raif Necdet (1881-1936)'in çevirisiyle Aile Saadeti (Bir Nikahın Tarihi adı altında) ikinci kez yayımlandı. Aynı yıl meşhur Rus oryantalistlerinden V. A. Gordlevski (1876-1956)'nin çevirisiyle Üç Ölüm Öyküsü, Celal Sahir (1883-1935)'in çevirisiyle Vasilyev Kökleri adlı öykü Türk okuruyla buluştu. 1912 yılında Raif Necdet ile Sadık Naci *Anna Karenina* ve *Hacı Murat*'ı Türkçeye çevirdi. Emin Lami'nin *Savaş ve Barış*'ın ilk ve çok mükemmel olmayan çevirisi Yeni Gazete'de tefrika edilmeye başlandı. O yıllarda Türkiye de dâhil bir dizi doğu ülkesini ziyaret eden yazar ve gezgin S. Elpatyevski Türk aydınlarının o zamanlar Rus edebiyatını iyi bildiklerini ifade etti. Moskova'ya dönüşünde ise şunları yazdı: "...İstanbul'da bir Jön Türk subayı, ilk cümleden itibaren benimle düzgün bir Rusça ile konuşmaya başladı: Nasıl Rus edebiyatından büyülenmiş, nasıl da Rus öykülerini gözyaşları içinde okuyor, bunlardan birini Türkçeye de çevirmiş, Rus edebiyatını o kadar sevmiş ki, Rus edebiyatını kendisi gibi sevmesi ve onu kendisinden daha iyi bilmesi için oğluna ana dilinden sonra öğreteceği ilk dil Rusça olacakmış." (Epatyevski, 1909, s. 95)

Elpatyevski, sohbet ettiği subayın adını ve onun Türkçeye çevirdiği öyküyü maalesef anmadı, ancak onun İstanbul'daki sohbete dair yazdıkları Türk aydınının Rus edebiyatına ilgisini göstermektedir.

Tolstoy'un ölümü üzerine Türk basının en öncü kalemleri üzüntülerini dile getiren ve Rus yazarın çalışmalarının dünyadaki önemine dikkat çeken bir dizi makale kaleme aldılar. "Tanin" (Şafak) gazetesinde şunlar yazıldı:

"Tolstoy gözlerini yumdu. Bu haber bütün insanlığı umutsuzluğa sürükleyecek. İnsanın mutluluğu hakkındaki düşünceleri ne kadar nafile ve asılsız olursa olsun, adı şüphesiz saygıyla, belki de minnetle hatırlanacak. İnsanın mutluluğu! Ne kadar da ham hayal! Fakat bu yüceltilmiş ham hayalin farkına varmak, hayatımızı en iyi şekilde kullanmak anlamına gelmiyor mu? Tolstoy, hayalini gerçekleştirmek için hayatı boyunca durmaksızın çalıştı ve ölüm onu tam da hayalinin ortasında yakaladı. Bu nedenle, asil Rus entelijansiyasının maruz kaldığı kederi paylaşmaktayız." (Gordlevski, 1910, s. 283)

"Tanin" gazetesi Tolstoy'un en iyi eserlerinin Türkiye'de en kısa zamanda basılmasını ve piyeslerinin sahnelenmesini gündeme getirdi.

İstanbul gazetelerinden "Jön Türk" de Tolstoy hakkında uzunca bir makale yayımladı. Makalede şöyle deniyordu: "Bize gönderilen telgraflar tüm insanlığın edebî seçkinlerinin kalbini derinden üzen ve müessif haberlerden birini getirdi. Zamanımızın

¹¹ Burada ve Türkiye'de Tolstoy hakkındaki sunulan müteakip bilgiler *Tolstoy Sanat Eserlerinin Yabancı Dillerdeki Tercümelemi. Bağımsız Yurtdışı Yayınları. Bibliyografya*, Moskova, 1961 adlı eserden; ayrıca Sovyet Lenin Kütüphanesi'nde, Birleşik Cumhuriyetlerin Yabancı Edebiyat Kütüphanesi'nde ve Tolstoy Müzesi'ndeki materyallerden alınmıştır. M. S. Mihaylov'un *19. Yüzyılın Birinci Yarısında Türkiye'de Rus Klasikleri* adlı doktora çalışması (bu çalışma Lenin Kütüphanesi'nde mevcuttur); yine Mihaylov'un profesörlük çalışması olan *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Rus Klasikleri ve Sovyet Yazarları* (M. 1951) adlı çalışmasının özeti de istifade ettiğimiz kaynaklardır. Bununla beraber Mihaylov'un "Lev Tolstoy Türkiye'de" adlı makalesini de anmalıyız. Bu çalışma şu eserde bulunabilir: M. S. Mihaylov (1958). *Bilimsel Yüksek Okul Raporları*. III, Filoloji Bilimleri, Moskova.

Sokrates'i bizi terk ediyor... Tolstoy, bütün dehalar gibi sadece şerefi olduğu Rusya'nın değil bütün insanlığın ortak değeridir."

Resimli dergi "Servet-i Fünûn" da yazarın ölümü ile ilgili özel bir sayı yayımladı.

Müteakip yirmi yıl boyunca, Tolstoy'un eserlerinin Türkçeye çevrilmesi ve yayımlanması ülke içindeki ve dışındaki politik olaylarla doğrudan ilgiliydi. Bu nedenle, Rus edebiyatı ve özellikle Tolstoy'un eserleri Birinci Dünya Savaşı, Rusya'daki Büyük Sosyalist Ekim Devrimi ve İç Savaş yıllarında Türkçeye neredeyse hiç çevrilmedi. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra çeviri çalışmalarında canlanma oldu, ama 1928'e kadar Tolstoy'un eserleri Türkçeye neredeyse hiç çevrilmedi.

Yazarın doğumunun 100. yılı münasebetiyle 1928-1929 sezonunda Karanlığın İktidarı adlı drama, bir yıl sonra Canlı Ceset ve Kroyçer Sonat adlı oyunları Türkiye'de sahneye kondu. 1930'da *Anna Karenina* romanı İstanbul'da sahneye uyarlandı. Tolstoy eserlerinin Türkiye'de basımı arttı. 1930'larda Türkiye'de Kroyçer Sonat (1936), *Kazaklar* (1937), *Diriliş* (1938), *Savaş ve Barış* (1938)'in da dâhil olduğu yedi eseri yayımlandı. Ali Kami Akyüz (1873-1945)'ün yeni, biraz geliştirilmiş çevirisiyle *Tolstoy Destanı* çıktı. 1940'da A. Gaffar Güney'in çevirisini yaptığı *Seçilmiş Rus Öyküleri* adlı kitapta Tolstoy'un üç öyküsü yer aldı. II. Dünya Savaşı yıllarında ve hemen akabinde Rus klasiklerinden bazılarının da dâhil olduğu dünya klasikleri Türkçeye çevrilmeye başlandı. *Savaş ve Barış* ve *Anna Karenina*'nın (1949) yeni ve daha yetkin çevirileri Tolstoy'un bu yıllarda Türkçede yayımlanan eserleri arasındaydı. Tolstoy'un *Üç Ölüm* (1940) ve Sergey Baba (1942) öyküleri, uzun öyküler *Hacı Murat* (1943), *İvan İliç'in Ölümü* (1945) ve *Karanlığın İktidarı* (1945) adlı dramının ikinci kez basımı bu yıllarda yapıldı. Diğer Rus yazarların eserleri de öncüllerinden daha yetkin çevirilerle yeniden basıldı.

Son yirmi yılda Tolstoy eserlerinin Türkçeye çevirilerinde dikkat çeken bir artış oldu. Bu tarihe kadar, Tolstoy'un yaklaşık elli eseri Türkçeye çevrildi ve Türkiye'de yayımlandı, bazılarının çevirileri birkaç kez yapıldı. Örneğin; *Savaş ve Barış* ve Kroyçer Sonat yedişer, *Anna Karenina* ile *Diriliş* beşer, *Aile Saadeti* altı, *Karanlığın İktidarı*, *Hacı Murat*, *Sergey Baba*, *İvan İliç'in Ölümü* beşer kez neşredildi. Son yıllarda yeni çeviriler ortaya çıktı. Bunlar; *Savaş ve Barış* (1968), *Anna Karenina* (1968), *Diriliş* (1969), uzun-kısa öyküler ve çocuk masallarından oluşan yeni derlemeler önceki dönemde yapılmış yetkin çevirilerin yeni baskıları idi. Bu dönemde Tolstoy'un Türkçe çevirmenleri arasında Vahdet Gültekin (1912-1989), Nazım Hikmet (1902-1963), Zeki Baştımar (1905-1973), Leyla Soykut (1921-1974), Hasan Ali Ediz (1905-1972) vd. seçkin edebiyatçıları görmekteyiz.

Tolstoy'un edebî eserlerinin yanı sıra makaleleri, mektupları ve günlüklerinden bazı pasajlar da Türkçeye çevrildi. Türk okuyucu Tolstoy hakkında Batı'da yayımlanan kitapların, özellikle Romain Rolland'ın *Tolstoy'un Hayatı* kitabının ve E. Mood'un Tolstoy hakkındaki biyografik çalışmasını bilmektedir.

Türkçede Tolstoy hakkında en erken çalışma O. S. Lebedeva'ya aittir. Türk gazetelerinde çeşitli makaleler ile 1895'te Rus Edebiyatı broşürünü yayımlayarak Türk okurlarını Rus edebiyatı tarihi ile tanıştıran ilk kişi Lebedeva oldu. V. A. Gordlevski (1876-1956) Tolstoy'un Türkiye'deki mirasını Türkçeye yaptığı çevirilerle destekledi. O, daha önce de belirtildiği gibi, *Üç Ölüm*'ü Türkçeye çeviren ilk kişi oldu ve buna ek olarak Türk basınında Rus edebiyatı hakkında makaleler yayımladı.

Tolstoy eserlerinin en önemlileri henüz (makalenin yayımlandığı 1971 itibarıyla, ç.n.) Türkçeye çevrilmemiştir. Tolstoy üzerine yapılan çalışmaların çoğu onun eserlerine yazılan önsözler, yorumlar ve dergi makaleleri şeklindedir. Ancak, zaman zaman Rus edebiyatına derin saygı duygusuyla dolu küçük kitaplar çıkmaktadır. Reşat Nuri Güntekin'in *Lev Tolstoy, Sanatı ve Biz* (1933) adlı kitabıyla İsmail Habib'in *Avrupa*

Edebiyatı ve Biz'i vb. bu kategoriden eserlerdir. Bu ve diğer eserlerin yazarları, onun eserlerinin hümanist heyecanına dikkat çekerek Rus edebiyatının bu dehasına övgüler düzmüşlerdir.

5. Tolstoy'un Türk Edebiyatçıları Üzerindeki Etkisi

Rus edebiyatının, özellikle Tolstoy'un eserlerinin Türk edebiyatının oluşumundaki rolünü tespit etmek çok zordur ve özel bir araştırmayı gerektirmektedir. Türk yazarların Tolstoy'un dünya ve Türk edebiyatına katkısını ne denli önemsediklerini gösteren birkaç ifadeye burada değinebiliriz.

Tolstoy'un ilk çevirmenlerinden birisi olan Raif Necdet 1910'da *Anna Karenina* romanı hakkında şöyle yazmaktaydı: "*Anna Karenina*, etik öneminin yanı sıra birçok edebî yetkinliğe sahiptir. Bu, çok büyük bir sanat eseridir". Karanlığın İktidarı adlı drama üzerine ise: "Bazı sahneler Shakespeare'in kaleminden çıkmış gibi insan üzerinde derin etkiler bırakıyor." (Gordlevski, 1911, s. 3-5) diyecektir. *Anna Karenina*'nın yeni bir baskısına olan ihtiyacı haklı çıkarmak için 1912'de romanın ön sözünde şunları yazdı: "Gerçekten biz hepimiz sadece polisiye romanları mı okuyacağız? Acaba biz büyük eserler okuyamayacak mıyız?... Ama, muasır milletlerin saflarına dâhil olmak istiyorsak insanlık düşüncesinin bu edebî hazineleriyle tanışmak zorundayız." (Gordlevski, 1910, s. 283) Raif Necdet, Tolstoy'un romanları ve tüm sanat eserlerinden övgüyle söz etti. Daha sonraları *Edebî Hayat* adlı kitabında ve "Beş Yıl Sonra" adlı makalesinde bir kez daha Rus edebiyatının sosyal önemine vurgu yaptı ve Türk yazarlarına hayatın gerçekliğini tasvir etmeyi Tolstoy'dan öğrenme çağrısında bulundu.

Yazar Ali Süha Delilbaşı (1888-1960) makalelerinden birinde birçok Türk yazarın yaşamak ve çalışmak zorunda kaldıkları çetin koşullardan bahsederken, Rus yazarlardan Puşkin'in, Gogol'un, Dostoyevski'nin, Tolstoy'un ve Gorki'nin Çarlık Rusya'sında çok zor koşullar altında yaşayıp eser verdiklerini hatırlattı. Rus edebiyatının sıradan insanların acılarına, ıstıraplarına karşı duyarlılığıyla, ulusallığıyla güçlü olduğunu, Türk edebiyatının Rus edebiyatından öğrenmesi gereken şeyin bu olduğunu belirtti: "Her şeyden önce bizim anatomist misali gözlerimizin önüne kitlelerin acılarını, her türlü yarımızı gösteren etkili bir edebiyata ihtiyacımız var. Diğer bir deyişle, bizim edebiyatımız için Dostoyevski ve Tolstoy istiyorum. Onların gelişiminin ardından, Allah isterse, gelecekte İbsen, Strindberg, Pirandello, Bernard Shaw gibi isimler ortaya çıkacaktır, dedi.¹²"

Romancı ve şair Halit Fahri Ozonsoy (1891-1971) Rus edebiyatının dünya çapındaki öneminden söz ederken onun en önemli özelliğinin millilik olduğunun altını önemle çizdi: "Tolstoy ve Dostoyevski'nin eserleri Çarlık Rusya'sındaki köylünün sefil varlığını o kadar canlı ve özgün bir biçimde yeniden yarattı ki bu eserlerin diğer dillerdeki çevirileri hızlı itibar gördü. Onlar yeni bir kuşağın, yeni keşfedilmiş bir insanlığın dünyası olarak algılandılar ve dahası Fransa'da bile romana ve tiyatroya tesir ettiler.", demektedir.

Mütercim, edebiyatçı Erol Güneş (1914-2009), kendi ulusuyla derin bağlarını, sosyal sorunların keskinliğini ve hümanizmi Rus edebiyatının dünya kültür hazinesine katkıları olarak gördü. Rus klasikleri hakkındaki yazısında şöyle demektedir:

"Dickens'in yarattığı karakterlerin ideali, iyi bir ev, mutlu bir aile hayatıdır. Balzac'ın kahramanları milyonlar biriktirmeye ve görkemli şatolar edinmeye çalışırlar. Ancak ne Turgenev'in kahramanları ne Dostoyevski'nin ne de Tolstoy'un kahramanları böyle bir gaye peşindedirler. Onlar, Rusya koşullarında sessiz bir yaşam, zenginlik ve yüksek konumun, serfliğin ve despotizmin benimsenmesi anlamına

¹² Buradaki ve müteakip Türk yazarların mülahazaları Mihaylov'un yukarıda anılan doktora çalışmasından alınmıştır.

geldiğini bilmektedir. İşte bu yüzden, Rus yazarlar insanlardan çok şey isterler ve onların kendi çıkarlarını ve egoizmlerini ön plana çıkarmalarına rıza göstermezler.” demektedir.

Seçkin romancı ve oyun yazarı Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), daha önce de belirtildiği gibi, büyük sanatçının fikirlerini ve eserlerini yorumladığı bir kitabını Tolstoy’a ithaf etti. Güntekin’e göre, Tolstoy’un parlak yaratıları diğer bütün yazarların yaratılarını aşmaktadır ve eşsizdir. Onun çalışmaları, edebiyat sanatının ulaşılmaz bir zirvesiydi ve olmaya devam etmektedir. Tolstoy’un romanlarını inceleyen Güntekin, yazarın gerçeği sürekli bir değişim içinde tasvir etme yeteneğine sahip olduğunu altını çizdi: “Tolstoy’un romanları, gerçekliği daimî eylemlerle yeniden üretmektedir. O, canlı hayat imgelerinin ustasıdır. Aynı zamanda, çalışmalarındaki her şey sanatçının duygu ve düşünceleri ile aydınlatılmaktadır. Tolstoy, yüreğinin sırlarını okuyucunun önüne sermektedir ve bundan dolayı okuyucuların yürekleri üzerinde karşı konulmaz bir etkiye sahiptir.”¹³, demektedir.

Güntekin, Tolstoy’un sadece psikolojik analizlerinin derinliğine değil, aynı zamanda destansı sanatının genişliğine de hayran kaldı:

“Bize karakterlerindeki ruh hâllerinin en gizli köşelerini gösteren romancı, onları kuşatan çevrelerini ve dış dünyalarını tasvirde de aynı derecede ustadır. İmparatorların buluşması, Moskova yangını, İvan İliç’in ölümü, Katya Maslava’nın Sibiry’a da kürek cezası sırasında gurbet gurbet gezişi bütün bunlar büyük sanatsal güçle ve gerçekçi tasvir edilmiş... Karakterlerindeki ölüm öncesi ıstırapların derinliklerini layıkıyla resmedebilmede sadece Dante’yle karşılaştırılabilir. Üç Ölüm adlı hikâyesinden daha derin ve etkileyici bir kısa hikâye bilmiyorum.”

Savaş ve Barış romanı Reşat Nuri Güntekin’de özel bir hayranlık uyandırmıştır ve ve romana dair şunları ifade etmiştir: “Prens Andrey ve Pyer tipleri büyük bir ustalıklarla ve gerçekçi tasvir edilmiş. Savaşa ithaf edilen bölümlere gelince, şimdiye kadar yazılmış hiçbir şeyle karşılaştırılmayacak sahneler olduklarını tereddütsüz söyleyebiliriz. Napolyon, I. Aleksandr, Kutuzov, Fransız, Avusturya, Rus orduları, bütün olay ve olgular o kadar gerçekçi tasvir edilmiş ki, okuyucu her şeyi canlı ve aktif görüyor.”

Güntekin ayrıca, Tolstoy’un diline ve peyzaj sanatına büyük değer vermiştir:

“Tolstoy doğayı sevmekte ve onu romanlarında özgün bir şekilde canlandırmaktadır. Gece, yıldızlar, gün doğumu bütün bunlar kahramanların duygu durumları ve karakterlerin ruhsal ıstıraplarıyla organik bir uyum içinde verilmektedir. O, doğayı renkli ve saf bakışla algılayan yazarlar kategorisine dâhil edilmelidir. Büyük romancı için doğa herkesin okuyup üzerinde düşünmesi gereken sonsuz kitaptır... Onun stili 20. yüzyılın en güzel ve kudretli stilidir. O basit ve içtendir. Açıklık, temizlik, netlik, incelik ve zaman zaman da görkem onun dilinin temel özellikleridir. Hiçbir çeviri bunları aktarmaya muktedir değildir. Rusya’da hiçbir yazar şimdiye değin onun kadar ifadeye ahenk, kelimeye asalet ve fanteziye ışıltı ve renk katamamıştır.”

Reşat Nuri kitabını, Rus sanatçının eserlerindeki ahlaki arayışları ve etik heyecanın derinliğini vurguladığı “Tolstoy’un Ana Fikirleri” başlıklı bir bölümle bitirmektedir.

Ünlü *Kuyucaklı Yusuf*’un gerçekçi, seçkin, sanatçı yazarı Sabahattin Ali (1907-1948), öykücü Bekir Sıtkı Kunt (1905-1985), *Çıkrıklar Durunca* romanının yazarı Sadri Ertem (1898-1943), *Emine* adlı romanın yazarı Suat Derviş (1903-1972), romancı Reşat Enis

¹³ Buradaki ve müteakip alıntılar L. O. Alkayeva’nın Rusçaya çevirdiği şu kitaptan alınmıştır: Reşat Nuri Güntekin (1962). *Tolstoy: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Aygen (1909-1984); hicivci Zeynel Abidin ve diğerleri Rus edebiyatının gerçekçi geleneklerine ve Tolstoy'un sanat metodundan yüksek övgülerle söz ettiler.

Türk aydınlarının önde gelenlerinin Rus edebiyatının hümanizmi karşısındaki hayranlığının canlı ifadesi, Nazım Hikmet'in Bursa hapisanesindeki tutukluluk sırasında *Savaş ve Barış* romanının çevirisi üzerine çalışmasıydı. Nazım Hikmet, SSCB'ye döndüğünde şunları ifade etti: "Lev Nikolayeviç Tolstoy'un, ustaların ustasının, bu ölümsüz yaşlının, bâki gencin azametinin ayırına tam anlamıyla ancak Bursa hapisanesinde vardım. *Savaş ve Barış*'ın yarısını orada çevirdim. Hücrem ümitle, hayatla doldu, hapisanenin duvarları yıkıldı, büyük Rus halkının beklenen gücüne inandım ve Tolstoy'u daha çok sevdim".¹⁴

Nazım, büyük Rus yazarının mirasına ve *Savaş ve Barış*'ın kendisi tarafından Türkçeye yapılan çevirisine dair bu satırların yazarına şunları söyledi:

"Lev Tolstoy'un sanat yapıtlarıyla henüz çocukken ilgilenmeye başladım, bu eserler o zamandan beri benim için esin ve büyük zevk kaynağı oldular. *Anna Karenina*'yı ilk defa on beş yaşında bir gençken okuduğumu hatırlıyorum. O zaman Deniz Harp Okulu'nda öğrenciydim ve oraya her gün yolcu vapuruyla gidiyordum. Güvertede, beni büyüleyen kitabı okumaya devam etmek için تنها bir yer arardım. Gençlik yıllarımda Tolstoy'un romanlarındaki aşk çatışmalarına hiç dikkat etmemiştim, ancak Moskova ve Petersburg'da yaşamın ustaca tasvir edilmiş manzaraları beni büyüledi. Ve yarış sahnesine geldiğimde, "Vronsky, bütün gücüyle atın dizginlerini zapt ederek üç kişiyi kolayca geride bıraktı, sadece kızıl başlı Gladyatör Mahotin onun önünde kaldı" ifadeleri karşısında Fru-Fru'nun üstünde kendimi o kadar canlı hissettim, yarışmanın tüm dramatik olaylarını Vronsky ile ben de yaşadım. Onunla birlikte yarış pistinde yarıştım, engelleri aştım, hendeklerden geçtim. Bitiş çizgisine yaklaşınca nefesim tutuldu... Ve galiba, binicinin zor bir hareketinden sonra Fru-Fru'nun sırtı kırıldığında bu acıyı Varonski'den daha kuvvetli ben yaşadım... O an, beni öylesine bir duygu sardı ki, sanki yerde irkilmiş atın yanında ezik bir hâlde Varonski değil de ben yatmaktaydım ve atın akıllı ve acı içinde kıvranan gözleri bana bakmaktaydı... Birisi omzuma dokununca ancak ayıldım. Etrafımda hayret içinde bana bakan yolcular duruyordu. Şaşkınlık içinde koşarak uzaklaştım ve uzun süre kendime gelemedim. Kitabın üzerimdeki etkisi sarsıcı olmuştu. Bu bir kitaptan ziyade hayatın ta kendisiydi, onun gerçekliği şüphe götürmüyordu. Sonraları Tolstoy'un diğer romanlarını, mükemmel öykülerini ve oyunlarını da okudum, tekrar tekrar okudum. Ve her seferinde Tolstoy'un imgelerinin kudretli cazibesine kapıldım. İnsanın iç dünyasına böyle bir etkiye, onu fark etmediğin ancak onun durdurulamaz akışındaki gerçekliğin kendisini gördüğün böyle bir sanat işçiliğine, bir kelimeyle böyle bir tasvir gücüne ancak deha sanatçı erişebilirdi!.."

Ayrıca, Nazım şunları anlattı:

"*Savaş ve Barış* romanını Türk okuru için çevirme fikri öteden beri üzerinde düşündüğüm bir şeydi. Bu fikir bende gençlik yıllarımda Moskova'da okurken ortaya çıktı. Ama bunu ancak 1943'te Bursa hapisanesinin kalın duvarlarının arkasında gerçekleştirebildim. Bu şöyle oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kültür Bakanlığı dünya kültür klasiklerinden bir seriyi yayımlamaya karar verdi. *Savaş ve Barış*'ın ilk çevirisi Fransızcadan yapılmıştı, romanın yeni çevirisi orijinal dilden yapılması gerekiyordu ve bunun için Rusçaya hâkim olan insanlara

¹⁴ L. N. Tolstoy Devlet Müzesi'ndeki Nazım Hikmet mektuplarından (1952).

ihtiyaç vardı. Moskova'da birlikte okuduğumuz, gençlik arkadaşım, komünist Zeki Baştımar (1905-1973) henüz özgürken (sonraları o da hapis yattı) çevirmen olarak davet edildi. Hacimli bir çalışmaydı ve benim katılımım gerekiyordu. Ve sonra arkadaşım beni bu işe çekti, iktidardakiler ise hiçbir şey bilmiyormuş gibi yaptılar. Zeki Baştımar, bir keresinde hapishaneye beni ziyarete geldi ve bana gerekli kitapları getirdi ve işe koyuldum. İlk günden bu iş beni sarmıştı. Bütün günümü çeviriyle geçiriyordum ve bazen şafak beni mahpushanenin dar masalarında yakalıyordu. Roman kahramanlarının üzüntülerini, sevinçlerini onlarla beraber ben de tekrar tekrar yaşıyordum... Hazır olan sayfaları hapishane müdürü aracılığıyla yoldaşıma gönderiyordum, o da aynı yolla çevirinin devamını bana ulaştırıyordu... Olası bir tongadan korkan hapishane müdürü çeviriyi bölüm bölüm düzenli olarak okuyordu ve sonunda kendini okumaya o kadar kaptırdı ki sonraki sayfaların çevirilerini daha çabuk yapmam için beni sıkıştırıyor, bazen de Prens Andrey'in, Nataşa'nın, Pyer'in başından geçenleri bana sabırsızlıkla soruyordu. Ay ay, üç yıl boyunca, romanın ilk bölümünü çevirdim. İkinci bölümünü ise Zeki Baştımar çevirdi. Ortak çevirimiz onun adıyla basıldı (o zaman benim adım yasaklıydı).¹⁵

Nazım Hikmet romanın çevirisinde bağlı kaldığı metotları şöyle anlattı:

"Sadece orijinalin ruhunu değil, aynı zamanda yazarın üslubunun özelliklerini de çeviride korumaya ve aktarmaya çalıştım. Tolstoy döneminin uzun, açılımlı, genellikle giriş cümlelerinin beni nasıl da zora soktuğunu hatırlıyorum. Fransızca çevirmenlerin yaptığı gibi onları kısa ifadelere ayırmak bana kutsala ihanet gibi geliyordu ve bununla Tolstoy stiline özgünlüğü, karakteri kaybolacaktı. Tolstoy'un cümle [yapılarını] korumak da imkansızdı, bu Türkçe çeviriyi hacimli, okunaksız hâle getirmek olurdu. Ben orta yolu bulmaya çalıştım ve galiba her zaman doğru çözümü de bulamadım... Bizim çevirimizin diğer bir eksikliği, ilginçtir ki, Türkçeyi özellikle de Farsça ve Arapça kelimelerden temizlemek, kitap dilini konuşma diline yakınlaştırmak için gösterdiğim gayretle ilgilidir. Görece başarılı da olduk, ancak yabancı kökenli kelimelere savaş açarken, şimdi çok iyi anlıyorum, haddimizi aştık ve öteden beri Türk ulusunun gündelik hayatının organik parçası hâline gelmiş Farsça ve Arapça kelimeleri onların en uç Türkçe karşılıklarıyla değiştirmeye kalkıştık. Anlaşılan, buna gerek yoktu, çeviri bundan büyük zarar gördü. Yine de bütün olarak bakılınca, iddia edildiği gibi, çevirimizin öncakilere göre bir üstünlüğü vardı, çünkü çeviri doğrudan Rusçadan ve dahası büyük bir sevgiyle yapıldı."

Nazım Hikmet sohbetin sonunda şunları ekledi:

"Tolstoy'un yaratıcı yöntemi beni çok etkiledi. Onun eşsiz sanat eserlerini, yazılarını büyük bir zevkle ve yararla şimdi tekrar okuyorum. Onun hümanizmi ve milletler arasındaki barış ve kardeşlik çağrıları benim için özellikle önemlidir. Benim daha tamamlanmamış [*Memleketimden*] *İnsan Manzaraları* adlı destanımda Tolstoy'un Mayıs'ta Sivastopol öyküsündeki askerlerin kardeşlik sahnesi anımsanmaktadır. Bu bana, gelecekteki silahsız dünyanın, dünyadaki tüm insanların dostluk, kardeşlik sembolü olarak görünmektedir. Hiçbir Türk yazarının, eğer o gerçek bir sanatçı ise, dünya edebiyatının bu dehasının yaratıcı deneyimini görmezden gelmediğine ve gelemeyeceğine inanıyorum.¹⁶

¹⁵ Zeki Baştımar, ilerleyen dönemde Tolstoy üzerine şu kitabı hazırlayacaktır: Zeki Baştımar (1961). *L. Tolstoy-Hayati, Fikirleri, Eserleri*. İstanbul: Yedi Gün Yayınları (ç.n.).

¹⁶ Nazım Hikmet ile yapılan sohbetin yetkili kaydı L. N. Tolstoy Devlet Müzesi'nde korunmaktadır.

Sonuç

Tolstoy'un diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki mirasına yönelik tutum, hangi sosyal çevrelerin hangi amaçlarla kendisine, eserlerine yöneldiklerine bağlı olarak değişmektedir. Demokrasi ve hümanizmden uzak çevreler bazen büyük Rus yazarına yaslanmaya çalışmaktalar. Türk eleştirmelerin bir kısmı Tolstoy'u alçakgönüllü bir vaiz ve Kuran'ın takipçisi olarak niteleyerek onun dünya görüşünün zayıflıklarını övmektedir. Her hâlükârda, Türk halkının geniş kitlelerinde Tolstoy'un eserlerine ilgi artmaya devam etmektedir. Doğu'nun diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de Tolstoy, klasik Rus edebiyatının en yüksek başarılarını ve en iyi geleneklerini temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- ELPAT'ESKİ, S. (1909). "Ko dnyu Gogolya". *Ruskie Vedomosti*,95.
- GERTSEN, A. İ. (1954). *Sobranie Soçineniy. I*. Moskva: Mısl.
- GORDLEVSKİ, V. A. (1910). "Turki o Tolstım". *Ruskie Vedomosti*. 283.
- GORDLEVSKİ, V. A. (1911). "Tolstoy v Tursii". *İzvestiya Tolstovskovo Muzeya*. 3-5.
- KORBUT, M. M. (1930). *Kazanskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni V.İ. Ulyanova-Lenina za 125 let*. T. I. Kazan: Kazan Üniversitesi Yayınları.
- MİKHAYLOV, M. S. (1953). "Lev Tolstoy i yazıki turetskoy semyi". *Akademiku Vladimiru Aleksandroviçu Gordloskomu k evo semidisyatuletiyu*. Moskva: Nauka.
- "İz pisma S. A. Tolstoy k T. A. Kuzminskoy". Ot 22 Avgusta 1877 g. *L. N. Tolstoy Devlet Müzesi El Yazması Bölümü*. Moskva.
- MOLOSTVOY, N. G. - P. A. SERGEENKO (1909). "Lev Tolstoy". Vıpusk I. St. Petersburg. I: 114.
- TOLSTOY, L. N. (1958). *Polnoe sobranie soçinenii v 91 tome*. Moskva: Khudojestvennaya Literatura.
- TOSLTAYA, A. S. (1928). *Dnevnik 1860- 1891*. Moskva: M.&C. Sabaşnikovıkh.
- VESELOVSKİY, Yu. A. (1911). "Beseda s Tolstım". *O Tolstom. Vospominaniya i kharakteristiki predstaviteley različnikh natsii*. Moskva: "Knina". 1.
- ZAGOSKİN, N. P. (1894). "Kont L. N. Tolstoy v ego studençeskie godı". *İstoriçeskiy Vestnik*. Moskva. 1: 95.

KARAGÖZ, R. N. (2021). "Kürşat EFE (2020). Cüce Sözcüğünün Monografisi.
Kayseri: Kimlik Yayınları. 140 s. ISBN: 9786057785565."
Karadeniz Araştırmaları. XVIII/69: 237-239.

**Kürşat EFE (2020). Cüce Sözcüğünün Monografisi.
Kayseri: Kimlik Yayınları. 140 s. ISBN: 9786057785565**

Rumeysa Nur KARAGÖZ*

*"Yan yana dururdu bir devle bir cüce
-Gördüm, bir aynada içimle dışımı-
Bu müthiş tezadı duyup düşündükçe,
Nasıl zaptedeyim ben haykırışımı"*

(Cahit Sıtkı Tarancı, Dar Kalıp)

Keloğlan İle Bicirik'i, Pamuk Prens ve Yedi Cüceler'i bilmeyen, bu sevimli cücelere tebessüm etmeyen yoktur. Ancak cüce kavramının kelime manası nedir, bu varlıkların önemi nedir, başka nerelerde karşımıza çıkar diye düşünmek herkesin aklına gelmez. Bir kelimenin kavram dünyasına girmek, bir algının nasıl şekillendiğinin izlerini sürmek isteyenler için Kimlik Yayınları'ndan çıkan, Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Efe'ye ait olan *Cüce Sözcüğünün Monografisi* adlı kitabı dikkat çekici bilgiler içermektedir. Cüce sözcüğünün kavram ve kullanım alanlarına yer veren kitap, "İçindekiler, Önsöz, Kısaltmalar, Giriş ve Sonuç" bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın önsözünde (s.5) yazar, Türkiye'de bir kelimenin üzerine derinlemesine yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olduğunu bildirerek bu konuda ufuk açmak ve yapılacak çalışmalara önyak olmak amacıyla bu kitabı kaleme aldığını belirtmiştir.

Bunun yanı sıra bu çalışmanın daha önce bir kitap bölümü olarak hazırlandığını ve Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali 'nin bu çalışmanın kitaplaşması gerektiğine dair tavsiyeleri üzerine çalışmasını kitap haline getirdiğini bildirmiştir. "Monografi" kavramını açıkladıktan sonra bu çalışmasında monografik yöntem kullandığını bu sebeple de kitaba bu ismi verdiğini de eklemiştir. Kitap, bu alanda çalışma yapmak isteyenler için yerinde bir seçim olacaktır.

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme

Makale Gönderim Tarihi: 17.12.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.02.2021

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, TRABZON; ORCID: 0000-0001-6858-1671, E-posta: rumiedebiyat@gmail.com

Halk arasında “cücelik” olarak bilinen “kısa boyluluk” olarak da tanımlanan cüce kavramı, geçmişten bugüne farklı evreler geçirmiştir. Bu kitabın isminden de anlaşılacağı gibi bu evrelerin ışığında derin bir cüce sözcüğü incelemesi yapılan bölümlerin ilki (s.19) “Dil ve Tarihte ‘Cüce’” başlığını taşımaktadır.

Bu bölümde cüceliğin tarihinden, cüce sözcüğünün nerelerde kullanıldığından, eskiden cücelerin hangi görevlere getirildiğinden bahsedilmiştir. Örneğin; Eski Yunan’da, Eski Mısır’da ve saraylarda hangi görevlerde bulduklarına dair bilgiler yer almaktadır. Bazı toplumlarda cücelerin olumlu, bazı toplumlarda olumsuz karşılandığı ve bazı toplumlarda da olağanüstü karşılandığı belirtilmiştir. Eski zamanlarda saraylarda çokça cücenin olduğu ve bu cücelerin şenliklerde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Aslında bu sevimli varlıkların tarihte çok da kabul görmediği paragraflar arasından sezilebilmektedir. Yine aynı bölümde “cüce” sözcüğünün sözlük anlamları ve bu sözlüklerde yer alan örneklerle de yer verilmiştir. Genel olarak tüm sözlüklerde “boyu kısa, ufak” olarak tanımlanan cüce sözcüğünün Kâmus-ı Türkî, Lehçetü'l-Lügat, MEB Türkçe Sözlük ve Güncel Sözlük gibi daha birçok sözlükteki karşılığı verilmiştir. Bunlarla birlikte Anadolu Sözlüklerinde yer alan “cüce” kavramlarından da burada söz edilmiştir. Cüce sözcüğünün kökenini bazı sözlükler Farsça olarak ele almış ve birçok sözlükte de bu düşünceden dolayı kökeni verilmediği ve bu sözcüğün kökeninin Türkçe olabileceğine dair düşüncelere de yer verilmiştir. Bunlara ek olarak “çocuk” kelimesinin evrimi verilerek bu kelimenin “cüce” kelimesi ile bir ilişkisi olduğu görüşü belirtilmiştir. Ayrıca bu sözcüğün “bacaksız, bastıbacak, bızdık, bodur” gibi eş ve yakın anlamları da bu bölümde değinilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü (s.58) “Dil ve Edebiyat Ürünlerinde ‘Cüce’” başlığını taşımaktadır. Zevkle okunan bu bölüm; atasözlerinde, çocuk oyunlarında, mitoloji ve masallarda, göstermeye bağlı metinlerde, mani ve şarkılarda, bilmecelerde, tekerlemelerde, divan şiirinde, modern şiirde, roman ve hikâyede, düşünce eserlerinde “cüce” sözcüğünün kullanımını ele almıştır. Atasözlerinde “cüce” kavramının geçmediği belirtilmiş fakat ses ve anlam ilişkisi bulunan “civciv” sözcüğünün geçtiği atasözleri örnek verilmiştir. Göstermeye bağlı metinler başlığı altında Ayfer Alkaya’nın *Cüceler Ormanı* adlı oyunu ile cüce kavramını yaşatmaya çalıştığı belirtilmiştir. Böylelikle ele aldığımız bu bölüm, deve- cüce oyunlarından, şair ve yazarların birbirlerine kızdıkları zaman birbirlerine karşı yaptıkları kelime oyunlarına kadar eğlenceli bir dünyanın kapılarına açılan bir bölüm olma özelliği gösterir.

Kitabın üçüncü bölümü (s. 89) olan “Diğer Bilim Dallarında ‘Cüce’” başlığı altında birçok alandaki ilginç “cüce” kullanımları ele alınmıştır. Bu bölümde, cüceliğin sadece insana özgü bir durum olmadığı ve insandan hareketle doğaya aktarımının söz konusu olduğu veya olabileceği görülmektedir. Tıpta, işletmede hatta teknolojide var olan şaşırtıcı “cüce” kavramı dikkat çekmektedir. Cüce bitkiler, cüce hayvanlar, cüce yıldızlar, cüce gezegenler, cüce firmalar gibi pek çok örneğinin bulunduğu görülmektedir. Bunların dışında teknoloji alanında önemli görülen *Pamuk Prenses ve Katrilyonlarca Cüce* adlı kitabın, “nano” sözcüğünün Türkçe karşılığının kullanması yönünden bir ilk olduğu belirtilmiştir.

Sonuç bölümü (s. 113) bütün kitabın özeti mahiyetindedir. “Cüce” kelimesinin kavram ve kullanım alanları bu kitapta bulunurken aynı zamanda bu sözcüğün kullanım alanının ne kadar geniş olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra “cüce aynası, cüce kalmak” gibi birleşik adlarla cüce sözcüğünün seyrek olarak görüldüğü ve sıfat tamlaması, belirtisiz isim tamlaması, birleşik fiil, sıfat-fiil gibi yapılarda genellikle birinci unsur olarak yer aldığı belirtilmiştir. Birçok sözlük bilimci, bu sözcüğün Farsça kökenli olduğunu söylese de Türkçeden “söylence” yoluyla Farsçaya geçtiği ve oradan da etkileşim yolu ile tekrar Türkçeye geçtiği düşüncesi bu bölümde ifade edilmiştir. “Cüce” sözcüğü ile ifade

edilen birçok kavramın olduğu ve Türk dili varlığını sürdürdüğü müddetçe bu sözcüğün farklı anlamlarda ve farklı alanlarda varlığını gelişerek devam ettireceği belirtilmiştir.

Cüce kelimesinin birçok farklı esere konu olduğu biliniyor. Bu anlamda Markus Heitz'in "Cüceler" ve "Cücelerin Savaşları" adlı kitapları okurlarını cezbedecek niteliktedir. Bir diğer ilgi çekici kitap ise İclal Aksoy'un çocuklar için yazdığı "Dev Başlı Cüce Canberk"tir. Teknolojinin pençesine takılıp kalmış çocukları tekrar hayal dünyalarına döndürmek isteyen yazarın bu amaç doğrultusunda dikkatlere sunulmuş bir kitabına ek olarak birkaç şiir ve şiir kitabından bahsetmek de yerinde olacaktır. Edip Cansever'in "Geceler geçmiyor ki, ağır ağır kalıyor/ Hırçın! Sızıyor camlardan deli/ Cücelerse şarkı söylüyorlar mutfakta" gibi acıyla yoğrulmuş dizelerinin arasında karşılaşılan cüce kelimesi, birçok şiir kitabına da isim olmuştur; Murat Çelik "İhtimal Cüce", Serkan Türk "Uzun Ruhlu Bir Cüce" vb.

Dilde sadece bir kelime, basit bir gösterge gibi duran "cüce", kavram karşılığı ve kullanım alanı ile bir dünyaya açılan penceredir. Kürşat Efe, Cüce Sözcüğünün Monografisi adlı çalışması ile "cüce" kelimesi çevresinde okurlarına böyle bir kapı açan akademik bir çalışma ortaya koymuştur. Artık "cüce" hakkında bilimsel bir bilgi şöleni, bir temel kaynak mevcuttur. Böylece gündelik hayatta sık kullanılmayan, üzerinde düşünülmeyecek bir kelimenin devleşen dağarcığı, anlam dünyasının derinliği konusunda okuyucuları düşündürmeye ve araştırmaya sevk eden bir özellik göstermektedir.

Bu eseri için Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Efe'ye teşekkürlerimizi sunarken cevabı kitapta bir bilmece dikkate değer bulunmuştur:

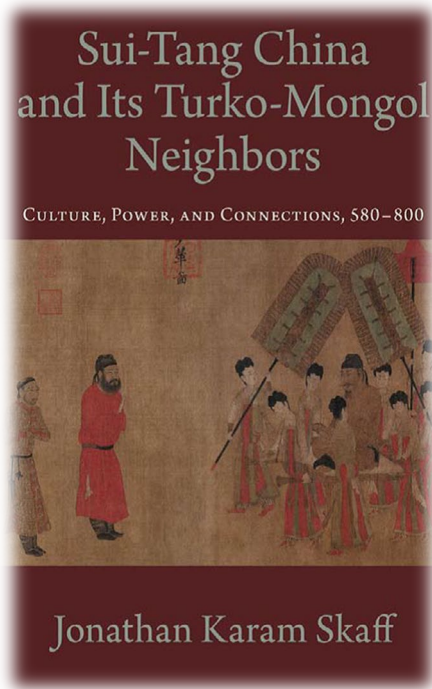
"Hacılar hacca gider
Bilmem ki nice gider
Bir yumurtanın içinde
Yüzlerce cüce gider"

KAHRAMAN, M. (2021). "Jonathan Karam SKAFF (2012). *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power and Connections, 580-800*. New York: Oxford University Press. 419 s. ISBN: 9780199734139". *Karadeniz Araştırmaları*. XVIII/69: 241-244.

Jonathan Karam SKAFF (2012). *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power and Connections, 580-800*. New York: Oxford University Press. 419 s. ISBN: 9780199734139

Mutlu KAHRAMAN*

Amerikan tarihçi Jonathan Karam Skaff, Shippensburg Üniversitesi tarih bölümünde görev almakta olup Orta Asya Türk tarihi alanında birçok çalışması bulunmaktadır. 1980'lerin ortalarında Çin'in Şangay şehrinde öğretmenlik yaptığı yıllarda Çinceye hâkim olmuştur. Ayrıca doktora tez araştırması amacıyla gittiği Pekin Üniversitesinde Çin kaynaklarını okumayı öğrenme şansını yakalamıştır. Temel olarak İpek yolu tarihi, Çin tarihi, Kök-Türkler, Uygur Kağanlığı ve Soğdlular hakkında birçok bildiri ve makalesi olan tarihinin en önemli eseri 2012 yılında basılmış olan *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power and Connections, 580-800* başlıklı kitabıdır. Kitap esasında farklı tarihçiler tarafından yazılmış olan *Oxford Studies in Early Empires* serisinin dördüncü eseridir. Giriş ve sonuç başlıklarını bir kenara koyarsak eser Avrasya tarihi ve coğrafyası, Doğu Avrasya toplum ve kültürü, Türk-Çin diplomatik ilişkileri konularını ele alan 3 ana bölümden ve 9 alt başlıktan oluşmaktadır.

Skaff daha giriş bölümünde eserin hangi metodla ele alınacağına dair önemli bilgiler vermektedir. Alışlagelmiş batı tarihçiliğinden farklı olarak Skaff, Çin kaynaklarının olduğu gibi değil, döneminde Çin hanedanlıklarının, bozkır toplumlarına önyargıyla yaklaştıklarını göz önünde bulundurularak, bir mantık süzgecinden geçirilmesini teklif etmektedir. Ayrıca Çin kaynaklarına yönelen ilk batılı tarihçilerin bu hataya düşmesini de Çin kaynaklarının bozkır topluluklarının bıraktıkları kaynaklara nispeten daha bol olmasına ve bu kaynaklarda yer alan bilgilerin olduğu gibi aktarılmasının kolaylarına gelmesine dayandırmaktadır¹.

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme

Makale Gönderim Tarihi: 25.02.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.03.2021

* Doktora Öğrencisi, University of Szeged, Institute of History, Department of Medieval Studies, Szeged/HUNGARY; ORCID: 0000-0002-9666-1983, E-posta: mutlukahraman35@hotmail.com

¹ Skaff bu durumu Çince bir deyimden yola çıkarak "kuyudaki kurbağa" (jingdi zhi wa) sendromu şeklinde açıklamaktadır (Skaff, 2012, s. 4). Bu Çince deyim dar görüşlü, farklı bir bakış açısı olmayan, dünyayı sadece kendi gözüklerinden gören kişiler için kullanılır.

Giriş bölümünün en dikkate değer tarafı, yazarın Sui ve Tang Hanedanlıklarının kozmopolit yapısına dikkat çekmesidir. Çin bu dönemlerde yabancı kültürel unsurları kabul etmeye hevesliydi ve bu da onların sanat, müzik, dans, yemek vs. konularda çok yönlü olmalarını sağlamıştı. Ancak ilginçtir ki o dönemin devlet adamalarında ve tarihçilerinde dış etkiyi küçümseme eğilimi vardı. Yine önceki yıllara ait tarih çalışmalarında Türkler ve Moğolların, Çin devlet sistemindeki katkılarının göz ardı edilmesi Skaff tarafından eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Çin ve Türk devletlerinin ortak sınır bölgelerinin kültürel alışveriş açısından ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır. Coğrafya ve çevre koşulları kısaca gözden geçirildikten sonra, iki farklı toplumun savaşlarının asıl amacının toprak işgal etmek ya da ganimet elde etmek olmadığı, ikili siyasi ilişkilerde güçlü taraf olduğunu gösterme amacı taşıdığı dile getirilmiştir.

Birinci bölüm, *Historical and Geographical Background* başlığını taşıyıp, Orta Çağ Doğu Avrasya coğrafi yapısına, toplumların siyasi örgütlenmesine ve iki farklı gücün askeri mücadelelerine genel bir bakış açısı sağlar. Birinci başlık *Eastern Eurasian Geography, History, and Warfare* başlığını taşımaktadır. Tarihçi, bozkır ve Çin coğrafyasının özelliklerinden ve bu farklılıkların iki toplum arasında nasıl değişkenlikler doğurduğundan bahsediyor. Bozkırın zorlu şartlarında oluşan dinamik bir konar-göçer topluma karşı sınırın öteki tarafında tarıma odaklı yerleşik bir toplum bulunmaktadır. Çin kaynaklarında da yer aldığı üzere Türklerin temel geçim kaynağı ana olarak 5 tip hayvan üzerine kuruluydu. Bunlar koyun, keçi, büyükbaş hayvan, at ve deve idi. Bunun yanında farklı alt başlıklarda Çin-İç Asya sınır bölgeleri haritalanarak tarihsel araştırmalara özgün bir katkı sağlanıyor. Bunlara ilaveten Sui-Tang Hanedanlıkları ve bozkır toplumlarının ekonomik ve sosyo-politik yapılarından bahsedilmektedir. Birinci başlığın son kısmında ise Çin ve bozkır arasındaki güç dengesi ele alınmıştır. Çin kaynaklarına dayanarak 599-755 yılları arasında iki toplum arasındaki savaş ve diplomatik ilişkileri tablolar ile sunulmuştur. Yine kaynaklara dayanarak, Türklerin nüfus analizi yapıldığı gibi, ordularının da büyüklüğü hesaplanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümün son başlığı, kitabın ise ikinci ana başlığı *China-Inner Asian Borderlands: Discourse and Reality* adını taşımaktadır. Bu başlıkta, Çin tarihçiliğinin yapısına ve Konfüçyüs felsefesinin öğretilerine sahip tarihçilerin bozkır milletleri hakkında neden düşmanca bilgiler yazdığına değinilmiştir. Ayrıca Çinlilerin kafasında “barbar” kavramının oluşması ve bu tutumun modern tarihçiliği bile nasıl yanlış yönlendirdiği gözler önüne başarılı bir şekilde konulmuştur. Son olarak, Çin-Orta Asya sınırlarının günümüzdeki kadar keskin çizgilere sahip olmadığından, o dönemde çok daha geniş bir geçiş alanının olduğundan ve bu bölgelerin de jeostratejik ve ekonomik olarak büyük önem taşıdığından bahsedilmektedir. Örneğin Turfan sınır pazarının başta at-ipek ticareti olmak üzere farklı hayvanların ve bozkır ürünlerinin Çin ürünleri ile değiş tokuşunda çok önemli bir yer tuttuğuna ilişkin analizler de bu eserde yer almaktadır.

İkinci ana bölüm *Eastern Eurasian Society and Culture* başlığını taşımaktadır. Bu bölümün ilk, kitabın ise üçüncü ana başlığı *Power through Patronage: Patrimonial Political Networking* olarak yer almaktadır. Sui-Tang imparatorları ve Türk-Moğol kağanları benzer bir şekilde devletin tüm siyasi ağlarının zirvesinde temel güç olarak bulunuyorlardı. Türklerde kağanlık mevki veraset sistemi ile babadan oğula geçiyordu. Ancak tarihçinin analizi çoğunlukla, yani 8 defa, kağanlığın babadan oğula değil, erkek kardeşe geçtiğini göstermektedir. Kağanların toplum üzerindeki farklı görevleri ve sorumluluklarından bahsedilmiştir. Bunlardan en önemlisi halkın refahını sağlayıp askeri seferleri yönetmektir. Aynı başlık altında Çin devlet yönetiminde imparatorların rolünden bahsedilmiştir. Sui ve özellikle Tang Hanedanlığı döneminde devletin çok milletli unsurlardan oluştuğu vurgulanmış ve modern birçok tarihçinin bunu göz ardı ettiği dile getirilmiştir. Özellikle Kök-Türkler döneminde birçok Türk boyu Çin’in başkentine yakın

yerlere yerleştirilmiştir. Bu dönemde Türkler Çin ordusunda önemli konumlar elde etmeye başlamışlardı. İmparator Taizong'un mezar kompleksi olan Zhaoling'de bulunan askerler heykellerinin büyük bir kısmının Türk savaşçıları temsil ettiği düşünülmektedir. Başlığın sonuç kısmında da yönetim şekilleri her ne kadar farklı olsa da Çinliler ve Türklerin devlet yapıları içinde yönetici ve halk arasındaki ilişkilerin dikkat çekici şekilde benzerlik gösterdiği iddia edilmiştir. Bölümün bir sonraki başlığı *Ideology and Interstate Competition* olup, Çin ile Türkler arasındaki siyasi rekabetten, bazı ideolojik benzerliklerinden ve politik ilişkilerden bahsedilmiştir. İki toplumun hükümdarlık anlayışları karşılaştırılırken birisinde Konfüçyüs ideolojisinin, diğerinde de bozkır inanış sistemlerinin etkili olduğu gözükmüyor. Çin imparatoru Tian yani "Tanrının Oğlu" unvanını alarak, Türk kağanları da Tengri'den *kut* alarak hükümdarlıklarını meşrulaştırıyorlardı. Halkın liderlerini benimsemesi için bu o dönemin önemli bir meşruiyet unsuruydu. Başlığın son bölümlerine geldiğinde ikili ilişkilerde iki dili bilen elçilerin ve tercümanların öneminden ve bu grubun oluşumundaki insan kaynaklarından bahsedilmektedir. İki dillilik Çin'in kuzey hanedanlıklarının elitleri arasında oldukça yaygındı. Bunun yanında iki devletin prensleri bazen diğer devlete barış ve bağ kurmak adına rehin olarak gönderilirdi. Rehlin olarak giden prensler o devletin dilini ve kültürünü uzun yıllar boyunca saraylarda aldıkları eğitimler sayesinde öğrenirdi. Skaff burada güzel bir noktaya değinerek, rehin politikasının iki devletin ilişkilerinde aslında ne kadar önemli bir rol oynadığını ve devletlerarası iletişimde yeni kanalların bu siyaset aracılığı ile de açıldığını gözler önüne sermektedir. Tabii bunun dışında Türklerin içindeki Soğdu tebaa Çin ile olan ticari ve siyasi ilişkilerde çok önemli bir yer tutmuştur. Bölümün son başlığı *Diplomacy as Eurasian Ritual*'dir. Orta Çağ Avrasya diplomasisinde bazı ritüeller, devletleri daha saygıdeğer ve ihtişamlı göstermek adına önemli bir yer tutuyordu. Elçi kabullerinde pahalı eşyaların hediye edilmesi, elçilerin iyi bir şekilde ağırlanması genel olarak hem bozkırda hem de yerleşik toplumlarda önemliydi. Ayrıca Çin ve Bizans gibi yerleşik şehir hayatına sahip devletler, başka devletlerden gelen elçilere saraylarının ve diğer mimari yapılarının ihtişamını göstermeye özen gösteriyorlardı. Diğer tarafta konar-göçer yaşam tarzına sahip bozkır Türkleri de yerleşik devletlerin gönderdikleri elçileri etkilemekte başarılı olmuşlardır. Örneğin Bizans elçisi Zemarkhos, İstemi Yabgu'yu ziyaret ettiğinde, gördüğü altınlarla süslenmiş ihtişamlı çadır ve taht karşısında oldukça etkilenmiştir. Tarihçimiz bu başlık altında son olarak hem Çin'de hem de Türklerde gücü ve mutlak kudreti temsil eden bazı hükümdarlık alametlerinden ve adetlerinden söz etmektedir.

Kitabın üçüncü ve son bölümü *Negotiating Diplomatic Relationships* başlığını taşımaktadır. Bölümün birinci, kitabın ise altıncı başlığı *Negotiating Investiture* olup alışlagelmemiş tarihi bir konuya değinmektedir. Tarihçiye göre ikili devlet ilişkilerinde tayin etme ya da bir kişiyi taht için aday gösterip destekleme önemli bir politikaydı. Hem Çinliler hem de Türkler kendi çıkarlarına yakın gördükleri hükümdar adaylarını destekleyip ülkenin ve kendi devletlerinin bekasını göz önünde bulundurmışlardı. Bunun yanında Türk Kağanlıklarının kendi içindeki unvan verme ya da göreve atama politikalarından da bahsedilmektedir. Örneğin kağanların diğer Türk boylarından birini boyunduruğu altına aldıktan sonra yöneticilerine unvanlar verdiği Orhun Yazıtlarında da yazılmıştır. Bu o dönem ilişkilerinde, rakip siyasi güce üstünlüğü kabul ettirmenin önemli bir yoluydu. Bir sonraki ana başlık ise *Negotiating Kinship* olup, evlilik stratejisi ile alakalıdır. Orta Çağ'da gelin alıp verme ile kurulan bağlar hem devlet içinde hem de devletlerarası ilişkilerde çok mühim bir yer tutuyordu. Daha Kök-Türklerin kuruluş döneminde Bumin Kağan, Ruanruan kağanının kızını istemiş, fakat aşağılanarak talebi reddedilmişti. Bunun üzerine Bumin, Wei Hanedanının prensesi ile evlenip önemli bir stratejik yol izlemiş ve büyük bir devletin kuruluşu için temeli atmıştı. Hem Kök-Türkler hem de Uygur Kağanlığı döneminde Çinli prenseslerle evlenmek büyük bir prestij olmasının yanında siyasi açıdan da mühimdi. Ancak bu evlilik ilişkileri her zaman başarılı

olmuyordu. Çin'in gönderdiği sahte prensesler ikili ilişkilerde gergin dönemlerin meydana gelmesine neden oluyordu. Ayrıca, tarihçi evlilik bağlarının yalnızca Çin'le değil, İran ve diğer Türk boyları ile de kurulduğundan bahsetmektedir. Kağanların bakış açısına göre ise, ikisi de politik amaç günden iki tip evlilik yöntemi vardı. Birincisi kayda değer güce sahip devletlerle ya da Türk boyları ile gelin değiş tokuşu yapmak, diğeri de yabancı devletlerin yöneticilerine gelin yollamaktı. Sonuç olarak evlilik politikasının siyasi bağlamda mühim bir yeri olduğunu vurgulayan Skaff, bu konuyu uzun içerikli bir ana başlıkta ele alarak, böylesi sıra dışı bir temayı derinlemesine incelemiştir. Sekizinci başlık *Horse Trading and Other Material Bargains* olup bozkırın en önemli unsuru olan atın ticaretteki yeri ele alınmıştır. Konuya giriş olarak, bozkır yaşam tarzından ve ekonomik gelirlerinden bahsedilmiştir. Bozkır toplumlarının Çin'e ekonomik olarak bağlı olduğu görüşünü reddeden tarihçimiz, bozkır ekonomisinin kendine yeterli olduğunu belirtmiştir. Türkler çok farklı ekonomik gelir yöntemlerine sahiptiler. Bunlardan birisi de vergi toplama yöntemi idi. Konar-göçer boylardan toplanan vergiler genellikle küçükbaş hayvan, av ürünleri, askeri araç-gereçler iken, yerleşik toplumlardan ipek, tarım ürünleri ve el zanaat ürünleri tahsis ediliyordu. Ticari ilişkilerde en büyük yeri Çin ile sınır pazarlarında yapılan at-ipek değiş tokuşu tutuyordu. Tang ordusunun at ihtiyacını karşılayan Türkler, buna karşılık ipek alıyordu. Elde ettiği ipeklerin küçük bir kısmı bozkır elitleri tarafından kullanılırken, büyük bir kısmı Soğdu tüccarlar aracılığı ile batıya, İran'a ve Bizans'a satılıyordu. Skaff bölümün sonuç yorumu olarak, batılı tarihçileri eleştirerek, Türklerin ticari ilişkilerde Sui ve Tang Hanedanlıklarına karşı gücünün hep göz ardı edildiğini vurguluyor. Eserin son ana başlığı *Breaking Bonds*'dur. Başlık ikili ilişkilerin kırılış noktalarını ve nedenlerini incelemektedir. Çin ile Türklerin ilişkilerinde iklim önemli bir rol oynamıştır. 627 yılında ağır bir kış geçiren Türkler, hayvan sürülerinin bir kısmını kaybetmiş ve bu durumu da Çin elçisi saraya bildirmiştir. İki yıl sonra, yani 629 yılında kuraklıktan dolayı Çin'e biat eden boyların sayısı artmış ve hatta İllig Kağan'ın yeğenleri de Çin'e kaçmıştı. Kısa bir süre içinde de Türkler üzerindeki 50 yıllık Çin hakimiyeti başlamıştı. Ağır kışlar sadece kıtlığa değil, ordunun da seferlere çıkamamasına ve zayıflamasına neden olmuştur. İkili ilişkileri bozan bir diğer etken ise yöneticilerin ölümüydü. Bu konuda bozkır yönetimleri daha kırılgan bir yapıya sahipti. Tarihinin verdiği örneğe göre Kapgan Kağan'ın ölümünden hemen sonra, 715 yılında birçok Türk boyu isyan ederek Çin'e biat etmek istemişti. Bir diğer konu da iç karışıklıklardır. Taht için ortaya çıkan adayların birbirine karşı kullanılması ve adaylardan birinin desteklenmesi her iki devletin de uyguladığı bir politikaydı. Bu dönemlerde doğal olarak ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve çatışmalara yol açmıştır. Skaff önceki bölümlerde ikili siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerden bahsettikten sonra, devletlerarası bağların hangi şartlar altında koptuğuna değinerek son başlığını tamamlamıştır.

Genel olarak değerlendirecek olursak, eser Çin'in Sui-Tang Hanedanlıkları ile Türk komşuları arasındaki ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye davet ediyor. Skaff dönemin Çin ve Türk ilişkilerine son derece özgün bir şekilde yaklaşmıştır. Siyasi ilişkilerin yanında kültürel yaklaşımlara da yer vererek okurlara farklı bir bakış açısı sağlamıştır. Alışlagelmiş batılı tarihçilerin aksine, sadece iki toplum arasındaki çekişmelere değil, onların benzerliklerine de vurgu yapmıştır. Her ne kadar farklı hayat yaşam biçimleri olsa da iki toplumun siyasi alışkanlıklarının, uyguladıkları politikaların birbirlerine şaşırtıcı benzerlikleri, her iki tarafın penceresinden bakılarak ve tarihi doneler aracılığıyla örneklendirilerek sunulmuştur. Eser sadece yazılı metni ile değil, zengin tabloları ve haritaları ile de dönemin tarihini somut bir şekilde anlamamıza yardımcı oluyor. Bu eserin, dönemin uzmanı tarihçilerimize ve ilgili tarih okuyucularına 580-800 yılları arasındaki Türk-Çin ilişkilerine farklı bir açıdan bakmalarını sağlayacak başarılı bir eser olduğu kanaatindeyim.